

מחלקת

רב סעדיה גאון ובן מאיר

בקביעת שנות ד"א תרפ"ב—תרפ"ד

פרק מקורות סדר העבור בישראל

מאת

חיים יחיאל בארנשטיין.

(נדפס ראשונה ב"ספר היוכל" אשר י"ל לכבוד מו"ה נחום מאקאלאוו).

ווארשא, תרס"ד.

בדפוס שולדברג ושותפיו, טווארדא 6.

МАХЛОКЕТЪ РАДЪ САДІЯ ГАОНЪ УБЕНЪ МЕНРЪ

т. е.

Споръ изъ за календаря между Садіей Гаономъ и Бенъ Мееромъ.

Соч. Х. І. Борнштейна.

ВАРШАВА, 1904.

Въ типографіи Шульдберга и Комп., Твердая № 6.

Дозволено Цензурою.

Варшава, 27 Февраля 1904 года.

דברים אחרים אל הקורא.

בגשתי אל עבודתי זאת—אשר נדפסה בראשונה בספר היוכל שיצא לאור לכבוד ד"ג סאקאלאו—לא שערתי בנפשי כי בה ירבו ויגדלו ממדיה. בתחלה שמתי לי למטרה אך דבר אחד: להפיץ אור על מחלקת בן מאיר ועל מה אדינה הטבעו, ובלבי חשכתי כי ארבעה גליונות או חמשה יהיו דים לכל המלאכה הזאת. אולם ככל אשר הוספתי לעבוד עבודתי בן רחבו וגסבו הדברים, עד אשר לאט לאט עברו את גבול החקירה הראשה וזיקוקי לבחון במצרף את כל יסודות חשבון העבור בכללם, וגם ענינים אחרים התלוים בהם. שאלות שונות, אשר בתחלה חשכתי להקצות להן אך מקום מעט או לחשוך אותן למועד אחר, הראוני בעת עבודתי לדעת, כי רק אחרי אשר יתבררו ויתלכנו לפרטיהן כראוי, חזק יחזקו את דעתי בענין זמן יסוד חשבון העבור בכלל ומחלקת בן מאיר בפרט. משפט חישוב התקופות והמולדות בזמן התלמוד, סדר עבור השנים אצלם, דרכי חשבון השנים בא"י ובבבל, מעמד הישיבות בשתי הארצות האל, ויחוסן אשה אל אחותה, השתלשלות הדחיות, משפט הסמיכה וקביעת המועדים, ביקור השמועות והדעות שהגיעו אלינו מן הקדמונים בענינים אלה, ועוד שאלות אחרות כהנה, כל אלה היו קשורים בקשר אמיץ עם ענין הריב, ולא יכולתי להתעלם מהן או להפטר מהן בקצרה. כל אחת מן השאלות האלה מספקת להיות לחקירה בפני עצמה ולתת לחכמים ענין להתהלך בו כרחבה וגם לכתוב עליו מאמרים וספרים שלמים, ויש מהן הדורשות חקירות ודרישות לא מעט, בקיאות גדולה בספרי עם ועם, אשר לא כל אדם זוכה רשאה ממקורה הראשון, והכנות רבות במקצועות שונים אשר אך ליחיד סגולה נתנו למנה. לכן רחוק רחוק מלבי מחשוב אף רגע קטן כי עלתה בידי למצות את החקירות האלה עד תומן. אמנם בכל זאת ארמה כי ראויים דברי להודע בקהל, כעין נסיון ראשון (Essay) להתבונן על סוד העבור קורותיו והתפתחותו, ברוח משפט וברוח בקרת. ואולי יתעוררו על ידם חכמי הדור להוסיף ולחקור בענין הנכבד הזה, ושמו לב גם לדברי והביאום במשפט, מה לקרב ומה לרחק, מה להשיר ומה להשלים.

הדבר אשר אמרתי, כי דברים רבים נתחורו לי יותר בעת כתיבת המאמר והדפסתו אשר ארכה כשנה תמימה, היה הנסבה, כי לא יצאו דברי מוצקים במוצקת אחת לפי תכנית מסוימת מראש ושמורה לכל פרטיה, ויש אשר ענין אחד חוזר ונשנה במרוצת המאמר, כי פרטים שלא נתבררו כל צרכם במקום אחד מצאו להם תשלומין במקום אחר, ועוללות אשר נשארו אחרי חתימת המאמר נלקמו ונאספו יחד ב הוספות אשר בסופו. אלו היה כל החומר ערוך לפני מראש, אלו היו כל הדברים מסודרים במקומם, כי אז אולי היו מחזקים יותר בלב הקורא את השערותי בכלל.

והוצאות חקירותי בנספח ה', בענין סרר חישוב השנים אצל בני אי, בפרט, כאשר חוקו אותן בלבי, עד כי דברים שונים אשר היו בעיני בראשונה כספקות נעשו לי אתרי כן כמעט לודאות. אך תקותי תשעשעני, כי אלה מן החכמים אשר ימצאו את ענין מאמרי כדבר הראוי לענות בו, לא ימנעו מקבץ את נפוצותי יחד ושפטו אותן משפט צדק.

לפעמים הרשיתי לעצמי לנסות מן המסלה הראשה ולנגוע בשעת הלוכי בפרטים אחרים אשר נקרו לפני בצדי הדרכים, בדברים אשר היו קשורים אך בחומים דקים עם עיקר חקירותי. רוב הקוראים בארצנו, אשר בשבילם מרחתי וכתבתי לפעמים דברים שאינם נחוצים כ"כ לחבטי חו"ל, ובשבילם הרחבתי לפעמים הדבור במקום שראשי פרקים היו מספיקים לחבריהם, — הקוראים האלה, כאשר תכנתי את רוחם, יחזיקו לי אך מוכה אם "מענין לענין" יגלו להם דברים אשר לא ידעום עד כה. אולם גם אלה אשר מעם אחר להם בעיניהם כאלה, וכלל גדול בידם: כי קאי רבי בהאי מסכתא לא לדרש במסכתא אחריתא, לא יחשבו לי זאת לחטאה לא יוכלו כפדה ולא יקראו עלי מלחמה בעבור זה.

המאמר הזה היוצא עתה לאור בחוברת מיוחדת לא נשתנה מעיקר צורתו שהיתה לו בתחלה בספר היובל, וזולתי הערה אחת בצד 96 אשר יצאה שם מסודרת כשנגת מסדרי האותיות שנתקנה פה כהלכתה, ועוד שבושים קלים שנפלו שם בדפוס ונתקנו פה. גם השם "מבוא" הנקרא עתה על פתיחת המאמר נוסף בהוצאה הזאת ולא היה בראשונה; ולכן בכל מקום שנאמר בנספחים ובהערות: "כמ"ש בפנים מאמרי" או "במאמרי" סתם הכונה למבוא.

וואריכא, בתרגום העשירי תרס"ד.

חיים יחיאל בארנשטיין.

מבוא.

עננה כבדה שוכנת עוד על קורות העבור הנהוג בישראל, ותולדותיו ומוצאותיו ערפל חתולתן. מדברי המשנה והתלמוד הגנו יודעים, כי בישיבת בני ישראל על אדמתם, וגם אחרי חרבן הבית השני, כל ימי התלמוד, היו קובעים את שנותיהם וחדשיהם ע"פ מראות המבוע וחליפות הנראות ברקיע השמים, ככל עם אשר יולד וגדל על ברכי התולדה. את השנים היו מעברים על התקופה, על האביב ועל פירות האילן⁽¹⁾, ולפעמים גם לצורך השעה, כידוע בתלמוד; והחדשים היו מקדשים ע"פ דאית הירח, ושולחים ומודיעים קביעתם לאחיהם כסביב. אך כאשר תקפו עליהם הצרות, וכאשר יספו להקרות בגוים ותקש ההתחברות ביניהם, ושלימי רומי, אשר צרה עינם גם בברק האור האחרון, אשר קרן על פני נשיאי ישראל, לא נתנום לקבוע מועדיהם כמשפט; אז החלו ראשי העם לחשוב מחשבות להמיר את דרך עבודתם בחשבון מסודר, אשר לא יהיה זקוק להעדאת עדים ולועד בית דין. ולאט לאט התערער היסוד אשר עליו נשען סדר עבודתם לפנים, והחשבון ירש את מקום הראיה, עד כי מפורש אמרו לאחרונה: לא בעינן מצוה לקדש ע"פ הראיה (ערכין מ"ע"ב). אולם מה היו דרכי חשבונם ומשפטיו, ואם היה להם חשבון קבוע וקיים או מחליף ומשנה פניו מעת לעת, על כל אלה לא נמצא מענה בכל מרחבי ים התלמוד, הירושלמי והבבלי.

אמנם הימים אשר בהם נכתב התלמוד, אף כי לא היו מאושרים, בכל זאת היו ימי טובה לעומת הימים אשר באו אחריהם. מלכי רומי אשר קבלו עליהם את התורה החדשה, הרבו להציק לישראל ויחדשו עליהם יום יום גזרות רעות, ומלכי פרס הקנאים גם הם רדפום באכזריות ויגזרו עליהם שמדות חדשים לבקרים; החכמים נתמעטו והישיבות במלך, מעינות התורה נסתמו והתלמוד הירושלמי והבבלי נחתמו. שקע האור הכהה אשר הפיץ עוד קרניו הרפים על שמי העם הממושך והממורס, ושמעוף צוקה ואפלה שדרו בכל מושבותם, והעם נדרס שנתו, שנה עמוקה וממושכה,

(1) ע' נספח ראשון בסוף המאמר.

אשר ארכה רבות בשנים, כל ימי הסבוראים וחצי ימי הגאונים. ואם אמנם גם כאמש שואה ומשואה הלזו לא חדלו יחירי הכנולה בישראל לעבוד עבודתם, ושומרי חומת הדת ובני מגדליה עשו גם במחשך מעשיהם, בכל זאת אך מעט נראה פעלם על פני חוץ, עד כי כמעט לא נשאר זכר להם, ולולא רב שרירא גאון, אשר הותר לנו באגרתו את שמותם לפליטה, אולי לא ידענו, כי עמדו אפרנסים ומנהיגים לישראל (1). ובהקין העם משנתו, אחר אשר האיר להם השמש בימי מלכי ערב, מצא ארמון חדש בנוי וכולל בהדרו עומד לגגד עיניו — חשבון ערוך בכל לקביעת שנותיו, חדשיו, חגיו ומועדיו. ידי מי כוננו את הארמון היפה הזה? מתי הוקם על הלז? אם ימים רבים עמלו בוניו בו? או כמרקלין שהוא אשר בנה אליהו הנביא, ומלאכי רחמים ממענותיו בלילה אחד למען, "האיש החסיד" הירוע באגדה, בן הוקם הארמון הזה בפעם אחת ועל משפטו ישב יום אחד? על אדות הדבר הזה משונות הן השמועות אשר נפוצו בעם, אך כמעט כולן הושו בענין אחד, כי נעשה המפעל הגדול הזה, בטרם באו ימי החשך, לפני החתם התלמוד (2).

אמנם אם יפלא הדבר בעיני רבים, איכה היתה כזאת, כי תקן גדול כזה עבר חלף לו מבלי השאיר אחריו זכרון ורושם מסוים יותר בספרות ישראל, הנה בעינינו לא יפלא; ולהפך, לפלא היה הדבר אלו לא היתה כזאת. מלבד כי כן דרך כל השנים הגדולים ההולכים ונעשים בחיי כל עם, כי לא יצאו לפעלם פתאם, אך ילכו ויתפתחו לאט לאט, עד כי לרוב לא נדע שם מחוללם ומולידם, הנה היה בענין אשר לפנינו לחכמי ישראל צורך מיוחד לשית חשך סתרם. הכתות השונות אשר רבו בישראל מראשית המאה הששית לאלף החמישי, ובפרט מפלגת הקראים, אשר עלתה על אחיותיה במספר, ואשר חתרו בכל עז ללכת בסרטן אחורנית, ולהשיב את העם אל ימי ילדותו ושחרותו, חזרו לעבר שנותיהם על האביב וחדשיהם על ראיית הלכנה. נומרי האותיות האלה, אשר לא הבינו אל עומק דרשת חז"ל: אשר תקראו אותם — אשר תקראו אַקס, התנפלו תמיד בשמץ אף על בעלי הקבלה, שומרי רוח הדת ומסחיקיה באמת, כי עוברים הם על תורת משה, וישליכו עליהם שקצים בכל עת מצוא, לא באמת ולא בצדקה, כאשר נודע הדבר למדי בספרי הקראים והרבנים. לא יפלא אפוא, אם ראו חכמי ישראל את עצמם אנוסים לעשות מעשיהם בצינעא, ולדחות לפעמים את דברי צורריהם בקש, וגם להתלות בשעת הדחק באילן גדול, כר' הלל הנשיא, רבינו הקדוש ור' אליעזר בן הורקנוס, ולעשות אותם למיסדי העבקר, וגם לשום את דבריהם מסורת והלכה למשה מסיני.

אולם האמנם באמת עבר התקון הזה מבלי כל רושם? — המציאות השונות

(1) מכל מעשי חכמי הדורות, אשר חיו מוסן חתימת התלמוד (ד"א ר"ס) עד חבור שאלות רב אזאי (ד"א תק"ו) וחבור ההלכות הגדולות בדור שאחריו, לא נודעו לנו בבירור כי אם שני דברים: התקנה שנתקנה בראשית המאה החמישית לאלף החמישי, לתת גט לאלתר לאשה שמרדה בביתה, והקבלה שהביא רב יהודאי גאון בשם רב מארי בר רב דימי, שהיה גאון בפומבדיתא בשנת ד"א שס"ט, על צמחי היגי והיוכי שבתלמוד, שהאחד מין עץ והשני מין ירק לענין ברכה. סדור רב עפרם גאון נתחבר במאה השביעית לאלף החמישי, וכן כל תשובות הגאונים שהגיעו לידינו לא נכתבו כ"א מן המאה החמישית והלאה, וגם הלכות רב יהודאי גאון, אשר חי בתחלת המאה הששית, לא נתגלו, לפי עדות אחד הגאונים המובאה באור זרוע, כי אם כמאה שנים אחריו. עיין היטב בספר מפתח לתשובות הגאונים לר"י סיללער פרק י"ד וט"ז.

(2) עיין נספח ח' בסוף המאמר.

אשר מצאו החכמים בימים האחרונים. נותנות מקום לפקפק בדבר. מעברים שינינו נגלה לנו, כי עוד בימי רב סעדיה גאון היתה מחלוקת בין בני ארץ ישראל ובני בבל בענין קביעת המועדות. הקראי סהל בן סעליה, בזכותו כנגד ר' יעקב ב"ר שמואל הלמיד רס"ג, אומר: "ולפני מזה בימי הפיתומי" אשר פתה אנשים ונחלקו במועדים, ויעשו אנשי ארץ ישראל יום [כלומר יום אחד], והבבלים וההולכים אחריהם עשאוהו יום אחד, ואמרו כי אנשי ארץ ישראל חטאו, ואנשי ארץ ישראל אמרו, כי הם חטאו, וקללו אלו לאלו וגדו אלו לאלו ברוב עונות, ויעשו אנשי ארץ ישראל המועד כיום הזה, ואנשי בבל עשאוהו ביום (מחר) [אחר], והיו מכזבים אלה לאלה, ויש אנשים משוכני ארץ ישראל שהלכו אחר הבבלים, וגם [אנשים] השוכנים בארץ שנער הלכו אחרי אנשי ארץ ישראל" (לקוטי קדמוניות, נספחים, צד 36). אל דברי הקראי הקנאי הזה לא שמו בראשונה החכמים את לבם, אך אחרי עבור עשר שנים ועוד מיום הגלות דבריו (ה"א תר"ב) הביא אותם הר"פ פראנקל במשפט (במ"ע לפראנקל שנת 1871 צד 560—555), וחפץ להשיאם לדבר אחר, ויאמר, כי המחלוקת היתה בענין קדושת ראש השנה, שבני א"י היו עושים אותו או יום אחד, ולדעת חכמי בבל צריכים הם לעשותו שני ימים, וכענין שכתב אחרי כן רה"ג בתשובתו (תשובות הגאונים, ליק, סימן א'; וראה גם באלפסי ובמאור פ"ק דביצה). אך דברי סהל נתאשרו ונהקיימו במשמעם הפשוט, גם נתכררו ונתלבנו יותר בפרמיהם ע"י אחד מסופרי דברי הימים בלשון סורי, אליה מנציבין, אשר יספר כדברים האלה (כאשר יביאם החכם Baethgen בספרו, "פראגמטע אראבישער אונד סירישער היסטאריקער", ליפסיה 1884 צד 84): "שנת תלתמא ותשע עלת בשבתא י"ב אייר (2) דשנת ארלב דיוניא (3). בה נפל פולגא בינת יהודיא דבמערבא ליהודיא דבמזרחא בחושבא דעידיהון (4);

(1) הוא רב סעדיה גאון שהיה מעיר פיום במצרים, אשר היהודים קראו לה בשם פיתום. וכן יאמר עליו רב שרירא גאון באנרתו: וידעי בפיומי, ובג"א בהוצאת גייבויער (צד 40) בפיתומי, כלומר הירוע בשם פיומי או פיתומי.

(2) ידירי הרש"א פאנאנסקי, אשר העיר בראשונה על דברי הסופר הסורי הזה והסבכתם עם דברי סהל (Jewish Quarterly Review X 153), העתיק באשגרת הקולסם כ"ב אייר, ובהספותיו העיר בשמי, כי שנת 309 להג'רה החלה לא בכ"ב, כ"א ב"ב באייר שנת 1232 (צד 160) ושם נרשם בסעות (1233). ובאמת נמצא בגוף הסורי, שהמציא לי אח"כ בחסרו החכם הזה, י"ב באייר, כאשר הגתי. (3) למנין היוניס הסוריים (או לשטרות), שתאריכם מתחיל משנת ג"א ה"ן, ושנותיהם מחדש אוקטובר. (4) כונת הסופר לומר, כי בשנת 309 להג'רה, שנתחילה כאמור ביום 12 מאי 921 לנוצרים, 1232 לסוריים, ונמשכה עד יום 1 מאי 922 לנוצרים, 1233 לסוריים (או מר"ח סיון ד"א תרפ"א עד ר"ח אייר תרפ"ב ליצירה), פרצה המחלוקת בין בני א"י ובני בבל (וגם היה הברל ביניהם בקביעת הפסח של שנת תרפ"ב, שחל עוד בשנת 309 להג'רה, אך עליו לא דבר הסופר). אולם ר"ה שנחלקו עליו, והוא של שנת ד' תרפ"ג, חל בשנת 310 להג'רה, סוף שנת 1233 לסוריים. — דברי אלה, אשר בעקמם ותוצאותם כבר הובאו ע"י הרש"א פאנאנסקי במאמרו הנזכר (צד 160), לא ישרו בעיני הר"א עפשטיין, ובסבכו על דברי איירלער (ראם האנדבוך דער כראנאלאגיע חלק א' צד 223 וצד 534) וראפאפורט (ערך סלין צד 78) אשר נביאם במשפט במקום אחד, יאמר: אליה מנציבין מציין את השנה אשר בה נפלה המחלוקת במספר 1232 ולא 1233 לשטרות, מפני שהוא מתחיל לסנות התאריך הזה, כאשר נראה ברור, שנה אחת אחרי מנין הבבלים ורוב הסופרים. לפי הסנהגה הפשוט יחשב התאריך החילוקי משנת 312 לפני מנין הנוצרים, אבל רבים מן הסופרים קיבעים התחלתו משנת 311. הדבר הזה, שאליה מנציבין מתחיל לסנות משנת 311, מתאשר באמת ע"י הסימן שהוא נותן לשנה הזאת כעצמה שהיא 309 להג'רה. ובה נפל המעט

ויהודיא מן דבמערבא עבדו רשא דשנתהון יומא דתלתבשבא, והנון דבמנדחא יומא דחמשבשבא". ובעברית: "שנת שלש מאות ותשע (למנין הישמעאלים) נכנסה בשבת י"ב אייר (שם חודש מאי בפי הסורים) שנת ארלב ליונים (1232 לשמרות 921 לנוצרים), בה נפלה מחלקת בין היהודים אשר במערב (בארץ ישראל) ובין היהודים אשר במזרח (בבבל) בחשבון מועדיהם; והיהודים אשר במערב עשו ראש שנתם ביום השלישי בשבת, ואותם שבמזרח (עשוהו) ביום החמישי בשבת". העדות הזאת, היוצאת מפי נכרי מסיח לפי תומו (אשר מת במחצית המאה ה"א למנין הנוצרים, אך שאב דבריו ממקורים קדומים יותר), מוכיחה כי בימי רס"ג לא נהבסם עוד חשבון העבור כל צרכו, ובי קמו עליו עוד מערערים לפקפק בו; אך לא נוכל להוציא מעדות זו כל משפט וכל תולדה על דבר המחלוקת.

אכן כורוח שמש אחרי הבקע שחר, ככה חיש מהר הופיע לנו אור יקרות אחרי נגהות מעט אשר הפיצו לנו דברי אליה מנציבין. בראשית שנת ה"א תרנ"ב, במלאות אלף שנים להולדת אור ישראל רבינו סעדיה גאון, נגלה להחכם רא"א הרכבי חלק נכבד מאגרת כתובה בענין זה על ידי ראש המריבים, אחרי כן נמצאו ונקבצו על ידי כתיב יד אחרים, אשר מקצתם מלאו והשלימו דברי האגרת, ומקצתם יכולו מכתבים אחרים מאת שני בעלי הריב. ועתה אחרי אשר נאסף לנו חומר מסוים כזה, נוכל לנשת אל המלאכה ולהתבונן על ענין המחלוקת ומה משפטה ושיבה.

הריבות פרצו בקיץ שנת ד"א תרפ"א, ושם האיש אשר התייצב בראשם היה בן מאיר, "ראש הישיבה" או "ראש החבורה" (1) בארץ ישראל. וזה דבר המחלוקת: — מודעת היא בתלמוד, כי משפט עבור שנים וקביעת חדשים היה מסור בידי חכמי ארץ ישראל ונשיאיה, ואפילו בדעבד אם עברה בחוץ לארץ אינה מעוברת (ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב וגדרים סוף פ"ו), ואף אם נסו חכמי בבל להתפרץ לפעמים מפני חכמי א"י ולקחת לנפשם משפט קביעת המועדים, הנה עלתה תמיד יד חכמי ארץ ישראל, אשר לא אבדה או הפארתה והדרת קדשה, על האומרים

שהביא החכם מאונאנסקי בשם אחד מאוהביו. — אלה דברי הרא"ע (Revue des Études Juives 42, 178/9). אכן, גם לו נתאשר הדבר, שאין לו כל יסוד נכון, כי יש מונים משנת 311, וכי אליה מנציבין אתה מהם, גם אז לא שב עוד העקוב למישור, וראיית הרא"ע הוא מעשה לסתור. שנת 1232. ליונים תהיה או באסת מכוונת לשנת דתרפ"ב ליצירה, אבל ראשית השנה לישמעאלים תהיה אז, לא ביום 12 כי אם ביום 1 מאי, לא בשבת כי אם ביום ד', ולא שנת 309, כי אם 310 היתה! כנראה טעות הדפוס (1233 המורה 1232) שתקנתי למעלה היא שהביאה את הרא"ע במבוכה זו. אבל לו השרית את א"ע למצוא בחשבון ראשית שנת 309, או לחקור אחריה מתוך הלוות המצוים, מתי תחלה, כי אז לא אץ לדחות דברי כלאחר יד, ולא נלחץ לבוא בין המצרים אשר אין להם תוצאות.

(1) בשם הראשון (ראש ישיבה) יכונה בן מאיר באגרת הערוכה אליו מכלל (עיין בקבוצת הכתבים, ובשני (ראש החבורה) יקרא אותו רס"ג בספר המועדים (עיין שם), כי השמות חבורה ומתיבתא נרדפים, כמו בתפלת יקום פורקן: לתבורתא קרישחא די בארעא דישאל ודי בבבל וכו', אבל השני מיותר לבני בבל והראשון מצוי ביותר אצל בני א"י, (וכן השם חבורה לבני הישיבה או לבני בי רב הוא מיותר אך לבני ארץ ישראל), ובתלמוד בבלי יוזכר אך במאמרים הבאים מא"י או המוסבים על בני א"י (ורק רבא אשר כפי הערת החכם באצער קבל תרבה סתכמי א"י יאמר בסנהדרין ח. ובמ"א: אני וארי שבחבורה). עיין דברי החכם באצער במאמרו הנכבד, תברייא"מ במ"ע מאנאטשריפט לשנת 1899 מצד 245 והלאה, וביתור צד 354 בהערה 4.

לבנות במה לעצמם, אשר תוחלתם נשארה תמיד מעל, כאשר נודע לנו ממעשה חנניה בן אחי ר' יהושע, אשר נרתע לאחוריו אחר אשר הגיעו אל אותו הדברים הנמרצים אשר שלחו חכמי ארץ ישראל, לאמר: „אמרו לאחינו שבגולה, אם שומעים מוטב, ואם לאו יעלו להר, אחיה יבנה מזבח, חנניה ינגן בכנור, ויכפרו כולם ויאמרו אין לנו חלק באלהי ישראל“ (ברכות ס"ג ע"ב, ירושלמי נדרים סוף פ"ו וסנהדרין פ"א ה"ב), וממעשה שמואל ירחינאי, שאמר יכילנא לתקוני לכולה גולה (ר"ה כי ע"ב), ושלח עבורא דשתין שנין לר' יוחנן (חולין צ"ד ע"ב). ותחשב לו זאת לחטאה, כחטאת חנניה בן אחי ר"י (ירושלמי כתובות פ"ב ה"ו). גם אמנה בדבר הגדול הזה, שהרבה מגופי תורה תלויים בו, לא היו חכמי ישראל ותרנים כחום השערה, גם הלנו בו המיד הלך והחמר, ותחת אשר בראשונה לא אסרו לעבר בחוץ לארץ, בזמן שלא הניח כמותו בארץ ישראל (ברכות שם), הנה אמרו בימים האחרונים: אפילו צריקים וחכמים בחוצה לארץ ורועי צאן ובקר בארץ, אין מעבירים את השנה אלא על ידי רועי צאן ובקר (פר"א פ' ח'). על ידי נדרים וסייגים כאלה עלתה, בידי חכמי ארץ ישראל, כל זמן שהיו ישיבותיהם עומדות במרום המדרגה, להחזיק בידם משפט קביעת המועדים, ולשים את ארצם למרכז הדת אשר ממנו תצא תורה לכל ישראל. אולם מראשית המאה השנית לאלף החמישי החלו ישיבות א"י לרדת מטה מטה (ב) באכזריות מושלי רומי החדשים אשר דכאוּם לעפר, עד כי כמעט לא נשאר זכר לישראל ולתורתו בארצו, וחכמי בבל, אשר תורת ישראל עלתה עוד בארצם

(א) ו"ל הירושלמי: „אזל קבל עליהן קמי רבי יהודה בן בתירה לנציבין, אמר ליה אחריהם אחריהם, אמר ליה (חנניה) לינא ידע מה שבקית חסן. מאן מודע לי דאינון חכמין מחשב בה דכוותיה, מכיון דלא ידעו מחשב בה דכוותיה ישמעון ליה ומכיון דאינון חכמין מחשב בה דכוותיה ישמע להו. קם ורכיב מוסיא, הן דמטא מטא, הן דלא מטא נהגין בקלקול“. מן הדברים האלה נשפוט, כי שיטת עבודתו של חנניה בן אחי ר"י היתה מיוסדת על החשבון ולא על הראייה, וכי גם אחר שחזר בו והשיב דבריו אחר, לא נתבטל דרך חשבונותו לגמרי, ונשארו עוד מקומות אשר לא סמך בהם ועשו מועדים כדרכם ע"פ החשבון, ונהגין בקלקול“. אנב אחי אעיר כי בעל דורות הראשונים (חלק ב' דף ק"ע"ב) השמיט בטעות את המלים „א"ל אחריהם אחריהם“, ומתוך זה בא לכלל טעות ליחס את דברי חנניה לר"י ב"ב.

(ב) מזה נראה כי גם שמואל בקש להנהיג את החשבון במקום הראייה, ואחרי כי לא חשב למולד זקן (ר"ה דף כ') היו המועדים יכולים לחול לפני מועדי א"י, אבל לא לאחריהם. וכבר עמד על כיוצא בזה בעל יסוד (מ"ד, סוף פ"ה) והחלים, כי בני בבל ושאר בני הגולה היו קובעים המועדים ע"פ חשבון המולד המדויק, ועושים ר"ה ביום מולד כשהיה בחור ולמחרתו אם היה זקן, ולכן היו בני הגולה בכל האמן שהוא קודמים קדמים בקביעת ר"ה ויורכ על בני א"י הקובעים ע"פ הראייה, וחזק דבריו אלה מדברי התלמוד (ר"ה כ"א) שזכרו שם מקרים שונים, שהבאים מא"י לבבל העירו אונם, שיוה"כ חל בא"י מסתרת היום שחל בו בבבל, ע"ש. ואני אעיר עוד על דברי התוספתא (כעריכין פ"א) בגליות נוהגין אחד מעובר ואחד שאינו מעובר, היו נוהגין חסון מוכנו (כלומר חסר) ואב מעובר, ואח"כ נודע להן שאב בוסנו, מניחין אותו, ומניחין מכאן ואילך אחד מעובר ואחד שאינו מעובר. והקורא המשיביל יבין מעצמו כמה יסמיך דברי התוספתא לדעת הישראלי ובטה הם סותרים דעתו.

(ג) אמנם גם אז לא פסקו החכמים לגמרי, כי גם אחרי רבי יונה ורבי יוסי שהיו כימי גאלוס, נזכר בירושלמי חכמים שונים אשר היו בזמן שני דורות שאחריהם, כמו רבי מנא בנו של רבי יונה ותלמידיו, ורבי יוסי ברבי כון ור' מיטין בנו, ועוד אחרים (עין סבא הירושלמי גרעין צד ג"ה). ובכבלי נמצא עוד כימי דסכריא: שלחו מתם הוחרו ברבנו אחאי שכאיר עיני הגולה היא וחולין נמו, ועיני עוד בספח ב'.

בפירחת, וישיבותיה עשו חיל, מצאו אז עוז בנפשם להסב אליהם את משפט הקביעה, מכלי אשר יכול איש לערער כנגדם, כי באמת היו יכולים לאמר, שלא הניחו כמותם בארץ ישראל. נקל לנו לתאר בדמיונו, כי גם חכמי ארץ ישראל, אשר ישיבותיהם לא במלך בלחם, לא אצו למחול על זכותם שהיתה להם מימי קדם, וגם אחרי אשר ירדו מראשותיהם וימעטו וישוּחו, לא נפל לבם עליהם, והגות לבם שמו בפי קדוש ישראל, לאמר: חביבה עלי כת קמנה שבארץ ישראל מסנהקרי גדולה שבחוצה לארץ (ירושלמי נדרים סוף פ"ו) (2), ולא חדלו לעבר את המועדים כפי דרכם. וגם אחרי אשר פסק הקידוש ע"י הראייה, וקביעת המועדים היתה תלויה בחשבון לבד, בכל זאת היו מתאמצים לעשות פוטבי לדבר, ובכנסים בכל פעם לועד ומקדשים המועדים באכפת עם (3). ועוד במחצית המאה התשיעית לאלף החמישי (ואולי גם אחרי כן) היו ראשי הישיבות אשר בארץ ישראל יוררים, לקדש השנים ומחלימים, כי אך להם משפט קביעת המועדים, ולא לכני הגולה (4). מי יודע כמה חלוקי דעות היו לפנינו בין חכמי שתי הארצות בדבר הזה (ובפרט בימים הראשונים שהיה עוד חשבון העבור כרופה בידיהם ושימות שונות היו משמשות כאחת בפרק אחד), כמה חלופים ושינויים נפלו ביניהם בעניני הקביעות, שלא הגיע לידנו שמץ דבר על אדותם. כי אם בכלל ידענו את קורות הימים ההם רוח ודלה היא, כאשר העירונו למעלה, על אחת כמה וכמה בדברי ריבות כאלה, אשר בלי ספק קראו עליהם את המקרא: "כבוד אלהים הסתר דבר". וכבן לא נדע מה היה מוצא

(1) ע"י נספח ב' בסוף המאמר.

(2) ויהי. כי בעת ההיא, כאשר החלו ישיבות ארץ ישראל ללכת הלך ודל, וחכמי בכל חדלו מחלק להם את הכבוד אשר נתנו להם בראשונה, שלחו מתם: הוזהרו בחכמה וזהירו בכני עניים שמקן תצא הורה (נדרים פ"א), כי כן נקראו או הישיבות בשם חבורות, כאשר ראינו למעלה. ולפי זה יהיה הלשון: הוזהרו בחבורה דומה בהוראתו ללשון "הוזהרו ברבינו אחאי" (תולין נטו), אשר גם אותו שלחו מתם בעת הזאת, אך כי מתם "שלחו מתם" הוא דבי אליעזר בן פרט (סנהדרין י"ז). פירוש המפרשים הוזהרו בחבורה, כלומר: הוזהרו ללמוד בחבורה, דחוק ראינו במשמע הלשון.

(3) ככתב נמצא בס' סופרים, אשר כידוע נתחכרה בארץ ישראל, אחר חתימת התלמוד הבבלי, את הדברים אלה: "בראש תורש ישכו, החבורות" על זקנים, ושל כלותין ושל תלמידים, ביום הראשון בן המנחה ולמעלה עד שישקע החמה. וצריך בברכת היין לומר בא"י אסיה אשר בעגולה גידל חרשים, הורם ולמרם זמני חדשים, שיכס ירח כילל לבנה, מינה גבונים מודרי עתים, מילס צורנו קיצי רגעים שבם תיקן אותות חדשים ומועדים וכו'; והותם מקדש ישראל וראשי חדשים ואוסר תורו לה' כי טוב כי לעולם חסרו וכו' מקדש החורש, מקדש בזמנו, מקדש בעיבורו וכו'. ומקלסו ב"ב טובי העיר כנגד י"ב שבטים, י"ב חברים, י"ב חדשים וי"ב מולות" (נ"י"ט הלכה ט', מתוקן ע"פ כ"י שונים שעל פיהם הוציא הר"י מיללער את המסכת הזאת). הברכה הזאת, שכל מליה בסודרות על פי א"ב, חזוּתה מוכיחה עליה כי מאוחרת היא. הלשון "ביום הראשון" בסקום שאסרו למנוח "לאור עיבורו", שנוי הנוסחאות "מקדש בזמנו מקדש בעיבורו", שהן פותרות זו את זו ומורות שהראשונה נאמרה בזמן שהתחדש שעבר חסר והשניה בזמן שהיה מלא, תחת אשר בראשונה לא היו עולים לסעודת החורש אלא לאחר חורש מלא לאר שלשים ואחד (עין כל זה סנהדרין ע"ג), מספר י"ב טובי העיר שלא נמצא אצלנו בתלמוד, וגם הדבר הזה שבכל הארצות הגדולה אין פה גם רמז קל לראות היות להעדאת עדים ולחקירתם וכו' — כל אלה יורונו שאין כוונת המסכת על הוכן שהיו מקדשים בו ע"פ הראייה, כי אם כתבו על ספר מנהג שהיו נהוג בזמנם שהיו מקדשים על כי החשבון יצושים סעודת העיבור כעין פוטבי וזכר לימים הראשונים.

(4) ע"ד הגאון רבי אליהו שקדש את השנה בחיפה, וע"ד רבי אביתר בנו הסערער על חכמי תי"ל ועל קחתם לעצמם רשות לעבר השנים — ידובר בחתימת המאמר.

דבר בכל פעם, וימי ביטל דעתו מפני מי. אך קרוב לשמוע, כי ברוב הפעמים, ואולי ככולם, הוזקקו חכמי ארץ ישראל להרכין ראשיהם לפני חכמי בבל, שהיו גדולים מהם בחכמה ובמנין, ורוב ישראל היו יושבים שם. אולם בן מאיר, ראש הישיבה בארץ ישראל, איש אמיץ לב אשר לא יחת מפני כל, מצא בנפשו עוז לעמוד בקשרי המלחמה ולהחזיר את העמרה ליושנה, או לקחת השררה לעצמו, אף השביל להשתמש במלחמתו בהלכות ומאמרים לקוחים משני התלמודים, הנותנים לבני ארץ ישראל רשות על בני הגולה ולא לבני הגולה רשות על בני א"י; ובהיותו לפי דבריו נצר מגוע הנשיאים, ערב את לבו לקרוא בקול, "לא לכם המרות את פי". וגם אמנם למראה עינים האירו המקרים את פניהם לכן מאיר. בארץ בבל היה מצב הישיבות מורה מאד. ישיבת סורא נדלדלה, וכרברי ר' נתן הבבלי, נשארה גלמודה, עד כי חשבו מחשבות לסגור דלתיה ממועט תלמידים ובני תורה, ומחסרון איש ראוי לשאת משרת גאון על שבמא. ובישיבת פומבדיתא פרצה או, כחמש שנים לפני זה, מחלוקת עצומה בין חכמי הישיבה ובין הנשיא דוד: הראשונים בחרו להם, אחרי מות רב יהודאי, באדר שנת ד"א (תרע"ז), את רב מבשר לגאון, ודוד הנשיא מנה למרות רוהם את רב כהן צדק^(א).

במחלוקת הזאת אמר בן מאיר, כפי הנראה, להעזר, ויתמוך בידי בעלי ברית רב מבשר, ויכרת אתם ברית אהבה, אשר, לפי דבריו, מעולם לא היתה כמות בין חכמי א"י וחכמי בבל, ובהיותו בבגדאד, בלכתו שמה לבקש עזר נגד הקראים ובני ענן השונאים, "לא נמנע מלעזור אותם בכל לבבו ובכל נפשו על הקושרים עליהם". ובחזירתו אל ארץ מולדתו צוה בכל מדינה ומדינה ועיר לעיר לחוננים, והיו קוראים הפתיחים שלהם (החרמות שהחרימו את בני מחלוקתם) והיו מנדים שונאים"ם (ע"ן באגרות בן מאיר בסוף המאמר). נשען על העזר אשר רמה למצוא באויבי הנשיא בן זכאי, ועל העזר אשר בידו, בתור יושב א"י ויוצא ירך הנשיאים, יצא בן מאיר לקרב, ועוד בקיץ שנת ד"א תרפ"א גלה דעתו, כי מרחשוון וכסלו של שנת תרפ"ב חסרים והפסח באחד בשבת, בעת אשר, כל ישראל בכל הארצות לא כן חשבו, כי שמו את שני החדשים שלמים, על כן לניסן השלישי בא. ויהי בהודע מחשבת בן מאיר להגאון רב סעדיה, והוא אז בחלב (Aleppo) בארם צובה, ויכתב אליו כמה אגרות להזהירו לבלתי עשות כן. ויבאר לו מאיזה טעם המה שלמים, ויעש דרכו לבגדאד, בחשבו כי קבל בן מאיר דבריו. אך בן מאיר לא סר ממחשבתו, ויושלח את בנו בחדש הרביעי (תמוז) ויבוא ירושלים, ויעבר קול ביום הקריאה: מרחשוון וכסלו

^(א) ובתריה (דבר רב יעקב) לא היה כהן ראוי (לגאונות), וסמכיה דוד נשיא למר רב יוס טוב ואורג היה... היאיל ולא היה תמן רבנן... ובתריה איתמר ביני רבנן לבטולי למתא מחסיא (סורא) ולמיייתי למאן דמשויר בה לפום ברייתא ולבסוף אסבימו למסמכיה למר רב נתן אלוף בשם גאונות מחסיא כי היכי דלא ליבטל שם א, ואדהכי נח נפשיה, ואייתי דוד נשיא למר רב סעדיה מר בר רב יוסף, ולא סבני רבנן דמתיבתא הוה, אלא מן מצרים ויריע בפיומי וסמכיה באייר שנת רל"ט, וכניף כאן דהוה אשתיר מן בניהון דרבנן דמחסיא וכן עלולי דסמיכין על רבנן דפום ברייתא ואותיב דמתיבתא (אגרת רב שרירא גאון סמוך לסופה).

^(ב) ושכיב (מר רב יהודאי) באדר שנת רכ"ח, והות פלוגתא בין רבנן דמתיבתא ודוד הנשיא, דרבנן דמתיבתא איכנפו וקריוהי למר רב מבשר כהנא גאון, ודוד נשיא קריה למר רב כהן צדק כהנא וכר (שם).

חסרים והפסח באחד בשבת¹. בהגיע השמועה אל חכמי בבל, ויחררו חדרה גדולה, ויכתבו אליו פעמים ושלש להשיבו מדעתו, אך הוא לא פנה אל דבריהם ויעזב בהם בגאון ובגדל לבב. בראותם כי אולת ידם להעביר את האיש הקשה הזה על דעתו, פנה הנשיא (כן וכאי) וראשי הישיבות והאלופים והברורים וכל המכונים אשר בישיבות, ובראשם זה האדם הגדול מאחיו, הגאון רב סעדיה, אשר היה או כבר מוכהר בנימוסו כשם אלוף, — אל כל קהלות ישראל הקרובות והרחוקות, ויוהרים לבלתי ימשכו אחדיו בן מאיר, גם „זרו כתביהם בכל פאתי הארץ“; ולמען הרגיע את רוח העם, אשר לא נעלמו כהם דברי הריבות אשר שררו זה ימים רבים בין עדת החכמים ובין ראש הגולה. שגנו להם, כי „כולם שוים בדבר הזה ואין ביניהם חלוקה כל עיקר, ואין פרץ ואין יוצאת ואין צוהה ברחובותם“. גם בן מאיר לא חבק ידיו בעצלתים, וירבה לשלוח גם הוא לכל קצוי ארץ את אנרותיו, אשר בהן הורה חוקי קביעת המועדים לפי דרכו על פי ארבעת השערים אשר לו (אשר לא נבדלו משערי בני בבל בלתי אם בתוספת תרמ"ב הלקים, אשר ידובר עליהם אחרי כן). הריב לא שבת, וימי הפסח הגיעו; ואז היתה המבוכה בישראל. יושבי ארץ הקרש, מלבד אנשי מספר אשר הלכו אחרי הבבליים (כעדות סהל), עשו את הפסח באחד בשבת, ואנשי שנער, מלבד אלה אשר נטו אחרי בן מאיר, עשוהו בשלישי בשבת. למראה המכשול הגדול הזה נפקחו, כפי הנראה, עיני בני בבל לראות, כי עת להם להשבית סדנים ולהשיב את השלום בין בעלי ברית רב מבשר ובין בעלי ברית הנשיא ורב כהן צדק. המשא והמתן איך כל ימי הקיץ, ובחודש אלול שנת תרפ"ב, אחרי עביר חמש שנים ומחצה, השלימו התלמידים לבדו ורב כהן צדק לבדו².

עתה אחרי אשר היו חכמי בבל לאגודה אחת, נועצו לב יחדו, איכה יקדמו את פני הרעה בימים יבואו, ובדעתם, כי בן מאיר גם הוא וזה אנרות לרוב בכל הארצות אשר בני ישראל נחתים שם, וכי לא יוכלו „לבער את כל כתביו מן החוץ והחרר“, כי נעתקו „ונסחו אנרותיו בתוך העם לרוב“, נזרו אומר, לכתוב את כל הדברים בספר לזכרון, ולקראו בקהל עם ביום הכניסה (שני בשבת) בעשרים באלול, עשרת ימים לפני ראש שנת תרפ"ג שהיה ביום החמישי. ובעלי ברית בן מאיר אשר בבבל, אשר כפי הנראה נחלקו בענין קביעת הפסח שעבר לשני מחנות, נטו לפתותו; כי יבטל דעתו מפני דעת הרבים, ולקבוע את יום ראש השנה הבא כמותם, „אם עשיהם בניסן בשנה, כתבו אליו, אל תעשו בהשרי בורון, וד' הטוב יכפר בעד כל לבבו הכין“. ויתארו לפניו בצבעים נוראים את מצבם כי ברע הוא, כי הם „אבלים נוזפים בבני המרורים ואנחה, נעשו חרפה בגוים וקלמה בין המינים (הקראים), וכי נמסך בקרב העם רוח עושים ובערה המדורה, ותלמידים חכמים עניהם כלות ביגון מפני הרוגו, כי רבו השמועות בגלל אחיזת בני ישראל והאגרות באות עליהם מכל צד“. ובמשך דבריהם יאמרו, כי ישבו שוממין וקרא אותם פחד וירעיה אל הכרות תלמידיו (כפעם הראשונה או אולי פעם שנית?) בדר הזותים סדר

¹ והנה פלוגתא עד הודש אלול שנת ארל"ג ועברו שלמה דוד נשיאה עם רב מבשר גאון, ויחיתו רב מבשר גאון ורבנן דיליה לזרם ומוכהרים דרבנן הוו בהדיה וסד רב כהן צדק ורבנן דיליה לזרם (אגרת רש"י ש"ב).

מועדות, וכי הם אמרו שיגדור את הפרצה, ועתה נוסף יגון על מכאובם ונעשתה תקותם מפח נפש בקראתם את אנרותיו. והמה מיעצים אותו לאמר: „תאמרו אם חטאנו כאשר עבר לא נוסף עוד, אם עשיהם כזאת וחזרתם למושב והודיתם אולי תושעו“. ויעירו אותו, „שלא יעמוד על דבריו, מפני ששמעו דברים רבים מחידים את לבו של אדם, ואחריתה מרה כלענה“.

נקל להבין את הרגש המאדיב אשר עשה מכתב כזה בלב בן מאיר. במרירות לב יכתוב למאהביו אשר בגדו בו: „טוב קוינו ויבוא רע ואשר יגורנו בא לנו“. „ערכתם עמנו קרב, וישבתם לנו במארב, לירות אותנו כסתר ובגלוי“. „אנחנו עזרנו אתכם ונשרו לנו איבה מכאן ואתם חזרתם לדבריהם, איני נא לנו על זאת, חרדה גדולה אחזתנו ונבהלנו עד מאד“. „הפכתם אהבתנו לשנאה ואבד יגיענו בכל יקר אשר חלקנו לכם“. „ליראנו ולבהלנו אמרתם ולא אמרתם נירא נא את ד' אלהינו“. „אבל לא לכם ולנו...“ (1). „אל תפתו אותנו בפתוי כפתויכם הראשון (לבטל דעתנו)“, „ואל המריחו עצמכם לעשות ספרים אלינו אם כאלה הם בחלוף חוק. באמת הכריזו תלמידיו סדרי מועדות וכתר קדמונים הפסח באחד בשבת, ולפי האמת והצדק לכם לא היה ראוי להכריז (בהיותכם בחוצה לארץ) ולא בחלוף, אבל אין אנו רוצים להכאיבכם באגרותינו ובנו ובכם נתקיים ולא יסף שמואל לראות את שאול“ (2). ככה יפיר בפעם אחת את האהבה אשר היתה לו כמו אכזב, ובשכרון רוח יתאונן על כל הליכות הבל: „כבר קנתר הנביא והיה תחת בושם מק יהיה, ד' מסך בקרבה רוח עושים וכל זה בגודל אשמינו ובחילוק לבבינו!“ והוא שופך כל חמתו ומררתו על הגאון רב סעדיה, אשר בו בחר מכל חכמי בבל לשוטו למפגע לו, בדעתו כי הוא שקול כנגד כולם, ולולא הוא שסבל כל עצתו מי יודע אם לא בצע זממו, בעזבכם את האמת, ובנשותכם מדרך ישרה לדרך מכשול ובשמעכם לדברי בן פיומי הדילאצי, והחשבתם לדברי מצרי (אשר יעטה עליו חרפה ודבות שוא אשר העידו לפניו עדי שקר) השיגה אתכם הצרה הזאת, והלא זה תאותו של בן פיומי (לתתנו חרפה בגויים). „אכן לב בן מאיר לא יפול עליו ככל הבא, האגרות הבאות מכל צד לא יפילו אור פניו, יודע הוא את משפט ההמון הרב, כי כבהמה בבקעה ילך אחרי מנהליו, וגם בפעם הזאת לא מלכו יוציא העם מלין, כי אם חוזר ושונה הוא את דבריו אלה אשר הסיתו אותו בו, ויפיצו עליו דברי רע ברבים, ועל זאת ירמוסו דבריו: „הלא ידעתם כי משה רבינו ז"ל נכה ונפה את הרבים וירבעם חטא והחמיא את הרבים“. גם האימים אשר הפילו עליו מיודעין לפניו לא יחתוהו: „דוד המלך בקשו אויביו להרגו ועשה שדי למען שמו, רששית (תחיתה) ממנו אנחנו, (עצם מעצמיו), אשר עברו עלינו צרות רבות ורעות, בד' בטחנו ועליו נשענו, ואלו נהרגנו אלף פעמים לא נשגת מנהג אבותינו“.

אם דברי אליה מנציכין נאמרים בדיוק יפה, לא שב בן מאיר מדעתו, והיהודים:

(1) בן מאיר אינו משלים דבריו ויכחיר תחת לשונו את סוף המקרא (עזרא ד', ג'): „לכנות בית לאלהינו; כאמר: לא לכם קמני לבב לצאת למלחמה קשה כזאת, במלחמת ה' בגבורים.“

(2) ע"ש הכתוב (שמואל א' ט"ז, ל"ה).

(3) במכתבו הראשון יעשה בן מאיר את רס"ג כספא לבן זכאי ובניו וכוהן: „והתחבר אליהם סעיד בן יוסף“ ובסוף: „אלפיומי והבריו“, ופה רק אותו ידע מכל אנשי ריכו לפקד עליה כל העין. אין זאת כי הרגיש בנפשו כי אך בגללו עלתה עצתו בחרו.

בארץ ישראל (או חלק מהם) עשו גם את ראש שנתם (תרפ"ג) בשלישי בשבת. אך מה היה משפט חג הפסח בשנה ההיא וראש השנה שאחריו (תרפ"ד), ואם שבת זנשנתה המחלוקת בשנת תרפ"ז ותרפ"ח (שפגעו גם הן במולד זקן שחל להיות ברי"ר חלקים לאחר חצות יום ה')? — את השאלה הזאת לא נוכל לפתור עפ"י המקורים אשר לפנינו עתה, ואולי ימים יבואו ויפיעו אור עליה. עתה נדע אך זאת, כי ארץ ישראל, אשר החלה להתנער רגע אחד מערמות הנשיה, אשר כסוה מאות בשנים, לא יכלה עמוד בפני ארץ בבל, אשר למרות הריבות והמדנים אשר היו בה, לא אברה עוד יהודה והדרה, ואומץ לב בן מאיר, האדם הקשה כברול, נופץ אל הסלע המוצק, אשר אולי לא פלל למצוא על דרכו—אל הגאון רב סעדיה החזק מצור, אשר לא נפל ממנו בכח לב, ונעלה עליו בעזו וחיל אשר אצל עליו ראש הגולה, ובתפארת והוד אשר היו שפוכים זה ימים רבים על בבל ועל גאוויה. חשבון העבור אשר לבני בבל חי וקים בקרב כל ישראל עד היום הזה, ועבור בן מאיר נשכח כלה כמת מלב, לולא עמל חוקרי קדמוניות אשר העלוהו רגע אחד על במת החיון.

והשעה אשר, כדברינו למעלה, נראהה כמשחקת אל בן מאיר נתנה לידו גם מקום להתגדר בו ולמצוא פסול בקביעת בני בבל. מולד השני בשנת ד"א תרפ"ד חל בשבת רל"ז חלקים אחר חצות היום, ועל פי אחד מדיני תורת העבור, הידוע לכל איש, משפט ראש השנה להדחות מיומו מפני, "מולד זקן", אשר יסודו בהלכה הידועה בתלמוד: נולד לאחר חצות (היום) בידוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה (ר"ה כ' ע"ב), ויען כי גם באחד בשבת אי אפשר לו להקבע כי "לא אר"י ראש", לכן הוא נדחה עד יום שני בשבת. הדחיה הזאת, כאשר יבואר עוד לפנינו, גורמת שנוי גם בשתי השנים תרפ"ב ותרפ"ג שלפניה. אכן בן מאיר יצא לרון בדבר חדש והוא מורה הלכה ובא, כי אין ראש השנה נדחה מפני, "מולד זקן" עד שיעברו תרמ"ב חלקים לאחר חצות היום, ובאשר בשנת תרפ"ד לא הגיע עוד המולד לגבול הזה, יקבע ראש השנה ביום השבת, וגם שתי השנים שלפניה ימלטו מידי שינוי בקביעתן. מה טעם לתוספת זאת, אשר כפי הנראה במקרה ראשונה היא כנגד הקבלה ונגד ההלכה המפורשת בתלמוד? ומה שרש דבר נמצא בה? (1) הנה פה לפי דעתי מקור נפתח לקורות חשבון העבור. מתחת למסכה הזאת תסתר סבה עמוקה יותר: הכולל הזמן שבין בבל וירושלים. המקום אשר עליו נוסד חשבון המולדות (העיקר בהר"ד או וי"ד) הוא בבל, כי שם היו הישיבת ומושב רב ישראל בימים ההם. והנה בבל יושבת למזרח של ירושלים, לדעת הקדמונים, ארבע עשרה מעלות, ורגע חצות היום בבבל קודם לחצות היום בירושלים קרוב

(1) החכם פריעדלענדער, אשר הדפיס שנית אגרת בן מאיר בקצורים שונים (Jewish Quar. Review V, 187) בתולדותו בדבריו בן מאיר האומר באגרתו: "כענין שקבלנו וירשנו מאבותינו רבן גמליאל הנשיא ורבינו יהודה הנשיא", מהר להוציא משפט, כי מחלוקת בן מאיר תלויה במאמר רבן גמליאל הידוע שאמר על סהלך הלכנה: פגמים שבא בארוכה ופעמים שבא בקצרה (ר"ה כה). במלן המעמות האלה פטר החכם פריעדלענדער א"ע מידי חובת ביאור ונפתר והלך לו, אבל בודאי כד ניים ושכיב אמר להא מילתא, כי גם בלי כל העמקה בדבר יראה כל איש מדברי בן מאיר, כי נותן הוא מדה זאת וקצב אחד ליתרונות המולדות לפשוטות (ר"ה תתע"ו) ולמעובדות (ה' כ"א תתפ"ט) עפ"י מדה החדש האמצעי כ"ט י"ב ה'צ"ג. החכם ר"א עפשטיין (R. d. E. J. XLII, 177) עמד על הדבר כי בן מאיר מוסיף תרמ"ב חלקים על גבולי המולדות, אבל איננו נותן טעם לתוספת זו.

לשעה. א"כ מולד שנת ד"א תרפ"ד, שחל בבבל רל"ז חלקים אחר חצות היום ונעשה זקן ונפסל לקביעת ראש השנה, לא הגיע עוד לכלל זקנה בירושלים, אשר אך לה, לדברי בן מאיר, משפט קביעת המועדים, כי שם לא הגיע עוד זמן חצות היום. אכן במרם אבוא לדבר על הענין הזה בפרט, ובמרם אבאר את יתר דברי בן מאיר בענין הזה, הנני רואה את עצמי זקוק לשוב ולחזות דעה בקצרה על דבר חשבון העבור, תולדותיו וסדר התפתחותו, אשר כבר נגעתי בהם למעלה.

על פי השמועות השונות אשר באו אלינו, רגילים אנחנו להאמין, כי חשבון השנים וסדר העבור מעשה אלהים המה, הלכה למשה מסיני, ומיום הראשון שהתחיל הקביה לברוא את עולמו היו בחשבון הזה מתחשבים לפניו⁽¹⁾ או על כל פנים מרועה אחד נתנו, וכי חכם אחד, או ועד בית דין אחד, תקנס בזמן ידוע ומסרם לעמו לדורות עולם. השמועה אשר התפשטה ביותר תיחס את התקון הזה לר' הלל הנשיא, אשר יסדו בשנת תר"ע לשמרות (ד"א ק"ש ליצירה). ובאמת הדעה הזאת נראית כמחזרת מכולן. מלבד העמוד החזק אשר היא נהמכת עליו—רב האי גאון, אשר מפיו שמענוה בראשונה (ספר העבור להנשיא ר"א בר חייה צד 97)—הנה גם דברי הימים ורשמים שונים בספרות התלמוד, נראים כמסייעים לה. העת אשר חי בה רבי הלל היתה עת צרה גדולה לישראל בארצו. גאללוס האבדור, משנה הקיסר קונסטנטינוס, אשר ישב אז באנטוכיא, רדפם באף ובחמה, עד כי כמעט אבד כל זכר להם. ולכן, בדאגתו לבלתי השתכח תורת המועדים מישראל, ראה אז רבי הלל לדבר נחוץ לגלות את חשבון העבור. וכן נראה באמת את רבי יוסי, אשר חי בזמן רבי הלל, שולח לבני הגולה סדרי מועדות, ומוזהירם לבלתי ישנו בכל זאת מנהג אבותיהם נוחי נפש (ירושלמי סוכה פ"ד ה"א). ובמימו מוצאים אנו החדשים מאד ועד השרי מסודרים סידור קבוע כסדרם אצלנו (ירושלמי מגילה פ"א). ובתלמוד הבבלי נראה, כי כבר היו בימים ההם, אחר אבוי ורבא, בקיאים בקביעא דירחא, ועושים שני ימים טובים של גליות, לא מפני הספק, כי אם יען כי שלחו בתם (מארץ ישראל): הוזהרו במנהג אבותיכם ביריכם, זימנן דגזרה מלכות גזרה ואתו לאיקלולי (ביצה ד: 2). ובכלל העתיקה או תורת ישראל מקומה מארץ הצבי לבבל, כי שמה חשו מפלט להם חכמי ארץ ישראל—והם הנקראים בתלמוד בשם

פ"א
ס"א

(1) לשון רבי אבותיך במגלתו על פי אגרת פרקי ר"א (פ"ח). וכעין זה יאמר גם בעל ספר היו בל"ם פעמים ושלש על סדר זמנים אשר לו (שהוא חושב אותם לפי שנות החמה, שס"ד יום לשנה), כי כן כתוב לפני (לפני ה') על הספר ועל לחות השמים מיוסדת חלוקת הימים (פרשה ו').

(2) שמא תגזור המלכות שמד כשמדות אשר היו בימי אחרוני האמוראים, שכל בתי כנסיות נסגרו ותכמי ישראל הוצאו לתורג (כעדות רש"י באגרתו), ולא יוכלו החכמים להודיע קביעת המועדים ע"פ החשבון המדויק, והעם יהיה אנוס לעשותם על פי החשבון הנס שבידו, ולמנות את החדשים הלימות אחד מלא ואחד חסר, ואתי לאקלולי. וקרוב לזה פירש רש"י במקומו, ואין מקום לשאלות הרחוקים ביסודות (מהר"ב צד 35, ומהר"ג צד 37). כי גם אחרי התפרסם משפטי קביעת השנים הזה היו החכמים ויודעי חשבון מעטים תמיד בכל דור, והמון העם ידע הגיו וזמניו לא ע"פ לחות השנים המצויים כיום בידנו, כי אם על פי הכרזת החכמים, כאשר יזכירו זאת כמה פעמים רש"י ובן מאיר באגרותיהם. — רבינו האי גאון מפרש דברי התלמוד לפי שיטתו, שחשבון העבור אשר בידנו הוא הלכה למשה מסיני, אלא בזמן שיש סנהדרין הרשות בידם לפחות או להסיף, והעבור שיש בו שני מן המסורת אינו בשר אלא בארץ ישראל, וזה לפי דעתו המירוש: זימנן

„נחותי“ (א) — מפני חרב גאללוס הנוקמת. ולכן נראים הדברים, כי בימיהם נתגלה ונתפרסם חשבון העבור. אולם כל איש, אשר כונן לבו לחקר רוח האדם, הקונו והשתלמותו, יבין כי תקן עקרי כזה, כסידור חשבון הומנים, לא יולד פעם אחת, אך הולך ונעשה לאט לאט, פושט צורה ולובש צורה, עד אשר הוא יוצא לבסוף משובלל בתמונתו האחרונה. וגם אמנה, אם נפשפש ונדרקק היטב בספרות הזמן ההוא, הבבלית והירושלמית, נמצא, כי התקון הגדול הזה, אשר חשבנוהו ליציר כפיו של רבי הלל, לא חולל גם הוא ביום אחד, כי החל להתרקם ימים רבים לפניו, וכי גם בימיו לא נגמרה עוד צורתו, והיה הולך ומתפתח עוד אחרי כן. ככה נדע, כי עוד בימים אשר היו מקדשים עפ"י הראיה, היו החכמים נעזרים בחשבונות לקוחים מטהלכי מאורות השמים (א); בראשונה עשו זאת אך למען בירור דבר או „לאכחושי סהדי“ (ר"ה ב); אך לאט לאט החל הקידוש על פי הראיה לפנות מקומו ולהניחו לחשבון, עד כי לאחרונה היו הכוהנים נקבעים אך על פיהו לבד. אחד מן הדברים, אשר קצבו מיד אחר חבור המשנה, היה הגבול אשר נתנו לראית הלכנה החדשה, אשר מצאוהו שש שעות ואמרו: נולד לאחר חצות, בידוע שלא נראה בשקיעת החמה (ר"ה ב); ירושלמי שם פ"ב ה"ו). אחרי כן החלו לשים פרות בין ימי השבוע; מקצתם הבשירו לקביעת ראש השנה ומקצתם פסלו. בתחלה הוציאו מכלל הימים הכשרים את יום רביעי וששי בשבת, לבלתי יחול יום הכפורים סמוך לשבת, לפניו או לאחריו (א). אך לא ארכו הימים, ויוסף עליהם אחד מחכמי הדור עוד שני ימים: את יום האחד (יום א' בשבת) פסל לחלוטין, לבלתי יבוא יום ערבה בשבת ואת השני (יום השבת) לא התיר כי אם בשעת הרחק, לבלתי התבטל תקיעת שופר (א). אם מלאו מחשבי השנים אחרי פקודתו בתומה, כי אז היו קביעותיהם שונות משלנו, שאין אנו דוחים את יום השבת לעולם, ופסול יום אחד גורם שניים גם בשנים הסמוכות, כידוע למבין; ואם לא מלאו אחרי דבריו כלל,

דגורי וכו' — שיהיה שמד שם (בא"י) ויצטרכו לשנות (מן המסורת) ויתקלקל הדבר. (עיין בתשובות הגאונים, ליק, סימן א' דף ה' ע"א).

(א) רבין וכל נחותי (סוכה מ"ג ע"ב). ועיין באגרת רש"י (הוצאת נייבויער צד 23) שכתב „ובתר הכי (היו) אבוי ורבא, ונפיש שמדא בא"י... ונחית מן דהוה תמן מן בבלי, כגון רבין ורב דימי וכולהו נחותי דנחיתו להכא"י.

(ב) כמו שאמר אבא אבוח דרבי שמלאי סח שבין את תולדתו (ר"ה כ' ע"ב). ורבי אבהו יאמר על עשרים וארבעה משכרות כהונה: חישבתם שאין משכר נוטל ושונה בשדה אותו (ירושלמי תענית פ"ד ה"ב), ורבי סימון מפקד לאילין דמחשבין (כמובא להלן), ובימיהם עוד היו מקדשים ע"פ הראיה, ובירושלמי פסחים (ריש פ"ו) יתפלא רבי אבין על בני בתירה שנעלמת כולם הלכה, אם הפסח דוחה שבת: „והלא אי אפשר לשני שביעיות שיהיו (צ"ל שלא יחול) ארבעה עשר להיות בשבת? נראה מדבריו שכבר בימי בני בתירה (מאה שנים לפני המורבן) היה להם בעין חשבון כזה. אם אטנם משם אין ראיה גמורה, כי אפשר שאמר כן רבי אבין (או רבין) בסוף ימיו, שכבר החלו לקדש עפ"י חשבון, והעתיק מנהג זמנו אל זמנם של בני בתירה, וכמו שפצאנו דומת לזה ב"ר יוחנן, שאמר על המקרא (נחמיה ט, א) וביום עשרים וארבעה לחדש השביעי נאמסו ב"י בצום וגו', ולמה לא אמר בעשרים ושלושה? משום בריה דמועדא (אמרו חג): אין ניטר דהיה בשבתא, לית את יכול, דאת משכח צומא רבא בחד בשבתא (ירושלמי ע"ו פ"א סוף ה"א) כאלו בימי עזרא ונחמיה כבר חשו לחרישכי דמכיני אהרדי (ועיין עוד שם: ר' יוחנן בר כריא אמר אנא חשיב חתיה ולא אתי בשבתא, ובבבלי סנהדרין י"ב ע"א חשויבי סח שבין).

(א) (ב) עיין נסח ד"ר.

כאשר נראה מדברי שני התלמודים^(א), הלא גם אז לא היו קביעותיהם שוות עם קביעותינו, שאנו דוחים יום אחד בשבת. ובין כך ובין כך היו פנים אחרת לחשבון שהיה נהוג בימי רבי הלל, וגם אחרי כן, מחשבונו עתה^(ב). ונראה, כי רחית יום אחד בשבת לא נתפשטה כי אם בסוף ימי הסבוראים, או בראשית ימי הגאונים. אולם לא רק עיקרי סדר העבור ויסודותיו הלכו ונשתנו, כי גם חשבון המולדות לא היה חתום עוד או כמטבע אשר אנו רואים עליו עתה. הרשמים המעטים, אשר נשארו לנו בספרות התלמודים והמדרשים, נראים כמוביחים, כי דרכי חשבונותיהם היו משונים משלנו, ואינם מסכימים לא עם המולד הראשון אשר בידינו^(ג) ולא במדת החדש המקובלת אצלנו^(ד). ולכן גם התולדות היוצאות להם מחשבונם שונות מהיוצאות לנו בחשבונו^(ה). אם נביא את כל אלה במשפט, ואם נעבור על פני שני התלמודים ברוח בקרת, לבחון כל מאמר ומאמר על פי מקומו וזמנו של האומר, או נגיע לתולדות האלה: הקידוש עפ"י הראיה נמשך בא"י ימים רבים אחרי המשנה, עד ראשית המאה השנית לאלף החמישי, עד ימי רבי יונה ורבי יוסי השני, ומקצת ימיהם בכלל^(ו). ולכן היה עוד רבא מתענה יום הכפורים שני ימים (ר"ה כ"א). אכן כאשר תקפו הצרות בא"י בימי רדיפות גאללוס, החלו להנהיג סדרי מועדות ולקבעם עפ"י החשבון בלבד. הדבר הזה נעשה בסוף ימי רבא, או אחרי מותו (ד"א ק"כ), ופילמי א"י (נחור) הביאו אתם את החשבון לבבל, ולמדוהו לחכמיה, אשר היו נעזרים לבקריאם בקביעא דידחא. ובוה הצדקנה השמועות, שרבי הלל, שהיה בזמן הזה, תקן חשבון העבור, וכי עד סוף ימי אבוי ורבא קבעו עפ"י הראיה (רמב"ם הלכות קדוש החודש פ"ה ה"ג). אולם סדר עבורם היה שונה או בעקרי יסודותיו ופרטי חשבונותיו מסדר עבורנו, כי חכמי הדורות היו מוסיפים לחקור ולדרוש בענין הנכבד הזה, ולכווננו עם המראות אשר הראו אותם מאורות השמים; ובדבר הזה הפריז השמועה על המדה, באמרה, כי סדר העבור בא אלינו מדבי הלל בדמותו ובצלמו עתה.

נקל להוציא מזה משפט, כי אם אמנם רוב השנים היו מכוונות בקביעותיהן עם שנותנו אנו, כי הדחיות הראשיות, ד"ו ומולד זקן, כבר היו לאבני הפנה בסדר עבורם, וחשבון המולדות יוכל להוליד שנוי אך בשנים שמולדותיהן סמוכים

(א) עיין בספח ד'.

(ב) בזמן הדבר כי אם דחית יום א' לא היתה נזהגת בימים ההם. כי אז לא היה מקום גם לדחית נסרדית התלויה בדחית יום א' בשנה שלאחריה, ואולי גם דחית במ"ז תפ"ט במצואי עבור לא היתה עוד נזהגת אז, כי סבתה תלויה בזה, שאין אנו עושים שנה מעוברת פחותה משפ"ג יום, אבל בזמן התלמוד, כנראה מכל המוגיא בערכין (דף ט'), היו עושים שמונה חסרים בשנה מעוברת, ולפי זה לא נשארו לנו מארבע הדחיות, כי אם דחית ד"ו ומולד זקן בלבד.

(ג) (ד) (ה) עיין בספח ג'.

(ו) בתחילת ימי ר' יונה ור' יוסי היו עוד מקרישים ע"פ הראיה, ועל שניהם אמרו שהיו חותמין בקידוש החודש (ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ה), ומקום הקידוש היה או בעין טב (שם ברכות פ"ד ה"א). אך בסוף ימיהם, בזמן השמד של גאללוס (כי שניהם היו עוד בחיים בימי ארסקליוס שר צבאו של גאללוס, וירושלמי ברכות פ"ה ה"א ובמ"א), הוזקקו להנהיג החשבון וכנהכו לבני הגולה סדרי מועדות, והיו יכולים לדעת מראש קביעת יום הכפורים ע"פ קביעת יום הפורים כאשר ראינו למעלה, ולא כן היה בדורות שלפניהם, כאשר נראה למשל ממסכת ערכין (דף ט') שר"ה חל ביום הנף או לאור עבורו.

לגבולי הקביעה (4), והירח—עד בשחק נאמן תמיד—בחליפות אורו נתן בידם פלם ומאזני צדק לבלתי יעכמו ארזיהם,—הנה בכל זאת יש אשר שנותיהם היו שונות בקביעתן משלנו. עדים רבים לא נוכל להביא על הדבר הזה, כי מספר השנים שהגיעו לנו בקביעתן כמותו כאין וילד יסנם, כי אך שתיים או שלש הן. אולם גם הן מספיקות להוכיח כי ישר משפטנו. השנה האחת היא שנת תת"א לשטרות, ד"א ר"ס ליצירה, שיום י"ג בכסלו (שבו מת רבינא לפי עדות רש"י באגרתו) חל בארבעה בשבת, מסכים עם חשבונו. השנה השנית היא ד"א שפ"ג, שנת בוא מחמד למדינה. לפי קבלה ישנה אשר בידי הערבים מצא מחמד, בבואו למדינה, את היהודים חוגגים את יום הכפורים שלהם; ולפי עדות רוב הסופרים היה יום ביאתו שמה בשמונה ימים לירח רביע ראשון, והוא בעשרים לספטמבר, אשר חל בו אז באמת יום הכפורים בחשבונו (עיין בספר "מחמד" להחכם ווייל צד cxxi). הנה כן יש בידינו שתי שנים המכוונות בקביעתן עם חשבונו; אף כי קביעת השנה השנית (ד"א שפ"ג) אינה ברורה כראשונה (ד"א ר"ס), בהיותה מיוסדת על קבלת העם (שביאת מחמד למדינה היתה ביום הכפורים), אשר לא תמיד האמת נר לרגליה, ובהיות הסופרים מחולקים בדעותיהם ביום החודש אשר בו בא מחמד שמה (עיין ווייל בספר הנ"ל צד 76 וצד 81). אולם לעומתן שנת תת"א לשטרות ד"א רס"ו ליצירה, נותנת טקום לבעלי דין לפקפק בה, כי יום רביעי באדר (שמת בו רב אחי בר רב הונא, לפי עדות רש"י שם) חל בחד בשב"א (4), וא"כ חל יום הפסח ביום ו', וראש השנה בשנת דרס"ז שאחריה, ביום א', ויום ערבה בשבת; וזרות כפולה כדבר, איננו מולד תשרי היה מולד זקן (א' כ"ב תתקפ"ג) וחל ביום פסול, ובכ"ז נקבע ר"ה ביום ו'. ונראה מזה, כי לא היו חוששים או ליום ערבה שלא יחול בשבת, וכי מלבד זאת, המולד שהיה אצלנו זקן, בחור היה לפי חשבונם.

גם אמנם, לא שאלה קלה היתה לחכמים הקדמונים לקצוב חשבון המולדות דעתי סתם. כדיוק גמור, כדיוק הידוע לנו עתה. חכמת המצרים והבשרים, הוברי השמים אשר יצאין דגל העולם, כבר עברה ובמלה מן העולם, וגם חכמת בני יוון הלכה ונרדלה מימות התוכן הלמי (במחצית הראשונה למאה השניה לספין הנוצרים), אשר היה בעדת

(1) נקח לנו לדוגמא את שתי השנים אשר דברנו עליהן בפנים ומצאנו אותן מסכימות עם מולד שנת ד"א ר"ס שסימנה נכ"ה היה ג' י"ז תתכ"ה, א"כ גם אם לא היתה להם רחית בט"ו תקפ"ט, והמולד יצא להם בחשבונם קודם בשיעור י"ג שעות תתכ"ה חלקים (כוי"ח) או מאוחר בשיעור י' שעות ד"ה חלקים (ג' י"ז תתכ"ה), גם אז היתה קביעת השנה גכ"ה. וכן בשנת ד"א שפ"ג, שמולדה חל לפי חשבונו ז' ח' תרי"ח, גם לו היה המולד בחשבונם מוקדם למולדנו בשיעור יום אחד י"ד שעות תרי"ח חלק (הי"ח), או מאוחר בשיעור ט' שעות תס"א (ז' י"ז תתכ"ה), גם אז היה ר"ה ביום ז' ויום הכפורים ביום ב' שהוא 20 לספטמבר. נראה מזה שאין קביעת שתי השנים האלה מוכיחה כלל, כי היה חשבונם שוה לחשבונו, ולהפך שנת דרס"ו, כאשר אמרנו בפנים, נותנת מקום להטיל ספק בהחלטת כזאת.

(2) כ"ה בכל הנוסחאות (כעשר בכספר), אשר על פיהן הדפים הראי נייבוער את האגרת הזאת בספר סדר החכמים. וכבר התעורר בעל חופש ממונים (ראש צד ע"ג) שאין זה מסכים עם קביעתנו, והרשי"ד (ע"מ 94) אינו חוכך כלל בדבר, כי מ"ס ברורה פה וצ"ל, בתרי בשב"א. ובעיני אין הדבר ברור עוד לגמרי, אחרי דעתנו, כי דחית ר"ה מפני יום ערבה מפוקפק עוד בשיני התלמודים, ואחרי הוכחנו כי עוד בשנת תתקל"ז היה הברל העולה יותר משלש שעות בין מולד תשרי לפי חשבונו ובין בעל המאמר בכרייתא דשמואל, כאשר נראה מיד.

חבריו אחד מן הראשונים במעלה, אבל כמעט האחרון להם בזמן, וחכמת בני הודו היתה חתולה עוד בערפל, והחשך כסה אז ארץ כלה. ומאין יכלו אז חכמי הדורות ההם לשאוב ידיעות ברורות וחשובות מדוקדקים ואך קץ בא גם לחשך הזה. השמש אשר באה בצהרים בארצות יוון הופיעה פתאם כנגבורתה בארצות הערבים. בני הערבה האלה, אחרי אשר הראו ורוע עוזם במלחמות גדולות ורבות, הוכיחו לדעת כי לא נופלים המה מיתר העמים הגדולים גם בחכמה ודעת. מושלי העם הזה החלו עוד באמצע המאה השמינית למנין הרגיל, (ימי ממשלת התליף אבו געפר אלמנצור) לבקש חכמה (1), ויביאו אל הצורותיהם חכמי הודו ויודעי שפת יוון, ויתרגמו לשפתם מטיב ספריהם, ויהגו בהם בשם לב, וככה מהרו לעלות במעלות, עד כי בתחלת המאה התשיעית בימי ממשלת החליף (2) עבד אלה אלמאמן, כבר היו למופת לכל עמי תבל. גם בני ישראל לא התרפו כיום טוב, ויחד עם אחיהם בני ערב עבדו בכל לב על שדמות החכמה, ועוד בראשית פריחת המדעים, במסרם פשטה עוד חכמת התכונה את בגדיה הצואים וההי כלולה ומעורבת בדמיונות האסטרולוגיא, כבר נמצאו ביניהם חכמים נודעים לשם כמו: משאללה, סהל המברי, סהל בן בשר, סנר בן עלי, אנדרונאר בן ואדי פרוך (3) וחבריהם. בימים ההם תורגם לשפת ערב ספר האלמגסטי (4) לתלמי, אשר היה לעינים לכל חכמי תבל עד עת החית המדעים (Renaissance) באירופה. בימים הטובים האלה היתה לדעתנו גם חתימת חשבון העבור. אמנם באמרי כי בימים האלה היתה חתימת חשבון העבור, אין כוונתי על יסודותיו והלכותיו, כי רחוק לחשוב שתרשו לעצמם לשנות בדם דבר אחרי ימי הסבוראים וראשוני הנאונים; אכן כוונתי על הדברים הנוגעים לחשבונות, כמו מדת החודש והמולד הראשון, אשר לא יכלו לעמוד עליהם בפעם אחת, והיו מכהפקים בראשונה בקרובים שונים, אבל לא חדלו מדקדק בהם ולהקנים בכל פעם ככל אשר הורם הנסיון והעיון במהלכי המאורות עד אשר עלתה בידם בפרק שאנו מדברים עליו לחתום עליה את החותם שאנו רואים עליהם עתה, כי על פי ספרי תלמי והעיונים החדשים אשר עשו חכמי ערב בעצמם, מצאו און להם לקצוב בדיוק את כל הדברים הנצרכים להם בחשבון העבור להיטיב ולהקין את החשבונות אשר היו בו עד כה, ולמבוע אותו

(1) הדברים האלה גלויים וידועים לכל קורא בספרי קורות המדעים הכתיבים בלשונות העמים. אבל הנני רואה להעיר בזה עיר בעל יסוד, שכתב (מיד פ"ז) „בכדי חצי מאה הששית של האלף הרביעי (צ"ל החמישי) והוא גם זמן תבונה של ברייתא דשמואל) למנין העולם, נתעוררו אנשים מחכמי ישראל (אם לא נאבה להגיע חכמי ישמעאל, נצטרך לומר, שהכוונה למשאללה, סהל המברי, סהל בן בשר, בן פרוך וסנר בן עלי ודומיהם, ותהיה גם מזה ראייה לדברינו בפנים) שחיו בארץ עילם להתמיד על עיון התלכות צבא השמים במצות המלך שהיה בזמן ההוא אותה החכמות ומשגיח בהם ונתגלה להם ונתברר בחכמה הזאת ואותותיה הרבה עיקרים אמתים, והיו מבקרים וחוקרים ומבטלים מדע והשכל וכו'".

(2) מושלי הערבים שעמדו אחרי מחמד נקראים בערבית בשם חליפה, כלומר מחליפם וממלאים מקומו (של מחמד) והיהודים הכותבים תמיד את החית החזקה של הערביים (למען הבדילה מן החית הרפויה) באות כי עברית (מקורה מלמעלה), נתנו לשם הזה את התמונה הידועה, כלפי, ואני בחרתי לכתוב תליף עם הכתיבה העברית ובמשקל תסין.

(3) עיון בנספח 1.

(4) ספר אלמגסטי וגם חלקים שונים ממנו תורגמו לערבית פעמים אחרות, אך התרגום הידוע

ביותר הוא אשר נעשה בשנת 1214 ליסמעאליס, דא תקפט — הקין לביע.

בחזותם הזה אשר אנו רואים עליו עתה. לידיעת התקופות והמולדות ומעמדם בכל עת דרושים לנו שני דברים שהם ארבעה: מדת השנה והחודש, זמן ההקפה והמולד בראשית הכריאה, הידוע בשם עיקר (עפאֵלע). בענין שני השיעורים הראשונים, מדת החודש העולה כ"ט יום י"ב שעות השצ"ג חלקים או $29^d 12^h 44' 8\frac{1}{2}''$, ומדת השנה שהיא שס"ה יום ה' שעות תתקצ"ו חלקים מ"ח רגעים או $365^d 5^h 56'$ — כבר העירו חכמים שונים, כי מכוונים הם לשיעוריו של אפרבום והלמיו). אולם עוד וקוים אנחנו להביא במשפט את שני השיעורים הנותרים ולהתבונן עליהם מאין באו.

והנה כבר הרגיש הרחוקים (במ"ע לפראנקעל 1864 וביסודי העבור מהדורא שניה צד 51 ומהר" שלישית צד 68), שהמולד הראשון של בעלי העבור, שהוא כהר"ר, הוא מכוון בקירוב עם המולד אשר שם לו תלמי לעיקר; אך נבדק מאד בבחינת המקום, ששמה העתיקו מיסדי העבור את מולד תלמי, אם הוא ירושלים או בבל, וסוף סוף גם שני המקומות אינם מכוונים יפה (עיין מאמרי פרשת העבור בהכרס צד 333/4), ולכן הוא אומר במהדורתו השלישית, כי העתיקוהו בכונה אל מקום בלתי מסוים ומצוין לנו מטעם נכון לפי דעתו (2). אולם עתה אחרי אשר נגלו לנו דברי בן מאיר, נקל לנו להבין הדברים לאשורם. המולד, אשר יסד לו תלמי לעיקר בכל חשבונותיו, חל ביום 24 תות המצרי שנה ראשונה לנבונאסר, הוא יום 21 מארץ 747 לפני בנין הנוצרים, ג"א י"ד ליצירה "15' 44" מחלקי היום (לפי חלוקה הלמי את היום לששים חלקים) לאחר חצות היום, והוא באחד בניסן, ביום השבת,

(1) עיין בספר העבור להנשיא (מ"ב שער ב'), ומאמר צדק עולמים להאדומי (בסוף ספר כצדק לבסוף תשובה א'), אירעלער (ח"א צד 642 וצד 675 ומה שהביא בשם סקאלינגער) ויסודי העבור (מכר"י ב' צד 51, ומהר"י צד 68).

(2) טעמו שם נפלא מאד במינו. לפי דעתו בחרו בכונה במקום שאינו מסוים ומצוין לנו, בין ירושלים ובבל, כי אלו יסדו ד"ס את המולד הראשון על ירושלים, היו יוצאים מזה כמה מכוונות וקלקולים, כי בכל שני בתים או שני חצרות הרחוקים זה מזה בין מורה למערב רק כדי ק"ס פסיעות. יקרה לפעמים שלוח יחול מולד השני לבוא קודם חצות היום, ולזה אחר חצות, וזה יאמר לקביע ר"ה בו ביום, וזה ידחתו לסחר, לפי שמהלך השמש כרקיע בזמן חלק תתרי"ף אחד הוא במדתו על הארץ כדי מהלך ק"ס פסיעות לערך (כן הוא במקצת ההוצאות, ובמקצת נדפס פה דף אחד בעיבת חשבון הפסיעות המופעה, כי באמת המרחק המכוון לחלק אחד מתתרי"ף בשעה הוא על קו המשווה 2500 אמה, ובירושלים 2000 אמה לערך; אולם ההשכחה הזאת כחלישה הרבה את דבריו). במקרה כזה שוכר רחוקים רחוק הוא מאד, כי במשך 36288. מחזורי לבנה לא יקרה כי אם 13 פעמים, וגם לו נסבה ורחבה ירושלים כמורה למערב כדי פרסא, אשר אז יעלה הברל הזמן בין שני קצותיה עד ששה חלקים מתתרי"ף, גם אז לא יתיר בכל כשך הזמן הארוך הזה כי אם 70 חלופים. אולם אף אם נאמר כי הששו גם למקרים רחוקים כאלה, הנה לא הועילו בתקנתם כלום. כי אמנם כל עין הראה, שנתערבבו פה שני דברים שונים: בחירת מקום חוץ לירושלים ועשיותו לבלתי מצוין ומסוים, או כמלין אחרות העלמותו כן העם. כלוא התנאי הראשון לבדו (בהירות מקום אחר בלי העלמתו) לא יסבית את המדנים, אך יסיים אתו אל מקום אחר, והמתחלקת תשוב והפרוץ במקום אשר בחרו לקבוע עליו חשבונם, ולהפך, כלוא התנאי האחרון, העלמת המקום, איננו צריך עוד לכל דבר אחר, כי לא בחירת המקום עיקר, כי אם העלמותו. ובכ"ל היו צריכים לחור כלל אחר מקום כטובע בין ירושלים ובבל, כי יוכלו לבחור בירושלים בעצמה, שהיא שכנו של מקום ולשומה למקום, שאינו מסוים ומצוין לנו, כלומר להעלים כן העם כי יסדו חשבונם עליה וכבר הארכנו יותר בדאי בדברים שזוהם ובטולם מבוואים מ"צצם.

עז צדקה
 בלואים הנה
 בענין
 ואת כל
 המעשים
 שהם עושים
 תשובה
 היתה
 כדמיון
 הוא
 היה אדם
 אלוהים
 הוא רקיע
 וזה שכל
 אדם יודע
 כך שיהיה
 היום הנה

שני הכללים או "שתי הרחיות" שפירשנו למעלה, והם הכלולים במאמר המעברים: "לא אדיו ראש ומולד זקן אל תדרש", הספיקו לנו להבין מעם מחלוקתה של בן מאיר בכלל, אבל למען הבין את יתר דברי הריב לאשורם, וגם למען הוסיף עצמה לרברינו על מעם המחלוקת, צריכים אנו לרבר עוד דברים אחדים בענין חשבון העבור, מקצתם גלויים לכל איש ומקצתם שאינם ידועים אלא לבקיאים יותר במור העבור. עפ"י החוקים שנתנו למלוא החדשים ולחסרונם יצאו לנו שלש מדות לשנה פשוטה ושלש למעוברת. שנה פשוטה, שמהחשוון וכסלו חסרים בה, הנקראת בשם חסרה (וסימנה ח') סופרת שני' יום (חמשים שבועות ושלשה ימים), ואם מרחשוון חסר וכסלו מלא, נקראת כסדרה (וסימנה כ'), ומספר ימיה שני', ואם שניהם מלאים,

[illegible]

וְלִפִּי זֶה עֵינֵי הַבְּרִייתָא מְדוּקְדָּה מְאֹד, וְאִינוּ נֹטֶה מִן הָאֵמֶת גַּם כְּשֶׁעוֹר שֶׁשׁ שְׁנוֹת, שֶׁהוּא הַגְּבוּל אֲשֶׁר נָתַן הַתּוֹכֵן תִּלְמֵי בִּימוֹ לַמַּעֲשֵׂה הַאֲפָשֵׁרִית בְּעֵינֵיכֶם כֻּלָּה; אֲבָם אֲמַנֵּם עֵינֵינוּ נֹשִׁים מִן הָאֵמֶת יוֹתֵר מִיּוֹם הַמִּיּוֹם, עַד כִּי יֵשׁ חֲכָמִים הַחוּצִים עָלֵינוּ שֶׁשֶּׁפֶט, כִּי לַמַּעֲשִׂים הֵיוּ חֲשׁוֹבוֹתָיו קוֹרְמִים לְעֵינֵינוּ, וְסָכַךְ יוֹתֵר עַל חֲשׁוֹבוֹתָיו מֵאֲשֶׁר עַל מִרְאֵה עֵינָיו.

(2) עַד תַּחֲלוֹת רַב אֲדָא, עֵינֵי בִּנְסַח ר'.

(3) עיין בנספח ה'.

(4) מדברי בן מאיר האומר על חרשג תשרי של שנות ד"א תרפ"ב, ג', וד' לברואה, שהיה בשנות תתכ"ג, ד' וז' לחרבן, ונכל ללמוד שתשרי של שנה ראשונה לחורבן היה בשנת ג"א תתל"א, אבל אין עוד מן הנמנע שהוא חושב שנותיו מיסין שלפני תשרי, וסובר כשיטת החושבים (בטעות) שהבית חרב בשנת תתכ"ט. ואולם אם נצחק אל דברי בן מאיר את דברי איש ריבז אשר גם הוא מונה לחורבן, ופורסם בדרכיו מלודות ניסן לשמונה שנים, המראים כי ניסן של שנה ראשונה לחורבן היה בשנת ג"א תתל"א, הנה יצא לנו בהכרח, כי כבר מנו בימיהם את שנות החורבן כתשרי; והשנה הראשונה היתה שנת ג"א תתל"א לברואה.

נקראת שלימה (וסימנה ש') וימיה שניה; ובמעוברת שנה חסרה סופרת שפ"ג יום (גיד שבעות וחמשה ימים), כסדרה שפ"ד יום, ושלמה — שפ"ה; נמצא שראש השנה שאחר שנה פשוטה נעתק מראש השנה שלפניו בשלשה, ארבעה או חמשה ימים, וראש השנה שאחרי שנה מעוברת נעתק מראש השנה שלפניו בחמשה, ששה או שבעה ימים, ונתנו להם המעברים סימן גר"ה הו"ו, אבל המעברים הראשונים נתנו להם סימנים אחרים, והם שו"ח, חר"ו, כה"ו, ופירושה: אם השנה היא שלמה, אז המרחק שבין שני ראשי השנים (ושני הימים בכלל) הוא ו' בפשוטה וחי' במעוברת, אם היא חסרה מרחק ד' בפשוטה ו' במעוברת, ואם הוא כסדרה — ה' בפשוטה ו' במעוברת.

מתחברות השיעורים האלה של מרות השנים עם שתי הרחיות הראשיות, אד"ו ומולד זקן, תולדנה עוד שתי רחיות חדשות: גמר"ד בכל פשוטה ובמ"ו תקפ"ט במוצאי עבור. כי בנפול מולד תשרי בשנה פשוטה מגמר"ד והלאה, הנה יהיה מולד תשרי שלאחריו מ"ו י"ח והלאה (כי יתרון שנה פשוטה היא ד"ח תתע"ו) וידחה ליום ב', ונמצאו בין שני ראשי השנים אשר יגבלו את השנה הפשוטה ששה ימים, דבר שאי אפשר, ולכן ידחה גמר"ד ליום ה', ונמצאה השנה כסדרה. וכן כשחל מולד תשרי במוצאי עבור מן ב' מ"ו תקפ"ט והלאה, הנה היה מולד תשרי שלפניו (בהיות יתרון שנה מעוברת ה' כ"א תקפ"ט) ביום ג' לאחר חצות היום, ונדחה ליום ה', ונמצא ההבדל בשני ראשי השנים המסמעים את שנת העבור, ארבעה ימים בלבד, והוא דבר שאי אפשר, ולכן ידחה ראש השנה שמולדו מבמ"ו תקפ"ט ומעלה, ליום ג', נמצאה שנת העבור חסרה. הנה כן נדחה במ"ו תקפ"ט מפני מולד זקן שלפניו וגמר"ד מפני מולד זקן שלאחריו. ארבע הרחיות האלה הן הן המפתח לסדר קביעת השנים, כי יתנו בידנו את היכולת לקצוב יום ראש השנה ע"פ ידיעה מולד תשרי של השנה ההיא. אולם למען דעת משפט חדשי מרחשוון וכסלו וקביעת יתר מועדי השנה לא תספיק לנו ידיעת מולד השנה המבוקשת בלבד, ועלינו לבקש ולמצוא מולד תשרי גם לשנה שלאחריה ולקבוע על ידו ראש השנה שלה, וע"פ מרת הימים שביניהם נדע את קביעת השנה, השלמה היא, חסרה או כסדרה. כל הדברים האלה נלויים הם וידועים לכל. אולם לא הבל יודעים, כי עוד בימים הקדמונים מצאו להם חכמי העיבור מסלות לקצר להם את הדרך, ולקצוב קביעת השנה לכל משפטיה על פי ידיעת מולד תשרי שלה בלבד. הוצאות דבריהם ערכו המעברים בארבעה שערים המכוונים כנגד ארבעת הימים הכשרים לקביעת ראש השנה, שהם ימי בנה"ז. לשערים האלה, אשר על ציריהם יסובו כל דברי הריב, נתנו חכמים שונים תמונות שונות (1), ואנחנו הנה ערכנו אותם בלוח מיוחד אשר יכול את כולם כאחד.

(1) ארבעת השערים הובאו בספרים שונים בפנים שונות. עד כה נודעו לנו רק מספר העבור להבטיח (מ"ב שער מ'), כס' יסוד עולם (מ"ד מ"ו) ומדברי המעבר אשר בסוף מחזור רומא המובא בפנים. אחרי כן נגלו לנו השערים האלה אצל מחבר קדמון יותר, אצל החכם הערבי אלכירוני בספרו אלא תאר אל בקייה (בגוף הערבי צד 156, ובהרגום האנגלי צד 150). ורבי יוסי אלנהרואני, אשר אולי הוא ר' ניסי אלנהרואני שהיה בימי רס"ג (עיין זכרון לראשונים מחברת ה' צד קס"ו—ק"י), חיבר עליהם פיוט מיוחד, ונדפס בברסלב (ח"ט צד 42—41), וסדר שערי מכוון יותר עם הנוסח הקדמון שהביא בן מאיר ורס"ג בפירושו לספר יצירה המובא בהערה הממונה. ובאחרונה הנה נודעו לנו ארבעה שיערים אלה לפי נוסח בני בכל וכן מאיר יתר (J. Q. R. XIV, 498). ונדפס גם בסוף מאמרנו: גם נוסח שערי בני ארץ ישראל נגלה לנו במדרש שכל טוב אשר דברנו עליו בפנים, ונדפסו גם הם בסוף קבוצת הכתבים.

ארבעה שערים או לוח הגבולים.

I		II		III	IV		סימני השערים וסדרם
ז		ה		ג	ב		מיני
ש		ש	כ (ח)	כ	ש	ח	קביעת ראש השנה
ג (ה)	א (ג)	א (ג)	ז (א)	ה (ז)	ה (ז)	ג (ה)	סימן הקביעה
							פסח
							וסדרם במחזור
ו כ תצא	ה יח	ד יא תרצה	ג יח	ב יח	א כ תצא	ז יח	שנים מעוברות (ג"ח אדו"מ)
ג יג תרמכ	כ יא קנא	ז ד תתמו	ז יא קנא	ו יא קנא	ה יג תרמכ	ד יא קנא	
ו ט רר	ה יח	ה ט רר	ג ט רר	ב יח	א ט רר	ז יח	ערבי ולא מוצאי מעוברות (בד"י ג"ו)
א יג תרמכ	ז כג תלח	ז יג תרמכ	ה יג תרמכ	ד כג תלח	ג יג תרמכ	כ כג תלח	
"	"	"	"	ב טו תקטט ו יע תתכנז	"	"	ערבי ומוצאי מעוברות (ז י"ח)
ז תח	"	"	"	"	"	"	מוצאי ולא ערבי מעוברות (אד"מ ב"ה)
א ד תתמו	"	"	"	"	"	"	

גבולי המולדות הולכים כלוח הזה מימין לשמאל, מן המספרים הנמוכים אל הגבוהים מהם. ויען כי ארבעת השערים אצל רס"ג ובן מאיר מדרש שכל שוב וריי אלגהדואני הולכים בסדר הפוך, לכן צינתיים בראש הלוח לא באותיות עבריות, כי אם בציונים רומיים ההולכים משמאל לימין. — מולדות ניסן אשר בטורים השניים של ימי כה"ז אין בהם צורך להכנת דברי בעל מדרש שכל שוב, כי עומדים הם בין הגבולים ואינם משנים קביעת הפסח, ולא נכתבו כ"א למען תת תמונה אחת לכל טורי הלוח.

בלוח הזה נחלקו י"ט שנות המחזור לארבעה מינים הסדורים בארבע שורות, ובצר כל אחת מהן ימצאו גבולי המולדות לכל אחת משבע הקביעות השונות, הערוכות בארבעה מורים וקופים (המכוונים לארבעת השערים) ששלשה מהם שבו ונחלקו לשנים שנים. בראש כל טור רשום היום שבו יחול ראש השנה, מתחתיו סימן השנה, חסרה, כסדרה או שלמה, ובאחרונה היום שחל בו חג הפסח. האותיות המוקפות בחצאי לבנה יורו על סימני שנת העבור, והגבולים הכתובים באותיות רש"י הם גבולי ניסן, אשר ידובר עליהם מיד, ואליהם אל ישית הקורא את לבו לפי שעה. בלוח הזה נראה גבולים חרשים, שאינם דוחים את יום ראש השנה, אבל משנים את סימן השנה ודוחים את הפסח. והם מ' ר"ד בפשוטה, כ' תצ"א במעוברת, הפוגעים בסוף השנה במולד זקן, ו' ת"ח בפשוטה, ד' י"א תצ"ה במעוברת, הפוגעים במולד גמר"ר, ובהדרגה הם מאריכים מרת השנה שלפניהם ומשנים את סימנה.

והנה מולדות שלש השנים שנפלה בהן המחלוקת חלו: בשנת ד' תרפ"ב המעוברת ביום ד' י"א התקל"ב (רל"ז חלקים אחרי גבול הש"ג, שהתחלתו ד' י"א תרצ"ה), בשנת הרפ"ג—ג' מ' המ"א (רל"ז אחרי גמר"ר), ושנת הרפ"ד—ד' י"ח רל"ז (מולד זקן), וקביעתן לפי הלוח שלפנינו: ה"ש ג, ה"כ ז, בח"ג, אבל לפי דעת בן מאיר, המוסיף על כל הגבולים הרמ"ב חלקים, לא הגיעו המולדות האלה אל גבולותיהם, ונשארו לכל אחד ת"ד חלקים, וקביעות השנים האלה לדבריו: ה"א, גכ"ה, זש"ג.

כמה דברי אמת נמצאו בהחלטותיו של בן מאיר, קשה לנו עתה להכריע מחסרון מקורים קדומים. כל החכמים שהגיעו אלינו דבריהם על אדות חשבון העבור, כולם חיו אחר הפרק שאנו עוסקים בו, עד כי לא להנחם יאמר ר"ת: רב סעדיה גאון ו"ל שפיו אנו חיים שמסר לנו סוד העבור (שבלי הלכת הוצאת כאבער ס" כ"ח), ומעבר אחד קדמון בסוף מחזור רומי כ"י משנת ה"א ס"א מיחס לר"ס ארבעת השערים (אריענט שנת 1861 צד 101, וממנו שאב דבריו החכם גרעץ בדבריו ימי היהודים חלק ה' ציון 20), ואולי כוונת המעבר אל ארבעת השערים לפי תמונתם עתה, כי מדבריו שני בעלי הריב נראה, כי כבר היו השערים גודעים בימיהם (ג).

(1) וראוי להעיר, כי רבינו תם איננו מזכיר במקום הזה כל דבר גדול או קטן שעשה רב סעדיה גאון בסדר העיבור, אשר בגללו יתן לו את כל הכבוד והוקר הזה, והדבר שהוא דן עליו, ואשר על אדותיו יביא את דעת רס"ג (שאלת צרכיו בשלש ראשונות) אין לו כל קשר כלל עם חשבון קביעת השנים. פנישת קילום גדול כזה במקום שאין לו כל ענין כם, תוכיח למרי עד כמה גודע ונהפסס רב סעדיה לאבי כל חשבון העיבור, וכי כפיו יחיה כל עם ישראל בדבר דעה.

(2) ורס"ג מביא את ארבעת השערים האלה גם כפירושו הערבי לספר יצירה (פאריס, 1891) ומניה בהם. כי בדבריו על הטישה: נמצאו יוצאות ברליא שערים, יאמר, כי בכל הנוסחאות אשר ראה כתוב ברכ"א שערים, אבל הוא טעות וצ"ל ברליא, ויוסף לאמר: "וטעות דומה לו נמצאה גם בארבעה שערים: כל תשרי שיש בו עיבור ונולד קודם תרצ"ה חלקים משעה ר"ב, ולא מצאתי בכל הנוסחאות אלא י"א, וטעות הוא, כי כשאתה מוסיף על זה יתרון שתי שנים, שאחת מהן מעוברת והשנית פשוטה, יגיע (המולד) לחמש שעות תמימות מיום השבת, והנה הוא צריך להיות בשש שעות תמימות, ולא יהיה כן בלתי אם נעשה השעה ה"ב לעיקר" (בגוף הערבי צד 80, ובתרגום הצרפתי צד 103; ועיי' מ"ה הרש"א פאונאנסקי במ"ע P. d. E. J. חלק כ' צד 87).

אולם גם ממקום אחר נראה, כי היתה לחכמי ארץ ישראל שיטה אדרת בארבעת השערים האלה. במדרש שכל טוב לרבנו מנחם ב"ר שלמה הנדפס ע"י חברת מקיצי נרדמים שנת תר"ם והרמ"א נמצא בפרשת בא (צד 90 עד 92) סדר ארבעה שערים בנוסח אחר שונה מהנוסחאות אשר ראינו עד כה (ע"י בקבוצת הכתבים בסופה) וראוי לשום אליו לב.

הננו רואים, כי ארבעה שערים אלו משונים מחבריהם בכמה דברים: (א) בעל השערים האלה קורא בשם מולד זקן, לא למולד תשרי שנולד לאחר חצות בלבד, כי גם לכל מולד תשרי שאין ראש השנה נקבע ביום, ולכל מולד ניסן שאין הפסח נקבע באותו יום. (ב) מלבד גבולי המולדות לתשרי הוא קובע בשעריו גם מדור לגבולי המולדות של ניסן (והם הם הגבולים הכתובים באותיות רש"י בלוח שערכתי למעלה). (ג) ולא זו בלבד, אלא שדחית ר"ה הלוייה היא אצלו בגבולי המולדות של ניסן ולא במולדות תשרי, כמו שהרין נותן וכדרך שהורגלו לעשות כל בעלי העבור. ברצות בעל השערים, על דרך משל, להסביר הדבר, מפני מה ראש השנה שמולדו ג"ח נדחה ליום החמישי, שאינו צריך באמת לכל טעם, כי תולדתו לאחר חצות ר"ה לפסלו, הוא מכרכר כרכורים הרבה, תולה טעם הדבר. מפני שמולד ניסן שאחריו "שוהה לבוא עד קנ"א חלקים משעה י"ב לליל ז'". והוא בעצמו חוזר ושואל: ומת בכך? "והרי כולן נקבעין עד תרמ"א חלקים משעה ב' ביום?" (והוא מכוון למולד תשרי של י"ח שעות). ולכן הוא זקוק לחזור לאחוריו שנה אחת ומוציא, שבשנה שעברה נולד ניסן אחר תרמ"א חלקים משעה ב' ליום א', שהוא הגבול הקיצון למולד ניסן (שער ג'). (ד) לאחר שנמר ולמד כל תורת הקביעות לפרמיהן, חוזר בעל השערים ושונה דבריו בכללים קצרים, ומעמיד אותם על הדחיות הראשיות שכל הגבולים יוצאים מהן. הדחיות הראשיות האלה ידועות לנו: ראש השנה אינו נקבע כי אם בימי ב' גה"ז (לא אד"ו ראש), נולד לאחר חצות נדחה (מולד זקן), ותולדותיהם: גמ"ר ובמ"ו תקפ"ט, אבל בעל השערים, המעתיק ומחזיר את הכל לחדש ניסן, מסמן רק את הימים הכשרים. לפסח, שהם אגה"ו, ותחת נולד לאחר חצות בתשרי, הוא מוציא את הגבול הראשי לניסן (בגרעו יתרון ששה חדשים שהוא ב' ד' תל"ח) את המימן י"ג תרמ"ב ואומר: "ואם נולד ניסן מתחלת הלילה עד תרמ"א חלקים משעה ב' ליום שבת (שהוא שעה י"ד מליל שבת) קובעין הפסח בו ביום שהוא כתורה, ואם נולד אחר תרמ"א חלקים משעה ב' ליום שבת זקנה היא ודוחין הפסח מיום ז' ליום א' ומיום א' ליום ג', ומיום ג' ליום ה', ומיום ה' ליום ז'". (בדרך מה הוא כורך ביחד את שתי הדחיות אד"ו ומולד זקן הנהוגות אצלנו בתשרי). וכמו שיום ב' וג' יוצאים אצלנו לענין אחד מיתר הימים שהם נדחים לפעמים קודם שיגיעו לחצות היום, על פי הדחיות במ"ו תקפ"ט וגמ"ר, ככה יצאו גם לבעל השערים הזה (בגרעו מגבולותינו היתרון לששה חדשים ב' ד' תל"ח) שני גבולים חדשים לשני ימים של פסח, והם: ז' י"א קנ"א ויום א' ד' תתמ"ו, וזה שהוא מוסיף תוך כדי דבור: "זה סדר קבוען ודחיתן (בכלל), חוץ מיום א' ויום ז' שפעמים שנדחין בפחות משיעור זה (כלומר י"ג תרמ"א, המכוון לנולד קודם חצות בתשרי). יום א' כיצד? בזמן שמולד ניסן עובר על תתמ"ה חלקים משעה ה' כליל א' ואין עובר לשנה הבאה (והוא מקביל לגמ"ר של תשרי), דוחין הפסח מיום א' ליום ג', ומשונה ממסורת שכללנו (כלומר מסמין י"ג תרמ"א הנ"ל) ... וכן גמי ביום

שבת כומן שהשנה מעוברת ונולד ניסן קנ"א חלקים של שעה י"ב בליל שבת (מקביל לבמ"ו תקפ"ט של תשרי) דוחין את הפסח מיום ד' ליום א"י.
הנה כי כן יוצא בעל השערים האלה בכל חשבונותיו מניסן. קרוב אפוא לשער, כי היו ימים ומקומות שהיו חושבים גם שנותיהם ומולדותיהם מניסן, והדעת נותנת, כי בשומם להם חודש ניסן של יצירה לעיקר, הפסח נס הם כספר שלם למולדו, כמו שעשו כן המונים מתשרי שקבעוהו כספר שלם וי"ד. ואב אמנת המנין מתשרי נוח יותר מצד אחד, באשר רוב המועדים הלים בהשרי ומולד זקן במשמעו הראשון (נולד לאחר חצות) איננו נותן כ"א בתשרי (1), הנה מצד אחר יש יתרון למנין המתחיל מניסן, כי מולדו ותקופתו נופלים ביום ד' בשבוע, המסכים עם ספורי התורה בתליית המאורות (2), תחת אשר המונים מתשרי זקוקים להפריד בין הרבקים, להחל את התקופות מניסן ואת המולדות מתשרי ולא מיום ד'. ואולם כאשר נדרגלה ארץ ישראל ושיבותיה ידעו מטה מטה, חדלו חכמי הארץ הזאת לסול להם מסלות לעצמם, וילוו גם הם על חכמי בבל, אשר עלו עליהם בחכמה ובבנין, וכל המקומות הושו יחד לחשב השנים מתשרי והמולדות מן וי"ד, כאשר ראינו את בן מאיר, כי מסדר הוא שערינו על מולדות תשרי, אך מצרף אליהם גם מולדות

(1) כאשר ראינו למעלה ידחה מולד ניסן מייג שעות תרמ"ב חלקים, טרם הגיעו לזקנה, ולהפך יקרה לפעמים בחדשים אחרים שלא ידחו גם בהיות מולדם לאחר חצות. כי בכל שנה מעוברת אשר יחול בה מולד תשרי באחד מימי אג"ז לאחר מ"ז שעות מ"ז חלקים (ביום ג') עד י"ח שעות ובימי א"ז עד כ' תצ"א), או יחול מולד שבט לאחר חצות היום, ואם יחול ביום ג' לאחר מ"ז שעות חקע"ג חלקים, או יפול גם מולד כסלו לאחר חצות (סימני הקביעה יהיו אז: ב"ה, ג"כ, ו"ח). ולמי זה דברי בעל שלטי הגבורים שכתב (בר"ה פ"א): "וכן כל החדשים כולן אין קובעין ר"ת לזנות מהן ומי התורש קודם חידוש הלכנה" (ע"ש), צריכים עיון.

(2) ראוי להתבונן, כי בכל אשר רבו הרעות בדבר התקופה הראשונה של בריאה, בין לדברי האומר בניסן נברא העולם (תקופת שמואל ותקופת רב אדרא), בין לדברי האומר בתשרי נברא העולם (תקופת פרק"ר ותקופת תרגום יונתן, עיון בנספח ג'). הנה הושו הכל לחשבן בתחלת ליל רביעי, כי כולם האמינו להתאים את התקופה עם תליית המאורות לפי ספורי התורה. ונקל היה להם הדבר הזה, יען כי רגעי התקופות, שאין להן אות מסמך וניכר ברקיע, אינן מסורות ביד כל אדם, וגם התוכנים הקדמונים נתקשו בהן. כי בתקופת תמוז וטבת, המסוימות בארץ ע"י סדר הצללים, שהם או בתכלית קטנם וגדלם, נטיית השמש ועמה סדר הצללים משתנה אך מעט מועד, ועומדת ימים מספר כמעט על מדה אחת, ולכן יקראו בשם ימי עמידת השמש (מלמטיציוס); ובתקופות ניסן ותשרי, אם אמנם נטיית השמש משתנה או במדה נכרת, הנה מצד השני אין למצוא או את רגעי התקופה כי אם על ידי כלים העשויים ומיוחדים לכך ואינם מצויים ביד כל איש. ונודע הדבר, כי מנינו של התוכן הגדול היפרכוס במרת השנה נולדה מזה, שהיו בידו מן התוכנים שקדמוהו אך בחינה ועיונים גסים העשויים בתקופות תמוז וטבת, ולא היו בידו עיונים כאלו מתקופות ניסן ותשרי. ובכן נקל היה לחכמיו, גם אלו ידעו ומני התקופות בדקדוק, בחשבם למשך עד ראשית היצירה, להוסיף או לגרוע בחשבונם ימים אחדים ולהעמיד את התקופה על תחילת ליל רביעי. לא כן היה הדבר בעיני מולדות הלכנה הניכרת בחליפות אורה לעיני כל, ולא תפול בהם טעות כי אם בשעות, אבל לא בימים. אותם לא יכלו להצתיק לפנים או לאחור ולהעמידם על תחילת ליל רביעי, ולא יכלו כי אם לקבץ שברי השעה ולקצבם בשעות שלמות, וכן יצא להם מולד וי"ד. אכן גם בזה השתדלו חכמים שונים בדרכים אחדים להסכים את המולד הראשון עם תחילת המאורות. אחד הגאונים הקדמונים (תשובות גאוני מורה ומערכ סימן ק"יו) אומר, כי הלכנה נבראת בתחילת ליל רביעי, אבל לא שכינה עד י"ד שעות של יום ששי, שאז נברא האדם, ועמו נמסרה תברואה. בעל תרגום יונתן ורבי אביתר סקדימים את זמן היצירה בשתי שנים (מציאים כי היה המולד

ניסן שלפני השרי, כנראה מדברי אנשי ריבו¹). ולכן בבואו לחלוק על קביעת שלש השנים, לא יכול עוד להודיע את הסבה האמתית, אשר מקורה בשנוי מולד ניסן מן ד"ם תרמ"ב אל ד"ם, כי כבר נתפשט בכל המקומות חשבון המולדות מן ו"ד, וזכרון לא היה עוד לכל חשבון אחר; גם לא יכול להורות על הבדל הזמן בין ארץ ישראל ובבל, וכי מולד תשרי שחל בבבל לאחר חצות לא הגיע עוד לחצות בארץ ישראל, כי ההמון הרב לא יבין את דבריו, והמבינים בעם יאמרו לו: חשבון המולדות מסורת הוא בידנו מאבותינו ולא לנו לחקור ולדרוש על איזה מקום נוסדו, כי כך קבלנום סתם; כי סוד העבור כבר נעשה כללות כללות, והרוח אשר היה בהם לא היה ידוע בלתי אם לחד בדרא או לתרי בדרא. לא מצא אפוא בן מאיר דרך אחרת בלתי אם להתלות בקבלה שכידו: "שאם נשתיר רביע יום פחות אסרת אין דוחין ראש השנה ביומו, כענין שלמדנו וירשנו מאבותינו רבן גמליאל הנשיא ורבי יהודה הנשיא" (האי ודאי גוזמא היא!) "וכך העמידה סנהדרין גדולה את גבולס", והוא מוסף תרמ"ב על כל גבול, ומודיע, "ביאור כל שער ושער אשר למדס מן החכמים הראשונים ז"ל".

התוספת הזאת לא היתה בעינינו לפיקה גדולה, כי המעס הראשי לכל הדחיות, "המולד הזקן", אשר יסודתו בהלכה הידועה: מחשבין את תולדתו וכו', כבר נבלע ונעלם בתוך הגבולים אשר בארבעה שערים, וכבר הורגלו לקרוא בשם הזה לכל מולד תשרי וגם ניסן שאין יום קודש נקבע ביומו, כאשר ראינו. אכן אם לא נכזיב כלה את דברי בן מאיר וקבלתו שהוא חוזר ושונה עליה, ולא נאבה להתלויס, כי בדא את הכל מלבו, נהיה זקוקים לאמר, כי חכמי ארץ ישראל, שהיו עוד לפני בן מאיר, בראותם כי במלים הם במעוטס, וכי עליהם לבטל דעתם מפני דעת אחיהם בני בבל, זלמנות כמותם את השנים מתשרי והמולדות מן ו"ד, הוסיפו בחשבונם תרמ"ב חלקים על כל גבול, או הציבו להם ציונים, כי יש אשר יצטרכו לשית עליהם נוספות בשנים אשר מולדותיהן יהיו סמוכים לגבול, ואולי גם רשמו להם לזכרון את השנים אשר יגרמו בהן החלקים האלה חלוק בקביעתן; וכן מאיר, אשר לא ידע גם הוא בעצמו מעס הדברים, היה מוכרח להתמך על קבלתו, שאין אנו נסמכין באלה שתי

אם לא בתחילת ליל רביעי, על כל פנים בכ' שעות ת"ח חלקים ממנו. ואחד מחכמי הרבנים האחרונים, הרב ר' אריה ליב ליפין, בסוף פירושו לברייתא ד"ס ואל (פיעטרקוב תרס"א), בחשבו מולד הבריאת לפי מנינו בהר"ד, אומר, כי באמת היה מולד הלכנה בתחילת בריאתה כליל רביעי, אלא שמפני עמירת השמש שעמדה למשה וליהושע שני ימים, שכל אחת משתי העמידות האלה גרמה לשני ימים שנקראו בשם יום אחד, נשתנה שם היום שנתלו בו המאורות, ונהפך מיום הרביעי ידועשה לשני בחשבוננו. — כל התלאות האלה שמצאו את אלה המונים את השנים מתשרי, אין להם מקום כלל למונים מניסן. ולכן אחשוב למשפט, כי גם האיש אשר לבו עורנו חוכך בהשערתי, שהיו חכמי ארץ ישראל לפניו מונים בכלל את השנים מניסן (מלבד הדברים שנתפשו בתלמוד שמצד הדין הם מנויים מתשרי), יוכל להסכים על כל פנים, כי היו חכמים, אשר אם גם לדברים אחרים היו חושבים מתשרי, הנה לענין בריאת העולם וחשבון העיבור היו מונים מניסן, וכמו שנראה כזאת מדברי התלמוד: חכמי ישראל מונים לתקופות כרבי יהושע (ר"ה דף י"ב ע"א), וכמו שפירש רש"י שם: תקופות חמה ולכנה (עיי"ש).

¹ וכן אנו רואים גם ברשימת התלויסם שבין רס"ג וכן מאיר (הנמצא בסוף המאמר), כי מדורים בה גם מולדות ניסן בצד מולדות תשרי.

שנים על ארבעה שערים אבל אנו נסמכין על דברי חכמים, שאם נשתיר רביע יום חסר אמרית אין דוחין אותו מיומו.

מפי מקצת בעלי המחלוקת הננו שומעים, כי בן מאיר בשיתו נוספות על גבול המולד הוקן (אשר ימשוך אחריו תוספת כזאת גם ביתר הגבולים), הבריל כראשונה בין יום שני בשבת ובין ימי נתינו ואחר כן השוה מדותיו והוסיף אמרית חלקים בבל ארבעת הימים. אם הבינונו את דברי המשיגים האלה לאשורם, (כי באו אלינו מקומעים וסחומים במקצה), אם דבריהם נכחים וישרים ואין בהם כל צדיה (רב סעריה גאון בספר המועדים לא יזכיר מזה דבר), ואם שמעום מפי בן מאיר מפורש ולא הוציאום מדיוק לשונו) נראה, כי בן מאיר, לבלתי הכיב את קבלת חכמי בבל מכל וכל, גזר אומר, שזה שאסרו שרוחין משש שעות ולמעלה לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ועל תשרי בשבת בלבד, אבל ניסן באגיה ותשרי בנהיין רואין אם נשתיר רביעי יום חסר אמרית קובעין אותו ביומו, חסר במרית דוחין אותו (עי' בקבוצת הכהנים בתשובות כנגד בן מאיר בסוף המאמר).

מה נשתנה ניסן בשבת ותשרי בשני משאר הימים? מדוע אך בו בחר בן מאיר לבכר אותו על פני יתר אחיו? על השאלה הזאת לא נמצא תשובה מפורשת בקמיעות הקטנות אשר נשארו לנו לפליטה, אך קרוב לשמוע, כי בו בחר בן מאיר לבפר בו את פני החולקים עליו, יען כי פה נמצא לו פתחון פה ומעם סמפיק למראה עינים, כי דחית בייח לא תרחק את המועדים כי אם ביום אחד, מה שאין בן בשלשת הימים האחרים, שבהרחותם ירחו את המועדים ליומים. על ידי ההנחה הקטנה הזאת, אשר נתנה לא במזכונים כיא בהקפה ולזמן ארוך, דמה אולי בן מאיר לרכוש לו את לבות אלה, אשר לא יכלו לנשוש קבלתם מפני אמריו היפים בלבד. אך תוחלתו נכונה, וחכמי בבל ידעו להשמר מן הרשת אשר טמן לרגליהם ולא שעו אל מנתתו אשר לא היתה בלתי אם מתת שוא.

נפן נא עתה לשמוע דברי בעלי מחלוקתו של בן מאיר. על מענת בן מאיר וראיותיו, שאין מעבירים את השנה בחוצה לארץ, ושיבחו אחד מחכמי בבל (במכתבו) הנמצא בסוף המאמר הזה), כי יודעים גם חכמי בבל, כי עבור שנים לא היה געשה כי אם בחכמי ארץ ישראל ובארץ ישראל; ולא עוד אלא שאפילו ארץ ישראל בעצמה לא כולה כשרה לעבור אלא נחלת בני יהודה הובשרה יותר מכולם (א). אבל

(א) באגרת אשר לפנינו ואמר בן מאיר: "נולד תשרי ב' ה' רואין אם נשתיר רביע יום חסר אמרית חלקים, עושין אותו ר"ה, חסר במרית דוחין אותו". וכדלא כתב: נולד בגנה"ז אפשר להוציא, כי יום ב' הוציא מן הכלל. אבל אי כשום הא גירסא לא איריא, כי אולי באשגרת הלשון או הרעיון נשכחה ב' היחס, או אולי האות ב' אינה אית השמוש וכזוה על יום ב'.

(ב) מעשרים ושבעה חלופים אשר יולדו בקביעות המועדים במשך שני אלפים שנה, מראשית האלף החמישי עד סוף האלף השביעי, ע"י עשרים מולדות זקנים שעברו גבולם במחנות מחרטוב חלקים, ומצאו ארבעת חלופים שסבתם מולד זקן שחל ביום ב', ששה—ביום ג', שבעה—ביום ה' וישרה ביום ו' (עי' בנספח ט').

(ג) החלוף בשלש השנים שנפלה בהן המחלוקת, מקורו במולד זקן שחל בשבת. חלוף כזה שב ונשנה שלש שנה אחרי כן בשנות דתרפ"ז—ח' ע"י מולד זקן שחל ביום ה'. ואך אתרי עבור קרוב למאתים שנה בשנת דתתס"ח—ט' היה יכול להולד שניו בקביעות ע"י מולד זקן שחל ביום ב'. (ד) בדבריו אלה הוא נראה כמעיר און בן מאיר בדרך הלכו, כי לפי שיטתו זקוק הוא

כל זה היה בזמן שהיו מעבירים על האביב, שאין זמנו שזה בכל הארצות, יש מקום צונן ומתעכב חדר האביב עד סיון, ויש מקום הם שמתהר לבוא בסוף שבט, וגם אחרי תקן העבור עפ"י החשבון עוד היו הראשונים שולחים ודורשים מרביותיהם שבא"י קביעת חדשי שנה בשנה, לפי שלא היו בקיאים בסוד העבור כמותן... אבל מן שנים רבות (עלו כמה חכמים מבבל לא"י, ודקדקו עם חכמי א"י בסוד העבור, ופשפשו וחכשו בו, עד שנתכוונו בו יפה יפה, וכבר הם קובעים בבבל זה שנים רבות לבדם, וגם חכמי א"י מחשבים וקובעים חדשים לבדם, וכבר בכל השנים האלה עלה חשבונם אחד... ובודאי אלו אנחנו התחלנו לקבוע חדשים בבבל היה לו לראש ישיבה להוכיח אותנו, ולאמר שניתם מנהג ועברהם על דברי רבותיכם; אבל הנה נא יש בישיבות זקנים שהגיעו לגבורות (כני שמונים שנה) וגם הוקיעו מאד (הרבה יותר משמונים), ואין אחד מהם זוכר שהוצרכו אנשי בבל לשאול עבור שנים וקביעת חדשים מארץ ישראל וכו'. אחרי כן יחל להתוכח עם בן מאיר על אדות קביעת השנים שהוא חולק עליהן (עיין בדבריו בקטיעות כ"י שנדפסו בסוף המאמר) ותמצית דבריו יבואו עוד לפנינו. אם נעריך את הדברים האלה עם דברי בן מאיר, ובייחוד עם דברי רבי אביתר (אשר יבואו לפנינו סמוך לסוף המאמר), או נראה את שתי הנקודות השונות אשר יעמדו עליהן חכמי שתי הארצות. חכמי ארץ הצבי מחליטים כי גם אחרי תיקון חשבון העבור, אין המועדות נקבעים בו אם על פיהם, ולעומתם חכמי בבל גוזרים אומר, כי אחר התפרסם החשבון והמסרו לכל ישראל, כל הארצות שוות בו ואין יתרון בו לאשה מרעוהה. את שתי ההשקפות השונות האלה נשוב נפגוש עוד אצל רב האי גאון והרמב"ם, אשר עוד ידובר עליהם לפנינו בנספח ח'.

רב סעדיה גאון, בצאתו לקרב על בן מאיר, ישהמש אך בכלי נשק אחד אשר

לצמצם את משפט קביעת השנים אך בארץ יהודה בלבד; אם כן כל השנים שנבקעו ע"י חכמי ארץ ישראל תוך ליהודה, בשבתם בצפרי ובמבריא (ואולי גם בן מאיר בעצמו נר בגליל) נבקעו שלא כהלכה. אבל אם באמת לכך נתכוון, שבת, או עשה עצמו בשוכה, כי אם עברו את השנה בחוץ לארץ מסולה אף בדעבר, ואם עברה בגליל מעוברת וירושלמי סנהדרין פ"א ותוספתא פ"ב, ובבבלי דף י"א ע"ב, הדבר שנוי במחלוקת, ולא עוד, אלא שמעורר אמרו בירושלמי שם: באותה שעה עקרה מיהודה וקבעו בגליל.

לפי טעמי והרגשותי ביססה לא יאמר איש בלשון הזה: "מן שנים רבות" על זמן ארוך קרוב לשש מאות שנה, כימים אשר עברו מימי רבי הלל הגשאי עד ימי המחלוקת. ואם הרגשתי זאת לא תתעני, נוכל לשער, כי חשבון המולדות שלנו לא קדם הרבה לזמן מחלוקת בן מאיר, וכן נראה מדברי המכתב: "כי יש זקנים שהגיעו לגבורות וכו' ואין אחד מהם זוכר שהוצרכו אנשי בבל לשאול עבור שנים מא"י"; ואילו באמת נוסד החשבון ע"י רבי הלל, דעדיפא מינה הוי ליה למימר: שמומנו, או מוסן אבוי ורבא, חכמי בבל קובעים לעצמם ואינם צריכים לאנשי א"י. ואולי נוסד החשבון בערך סוף המחצית הראשונה למאה הששית, אשר אז כבר פרחת החכמה התכונה בישראל, כאשר אמרנו למעלה; כי אלו נוסד קודם לכן, כי אז הלא פרצה מחלוקת בין חכמי א"י ובבל עוד בשנות ד"א תקס"ג ותקס"ד ועוד קודם לכן בשנות תק"ג ותק"ד (כי מולד השני של שנת ד"א תקס"ד חל תקס"א חלקים לאחר חצות יום ב' וראש השנה נדחה ליום ג', וסולד השני של שנת ד"א תקס"ג חל ר"ל חלקים לאחר חצות יום ג' וראש השנה נדחה ליום ה', ולפי דעת חכמי א"י, אלו היו מתוקים במסורת שהביא בן מאיר בשם, היה ראוי לקבעם ביומם) וכן מאיר היה מסתייע במחלוקת הוואה, אשר בלי ספק עשתה רושם גדול בוסנה, ולא יכלה להשתבח עוד כלה בימיו.

לקח לו מאוצר הקבלה והמסורת. דבר הקדמונים, אשר שמו בפינו בארבעה שערים, לא יוסיף כל חלק על כחצית היום, וגם חמשת הנבולים, או "חמש האותות" האחרים, שחלקי שעותיהם הם: ר"ד, ה"ח, תצ"א, תרצ"ה, ותקפ"ט, הם, "למלאות כל אות שעה המיטה": אם נוסף עליהם יתרון שנה או שנתיים, יגיעו לשש שעות המימות, בלי תוספת חלקים, "ואף מן התלמוד יש להן עיקר... דהניא בכוד העבור נולד קודם חצות או אחר חצות". מופת מוכיח מתוך קביעות השנים שעברו לא נסה רס"ג להביא, בדעתו, כי צריך הוא להרחיק עדותו, כי החלוף האחרון אשר היה יכול להולד מתוספת תרמ"ב היה כמאה וארבעים שנה לפני זמן המחלוקת, בשנות ד' תקמ"ג וד', ומאין יקח לו עדים לברר כי האמת אתו. אכן נמצאו גם חכמים אחרים, אשר לא נמנעו לצאת על בן מאיר גם במענות כאלה. אכן מה נפלאו דרכיהם!

כאשר אמרנו יסד גם בן מאיר כל חשבונותיו על ארבע הדחיות ועל נבולי ארבעת השערים, זולתי שהוא מוסיף תרמ"ב חלקים על כל נבול, דבר זה מפורש יוצא מפי בן מאיר באגרתו אשר לפנינו, ומאשר ומקוים גם על ידי רס"ג בספר המועדים וארבעת השערים אשר לו. אולם מתוך השוכות החכמים האלה נראה, כאלו הם חושבים, שבן מאיר אינו מודה כלל בדחיות אחרות זולתי מולד זקן, שהוא אצלו שש שעות ובמדת חלקים; ולכן ישאלוהו: הלא בשנת תת"ג לחורבן (ד"א תרל"ב ליצירה) חל המולד ביום ג' י"ד צ"ח ובשנת תתכ"ג (ד"א תרנ"ב ליצירה) ביום ג' מ"ו תפ"ט, שניהם לפני י"ח שעות ואמרת וכלל זאת נדחו ליום ה' (מסכת גמר'ד), ובאמת כך דינן של השנים האלה גם לבן מאיר, שהרי עברו נבול ג"ט תתמ"ה (והוא גמר'ד בתוספת אמרת!) ואחר המשיגים חושב למפרע חמשים שנה ומוצא בהן עוד שמונה שנים שמולד ניסן חל בהן לפני ח"י שעות ואמרת, ובכ"ז נדחה ראש החודש והפסח עמו, ומה למולד ניסן ולמולד זקן? ויותר מזה נפלאו תשובות שנים מן המשיגים על בן מאיר, (ולפי דעתי שני המשיגים אחד הם כאשר העירותי בפתח דבר למכתביהם), אשר כנראה מדבריהם יחשבו כי בן מאיר עוקר כל חשבון העבור, ורוצה לעשות כל שנה פשוטה כסדרה וכל מעוברת חסרה, וכי לפי דעתו אין בין פשוטה לחברתה אלא חמשה ימים, ובין שנה מעוברת לחברתה—ששה ימים (ושני ראשי שנים בכלל); ולכן שאלוהו: איך יפרנס את השנה השלישית (ד"א תרפ"ד) שלא יתקיים בה הכלל אשר יחסו לו: לא ארבעה וששה בפשוטה ולא שבעה ושמונה במעוברת? והשני (ואולי הוא הראשון בעצמו כאשר העירונו) תחת אשר הנקל היה לו להוכיח, כי חשבון כזה נמנע ומופרך מעיקרו (1), הוא שב לאחוריו כ"ה שנים ומראה, כי בשמונה עשר מהן חל הפסח שלא כדברי בן מאיר, ובחפזו הוא שוכח, כי חלופים בימי הפסח גורמים חלופים גם בימי ראשי השנים, וכל החשבון כולו משתנה מתחלתו ועד סופו! והמשיג הזה קורא בחיל, כי בן מאיר, "בטל בדבריו מסורת שו"ח חד"ו וכה"ו", בעוד אשר כל דבריו אגרתו מלאים מהם!

הנקל לחשוד את בעלי הריב, וביותר את האחד-מהם אשר יולול את בעל

(1) כי ימי המחזור עולים לפי זה $6929 = 12 \times 354 + 7 \times 383$, בעוד אשר רל"ה חרשי לבנת עולים $\frac{6939}{4}$ יום בקירוב; וכאשר הקשו בעין זה בערכין (דף ט') על שיטת אחרים.

דינו כאחד הריקים שלא כמשפט החכמים (גם סגנון לשונו, שאינו מדויק המיד, ותוצאות חשבוניותיו, שאינם נקיים ממום, לא יעידו על רוב חכמתו), כי באו עליו בעקיפין ויסרסו ויעתו את דבריו, כמשפט בכל מחלוקת אף בהיותו כולה לשם שמים; וכמו שאמר הרמב"ם על חכם גדול מהם (על רס"ג, אשר מפני הכבוד לא הזכירו בשמו), כי "היתה דעתו להשיב אחור בעל דינו באיזה צד שיודמן לו, בשקר או באמת, כיון שלא מצא מציול לנפשו מהכרח הוכוח" (בפירושו למשנה כיצד בודקין ברה"פ"ב). אכן לא רחוק הדבר, כי בן מאיר בעצמו נתן מקום לבעלי מחלוקתו לשום בפיו דברים אשר אולי לא עלו על לבו. בן מאיר לא איץ לגלות דבר לאט עמו, ויפרש ענין למסך לו, כאלו כל סוד העבור היה אך אצלו אמון ומוצנע, ולא לזר לגשת לבלע את הקדש. אך כאשר אולצוהו בעלי בריתו, בפתייתם שיוודיע אותם מעם, כתב אליהם, בדבריו באגרתו השנית: "באמת לא בסדר ולא במעל" שאין נסמכין באלה שתי שנים על ארבעה שנים וכיוצא באלה. ולבני מחלוקתו כתב בדבר מושל שלטון, ובכל פעם, "השב ישיבם נמרצות". אך כמקרה כל הדברים המעוללים בצעף, אשר בעברם מיד ליד ילבושו צורות משונות, עד אשר לא הכירם עין רואה, קרה גם לדברי בן מאיר. היפלא אפוא אם בהגיע אל אוניהם, על אדות מולד השנה השלישית דברים קצרים כאלה: "הגבול בשבת עד שש מאות וארבעים ואחד" (1), מבלי דבר דבר על גבולי שתי השנים הראשונות המובנים מעצמם, עשו מן הפרט כלל, ויחלטו כי בן מאיר איננו מודה ברחיה אחרת וולתה, ויבואו ויוכיחו כחשו על פניו, בהראותם כי במשך חמשים שנה האחרונות נדחתה ראש השנה פעמים טרם הגיע לגבול י"ח ואמר"ת מפני נמר"ד (שהוא לבן מאיר ג"מ תתמ"ה)! או הנתמה, כי כראותם את בן מאיר בדרך חכמי ארצו כורך ביחד ניסן ותשרי, ואומר: "אם ניסן באג"ה ותשרי בנה"ן רואין אם נשתתף רביע יום פחות אמר"ת אין דוחין, פחות במר"ת דוחין"; אם הוציאו או משפט, כי בן מאיר מוזהר דין מולד זקן (י"ח ובמר"ת) גם על ניסן, תחת אשר באמת היתה כונתו אם נולד תשרי בנה"ן (אשר ממילא נולד או ניסן באג"ה) רואין כמה נשתתף ממולד תשרי, ובאמת שארית מולד ניסן אחרת היא. אמנם כי לפי הבנת אנשי ריבו יש פה שני הפכים בנושא אחד, כי אם ידחה מולד תשרי ע"י י"ח ובמר"ת, הנה בהיות יתרון ששה חדשים ב"ד תליח יהיה מולד ניסן שלפניו ב"ד שעות ור"ד חלקים. אבל מה בכך? אדרבה, הנא התחירה הזאת ותסמור על פני בן מאיר ותאמר לכל כי סכל הוא, כאשר עשה כזאת באמת בעל דינו הקשה.

אך בזאת לא מלאה עוד סאתו. בהודע הדבר, כי בן מאיר, בנמותו מקביעת הבבלים, עשה את שנת תרפ"ב המעוברת לחסרה, ואומר כי בינה ובין השנה שאחריה ששה ימים (לפי דרך חשבונו חמשה), ועל שנת תרפ"ג הפשוטה הוא אומר שהיא כסדרה, ובינה ובין השנה שאחריה חמשה ימים (לפי דרך חשבונו ארבעה), חיש קל עברה השמועה במחנה (בלי שום לב כי שנת תרפ"ד לדברי בן מאיר שלמה), כי הוא אומר לעשות את כל המעוברות חסרות וכל הפשוטות כסדרן, כדעת אחרים האומרים: אין בין פסח לפסח ואין בין עצרת לעצרת אלא ארבעה ימים ובשנה מעוברת חמשה (ערכין ט:); אשר נדחתה מהלכה; ויירמו קול כי מכחיש הוא בכל

(1) ע"י בסי' המעידים דף א' עמוד א' שורה ל"ב אשר בקבוצת הכתבים.

הדחיות ומבטל מסורת שו"ח, חד"ו וכה"ז! אכן הנה דברי בן מאיר בירינו, ומהם אנו רואים, כי מחזיק הוא בכל דיני חשבון העבור אשר בירינו, וזולתי שהוא מוסיף תרמ"ב חלקים על כל הגבולים.

בן מאיר בלכתו אחר עצה חכמי ארצו: כל מילא דלא מחזורא מסמכין לה מן אתרין סנין (ירושלמי עירובין רפ"ו), בקש לו סמוכות אחרות לדבריו, ויוסף ויחפש עלילות למצוא מומים בקביעה המקובלת. חפש וגם מצא. כפי איש ריבו אנחנו שומעים, כי בן מאיר בא במענה, כי לא יתכן שירחק יום ניסן (ר"ח ניסן) מיום מולדו מ"ג שעות, ובשנת ד"א תרפ"ב חל מולד ניסן אה"ג, ואם נדחה יום החודש ועמו חג הפסח ליום ג', כדעת בני בבל, הנה ירחק ראש החדש מרגע מולדו מ"ג שעות (חסר ג' חלקים), והיה בעיניו הדבר הזה תמוה מאד". אם אמר בן מאיר את הדברים האלה כצורתם ולא כתוספת ביאור או תולדה יוצאת משימתו, כי לפי דרכו שהוא מוסיף תרמ"ב חלקים על גבולי תשרי, לא ירחק יום ניסן ממולדו מ"ג שעות שלמות (כ"א מ"ב תרע"ב). ואם באמת חשב לעשותם לכלי נשק בידו ולסתור במענתו זאת חשבון בני בבל, כי אז הסביל הרבה מאד; ובעל דבריו היה יכול לאמר לו בצדק: "ולמעמיד" אם יעבור מולד תשרי בשנה מעוברת ד' י"ב רנ"ז, גם אתה מודה שהשנה חס"ה וראש חודש ניסן ביום ג', ונמצא שהוא רחוק ממולדו, שחל ביום א' ה' ת"ח, מ"ג שעות חסר תיח חלקים. אמנם כן כל מדות חכמים כך הן, ארבעים סאה כשרה, ארבעים חסר קורטוב פסולה, אבל השיעור הזה שאתה אומר לא קבלנוהו מאבותינו. כך היה בעל דינו של בן מאיר יכול להשיב לו, אבל הוא בחר לו דרך אחרת, הוא פשפש ומצא, כי ביתר החדשים התרחק לפעמים קביעת ר"ח ממולדו גם נ"ו שעות תרמ"ב חלקים; והוא מוציא אותם לאחד אחר ומטפח בהם על פניו. אכן האם אין זה מעין מענו בחמים והודה לו בשעורים? בן מאיר (גם אם נאמין בכל לדברי איש ריבו, אשר סוף סוף נוגע בעדותו הוא) עומד ואומר: "לא יתכן שירחק יום ניסן מיום מולדו מ"ג שעות", וזה מראה אורו, כי מקרה כזה איננו נמנע ב"ה החדשים! ומה ענין שאר החדשים, שאין כל חג נקבע בהם (סיון שחג השבועות חל בו לא ירחק גם מ"א שעות וחצי) לניסן שראש המועדים נקבע בו, ובהדחות יום ר"ח ידחה עמו גם הפסח. באמת נוכל לאמר כי אם יצא בן מאיר מנוצח בירינו, לא השוכות משיגים כאלה נצחוהו, כ"א הקבלה, אשר כבר הכתה שרש עמוק בלב העם, היא היא שנצחתו.

אכן, גם אחרי אשר יצא בן מאיר מנוצח לא פסקה עוד המחלוקת כלה בין חכמי ארץ ישראל וחכמי הגולה. חשבון עבורו של בן מאיר הוזקק לפנות מקום לחשבון עבורם של בני בבל; ארבעת שעיריו ננעלו לבלתי הפתח עוד, ובשערי בני בבל יצאו ויבואו כל עדת בני ישראל עד היום הזה. אכן על משפט קביעת השנים לא אבו חכמי ארץ ישראל לומר גם ימים רבים אחרי כן. גם על הדבר הזה הפיצו לנו אור כ"י אשר בגניזת מצרים, אשר הוציא לאור החכם שעכ"מ (J. Q. R. XIV, 466 seq.) בשם "מגילת אביתר". ולגודל ערכה אשים פה לפני הקוראים את המציתה,

(*) ובאמת גם באגרת שלפנינו וכול כל הרוצה למעות לבוא ולמעות, כי אך לשתי השנים הראשונות יצרח בן מאיר סמיני הקביעה, ועל השנה השלישית, כמובנת מעצמה, יעבור בשתיקה. ועיין בהערה לאגרתו לרף ד' ע"ב שורה י"א וחמצא שם תוספת ביאור לדבר הזה.

וגם ארשה לעצמי לנמות לפעמים מן המטרה הראשית, ולהעיר על דברים צדדיים. אף שאינם נוגעים לענינו, בהיותם ראויים לכך מצד עצמם. במנילה הזאת יספר לנו רבי אביתר (1), כי בהיות שני האחים רבי יוסף ורבי אליהו נאונים בארץ הצבי (2) עלה עליהם דניאל בן עוריה מבבל, נצר מגוע ראשי גליות אשר שם, להשיג גבולם, "וירע להם רעה גדולה" ויצק להם, עד אשר מת רבי יוסף בבית הכלא ורבי אליהו נאלץ לחלק אתו המשרה, ויהי דניאל לנשיא ולגאון ורבי אליהו לאב בית דין. אך דניאל מת במחלות קשים בשנת אשעי"ג לשמרות, ויהי רבי אליהו אחריו לגאון כעשרים ושלש שנים, ושתי שנים לפני מותו, בדעתו כי יש אנשים מגוע ראשי הגליות הלומשים עיניהם על ישיבת ארץ הצבי, אחרי אבוד להם ניר בארץ מולדתם בבבל, אסף את כל ישראל במדינת צור (3) ואת כל הגליל, ויסמוך את שני בניו. את רבי אביתר (כותב המנילה) ואת רבי שלמה, להיות לראשי ישיבת גאון יעקב, את הראשון לגאון ואת השני לאב בית דין; ובשנת מותו (כסלו שצ"ה לשמרות) הלך לחיפה לקדש את השנה ויחדש את הגאונות ואת הסמיכה בבית הועד וביומו (המלה ממושטשת בכ"י והר"ן שעכטר הציב אצלו סימן השאלה כדרכו במלים המסופקות, ואולי צ"ל וקיימו, כלומר: אנשי הועד קיימו את הגאונות ואת הסמיכה) נגד כל ישראל (4), וישם אלות נמרצות וקללות נחרצות על כל חולק ומפליג ועל כל גזול ומסגין בגולין, ויכתוב בספר התקנה והסמיכה ודברי הברית וחורם יד (אולי צ"ל ידו) ויר כל החכמים בו". אולם מגורת רבי אליהו באה, וכל תקנותיו וכל אלותיו לא הועילו. דוד בן דניאל (בן עוריה) הנ"ל, המתיחש לבית דוד, או כאשר יאמר עליו רבי אביתר: "המיוחס לאחו ומנשה, לאמון דיויכין וסיעתם ולהת... עוד למשפחת ביש נער" (5) ירד לשפריר

(1) על רבי אביתר זה ושני חבריו בישיבה היו אומרים בקדוש (כאשר אמרו כואת על הרמב"ם לפי עדות הרמב"ן באגרות): יתגדל ויתקדש... בחיי ארוננו אביתר הכהן ראש ישיבת גאון יעקב ובחיי רבינו שלמה הכהן אב הישיבה ובחיי רבינו יצחק השלישי בחבורה ובחייכונן וביוסיכונן ובחיי (עין נוסח הקדוש שהרפ"ם הרש"ן שעכטר מתוך גניות מצרים בספר תהלה לדוד שיצא לאור בברסלא שנת תר"ס לזכרון הר"ר דוד קויפמאן ז"ל, בחלק העברי צד 54, 52).

(2) בכל המנילה הזאת, וכן בכ"י אחרים מוזמן שאחריה, נקרא ראשי הישיבות אשר בארץ ישראל בשם גאונים; ונראה כי לקחו להם חכמי ארץ ישראל את השם הזה אתר אשר שבתה משרת הגאונות בבבל.

(3) בראשונה היה מקום הישיבה בירושלים, וכאשר נראה ממכתב אחר שנכתב באחד בשבת י"א מרחשוון אשכ"ם לשמרות (נראה תהיה לבריאה) בעת אשר היה רבי דניאל לגאון ורבי אליהו לאב בישיבה, (עי' J. Q. R. XIV, 484), ואולם אחרי כן העתיקה הישיבה את אהלם לצור. וסבת הדבר היתה, כאשר ישער החכם באכער (J. Q. R. XV, 85), כבוש העיר ירושלים ע"י צבאות הולנדקים בשנת 1071 למספר הנוצרים. (4) בלי ספק הלך רבי אליהו לחיפה, אשר בארץ ישראל, ספגו שאין מערבין את השנה בחו"ל, ועיקר כונתו של רבי אביתר איננה להודיענו ירידת אביו לחיפה לקדש השנה בשנת מותו לבד, כי בודאי עשה כואת בכל שנה כל ימי שבתו בצור, שלא הוכשרה לקביעת השנים; אך כל חסדו לאמר, כי בעת אשר הלך שמה בפעם האחרונה השתמש בשעת הכושר הו, ויתרש שם בבית הועד את הסמיכה שסמך את שני בניו שנהיים ימים לפני זה, ויכתוב בספר התקנה וכו'.

(5) המאמר פזום מעט בטעמו מחזרון מלה אחת או שתיים שצינו מקומם ע"י נקודות. אכן אף כי קשה להשלים את החזרון, הנה בכ"י נראה כי תחת ביש נער צ"ל בשינער, והכוונה שהוא מיוחס עוד למשפחות הגונות כאלה בארץ שנער. החכם באכער (שם צד 86) מגיה: ששנער וחמץ להנביח מזה שאין דוד זה בנו של דניאל הקודם, שכבר היה בארץ ישראל ומת שם (שם)

גילום (ו) אשר במצרים, כשלש שנים לפני מות רבי אליהו, והוא כבן עשרים שנה בחללים רעים חרק גדול ונוב ברעב (א), ובעזרת גדולי העם אשר במצרים ובראשם רבי מבורך נגיד עם ד' שר השרים מעון בית ישראל (ב) הצליח למצוא חן בעיני המושל, ויתן על שבמו משרת ראש הגולה. דוד זה, אשר כנגדו יצא רבי אביתר במגילתו, כונן לו ישיבה בארץ מצרים, ויאמר לשפוך ממגילתו גם על ארץ הצבי, וכיר משרתיו הרעים, אבירם בן דתן והלל בן אלנסיס, דקם ליה בחיא (ג), דכא את העומדים בראש ישיבתה, אשר התאזרו עזו להגן על זכותם ועל משפחתם מימי קדם. ובערב ראש השנה, שנת את"ה לשמרות, הקהילו צירי דוד את העם בצור, ויעירו את אוניהם לקבל עליהם מרות דוד בן דניאל, אשר שמתהו ממגילתו שנים, "שלישי" (כלומר שלישי לגאון ושני לאב בית רבי אביתר, אשר יכונה במגילתו בשם "שלישי" (כלומר שלישי לגאון ושני לאב בית דין). ויובח להם בדרשה ארוכה שדבר זה אין לו כל יסוד משלשה פנים: (א) אין צוען גולה, אך כבל לבדה תקרא בשם הזה, כי שם גלו גלויות ישראל ומימות נחמיה התרשטא לא פסקו ממנה ראשי גולה. (ב) אפילו ראשי גולה שבבבל אין להם רשות ושם בארץ ישראל מעולם (ג) וחכמי בבל בעצמם אומרים בתלמודם: אנן שליחותיהו

צר 87): אולם אם תחת ב' ש' נער נתקן בשינוע (שהוא קרוב יותר מתיקון משינוע) תמול הסתירה שמצא החכם באכער מצד המ' קום. עוד יותר נפלאה בעיני הסתירה אשר מצא החכם הזה מצד המ' ש' ש' ש' לה יסוד כלל. דניאל מת בשנת א' ש' ש' לשמרות, ודוד היה בשנת ש' ש' (שלוש שנים לפני מות רבי אליהו) כבן עשרים שנה, וא"כ נולד בשנת ש' ש' ש', שנה אחת לפני מות אביו, ואיוו סתירה מצא בזה החכם באכער?

(א) היא העיר קאהירא, אשר נקראה גם בשם פסטאט, שהוראתו אהל ולכן קראה היהודים בשם שפריר, כמו ונתה את שפרירו (ירמיה מ"ג י') ולפעמים קראה בשם צוען מצרים (באכער שם צר 87).

(ב) נראה שצ"ל בדרך גדול וגוע ברעב; וכן יאמר דוד בן דניאל בעצמו: "והיינו אנתנו וכל הנלויים אלינו בדרך גדול" (J. Q. R. XIV, 478).

(ג) הוא רבי מבורך ב"ר סעדיה הרופא, המכונה בתוארים אלה בכתב תהלה אשר הקריש לשמו אחד החכמים, ושם נקרא עוד בשם "סנהדרא רבא" (עין J. Q. R. VIII, 557). ואשער כי זה רבי מבורך, אשר החזיק ביד דוד בן דניאל הבבלי, היה מקהלת בני בבל אשר במצרים, אשר תוחר לפניו, ונסמך בשם התואר חארסי "סנהדרא רבא" ע"י ישיבת בבל; וכן ר' צלח ברבי בתלול הגורב בתשובת הגאונים (להרכי סימן מ"ח) בליס נסמך בבבל. אבל רבי אפרים ברבי שמריה אשר ידובר עליו עוד מעט, וכן רבי יעקב ברבי יוסף בארם צובת (עין גנוי ירושלים ח"ג דף ס"ז ע"ב), נסמכו ע"י ישיבות א"י, ולכן נושאים הם עליהם תואר עברי: "חבר במנהדרי גדולה".

(ד) החכם שצטער ציין את המלה בסימן השאלה כמטושטשת ואינה סובבת, ובל"ס שצ"ל דקם ליה בחיאי, כלומר בתרם הנקרא בשם חויא דרבנן (עין ע"ז כ"ז) ובס"א).

(ה) "השלישי" הנכבד מביא לו ראיה מתלמודו ואומר: והרי רבה בר בר חנה דן דינא בארץ ישראל וטעה, בא לפני רבי חייא אמר לו (שם הקבילו) [אם קבלוך] בעלי הדין עליהן לא תשלם, ואם לא קבלוך שלם תשלם. וחלקו (כלומר והקשו) חכמים בדבר. והרי רבה בר בר חנה נמל רשות ואין אמר לו רבי חייא שלם? ונתברר להם הדבר שבראש הגולה שבבבל היתה [לו] רשות, ולפיכך אמר לו רבי חייא שלם ואין מועילה רשות בכל בארץ לפטרו מן התשלומין. והקשו על זה: ורשות בכל בארץ ישראל אינה מועילה? והרי רבה בר בר חנה (נראה שצ"ל חנה ולפניו הנירסא רבה בר בר חנה) כשהיה לו מריבה עם ראשי ישיבה של ארץ ישראל אמר לו: אין אני צריך לרשותך, אלא אני נוטל רשות מאבא מארי ואבא מרבי שבבבל, ורב מרב חויא דרדו... ורב חייא מרבנו הקדוש, והרי רשות בכל מועילה באי? ופירשו את הדבר שרבה בר בר חנה לעירות העומדות על הגבולים הוא שנטל רשות ולא לארץ ישראל. כדברים האלה מסס,

עבדינו (כ"ק פד"י). (ג) א"י אינה נקראת גולה שיהיה ראש גולה נסמך בה (כדור בן דניאל אשר חפץ לנהוג גם בה את נשיאיו), ועוד שאין עוקרין נשיא שבארץ ישראל, שעל פיו מעבירים את השנה וקובעים את המועדות הסדורים לפני הקב"ה קודם יצירת העולם, דהבי נמי' בסוד העבור: "הנו מביום הראשון שהתחיל בו הק' לברוא את עולמו כ"ה ימים לחודש אלול היו בחשבון הזה מתחשב לפני הק' וכו'". פה הוא מעתיק בשנים קלים רוב דברי הפרק השמיני מפרקי ר"א, ויגבב מדברי התלמוד מאמרים שונים, אשר יתאמץ להוכיח מהם, שאפילו בזמן שהיו מקדשים עפ"י הראיה לא היו עושים כן אלא, "לסלוקי פלוגתא מישראל" ולהראות לתלמידי צדוק ובייתוס שקמו אחרי אנטיגנוס איש סוכו, כי חשבונם אמת, אבל לא היו סומכין אלא על החשבון שהיה בידי חכמי הדורות איש מפי איש עד אדם הראשון, והוא הוא סוד העבור שהיה מסור אך בידי ראשי הישיבות שבא"י שהיתה להם הרשות לסור ממנו לפעמים להוסיף או לפחות (1). ואחרי אשר האריך בדרוש כאחד עשר עמודים הוא מסיים דבריו לאמר: אבל מימות רבינו הקדוש ועד עכשיו, שנתפזרו ישראל בכל הארצות ורבו מחלוקות ומסיגי גבולות נערים (בנערים) שאין בהם יראה שיהיה הסוד מסור בידם לבד, עמד ומסר הסוד לכל החכמים והסנהדרין, והסכים הוא והם ללמדם לכל ישראל וקבעו מסמרות שלא תזוז בארבעה שנים להתנהג בהן ולעבר עליהן שנים המעוברות ולא לסור מהן ימין ושמאל, וכך נהגו בתי דינים וגאונים שהיו אחרי, כמעשה רבינו הקדוש וצ"ל. אבל סמיכת הכל שיקדש ראש הסנהדרין, שהוא ראש ישיבה, ויקבענה אחרי אותו החשבון... וכל העושים על אותו החשבון צריכין הן במצות התורה לסמוך על דברי גאון החבורה ואין להימין ולהשמאל ממנו, שנאמר: אלה מועדי י"י אשר תקראו אותם; וכל שהן עושין בכל גליות ישראל צריכין הן לחשוב, כי לא על דעתם אלא] ספיו הם עושין ואם אינם עושין כן אינם יוצאין ידי חובתן.

הננו רואים מכל זה, כי גם אחרי אשר נחתם חשבון העבור ונמסר בצורתו שיש לו עתה ביד כל איש, וגם אחרי אשר קביעת השנים נהיתה למלאכה פשוטה שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים אותה, גם אז לא חדלו חכמי א"י להחליט, כי אך להם משפט חשוב השנים וכי אך על פיהם ישק כל עם ישראל בעשיית מועדיו, ובלעדיהם לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל הארץ בדבר הזה; ואפילו הגדול בכל חכמי ישראל בחו"ל, שחשב את המועדים עפ"י החשבון הזה בעצמו, אם כוון לבו

כמנעם מלה נמלה, יאמר בעל ספר זה היר (פ' משפטים דף נ"א) אשר ככל המדרשים אולי נתחבר גם הוא בא"י. ואולי ממנו לקח הנואם שלנו את דבריו או שאבו שניהם ממקור אחר הנובע מא"י. אבל המעיין בתלמוד (סנהדרין ה'), ששם הוא מוצא הרבנים, יראה איך הכני החכמים האלה ארצות וישיבותיהן למען הגיע אל כחזו חפצם. ובאמת מפורש שם בתלמוד ההפך, כי רשות בכל מועילה בא"י, ורשות א"י אינה מועילה בבבל, ורבה בר בר חנה (כן הוא גירסת כל הקדמונים וכתבי יד, עיין דקדוקי מופרים, ובנוסחאותנו הונה על פי הנוספות רבה בר חנה) היה לו רשות מא"י (מרכנו הקדוש), ורן דינא בבבל ומעט, והווקק לשלם, מפני שאין רשות ארץ ישראל מועילה בבבל. וכן רבה בר רב הונא (או בר בר חנה לפי גירסת בעל המאמר) לא עם ראש ישיבה של ארץ ישראל היתה לו מרכבה, אלא בהדי ריש גלותא אשר בבבל, ודבריו: נקטת: רשותא מאבא מארי עד רבנו הקדוש, לא היו כי אם פשוטי מלם, ובמילתא בעלמא הוא דאוקים לה" עיי"ש.

(1) דעת רבי אביתר מכוונת עם דברי רה"ג בתשובתו המובאה בספר העבור להנשיא (צד 97). אך בזה יבדל ממנו כי רב האי מיהם פרסם חשבון העבור לר' הלל בשנת תר"ע. לשטחות, והוא מיתסו לרבינו הקדוש!

שהוא עושה מעשיו על דעת גאון החבורה אשר יהיה בארץ ישראל בימים ההם (אשר גם הוא איננו עושה בלתי מעשה קוף בעלמא, כי חשבון אחד לשניהם) יצא, ואם לא כוון לבו, לוא גם רבן של כל בני הגולה יקרא לו, מועדיו במלים. אכן ראש הגולה דוד וחכמי ישיבתו אשר במצרים חשבו את חשבון המועדים כדבר המסור לכל ישראל שאין בו יתרון לחכמי ארץ הצבי מיתר חכמי הגולה.

בפעם הזאת האירה ההצלחה את פניה לחכמי ארץ ישראל. תומכי הנשיא דוד הסירו צלם מעליו ויד חכמי ארץ הצבי היתה על העליונה. אכן אם בימי רבי אביתר התחזקה עוד ישיבת א"י נגד הקמים עליה, הנה בימי רבי שלמה אחיו אשר היה לגאון אחריו, לרגלי המהומות והמכובות אשר נהיו בארץ ע"י נוסעי הצלב, השפילה לדרת פלאים, כאשר נראה ממכתבו הערוך אל רבי אפרים בר רבי שמריה, אשר ישיבתו סמכתו לחבר בסנהדרי גדולה¹) אשר לה. כי שם יאמר עליו אשר הוא (רבי אפרים) חן[מדת] ישיבת צבי הנשארת, עלובה כעקרת, עוובה כנגורת... תחת אשר היתה גברת, בשבתה במחברת, אוסרת ומתרת, פוסלת ומכשרת, מטמאה ומטהרת, מורה ומוזהרת, פותחת וסוגרת, כל אוהביה בגדו בה, להשמיץ (כלומר לשום לשמצה) כל נסמך בה²) וכו'.

4) עיין J. Q. R. XIV, 483; ושם כתוב החבר בנו גדולה, ואין ספק אצלי שציל החבר צ"י גדולה (כלומר בסנהדרי גדולה). ואחרי כן מצאתי בספר גנזי ירושלים ח"ב, שנדפס בשנת תרס"א ע"י הרש"א ווערטהיימער, שכתב המל"ל במבואו (צד ח'), כי נמצא בידו סתב מגניות מצרים, ושם נזכר חכם אחד בשם: מרנא ורבנא אפרים החבר בסנהדרין גדולה, ולא ידע לקצוב זמנו; והוא כלי ספק רבי אפרים ברבי שמריה אשר לפנינו, ובפנים הספר (דף י"ז) נדפס מכתב אחד כתוב מגאון ירושלים אל החכם הזה, ובו יכונה בשם מר' ור' אפרים החבר המעולה בן ב"ק מר' ור' שמריה העזתי המלמד, ועל גבי המכתב כתוב כי שלוח הוא למצרים, וכן מפורש פסמים אחדות גם בגוף המכתב. וראה בהערה הבאה.

וראיתי להעיר בזה על דבר אחד אף שאינו נוגע לעניינו. במכתב שזכרנו נקרא רבי שמריה, בשם המלמד, ובמכתב ההוא יזכר גם חכם אחד בשם מר' ור' יוסף החזן ברבי יפת המלמד. הגנו למדים מזה, כי השם מלמד אשר נקראו בו בעלי המסורה (עיין מה שהביא החכם גראטץ בדבריו ימי היהודים ח"ה ציון 23, וברשימה שהדפיס הרא"א הרכבי בספרו יודישע דענקמאלער צד 246, ובמאמרו לקורות המסורה והדקדוק בספר המצפה להארץ צד 7), איננו מיוחד לקראים בלבד, וכי היה נוהג גם בין חכמי הרבנים; ובכן נפלה גם ההוכחה האחרונה שהביא החכם גראטץ שם, לחזק בה את דעתו שהמסורה מעשה ידי קראים היא.

3) החכם באכער (צד 4—93), בחשבו כי רבי אפרים ברבי שמריה, אשר אליו נשלח המכתב, היה אחד מראשי החבורה שבארץ הצבי, אמר כי אין להוציא מתוך דבריו הסתב מה שיש דבר נמצא ברבני הריבות אשר ידובר עליהם בו, ומדוע עזב רבי שלמה, ואחיו השלישי את הישיבה. אולם כל המעיון הישב ברבני האגרת יראה, כי שלוחה היא למצרים (ובאמת שם היה משכן רבי אפרים כאשר ראינו בהערה הקודמת), וכי גם דברי המחלוקת אינם מכוסים בערפל. — מספורי רבי בנימין בסעודותיו ומדברי המופר הערבי מקרייו ידענו, כי היו במצרים (ובקאהירא) שתי קהלות ישראל, שהיו להן בתי כנסיות מיוחדים ומבגנים מיוחדים, האחת קהלת אנשי ארץ ישראל, והשנית קהלת אנשי בבל (עיין מסעות רבי בנימין הוצאת לונדון ח"א צד 98 וח"ב צד 200). ומתוך מכתב רבי שלמה נראה, כי בדרת ישיבת ארץ הצבי ממדרגתה, בצוק העתים אשר עברו על היהודים בארצם, ירדה עמה קהלת בני א"י אשר במצרים, וקהלת בני בבל אשר בה החלה לעלות ולהתרומם עליה, ורשימה הסבו אליהם כל משרה וכל כהונה בעדה; ויהיו תוצאות הדברים ריב ומחלוקת, ואנשי רכיל מצאו להם מקום לשלח לשונם ברע, גם לעשות ולוויף מכתבי עמל. נגד מתרתיו ריב כאלה, חוקקי שקר בשם אנשים צדיקים להטיל מחלוקת בישראל יצא רבי שלמה יעמו אחיו, השלישי³ (ובלי ספק לא היה אז השני בישיבה, ונראה כי הוא רבי מצליח

מה היה משפט הישיבות בארץ ישראל אחרי כן? קשה להוציא משפט ברור, אולם הדעת נוחה יותר להחליט, כי לא האריכו ימים. ככה נמצא את רבי מצליח. בנו של רבי שלמה, אשר אולי היה בראשונה ראש ישיבה בארץ ישראל, עורך סכת בשנת ד"א תתצ"א לחכם אחר ששמו רבי אברהם משער הישיבה אשר בצוען מצרים (J. Q. R. XIV, 450), ורבי בנימין מטודילא שהיה בארץ ישראל בערך ד"א התקל, איננו מוצא בצור כי אם כארבע מאות יהודים, ובמנותו כדרכו את החכמים אשר בכל עיר ועיר, לא יזכיר כי אם שם דיין אחד ושם ראש הקהל ועוד חכם אחד, ובירושלם מציא אך כמאתים יהודים, ולא יקרא בשם את חכמיה, אשר בלי ספק לא היו מצוינים בתורתם, ורק ספור אחד יזכיר בשם רב אברהם החסיד מאבלי ירושלים; ותחת זה ברברו על אדות דמשק, שהיו בה אז כמו שלשת אלפים מישראל, יזכור בשם את כל חכמי תורה אשר בה ויאמר: "ושם ראשי ישיבה של ארץ ישראל" (הוצאת אשר דף מ"ח). ובכן העתיקה תורת ישראל את אהלה מארץ הקידש אל ארצות הגולה, וכן היום ההוא ומעלה פסקה מעצמה המחלוקת: למי משפט הבכורה, לבני ארץ ישראל או לבני הגולה?

אחרי אשר כמעט היה מאמרי ערוך ומסודר לדפוס, הגיעה לידי מחברת נ"נ ממכה"ע Revue des Études Juives, ובה מצאתי מאמר החכם ר"א עפשטיין, אשר הוציא משפט, כי מקור מעותו של בן מאיר נובע מנוסח ארבעה שערים המובא במדרש שכל טוב, אשר גם הוא מיהסו לחכמי ארץ ישראל¹). לפי דעתו בא בן מאיר לכלל מעות להיסוף אמר"ת חלקים על גבולי הדחיות ע"י נתינת הטעם המזור הנמצא בארבעה שערים אלה. "הוא דמה למצוא בהם, יאמר הרא"ע, כי מולד ניסן אינו נפסל מ"ג שעות, כי אם מ"ג שעות ותת"א חלקים, ומהו הוציא משפט, כי

בנו של רבי שלמה, שהפליג אז בים כאמור במכתב) באלות וחרמות. אחד מן האנשים אשר פגעה בו יר המחלוקת לרעה היה רבי אפרים ברבי שמריה, אשר הקימו איש אחר תחתיו ("לעיון בטרפות"). ורבי שלמה יתירם על המעשה הזה, ויאמר: "איך ביטל (ראש העדה) התיקון אשר נעשה במושב זקנים חשובים להסב ההנאה אליו?" הלא היה לו לאמר, איך אסב הכל אלי ואיציא ידי וולתי מהנשאר, הלא הוא גם הוא משרת לישראל, ונושא טרחם ומשאם וריבם, ולא יקש... (סוף המלה ואלו צ"ל יבשר) להוציאו ריקם. כאשר המקום הזה על שמי, יהיה המקום האחר על שמו. זה מלת "זה" השלמתי מרעתי ובכ"י נשטטשה המלה, והרש"י שעכטער ציין מקומה על ידי נקודות) בשם בני בכל וזה בשם בני ארץ ישראל. האנכם יבקש לעקור שם ישיבת ארץ ישראל מארץ מצרים לבלי היות לה שם? ... ועתה יקרינו המקום הוא שלך נתון לך ממנו ומן רבינו השלישי מתנה גמורה וכו'. ואחרי הדברים הברורים האלה מה נפלאו דברי החכם באכער, האומר, קאנקרעטע אנגאבען איבער דע צווייסיגקייטען אונד ווירדען, אויף וועלכע אונזער אנטווארטשרייבען הנווייזט, פֿעלען אין דיועם גאנצליך!¹ מלבד הדבר המוכח מתוכו ששערי שכל טוב לחכמי א"י הם (כי משונים הם מנוסחאות הבבלים, וגם כי כידוע המדרשים מחצבתם מא"י), הביא הרא"ע עוד ראיה אחרת, ממה שבעל השערים מונה י"ב שעות ליום לבר וללילה לבר, משא"כ אצל הבבלים המונים כ"ד שעות כסדרן כעת לעת, כאשר נראה מארבעה שערים לר' יוסי הנחיראני (כרם חמ"ט צד 41); ואך בספר המועדים ובארבעה שערים לרס"ג (וכן במכתב הערוך אל בן מאיר מבבל אשר יחסתי לראש הגולה), שהוא מתוכח עם בן מאיר, הוא מונה השעות לפעמים לפי שימת בני ארץ ישראל.

מולד תשרי, שנבולו י"ח שעות, גם הוא אינו נעשה זקן כי אם לאחר י"ח ואמרית, הגה פה בודאי מקור המשנה שהוליד את שימרו של אמרית במרית, אשר על פיה נתן מקום לתוספת תרמיא חלקים על כל הגבולים הרשומים בלוח. אמנם סמית עין גדולה היא מצדו של בן מאיר, וגם מנוסח ארבעת השערים של חכמי ארץ ישראל בעצמם, היה יכול להוציא משפט, כי י"ח שעות לבד מספיקות לעשות מולד תשרי לזקן, ובאמת נאמר שם אצל ר' מנחם: ונבולין האיך נדחה מיום כשר ליום כשר שלפניו והן: אם הקדים מולד תשרי לשעה ז' של יום ז' אפילו חלק א' ר"ה קבוע בו ביום השבת, ואם נכנס המולד אפילו חלק א' בשעה ז' ביום ז' זקן הוא ודוחין אותו ליום שני. הרי כי גבול מולד תשרי הוא י"ז שעות תהרעט, לא י"ח תרמיא כאשר ידמה בן מאיר. אולם בן מאיר הוא בעל דעת מפורפת (Esprit confuse) ואינו רואה בזה כל סתירה". עכ"ל החכם עפשטיין (1).

ואנכי לא אוכל לכתוב ידי למשפט אשר חרץ החכם עפשטיין הפעם. בכל אשר הרביתי לחקור ולעמוד על אופיו של האיש אשר עלה בידו למשוך אחריו המון רב, לא אך בארצו כי גם בבבל, בדבר גדול כקביעת המועדים, אשר יחשב בצדק כאבן הפנה במסודי הדת; בכל אשר יגעתי לבקר ולבחון כל דבר ודבר באגרותיו, אשר אך הם יהיו לנו לפלס ומאזני משפט לדעת אם רוחו נכון עמו, לא מצאתי אף מלה אחת אשר תוכל להעיד כל חשד קל שבקלים בדבר דעתו הצלולה. אם נעלים עין רגע אחד מן המסורת החדשה שהביא בידו (תוספת תרמי"ב חלקים), שעליה אנו דנים אותו, ואין להביא מסנה ראייה לזכות או לחובה, נמצא כי כל דבריו שקולים בפלס (2), ערוכים במשפט, מקושרים יפה וברורים היטב; אין בהם כל סתירה קלה, כל השבון שומעה, הקש נפתל או תולדה כוזבת, דברים אשר לא ימלמ מהם איש שאין דעתו מיושבת עליו כל צרכה. האומנם יוכל איש אשר דעתו קצרה מהבין דברים פשוטים ומפורשים בענין שהוא דן עליו (כשערי מדרש שכל טוב) להסיף עליו אמרים נכוחים, אשר יעידו בו כי יודע הוא את אשר לפניו ומבין הכל לאשורו? או התמצא יד בריה

(1) החכם עפשטיין כמביא סעד לדבריו מוסיף פה ואומר: "רב סעדיה אומר עליו בצדק באחת הקטועות הנדפסות: חשבון אמרית במרית הזכיר בו (בן מאיר) שני דרכים שסותרין זה את זה, בתחלה אמר נולד ניסן באגה ותרשי בבגה עד ו' שעות אין דוחין לאחר ו' שעות דוחין". ובהערותיו יוסיף, כי הדברים הבאים אחרי כן הם מסורסים ומשונים. פה זקוק אני להעיר, כי בקטועה זו שהוציא החכם שעכטער נדפס ניסן באמרת ותרשי בגה (לא בבגה), ואצל מלך, "באמרת" הציג הרב שעכטער סימן השאלה, כדרכו בכל מקום שלא היתה הקריאה ברורה בכ"י, ואנכי תקנתי עפ"י הקטועה האחרת שצ"ל באגה (וכבר הויתי דעתי למעלה בפירושי הדברים); ועל כל פנים היה לו להראי עפשטיין להעיר, כי מניח הוא באגה המורה באמרת וכן בבגה תכונה בגה, או לאמר על המלה האחרונה הזאת שאות ב' של באגה (לפי הגהתו) מושכת אחרת עמה ומוסבה גם על מלה בגה". גם מה שהחכם עפשטיין מיהם את הדברים האלה לרס"ג אינו מתור בעיני, לפי דעתי לא יתכן ליהם את הקטועה הזאת לרב סעדיה, וגם לא לאחד מחכמי בבל, מן השעמים שהראיתי בהערותי עליה; אך, כאשר הדברים מוכיחים על עצמם, הוא מעשה ידי אחד מקטני המוח, אשר רק סמני הכבוד הראוי למתים לא אחפץ לכנותו בשם אשר נתן הרא"ע לכן מאיר.

(2) וישר הגיונו של בן מאיר יוצא מכל דבר ודבר באגרותיו, ולדוגמא ישים הקורא את עינו על הערתי לאגרתו הראשונה (דף ה' ע"א שורה מ'): "וראה איך השביל בן מאיר לבד מדר בעת השערים, אך את הדברים אשר היו דרושים לו לדבר הכחלוקת, סבלי השתת בזה את מדר השערים כחוש השערה".

הרואה ואינה יודעת מה רואה, קוראה ואינה יודעת מה קוראה, לערוך דבריה במשמר וסדר, במוב מעם ודעת, ככל אשר אנו רואים באגרות בן מאיר? אנכי חושב, כי אחד אשר קחנו את האיש העומד לפנינו למשפט, וראינו כי כל דרכיו בדעת ובחשבון, אין לנו הרשות לעשות עמו כמעשה רבים מן הרופאים אשר בימינו, לשום את כל חולף חוק למטורף בדעת, ולפטר בזאת מחובת השובה על השאלה רבת הערך: „מה ראית כי עשית“? להפך, אחרי אשר אנו רואים, כי כל דברי בן מאיר מפכים ויוצאים למישרים מתוך הנחתו האחת: תוספת תרמ"ב, המכונה מיד בסקירה הראשונה אל הברל הזמן שבין ארץ ישראל ובבל, עלינו לדרשו ולחקרו היטב, מאין באה לו ההנחה הזאת. אמנם הוא משיב אותנו דבר, כי מסורת היא בידו מאבותיו. אכן בתשובתו זאת נהן מקום למשפטי לדין אותו איש לפי ראות עיניו. האיש החרד לנפשו יותר מדאי יוכל להשיבו בצדק במאמר חז"ל: כל תיח שמורה הלכה וכא אם קודם מעשה שומעין לו ואם בשעת מעשה אין שומעין לו (קרושין ע"ג). אכן החוקר, החפץ להתחקות על שרשי דברי הימים בלי משוא פנים, ישיב אל לבו, אולי באמת נמצא שרש דבר בדברי בן מאיר, ואיכא מאן דקאי כוותיה בארץ ישראל, ואנן השתא בתר בני בבלי אולינן? ובאמת הענו יודעים מתשובות הגאונים ומתפוסקים הראשונים, כי חלופים רבים היו בין חכמי שתי הארצות, ויש אשר אספום יחד בקיבוצים מיוחדים. שלש אספות כאלה הגיעו לידינו, והם: בסוף ספר ים של שלמה למסכת ביב, בספר ארחות חיים וצדה לדרך (כ"י), אשר אספם לאספה ר"י מיללער במאמרו „חלופי מנהגים“ (השחר שנה ז' וחי') והעמיק הרחיב לבאר ולהעלות את מקורם. אחריו מצא החכם הרא"א הרכבי את החלופים האלה בספרו של הקראי הקדמון יוסף הרואה (כ"י) והרפסם בהערותיו לתשובות הגאונים (צד 894 והלאה); אולם ברשימה הזאת יחסר קרוב לשליש מן החלופים הידועים לנו משלשת הקיבוצים הנ"ל, וכל הלוקף חדש לא נמצא בה (1). אולם כל האספות האלה אינן כוללות את כל החלוקות שהיו בין יושבי שתי הארצות, כאשר כבר עמד על זה החכם מיללער (השחר שנה ז' צד 296), והוסיף עליהם חלופים אשר לקט מתוך ספרים שונים. אך גם החלופים האלה אשר הגיעו לידינו יראונו למדי, כי בכלם* אנו נמשכים אחרי בני בבלי, חוץ מחמשה דברים, אשר העיר עליהם הר"י מיללער (השחר שנה ז' צד 334), שאנו עושים כבני ארץ ישראל. אולם יתכן מאד, כי גם את אלה לא קבלנו מבני א"י מיד ליד, כ"א באו לנו מחכמי בבלי, אשר חזרו לעשות כבני א"י. כי יש מן המנהגים שהיו רופפים בידי החכמים, וכמו שנמצא בחלופים האלה (סימן מ"ח), שבני א"י מסיימים התורה לשלש שנים ומחצה, בעוד אשר בתלמודנו אמרו, דמסקי לאורייתא להלת שנין (מגילה ל'), וכך היו נוהגים בני א"י עוד במאה העשירית לאף החמישי בביה"כ שהיה להם במצרים, כאשר העיר ר' בנימין מטורילא במסעותיו (הוצאת לונדון צד צ"ח), ואולי גם אחרי כן, כי עוד ימים רבים עמד בית הכנסת הזה של תלו (2).

(1) ארבעת החלופים שציין החכם הרכבי בסימני כוכבים להורות עליהם שהם חדשים, ידועים לנו מקודם, שנים מהם נמצאים בים של שלמה, ושנים בארחות חיים וצדה לדרך, ור"י מיללער סדרם כמאמרו סימן ל"ג, ל"ד, ג"א ונ"ב (השחר שנה ח' צד 424 וצד 671).

(2) הסופר הערבי מקריזי (נולד שנת 1364 מ' 1442 למה"נ) בספרו אשר כתב על ארץ מצרים זכיר את בית הכנסת הזה, ויוסיף, כי נמצאה בה כתובת מפותחת בעץ, האומרת כי נבנת

ובכן הננו רואים מתוך החלופים האלה, את אשר ידענו זה כבר, כי אנחנו אך מפי חכמי בבל אנו חיים ומימיהם אנו שותים. לא יפלא אפוא בעינינו אם מקצת מן החלוקות שהיו ביניהם ובין חכמי א"י לא הגיעו כלל לידינו, ועד עולם לא נוכל לעמוד עליהם, ומקצתם השאירו לנו אך רשמים רפויים, אשר אך איש תבונה, היודע לצלול במים אדירים, ידלה אותם לפעמים; כמו שמצאו המבקרים רמז למחזור של שלש שנים (לסיום התורה) אצל בני א"י, במספר הסדרים הנזכרים במסורה העולים לקני"ד, ובדברי המדרש (ריש מגלת אסתר) על המקרא ואין קונה שאין בהם קונה דברי חמשה חומשי תורה מנין קנה, וכן למחזור בן שלש שנים ומחצה — במספר קציה סדרים הנזכרים במסכת סופרים (פמ"ז ה"י) (עין מכתב השי"ר ב הליכות קד"ם, צד 9 והלאה, ובהערות הר"י מיללער למסכת סופרים), וכן נמצאו עתה קטיעות מרשימות ההפטרות (או אשלמותות) למנהג הזה בגניזת מצרים (J. Q. R. VI, 39).

לאחר מן החלופים האלה, אך נכבד בערכו מחבריו, ונוקב ויורד יותר בדת ישראל, הנני חושב את מחלוקת בן מאיר, אשר נגלתה לנו מפורש במכתבים אשר לפנינו, ואשר רשמיה נכריים במדרש שכל טוב. במעשה בן מאיר אני רואה לא פירוף הדעת כי אם חלוף הדעות בינו ובין רס"ג, או בין בני ארץ ישראל ובני בבל. בן מאיר, כאשר נקל היה לראות מראש, נפל במלחמה, אך לפי דעתי לא נוכל לקרא עליו: "לא אהני ליה שמותיה לסבא", כי אם: "לא אהני ליה שימתיה לסבא".

במרים אכלה מאמרי, ובמרים אנש לתת לפני הקוראים, קבוצת הכתבים הנוגעים לדבר הריב, הנני להוסיף פה עוד דברים כענין התגלות הכתבים האלה ולהזכיר שמות החכמים אשר לקחו חלק בענין שאנו עוסקים בו.

כשביב איש מערמת אפר אשר ינה וירעד, כן הופיע שם בן מאיר בפעם הראשונה על אחד מגליונות "המליץ". לשנת תרכ"ח (N. 26, 27) בטאמר שכתב אב"ן רש"ף (פירקאוויץ), על דבר ספר האגרון והגלוי לרס"ג, כי בהקדמתו לספר האחרון יאמר הרס"ג שכתב ספר בעברית על המקרה שקרה להאומה מחטאת בן מאיר (הובא בזכרון לראשונים ח"ה צד קל"ו). כאשר יעיר בצדק הרא"א הרכבי

הבית הזה בשנת של"ו לשטרות (ר"א חשפ"ה לבריאת, מ"ה שנים לפני החורבן), עין הערת הר"ש מונק למסעות רבי בנימין (הוצאת אשר-ח"ב צד 200). גם רבי עובדיה מברשימא, שחיה במצרים בשנת ה"ארכ"ו, מזכיר את בית הכנסת הזה, ואומר: כי לפי פרט השנים אשר נמצא כתוב בחומת בית הכנסת ההיא לבניה נבנה הבית ההוא שלשים ושמונה שנה קודם חורבן בית שני (עין יאהרבוך פיר דא געשיכטצ דער יודען ח"ג צד 210) אבל לא יזכיר דבר על אדות המנהג לסיום את התורה אחת לשלש שנים, כדרכו להודיע כל הדברים והמנהגים השונים שראה, ובנדאי שכבר נתבטל אז המנהג הזה. אחריו יזכור עוד את ביהכ"ס הזה ר' יוסף סבכרי, אשר היה שם בשנת תל"א, ואומר, שיש במצרים שני בתי כנסיות, אחד לאנשי א"י והשני לאנשי בבל, וכי בביהכ"ס אשר לאנשי א"י מסוימים את התורה אחת לשלש שנים (סדר החכמים וכו' ח"א צד 118), אך אין להזכיר מזה, כי גם בימיו היה עוד המנהג הזה נוהג במצרים, כי דבריו מכוונים אות באות עם דברי רבי בנימין, ואין ספק כי משם לוקחו. ועי"ע דברי הפרד"ס ביב"לער J. Q. R. חלק ח' צד 420 והלאה.

לא נודעו דברי פירקאוויץ לאיש או עכ"פ לא השניחו בהם בעולם הספרות, ורק אחרי עבור כחצי יובל שנים, בשנת תרנ"ב, במלאת אלף שנה להולדת הרמ"א, הופיע הרכבי אור על שרידי ספריו האגרון והגליון, והמקרה הפליא להאיר אליו פנים וימן לידו גם טופס אגרת בן מאיר ברובה, אשר החלק הגדול ממנה מצא הר"א נייבויער בגנוי אקספורד ואת סופה גלה הרכבי בגנוי פטרבורג, והחכם הרכבי הדפיס את הכל בזכרון לראשונים חלק ה'. שרידי האגרת הזאת היו דים להפיץ אור על ענין המחלוקת, וכמעט שסמתי עיני עליה להגיה ולתקנה נולדה בלבבי המחשבה כי סבתה הברל הזמן שבין ארץ ישראל ובבל, ודעתי זאת גליתי למיודעי להרש"א פאונאנסקי ולהרצ"ה יפה (וכאשר אמר לי ידידי הר"ד יפה עוררה אגרת בן מאיר גם בלבו את הרעיון כי כל עיקר המחלוקת מקורה בהברל הזמן שבין שתי הארצות), אך מסכות שונות ובפרט מרפיון אור עיני אחרתי עד היום לפרסם דברי בדפוס. אכן אם כל עכבה לרעה הנה היתה לי עכבה זו לטובה, כי בין כה וכה הלך החמר הלוך ורב. כמעט עברה שנה והנה שב החכם פריעדלנאָדער והדפיס במ"ע J. Q. R. לשנת תרנ"ג (חלק V מצד 197 והלאה) את אגרת בן מאיר מכ"י אקספורד (אף כי לא הודיע מאין לקחה וכי כבר נדפסה ע"י הרכבי). האגרת נתקצרה במקומות שונים (המצוינים אצלו במלת וגו'). ואם אמנם בתיקונו ובהערותיו לא קלע החכם פריעדלנאָדער אל האמת, וגם הטעם שנתן לענין המחלוקת (שלפעמים בא בארוכה ופעמים בא בקצרה) אין לו רגלים, כאשר הערותי כבר, — הנה בכל זאת העתקתו מתוקנת ומדויקת יותר משל נייבויער. עברו עוד ארבע שנים וימצא הר"א נייבויער בגנוי אקספורד אגרת אחת מרס"ג על דבר הריב וירפסה במ"ע J. Q. R. לשנת תרנ"ו (חלק IX צד 37) והרש"א פאונאנסקי חקן בה מקצת טעויות (שם חלק X צד 152). הנה היא לפנינו בקבוצת הכתבים סימן III אגרת שניה.

על יסוד האגרת הזאת כונן הרש"א פאונאנסקי את מאמרו היפה Ben Meir and the origin of the Jewish Calendar אשר שם העיר בראשונה על דברי אליה מנציבין וסהל בן מצליח (עד 161), אשר שם העיר בראשונה על דברי אליה מנציבין וסהל בן מצליח המאשרים דברי האגרת הזאת ועל ערך הדברים האלה בענין קורות העבור. תמצית הדברים האלה נודעו גם להקוראים העברים בהגד"ן (ח"ב צד 98) ע"י הר"א הרכבי אשר שב והדפיס בשנת תר"ס את אגרת רב סעדיה ודברי סהל בן מצליח, בהעירו כי כבר עמד מעצמו על הקשר שביניהם ובין דברי אליה מנציבין. בשנת תר"ס הזאת נגלו עוד שלש קטועות (פראגמענטע) הנוגעות למחלוקת הזאת ונדפסו כולן במ"ע J. Q. R. הד"ר ישראל לוי פרסם שם (XL, 262) דף אחד ממבוא לאגרת בן מאיר שהגיע לידו ע"י הרש"א שעכטער מנחיות מצרים (ועל פיהו השלם ונתקן חלק מרף ג' וד' באגרת בן מאיר אשר בסימן I לפנינו), וגם דף אחד אשר יכיל תשובות על בן מאיר (XLI, 231) ונרפס אצלנו סימן V אות ג'. והחכמים אדלער וברוידע פרסמו שם (XLI, 225) חלק אחד מספר המועדים (אצלנו סימן II אות ב' דף א'). אחר אשר נקבץ לו החמר הזה יצא הר"א עפשטיין בשנת תרס"א ויאסף יחד את כל הנמצא עד כה אל מקום אחד, וידפס במ"ע הזה (חלק מ"ב מצד 173 עד 210) את אגרת בן מאיר ואת אגרת רב סעדיה, הדף מספר המועדים ומן התשובות על בן מאיר (אשר חשבו ערוכות כנגד איש אחד) וגם כפח אליהם את פיוט ר' יוסי אלנהרואני שהדפיס רמ"ש בכ"ח.

ח"ט (צד 41/3) ויתרגם את הכל לשפת צרפת, גם תקן והגיה אנרת בן מאיר (ובתקונים רבים נהכונו שנינו לדעה אחת), אבל לא הכניס עצמו לחקור על סבת דבר המחלוקת (1). אך כמעט כלה הר"א עפשטיין את מלאכתו, והנה שפוני ממנו כי אחרים יצאו מאפלה לאורה. בשנת תרס"ב פרסם הרש"ו שעכמער במ"ע J. Q. R. הרבה קטיעות מתוך גניות מצרים אשר הוציאם אחרי כן בחוברת מיוחדת שקראה בשם Saadyana (2) בהיות רוב הקטיעות נוגעות לזמנו של רס"ג. הקטיעות האלה מסודרות אצל הר"ו שעכמער בסימנים מיוחדים. בקטיעות האלה נמצאו גם דברים הנוגעים לעניננו, אשר נתנו להם מקום בקבוצת הכתבים. וכבר צינתי בראש כל אחת מן הקטיעות את המקום אשר משם לוקחה, ועתה אוסיף וארשום אותן לפי סדרן אצל החכם שעכמער במ"ע ההוא ובספרו Saadyana (כל הקטיעות האלה מסודרות בסדר אחר בשני הספרים האלה, וולתי שתיים מהן שהן מסומנות בספר Saadyana במספרים אחרים, ואחת מהן שאינה נמצאת כי אם בספר האחרון בלבד, וצינתי את שלשתן באות S), ואלו הן:

II, II ^a	"	אות א'	II	ספר המועדים, אצלנו סימן
II ^a , II ^b	"	ב'	II	"
III	"	ג'	II	"
VII	"	א'	III	אנרת רב סעדיה
IV, IV ^a	"	—	IV	אנרת חכמי בבל
S. IV ^b	"	א'	V	תשובות על בן מאיר
VIII	"	ב'	V	"
V, V ^a	"	—	VI	אנרת בן מאיר השנית
XXXIX (S. XLVIII)	"	"	VII	עוד מדברי בן מאיר
VI	"	"	VIII	רשימת החילופים
XLVIII (S. XLVII)	"	"	IX	ארכעא שערים

מלבד זה השלם כאנרת בן מאיר העמוד הראשון של דף ג' מתוך קטיעה אחת: שהביא הרש"ו שעכמער בהקדמתו לכ"י שהוציא לאור, עד כי החסר אשר לפנינו גדול עתה במדתו פעמים וחצי משהיה, מלבד מגלת רבי אביתר ומכתב רבי שלמה. וקטיעות אחרות הנמצאות בקבוצת הרש"ו שעכמער שהשתמשתי בהן ולא העתקתיים פה ומלבד שערי מדרש שכל טוב שהוספתי בסוף. הכתבים אשר אני נותן בזה לקו במקומות רבים כחסרונים שונים, ועלי היה:

(1) הר"א עפשטיין חשב אחרי כן למצוא את מקור טעותו (?) של בן מאיר בשערי מדרש: שכל טוב כאשר הבאתי למעלה את תמצית דבריו כפי אשר באו במ"ע R. d. E. J. לשנת 1902 (חלק XLIV צד 280), וגם הויתי דעתי כי אין כאן טעות אלא מחלקת. (2) על ענין הספר הזה החל ידירי הרשיא מאונאנסקי להדפיס מאמר מיוחד במ"ע צייטשריפט פיר העבראישע ביבליאגראפיע הוייל בפס"ט לשנה זו (חוברת ד'), וכו' יבואו הערות ותקונים שונים ורשימת החכמים המובאים בקבוצת הקטיעות הנמצאות בספר הזה ועוד ענינים אחרים.

באגרת בן מאיר הראשונה דף ו' ע"ב שורה ג'
 שורה י'
 ספר המועדים סימן א' דף א' ע"א שורה י"ב
 שורה כ"ו
 אגרת ר' סעדיה השני
 שורה ו'
 אגרת חכמי בבל דף א' ע"ב שורה ט'
 דף ב' ע"א שורה י"ד
 (ואולי אין זה מהשמטת המעתיק כי אם נמחקת המלה שבסוף השורה והר"ו שעכסער לא ציין מקומה בנקודות).

במשניות על בן מאיר סימן ב' דף א' ע"א שורה ב'
 " " " " " " " " " " " "
 " " " " " " " " " " " "
 תתמי' עד וכרכריו בשני נשממו מידי המעתיק שדלג ממלת בשני עד בשני, ולכן
 לא נמצא בהוצאה הראשונה של ר' ישראל לוי שום ציון שיש כאן חסרון, לא כן
 ההוספה משורה י"ב עד י"ח כי שם חסר גם בעצם הכ"י וכמו שציין ר"י לוי את
 החסרון הזה ע"י נקודות.
 בארבעת השערים לרס"ג ובן מאיר נוספו שורות שלמות בכמה מקומות והן
 מהשטמת המעתיק.

קבוצת הכתבים הנוגעים לדבר הריב.

I.

אגרת בן מאיר לבני בריתו אשר בכבל.

[האגרת הזאת נדפסה בראשונה על ידי הרא"א הרכבי (וכרוך לראשונים מחברת חמישית מצד רי"ג והלאה), מתוך כ"י אחד הנמצא באקספדר עפ"י העתק שעשה הר"א נייבוינער בשבילו (והוא המסומן בהערות בר"ת: כ"א), והוא מכיל ששה דפים מעשר עשר שורות (לפעמים י"א שורות) בכל עמוד; הדף הששי נתקלקל מאד וגם איננו מגיע עד טוף המכתב, והרכבי השלים את החסרון על פי שני דפים (י"ט שורות ככל עמוד) שמצא באוצר הספרים בפטרבורג (ומסומן אצלו בר"ת: כ"פ). שבעת הדפים האלה מצוינים אצלו באותיות א, ב, ג, ד, ה, ו, ז, ח, ט. אולם כ"י אקספדר חסר עוד כשני מקומות; המקום האחד (שהוא אצלי דף ג') השלם עפ"י שתי קטיעות מכ"י הנמצא בקמברידז (מסומן בהערות: כ"ק), אשר אחת מהן נהפרכמה ע"י הרש"ן שעכטער (J. Q. R. XIV, 42), והשנית ע"י הרי" לוי (R. d. E., 3—262, J. XL), (ועי"י הקטיעה האחרונה אשר חלק ממנה נמצא גם בכ"א: שהדפים הרכבי נתקנו גם טעיות אחדות בכ"א). אולם שתי הקטיעות האלה אינן משלימות את החסרון לגמרי ויחסר עוד דף אחד או שנים. המקום השני (דף ו') השלמתי מדעתי בקירוב עפ"י סדר הגיונו וסגנונו לשונו של בן מאיר. כ"י אקספדר היה גם לעיני החכם פריעדלענדער, אשר הדפיסו שנית בדלוגים ובקצורים (J. Q. R. V, 197 seqq.), העתקתו טובה הרבה מהעתקת נייבוינער, אשר מדפיסו איור עיניו לא תמיד קרא יפה, ולפעמים השמיט מלין שלמות אשר השלימן הרכבי עפ"י אומד הדעת, ומוכן הדבר מעצמו כי לא בכל פעם כיוון אל האמת (רוב השנויים בין נייבוינער ופריעדלענדער נמצאות בדף הראשון וביותר בעמוד א', שאינו ממכתב בן מאיר). — העמוד הראשון בכ"י אקספדר מכיל סופו של מכתב אחד כתוב מיד ראש הגולה או אחד מהגאונים אשר בכבל, והנני מעתיקו פה עפ"י נוסח פריעדלענדער המתוקן ביותר: „ויי"י שבוד מוטות עול הגלות מעל צואריכם, ויניח לכם מכל אויביכם מסביב, ונזכה וחזונו לראות בנחמה ולהתבשר בגלגל המבשר בשמי (=משמיע) שלום, ותשקפו בשלוח [וינוסן] ככם יגונות, ולא תהיה משכלה ועק' (=ועקרה) בארצכם, וחוקו בתוכה (נראה שצ"ל בתורה) ולכל אשר חפנו ותשכילו (צ"ל תשכילו), ותצליחו בכל מעשה ידכם, ותשרישו ותעניפו ותעשו שרשים למטה וענפים למעלה, ויהי מקורכם ברוך ומעיניכם כתגבר, ושלום רב כן השמים יהי עליכם תמיד. וכתב זה חתוק (צ"ל וחקק) אותו בחדש טבת בשנת ארלי"ג עפ"י (=נראה שהוא ר"ת: על סדר שטרות, כלומר למנין שטרות). אחרי כן כתוב בלשון ערבית: „סאגאבה בן מאיר" (פירוש, וחשיבו בן מאיר, ואדריו יבא המכתב אשר לפנינו):

(דף א' ע"ב) שלום מעניף עד שמי מרומים, ומצליל עד יצוק הדומים, מכ"א סובב ומקיף כולל כל עולמים, אפוד חן עמוף רחמים, ממתיק.

מעם כמו לרחקי סמים, כאיתן: 1) בא בימים, כאהוב
הנעקד לרצון המים: 2) וכחקוק בכסא מרומים: 3) וככבול הפותר
חזיונות וחלומים: 4) וכמוב שניתן בשיע אנמים: 5) וכמלאך משרת
לפני ארון עולמים: 6) וכנער להרס וסחר מרומים: 7) וכירובעל
שניסה בגזה שתי פעמים: 8) וכשמצא: 9) ושתה מימי לחי בסימים,
וכנלעדי: 10) ששפט עם וביתו התמימים, וכהקריב מלה חלב: 11)
לפצות על רחומים, וכרשיב שנם ענני שני פעמים: 12) וכמאבל: 13)
שהפליא פלאים עצומים, וכמגת: 14) ששט בעמקי ההומים,
יִרְפָּה ב' עֵינָא) ושמע טוב בשנים עשר החתומים: 15) ושם טוב המנגן בניצוח
מעמים: 16) [וכ]בנה ושכלל בית עולמים: 17) כשבעה רועים
הקדומים, וכשמונה המסוימים: 18) וכארבעה השמים: 19) והעליונים,
יוחקו הברכות כלם בראש קוראיהם בשלומים, לכל המון
קהלות אחינו ישראל הדרים בסדינות שנער, הרבנים ווקנים וראשי
כנסיות, ובתי אבות ופרנסי צבור, וגוברי עם ומרכולים ומלמדנים
וחזנים, ויתר אחינו יש' (וחברינו) [וחברינו] ביראת אל' הקדושים המהורים.

- 1) זה אברהם, עפי' המדרש (במדבר רבה חוקת, פסיקתא פ' פרה ועוד): איתן האורחי (פ"א)
- ה' י"א) זה אברהם.
- 2) זה יצחק.
- 3) יעקב שצורתו חקוקה בכה"כ (בר"ר פ' פ"ח ועוד).
- 4) יוסף עשה ענו ככבל רגלו (תהלים ק"ה י"ח).
- 5) כמשה שנאמר בו כי טוב הוא (שמות ב' ב') שניתן באנשי היאור בתלמי קנה וסוף ישיע—חלק, כמו: דשיעי מאי (פסחים ל' ע"ב).
- 6) כאהרן שנאמר בו כי מלאך ד' צבאות הוא (מלאכי ב' ו').
- 7) כירושע שאמר שמש בגבעון דום וירח וגו' (ירושע י' י"ב).
- 8) ירובעל זה גרעון (עין שופטים ו').
- 9) פריעדלענדער מגיה וכצמא. רומו לשמשון (שופטים ט"ז י"ט). בסימים כמו מתוקים בעברית.
- 10) כיפתח (עין שופטים ו"א א').
- 11) כשמואל שהקריב קרבן (ש"א ז' ט') לפצות שפתיו על ישראל האהובים.
- 12) כאלהיה מתושבי גלעד (ב"א י"א א') שאמר שתי פעמים ענני (שם י"ח ל"ז).
- 13) כאלישע שהיה מאבל מחולה (מ"א י"ט ט"ז).
- 14) כיונה בן אמתי מנת החסד (מ"ב י"ד כ"ה) שנבלע במעי הדגה, וע"ש הכתוב תתם יסוכבני (יונה ב' ו').
- 15) הרכבי ואחריו עפשטיין כגיהים כשנים עשר, והכוונה לשנים עשר הנביאים האחרונים ולי נראה יותר להגיה בשנים עשר התחומים, וירמוז לחזקה אשר השמיע (ושמע עבר מבגין פיעל) טוב (אין טוב אלא תורה) מבאר שבע ועד הן (עין דה"ב ל' ה') בכל מושבות שנים עשר שבטי ישראל.
- 16) אצל הרכבי בניגונת מעכים, רומו לרדוד עשה"ה (ש"א ט"ז י"ח) וכררשהם יורע נגן במקרא (מדרש רות רפ"ג).
- 17) כשלמה המלך.
- 18) עשה"ה והקיסמונו עליו שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם (מיכה ה' ד').
- 19) אות ש' בכ"י בספק (הרכבי), ונראה שצ"ל הרמים והעליונים, וכנה כן בחסרון המתואר את ארבעה הדרשים (וכרי ב' ג') שהם משיח בן יוסף, משיח בן דוד, אליהו וכהן צדק (מוכת ג"ב).

אוהבי תורה דורשי תעודה (הוגה) [הוגי] בדת לקח טוב, עדת חסידים,
להקת הטימים, כנסת ישראל, אילי הצדק, נמיעת שלום, לסודי יישי,
בני אל חי, האהובים במעשיהם המובים וכדרכיהם הישרות,
(עמוד ב') המצוינים בתורה ובמצות (ומושפעות) [ומושפעים] בכל מדות טובות, העשויים
נחה רוח לחכמים (1) ולסנהדרין ישר, הנתונים חפץ לכל [בן חלון (2)],
המה ישאו קולם בהגים (3), כנאון יישי צהלו מים. על בן יבורך יישי
אדונינו ויאמן ויגדל שמו (4) על כל שפת רננים וזמרת נוננים, משכולו (5)
רחמים וחינוכים, יפצם (6) מבק סומנים, וחסקרו ויו מלך פנים
בפנים, ותכולכלו ממרעיתו אלף מכמה שנים (7), ולברות בכיתת
הנחצה (8) בין כנענים, ולהתנחל מעינו (9) אשר קרסוליו בנכך
וכברלתו עד אופנים, ולהסתוכך (בעיר) [בעור] (10) עקלתון אשר שקששו
מפנינים, ולהתנגון בחופות י (11) שהוקשרו ליציר בעדן גנים, ולסוך
מאפרסמון (12) המעולה על שמנים, ולהסב בפרדם עם מצוקים
ואיהנים, אשר ביום קוראים ובלילה שונים (13), סנהדרין ישי הנאמנים
(דף ג') הקובעים (14) מועדים וזמנים, חכמי ישראל הרבונים (15), עם מקום אנן
(מכ"י קאמברידג' הסהר 16) הקרמונים, המעברים ימים ושנים, ועל פיהם המועדים
ע"י ר' שמשון (17). מיתקנים, אין רשות לאדם מישאל להשיג גכול ראשונים, שעליהם
נאמר היושבת בגנים (18), ומצוה לעשות על פי זקנים, שכן אמר דוד

ע"ב, וכמו שקרא לכעלה לשמונה נסיכי אדם כתואר שמונה המסוימים. ורא"ע סגיה וכארכע
תרשים המוכמים, ולרעתי אין צורך בזה.
(1) שנבראו להיות נחת רוח לחכמים. הרכבי ורא"ע מניהם העושים.
(2) שהם ככלי חפץ לכל אדם, מלת בן הוספתו מרעתי.
(3) עפשטין מניה בהגים, ואילי צורך להיות ירונו כמו שהוא בכתוב (ישעיה ב"ר י"ד).
(4) הרכבי ועפשטין מניהם ויאמן ויגדל שמו, ואולי אין צורך לחקן, והכוונה על ידי בן (ע"י
שעסקים בתורה) ויבורך ויתגדל שם שמים ומרום על כל ברכה ותהלה — בכ"י המהחיל מה כתוב:
ולו אדונינו, וצ"ל: יישי אדונינו, כדרך כ"י הזה ושאר כ"י עתיקים לכתוב שלש יורין במקום שם ה'.
(5) צ"ל מי שכולו (עפשטין), ובכ"י קמברידג' מי רחמים ומלת שכולו נשמטה.
(6) צ"ל יפצם (הרכבי ועפשטין), ובכ"י ופיצכם וברור שצ"ל יפצכם.
(7) משור הכר, שנאמר עליו כהמות בהררי אלף (תהלים ג' י') וכדרשת חז"ל (ויקרא רבה פרשה
כ"ב ובמ"א).
(8) בכ"י הנתלה, וכדור שצ"ל ולברות בכרת הנחצה כהגת הרכבי ועשיה (איוב ס' ל') וברו
עליו חברים ויחצוהו בין כנענים שדרשוהו חז"ל (ב"ב ע"ה ובמ"א) על סעודת לוייתן.
(9) בב"י סמעינו ונראה שצ"ל סמעופף או מעוף והכוונה לזיו שרי (תהלים ג' י"א) שאמרו עליו
קרסוליה במיא ורישיה ברכיעא (ב"ב ע"ג, ע"י ויקרא רבה פכ"ב).
(10) בב"י, כ"ה גם בכ"י אכל ברור שצ"ל בעור, והכוונה לזוכת עור של לוייתן (ב"ב ע"ה).
(11) כ"ה בכ"י ובכ"יא בסעות בחופותי, והכוונה לעידי חופות שנעשו לאדריי בג"ע (ב"ב שם).
(12) כמו חליסין נהרי אפרסמון (תענית כ"ה).
(13) הקוראים מקרא ביום ומשנה כלילת כמו שאמרו על משה רבינו (פרד"א פ' מ"ז ומדרש
תהלים י"ז י"ז) וכעל מגן אברהם במיא זה בשם ספר הכוונות להארי.
(14) מה חסר בכ"יא עד אמן ואמן והשלמתיו עפ"י כ"י.
(15) עשיה דברי חכמים כדרכנות (קהלת י"ב י"א).
(16) סנהדרין היושבת בחצי גורן עולה (פסיקתא רבתי פ' כי תשא).
(17) שיה"ש ח"י י"ג.

אבי המנגנים, מוקנים אתבונן 1). ואין שבחן של ישראל אלא ירושלים עיר הקודש, וסנהדרין גדולה אשר בתוכה, שכך שנו חכ' ז"ל 2), מי שלא ראה שמחת ביות השואבה לא ראה שמחה מימיו, ומה הייתה שמחת בית המקדש? שלא לן אדם בירושלים ובידו עון 3), ולא עוד אלא שכל ימים שהיה בית המקדש קיים הייתה הברכה והוול והשובע בעולם, דכת' כטל חרמון וג' 4), אבל משחרב בית המקדש נסתלקה השמחה, ולא ירד טל ברכה, ונימל מעם הפירות 5), דכ' כי האנה לא תפרח 6), וזרעה הרבה והבא כעט 7), וכשיופע הקדש בר' הוא ברחמיו הרבים לנחם את ישראל, אינו מנחמן ומשמחן אלא בשמחת בית המקדש, דכתיב כי ניהם יימי ציון 8), שיאמר בעל הרחמים ויעשה למען שמו, ויביט בעלבון עמו, ויבנה ביתו (ואולמה) [ואולמן] וישכלל מקום הדומה, ויחיש להם (יומן) [יומן], ויצמיח יען שמו, אמן ואמן:

(מכ"ק ע"י לוי) בש' רח' 9)

שאו שלום גדול ממנו ומן יצחק...

דון 10) שלנו ומן (מנה דדין) [סנהדרין] גדולה (ומנה...) [וסנהדרין קמנה] 11)

1) תהלים קי"ט ק'.

2) סוכה ג"א.

3) שה"ש רבה א' ט' ומ"א.

4) תהלים קל"ג ג'.

5) מוטה מ"ח.

6) חבקוק ג' י"ז.

7) חגי א' ו'.

8) ישעיה ג"א ג', ועיין שמות רבה בסופו.

9) ר"ת בשמך רחמנא — כאן מסיים כי"ק הנדפס במ"ע J. Q. R. ומכאן והלאה עפ"י כי"ק

הנדפס במכ"ע R. d. E. J.

10) לוי מגיה אב בית דין.

11) דרישת שלום כזאת תמצא גם לרב עמרם גאון, שהיה לפני בן מאיר בששים שנה, בתשובתו לקהל ברצלונה: "קבלו שלום ממני ומן רב צמח דיינא דבבא (אב בית דין) ומן רישי כלי ומכל החכמים המסוכים שהם במקום סנהדרין גדולה ומן בני קומי שהם במקום סנהדרין קטנה ומשאר חכמים ותנאים ות"ח שבישיבה כולה" (תשובת הגאונים ליק סימן ג"ו, ועי' R. d. E. J. XLIV, 238); ורב צמח הזה כותב לאנשי קירואן, לפי כ"י אחד המונח באקספורד: "שאו שלום ממני ומן האלופים (=רישי כלי) ומן רבנין קשיאי דדרא רבא שעומדים במקום סנהדרין גדולה ומן רבנין דדרא דסיומא שעומדים [במקום סנהדרין קטנה] ומכל תלמידים וחכמים שבבבל וכו'" (מ"ע בן-הגנייה שנה ד' צד 141, דהביאנה הרשומה בישורון חלק ה' צד 137 והרא"א הרבני בהערותיו לתשובות הגאונים צד 389. אך אצל זה האחרון נשמטו שתי המלים דדרא דסיומא ונאל הראשון מלת דדרא), וכן העתיק שם הרשומה מתוך כ"י פארמא התלת תשובה אחת מרב שריא גאון ורב האי גאון שכתבו למדינת פאס: "קבילו שלמא מיננא ומן ראשי כלי וראשי מדרשי וראשי פירקי ומן רבנין דדרא (רבא) [רבא] ומן רבנין (וסימוי) [דסיומי] ומן רבנין תנווי ומן כל מתיבתא וכו'". ועל פיהם מגיה הרשומה בדברי רב עמרם בני סיומי או רבנין דסיומי במקום בני קיומי. וזה לשון רבי נתן הבבלי (סדר החכמים וכו' לנייבוער ח"ב צד 87 ונמצא גם ביוחסין): "זה סדר ישיבתם: ראש ישיבה עומד בראש ולפניו עשרה אנשים והוא נקראת דרא קמא... והעשרה שיושבים לפניו ו' מהן ראשי כלות וג' חברים; ולמה נקרא שמם ראשי כלות? שכל אחד מהם ממונה על עשרה מן הסנהדרין והם הנקראים אלופים... אם נפטר אחד מראשי כלות

היושבת לפנינו, ומן החכמים והמשנים (1) ומכל הדרין (2),
ומן התלמידין ומן החורין והסגנים, ומן השופטים והסופרין
והחזנים, ומן הוקנים ומכל שארית עדת
ישראל הדרים במקדש יישי, ובצבי ארצות, שברחמי
יוצרינו אנו חנויים ובצל אברתו אנו מסתופפים, ועל
חסדו אנו נשענים, כי לא (אעזב) [עזב] ולא יעזוב לעולם.
ומעודינו ועד

(דף ד') היום הזה זכרכם (3) המוב לא מש (4) מפניו, ותפילותינו עליכם תדירה
ועל זקני יקר שלכם בהר הזיתים מול היכל יישי, מקום הדום רגלי
אלהינו (5), ועל שער הכהן (6), ועל שערי מקדש יישי בקיבוץ כל ישי לחג
הג יישי חג הסכות, ובשמוע כל ישי שבחכם מפניו, או שמחו וששו (7) ועלצו
בשלום אשר הציבו שרי (8) בינינו, כי בהיותינו כבגדאד אצלכם
לא נמנענו מלעזור אתכם בכל לבבנו ובכל נפשנו על הקושרים (9)
עליכם, וכל מאמריכם והאותכם היינו עושים, ובחזירתנו אל ארץ ישי (10)
ארץ מולדתנו צוינו בכל מדינה ומדינה ועיר ועיר לחזנים והיו

וכן מן החברים ובנו אינו ראוי למלא מקומו יושב עם בני רב ועם שאר התלמידים שהם
כארבע מאות איש, והשבעים סנהדרין שהם ו' שורות, שורה ראשונה יושבת כמו שזכרנו ואחריהם
עשרה עד ו' שורות... וכל התלמידים יושבים אחריהם. הרשומה חושב כי "דרא קמא" אשר בדברי
ר"ג הבבלי (נוזכרה גם בתלמוד בבלי דף ק"ו ע"א, ושם נזכרו גם "שב דרי"), אחת היא עם דרא
רבא" (הנמצאה גם באגרת רש"י קרוב לסופה: וסמכיה בדרא רבא), ולי נראה יותר כי "דרא רבא"
הוא השם הכולל לכל שבע השורות שישבה בהן סנהדרין גדולה, והיא כנגד אל "דרא
דסווי". וכפי הנראה בדברי ר"ג הבבלי היה הסדר הזה נוהג בישיבות בחדשי כלה (אלול ואדר)
בלבד, אשר או היו מתקבצים החכמים והתלמידים ממקומות שונים אל מקום הישיבה, אולם כשאר
ימות השנה היו הסנהדרין (ואולי גם אלופיהם) יושבים איש איש במקומו, ולכן נמצא את ר' צלח ב"ר
בהלול סנהדרא רבא בקירואן (תשובות הגאונים להרכבי סימן ט"ה), ואת רבי מבורך סנהדרא רבא
במצרים (J. Q. R. VIII, 667), את רב אפרים ב"ר שמריה, חבר בסנהדרין גדולה במצרים (נגנו ירושלים
ח"ב ע"ד 8 דף י"ז ע"א), ואת ר' יעקב ב"ר יוסף [אב] בית דין, חבר בסנהדרין גדולה בצובה (שם
ח"ג דף ט"ז ע"ב וס' ברכת אברהם ש"ל לכבוד הר"א ברלינר עמוד 108). וכן נמצא לרוב בדברי
הגאונים (אספם יחד הרא"א הרכבי בהערותיו ע"ד 376) את רבי אלעזר ריש כלה מאפפסא או אלוף
מן אליסאנא, וכן את ר' יהודה ב"ר יוסף ראש כלה או אלוף מקירואן (תשובות הגאונים להרכבי
383, 229).

- (1) המשנים המלמדים משנה, כמו סופרים ומשנים (בראש מדרש איכה רבתי), והם התנאים
או תנוי הנזכרים בדברי רב עמרם ורב שירא.
- (2) הם השורות או דרי הנזכרים בדברי ר"ג הבבלי.
- (3) ביה בכ"ק ובכ"א כתוב זכרכם והגיה הרכבי כהוגן זכרכם.
- (4) בכ"ק סט.
- (5) בכ"ק אלהי, ובכ"א: "אינו", מקוצר מן אלהינו, וכן יאמר ר' שלמה הכהן במכתבו הנדפס
במכ"ע R. Q. J. XIV, 482: ובאינו נעור, תמורת ובאלהינו.
- (6) אינו ידוע. הרא"א הרכבי רוצה לתקן הבתן, אבל כ"ה גם בכ"ק ובאגרת בן מאיר השנית.
- (7) מלת וששו חסרה בכ"א.
- (8) הציב אותו שרי (בכ"ק בטעות הציבו שהי).
- (9) בני סיעתו של בן זכאי ורב כהן צדק בעלי מחלוקתו של רב מבשר וסיעתו.
- (10) המלים ארץ ישראל חסרים בכ"ק.

קוראים הפתיחים 1) שלכם, ומנדים שנאכם 2), ומיכן נמרו איבה עלינו, וביי 3) במחגו לא נבוש, ותנינו שבח כבודכם, והודענו בכל החסד אשר נמלתנו 4), והיו חסודיי וכל מנהדרין שלנו בצאתם אל כל המקומות 5) מודיעים רוב אהבתנו לכם, כי מעולם לא היתה אהבה בין חכמי ארץ יש 6) כמות זה הדור. יהי רצון שיתמידה רחום. ובאילו הימים הביעו 7) אלינו כל האגרות אשר כתבם ראוד (האומר) [האומר] 8) בן זכאי הינו 9) הידוע אצלכם במעשיו הטובים ודרכיו התמימים הוא ובניו וכוהן 10), והמהחבר אליהם סעיד בן יוסף אלרלאצי 11) אשר הוא דומה להם והם דומים 12) לו, ובעת אשר התכוננו באגרות ידענו רוב חכמתם 13) אשר אתם יודעים בכבודכם. כי פירוש אלף אינם מכירים קל וחז' 14) סתנים עצמם במה שלא הנחילם חי העולמים, ולא הרשם להוכיח כפה. כי אתם יודעים שהנביאים הראשונים והחכ' 15) נמנעו מלעבר בחוצה לארץ וראיה לדבר מאבינו יעקב וצ"ל, שכך למדנו מרבותינו ז"ל כשיצא יעקב אבינו לחוצה לארץ 16)

1) חרבות.

2) בן הוא בכתב יד, ולא שנאיכם בל"ר. ונראה, כי כוונתו לבן זכאי.

3) וביי, בכ"ק ובעיניו, ר"ת ובעזרת ה'.

4) החסד אשר עשיתם אתנו נגד הקראים בני ענן השונאים (אגרות בן מאיר השנית).

5) המלים כל המקומות חסרים בכ"א.

6) אולי צריך להשלים וחכמי בבל (הרכבי), אולם גם בכ"ק אינו.

7) בכ"ק הגיע.

8) כמו האומר בית יעקב (מיכה ב' ז') לר"ק, כלומר המכונה בן זכאי, ובלשון הנאונים בסגנון הערבים: הידוע בפיומי או ידידיו בכר סטיא, וזה שאמר בן מאיר מיד בלעג וכו': הינו הידוע אצלכם במעשיו הטובים (כלומר הרעים אלא שכנה הכותב) וכו'. ובכ"א כתוב: הא' בן זכאי ונראה שצ"ל: ראוד בן זכאי כאשר הוא בכ"י שלפנינו, ולדעת הרכבי הא' מקצר ממלת האדון או האלוף.

9) כמו היינו (בכ"א ליתא).

10) רב כהן צדק גאון פוסבדיתא (הרכבי ועשטיין), ומפני שהוא כתוב בשני כתבי היד מלא שלא כמשפט, ועוד שאם לא רצה לתת לו תואר כבוד עכ"פ היה לו לכתב והכתב, אולי נוכל לשער שהוא מקצר ממלת ובנותהן (כלומר וסיעתם).

11) מן העיר דלאץ בקרבת העיר פיוס במצרים (הרכבי), וכן יקראהו רב אהרן בן סגארו (וחרון לראשונים V 234). וכן יכנהו בן מאיר גם באגרת השנית: בן פיומי הרילאצי (דף א' ע"א שורה 6).

12) בכ"ק והדומים (בטעות).

13) בכ"ק חכמתם, ונראה שצ"ל חכמתם, וכוונתו: ידענו רוב חכמתם (כלומר סכלותם בלשון בני נהור) של בן זכאי וסיעתו, אשר תדעו גם אתם בעצמכם ובכבודכם, כי אפילו פירוש אות אלף אינם מכירים.

14) כלומר קל וחומר. בכ"ק קול, כדרך לשון התלמוד הירושלמי.

15) והחכמים, וכן הוא מפורש בכ"ק. במלה הזאת סתנים בכ"א.

16) ובקש לעבר את השנה בחוצה לארץ, אמר לו הקב"ה יעקב אין לך רשות לעבר את השנה בחוצה לארץ, הרי יצחק אביך הוא יעבר את השנה בארץ. כך יש להשלים את המאמר הזה ע"פ פרי"א פ"ח. כאן סתים כ"ק אצל לו. והדברים מוכיחים כי בהמשך דבריו הביא גם מאמרים

(דף ה') שאמר ר' בכך יורה יורה ידין ידין יתיר בכורות אל יתיר (1).
 ומכלל כל הדברים הללו יש הרשות לחבורת ארץ יש' (2) על חכמי בני
 הגולה. ואין לבני הגולה רשות על בני ארץ יש'. גם כמה שסויר (3)
 בתלמוד יורו' לומר דשלוו מתם (4). ולא נראתה ולא נשמעה מעולם
 לבני הגולה להורות או לדון או להעמיד רשות להם את בני ארץ יש'.
 ועוד תלמודם מעיד בכמה הוריות ועבורים לר' גמליאל אבינו ז"ל
 כרצונו, ואין ממיר (5) בארץ מכל החכמים שהיו בדורו כל שכן בחונן
 לארץ. ולפיכך הוצרכנו לבאר לכם סוד ארבענה]
 (שעות) [שערים] להראות כי מאחר שהרשות בידינו לעבר לא כדא ולא
 באפס שורש מהשבון הכריז חמודנו (6), גם להודיעכם ביאור כל
 שער ושער אשר למדנו מן החכמים הראשונים ז"ל. וכן הוא מפורש
 שאין ראש השנה נתכון לא בא' בשבת
 ולא בד' ולא בו', כענין שלמדנו וירשנו מאבותינו רבן גמלי' הנשיא
 ורבנו יהודה הנשיא לא אד"ו ראש הש', אלא בשיני וג' וה' וביום
 השבת. לא נחלקו חכמי' שיום קודש (7) ראש השנה נקרא באחד
 טאלו (8) ארבעה ימים. וכן העמידה סנהדרין גדול' (9) את גבולן רק
 לארבעת (10) ימים האלה. וזה פירושו, נולד תשרי בנה"ז (11)
 רואים אם נשתתיר רביע יום חסר אמר"ת חלק' עושין אותו
 ראש [השנה], ואם חסר במר"ת (12) דוחין אותו. ואנו מבארים לכם

אחרים מן התלמוד שאמרו לעבר שנים בחוצה לארץ עד שהגיע אל המאמר שבו מתחיל הדף הסמוך
 שאמר ר' בכך וכו', ויחסר עוד להשלמת האגרת כדף אחר.
 (1) סנהדרין ה' סוף ע"א.
 (2) ר"ל לשיבת א"י או לחכמים העומדים בראשה. וכדברים האלה יאמר גם רבי אביתר
 במגלתו (J. Q. R. XIV, 462): שאפילו ראש גולה שבבבל אין לו רשות ולא שם בארץ ישראל
 מעולם וכו', וכל העושים על אותו החשבון צריכים הם לסמוך על דברי גאון החבורה (שם)
 עמוד 472:
 (3) האותיות שם מסופקות בכ"י, ואולי צ"ל וימני (הרכבי), ורא"ע משער שצ"ל שמועי. ול'י
 נראה יותר להגיה: אמרו או חסדי, וזה קרוב בעיני יותר.
 (4) פירוש מא"י, עיין ד"ם ביצה ד' ע"א, חולין ג"ס ע"ב ובהרבה מקומות.
 (5) אין סמרה את פיו או ממיר את דבריו (הרכבי), וכוונתו למעשה ר' יהושע (ר"ה ב"ה
 ע"א) או למאמר: על מנת שירצה רבן גמליאל (סנהדרין י"א).
 (6) לאחר שבייר, כי לחכמי ארץ ישראל בלבד הרשות לקבוע מועדות, הוא מוסף לאמר:
 אל תדמו, כי בתפצי להשתמש במשפט הזה, אני מעוות עליכם את החשבון וכדא מלבי דברי רוח,
 או עושה זאת מחסרון ידיעה ובאפס שורש מחשבון, לא כן הרבר, כי את הכל למדנו מפי החכמים
 הראשונים וכו'. — חמודנו פירוש בננו.
 (7) כן קורא פריעדלענדער, ואצל הרכבי קדוש.
 (8) כן הוא אצל פריעדלענדער, ואצל הרכבי במעות ואלי.
 (9) כן העתיק פריעדלענדער, ואצל הרכבי חסרה מלת גדול'.
 (10) לפי העתק פריעדלענדער, ואצל הרכבי נמצא פה אך מלה אחת: ולארכעת.
 (11) כלומר באחד מימי בנה"ז וביית השמש חסרה (עיין מה שכתבתי על זה בפנים מאמרי).
 (12) אצל הרכבי: כ"ם.

באלו) ד' הימים כמ' שער'. וכך מפורש בשער ראשון.
[כל תשרין שיש בו עיבור (2) ונולד (נ"ב) 8] חלקי משעה (ד') (ר')
מיום ו' אחז
(דף ו') [יום השבת וחמיר, ועילת הרבר, בזמן שמועד שנה מעוברת בני"ב חלקים]

(1) אצל פריעדלענדער מילת (?) ובמקום כמ' שהוא מקוצר מן כמה יקרא פריעדלענדער בר'.
וקראת הרכבי (או נייבויער) מתוורת פה יותר.

(2) בן מאיר, ברצותו להוכיח יותר חשבוננו, שונה לקוראי דבריו פרק בתורת העבור הכלולה
בארבעה שנים, והוא מתחיל (דף ה' ע"ב שורה 9) מן השער הראשון וגומר אותו כולו, ואמר
זה הוא כלל שער ראשון" (דף ו' ע"ב שורה 6), אחרי כן בא לו לשער השני, אך מיד בכניסתו
הוא פוגש בגבול הדרוש לו ו' י"ב רנ"ז (המכוון לגבול ד' י"א חרציה שלנו) והוא קורא כמנחה (דף
ח' ע"א שורה 11): "ועריין לא הנענו לגבול כזו השנה שכבר נשאר לנו תי"ד חלקים!" (כי מולד תשרי
של שנת תרפ"ב היה ד' י"א תתקל"ב וקביעתה הי"ח). ואחרי שמצא את אשר בקש הוא פיסק
ממנחתו, אינו גומר את השער השני ומניח את שני השערים הנותרים, כאיש שהוא אשר אחרי שמצא
את המרגלית משליך מידיו את הצורות (רש"י ריש פ' וישב מהתנחומא). אחרי הדברים האלה לא יקשה
ככל מעיון משכיל להבין את דבריו בן מאיר עד תומם, אם אך לא תעזבו סבלנותו באמצע סלאכתו
ולא ייעץ מקראו את דקדוקי חשבונותיו המכילים כשתי המישויות סכל דברי האגרת, ואם לא ימנע
מבצע את כל החשבונות המובאים פה. אולם למען פרוק גם את המשאל הזה מעל הקוראים, ערכת
בסוף האגרת לוח קטן, אשר בו ימצא כל איש כל פרטי הדברים בסקירה אחת, ויראה, כי גם בן
מאיר מעמיד כל משפטי העיבור אך על שתי הדחיות הראשיות: אדנו ומילד זקן (שהוא אצלו י"ח
ובמר"ח), כאשר עשה כזאת גם רס"ג, וכאשר כתבתי בהערותי לספר המועדים. ועתה הרוצה לגמור
אך על עיקרן של דברים מבלי לדרקק אחרי דבריו בן מאיר, יוכל להסתפק בלוח הזה, וגם המבקר
אשר יחפץ ללכת אחרי ולבחון חשבונותיו, יוכל לפטור את עצמו מבעשה חשבון בעזרתו בלוח הזה. —
והנה פה במקום הזה קרה להחכם פריעדלענדער מעין המקרה אשר יסופר על אחר המאוננים המסופרים,
שקראו דף אחר מספור והוא בגודל תוספות קרא את הדברים בסדרם מכלי אשר הרגיש בחסרון
שבאמצע. בן יקרא הח' פריעדלענדער: "כל תשרי שיש בו עיבור ונולד רנ"ז חלק משעה ו' (צ"א א')
מיום ד' אחז (יום ה' וחמיר) מגיע סוף החשבון וכו'" ומתקן תקונים אחרים לפי שיטתו כמובא
בהערותינו. אולם בצדק ישיבה הר"א עפשטיין, כי לגבול הזה קבע בן מאיר מדור בפ"ע (דף ו' ע"ב
שורה 7), והשנית כי המלין: "נמצאת ראשונה ביום שבת" וכו', ושעה ימים בששונה" (דף ו' ע"א
שורה 9-8), וכל הדברים הבאים אחר זה מראים בעליל כי בן מאיר עומד במולד שחל ביום ו' ולא
ביום ד'. ולכן גיה ראשון: כל תשרי שא"י בו עיבור ונולד (אלף ס"ט) חלקים משעה א' מל"י
ו' אחז (יום ו') מגיע וכו' תחת: שיש בו ותחת מיום ו'. ואם אמנם במספר החלקים נזכר למלאות
ברצוננו, כי חסרים הם בכ"י ונמצא במקומם מקום חלק, הנה בכ"י גם אחרי הפוך החיוב לשלילה
יום לילה, עוד אין הדברים נקשרים יפה, ומה ראה בן מאיר להתחיל את השער הראשון מאמצע
(כי כל השערים מתחילים מתשרי שיש בו עיבור)? ולכן ברור בעיני, כי בין מלה, "אחז" שבסוף
הדף ומלה, "מגיע" אשר בראש הדף הספוך חסר דף שלם, אשר השלמתו בסגנון לשונו של בן מאיר.
וע"ז דרך הוכחותיו, במלין לקוחות מתוך דבריו באגרת אשר לפנינו, וצינתינו בה' ו'. והנה גם
ידידי נהגו רצ"ה יפה נ"י, בקראו דבריו בן מאיר הרגיש מיד בחסרון הזה, וכאשר הצעת לפני
שמלאנו למען נראה אם נסכים לדעה אחת וימלא את שאלתי והנה נמצאו דברינו מכוונים כמעט
שפת אחת ודברים אחרים. ולפנינו בהערת לרף ח' ע"ב שורה 16 נמצא עוד ראיה לדברינו. וע"ז
יתר התקנים בדברי החשבונות, שברובם נחבוננו אני ורא"ע לדעה אחת, עלי להעיר, כי כמעט
כל המלין שהשלמינו מדעתו הנחונות בשני חצאי ארוח, הן בסוף השורות ומקצתם בחתלתן, במקומות
הנחונים להתקלקל, וגם הרא"א הרכבי, שלא הבנים א"ע כלל בדברים הנזכרים לחשבון הרגיש בחסרונם
וסמן אותם ע"י נקודות או העיר עליהם בהערותיו.

(3) בכ"י המקום חלק.

(4) פריעדלענדער מתקן לפי שיטתו: משעה ג' (וצ"ל ו').

משעה י' מיום ו', בשנה הבאה אהם מוסיפים ה' ב"א הקפ"ט, מגיע סוף החשבון ליום ה' לשש שעות ואמר"ת חלקים, וכשאתה מונה כך, יקרה ראש השנה הראשונה ביום השבת והיא מעוברת, ושניה בחמישי והיא פשוטה, ובין זו לזו ששה ימים, וששה במעוברת חסרה, והסימן חר"ו, ואם יעבור המולד מנ"ב חלק משעה י' מיום ו' בחלק אחד, יעבור מולד שנה שניה משש שעות ואמר"ת ביום חמישי בחלק במרת, וצריך הדבר לדחותו עד יום השבת, נמצאה ראשונה ושניה ביום השבת, וביניהם ח' ימים, ושמונה ימים במעוברת שלימה, והמסורת שו"ח, וכך אתם מוצאים בירור כל החשבון. ועוד אמרו אם לא יהיה באותו השנה עיבור ולא בשנה הבאה עיבור, ונולד תתרמ"ט חלק משעה ראשונה מלילי ו', אחוז יום השבת והסיר, ומעמו של דבר, בזמן שמולד שנה פשוטה בתתרמ"ט חלק משעה ראשונה מלילי ו', בשנה הבאה אהם מוסיפים ד"ח התע"ו]

דף ז ע"א מגיע סוף החשבון לילי ג' תתמ"ה חלק משעה י"ו, ועוד לשנה אחרת כך, ומגיע סוף החשבון ליום השבת לשש שעות ואמר"ת חלק, וכשאתה מונה כך יקרא ראש השנה הראשונה (ביום ו' והשניה) ביום ג', ושלישית ביום שבת, נמצא ימים שביניהם שמו"ו (וארבעה בפשוטה חסיר, וזה עיקר חר"ו), (ובין שתיים היא) (ובין שניה לז' ה' ימ') (4)

וה' ימים בפשוטה כסדרן, והעיקר כה"ו, ואם יעבור חלק אחד מיכן, יעבור שנה ג' משש שעות ואמר"ת ביום שבת בחלק במרת, וצריך הדבר לדחותו עד יום שני. נמצאה ראשונה ביום שבת, ושנייה ביום ה' וביניהם ו' ימים, וששה ימים בפשוטה שלמים, והמסורת (שו"ח), והשלישית יום שני וביניהם ה' ימ' וה' ימ' בפשוט (ה כסדרן]

(1) פריעדלענדער לפי שיטתו מניה הראשונה ביום ה'.

(2) אות מ' במלת שמו מסופקת (הרכבי) וצ"ל: שבין ה' ושני (ר"ת הראשונה ושניה) ארבעה, ארבעה בפשוטה וכו'. פריעדלענדער לפי דרכו מתקן: ימים שביניהם ששה וששה במעוברת וארבעה בפשוטה וכו', אכן מלבד שכל דבריו מוטעים, יש עוד שתי תשובות בהגהה הזאת: הראה הרי שלש שנים יש כאן וכשהוא אומר "ביניהם" אינו יודע בין מי למי, ועוד, ארבעה בפשוטה מה היא? דבר לפי שיטתו במעוברת עסקנו, וששונה מאן דבר שמה? ורא"ע מניח מלת שביניהם בלא תקן ובמקום מלת שמו"ו מניה ארבעה, ואם כדבריו טוב יותר להגיה: ובין זו לזו ארבעה כמו שהוא להלן **דף ה' ע"א שורה 2**,

(3) בכ"י הד"ו, ואצל פריעדלענדער חו"ג, וצריך להיות חר"ו, כמו שתקנתי בפנים. פירוש כשהשנה חסרה או יש בין ראש השנה לחברו (ושני הימים בכלל) בשנה פשוטה ד' ובמעוברת ו' ימים. וכשהשנה שלמה או יש בין ראש השנה לחברו בפשוטה ששה ובמעוברת שמונה והסימן שו"ח. ואם השנה כסדרת או יש בפשוטה ה' ובמעוברת ו' ימים והסימן כה"ו.

(4) נוסח פריעדלענדער ובין שתיים ה' ימ' (ר"ת ה' ימים וכמו שהוא להלן שורה 10), וזה עיקר אלא שצריך להוסיף ובין שתיים [לשלש] ה' ימ', או ובין שנית לז' ה' ימ' (כמו שהוא להלן דף **ה' ע"א שורה 4**).

(5) כלומר הסימן. אצל רא"ע נדפס והמסורת ונתקן והמסורת, ואינו יודע מהיכן בא לו הנוסח המנוחה שאינו לא אצל הרכבי ולא אצל פריעדלענדער.

(עמוד ב') והסימן כה"ו), וכך אתם מוציאים (מוציאין ?) בירור כל [החשבון]. וגם אמרו, אם היה בשנה הבאה עיבור, ונולד קודם [תתמ"ה ח]ל' משעה [י'] כלילי ו' אחוז (3) יום שבת והס', וביאור הדבר (4) [כדין] שלא לדחות מעוברת משש שע' ואמרת ביום ג', ואם [יעבור זה] המנין אחוז יום שבת ושלי', והמעם שכיון שיעבור [חלק אחד] על אמר'ת משעה (ו') [ו'] ביום ג' ידחה ליום ה'. זה הוא כלל שער ראשון. שער שני. כל השרי שיש בו עיבור ונולד קודם רנ"ז חלק' משעה ראשונה מיום ד' אחוז יום ה' וחסיר, ועילת הדבר: בזמן שמולד שלשנה מעוברת ברנ"ז חלק' משעה ראשונה מיום ד' נולד שלאחריה לשנה הבאה בתתמ"ה חלק' משעה [י'] כלילי ג' (4), ושלאחריה ביום שבת בו שער

ואמר'ת חל' משעה ז' ונמצא ראש השנה (דף ח' ע"א) הראשונה חמישי, והיא מעוברת, שנייה בשלישי פשוטה, ובין זו לזו ו' ימים, וששה במעוברת חסיר, והסימן חר"ו (5), והשלישית יום שבת, ובין שניה לג' ה' ימים, וה' ימים בפשוטה כסדרן. וטעמו שלסוד, שאם יעבור המולד ממאתים נ"ז חלק' משעה ראשונה מיום ד' בחלק אחד ימצא מולד שנייה [להן קרות] בתתמ"ו (6) חלק' משעה י' כלילי ג', ימצא מולד שלישיה בו' שעות במר"ת ביום שבת. ובזמן שהיה כן אנו צריכין לדחות ג' ליום ה' ז'. ועד אין (8) לא הגענו לגבול בזה השנה, שכבר נשאר לנו ת"ד חלק', מפני שמולד השרי בשנת (תתע"ו) [תתנ"ג] (9) לחשבון הבית לילי ד' י"א שעות תתקל"ב חלק', וראש השנה ביום ה', והחדשים חסיר'. ולא נוכל (10) לדחותו, שכבר נשאר ת"ד חלק'

- (1) כ"ה אצל הרכבי ואצל פריעדלענדר בטעות כה"ב, ורא"ע מרסים כה"ב ומתקן כה"ו שלא לצורך.
- (2) אצל הרכבי או זין ואלי צ"ל אחוזין.
- (3) נוסח פריעדלענדר, ואצל הרכבי בטעות הרבי.
- (4) פריעדלענדר מתקן (כלומר משש) : לשנה הבאה לילי שבת (?) בתתמ"ה חלקים משעה ג' (?) ואם אין בדבריו טעות. הדפוס לא ידעתי מה היה לו.
- (5) הרכבי כה"ו, פריעדלענדר חו"ג, ושני הנוסחאות מוטעים.
- (6) נייבויער אצל הרכבי קורא כה"א לחבורתה תתנ"ט, ובכ"פ לחבר' קמ"ו, פריעדלענדר קורא : לה' [תתנ"ג] בתתמ"ו, ולדעתי צריך לתקן : לה' [קרות] בתתמ"ו, שהם דומים באותיותיהם להמליב. המקולקלות בכ"ו.
- (7) בכ"פ ליום הששי והיא טעות.
- (8) כמו ועדיין, וכן הוא להלן עמוד ב' שורה י"ג ובארבעה שערים לרמ"ג.
- (9) בכ"א וכ"פ תתע"ו ובגליון זה של האחרון נתקן כראוי תתנ"ג.
- (10) הרכבי כי היה, וקריאת פריעדלענדר עיקר.

עד זמן שיגיע לנבול רנ"ו משעה ראשונה
 ביום ד'. ומחלק אחד לפני רנ"ז לא ידחה ^(א).
 ונדרהו ^(ב) מ"ד מאות וד' עד שלא יגיע לנבול
 (עמוד ב') (של ימין) [שלימין] ? ובשנה הבאה אתם מוסיפים (ד' ח'
 תתעיו) [ה' כ"א הקפ"ט], יגיע המולד לילי ג' ט' שעות תמ"א
 חלק', ובשער ג' ^(ג) נאמר אם לא יהיה באותו
 השני עיבור ונולד קודם תתמ"ה חלק'
 משעה י' מלילי ג' אחו יום ג' וכסדרן.
 והשנה הבאה שהיא שנת תתנ"ד לחשבון
 הבית פשוטה הוא נולד בלילי ג' כמ' שעות
 תמ"א חלק', והיא כנבול ג', והחד' כסדרן,
 ונשאר מן חשבון התמ"ה חל' ה"ד עד
 שיגיע לנבול, ולא נוכל לרחותו מפני
 המולד. והשנה ה'ג', שהיא שנת תתנ"ה ^(ד)
 לחשבון הבית נולד תשרי ביום השבת
 בשש שעות רל"ז חל'. ועד אין ^(ה) לא הגיע
 לנבול, נשאר מן החשבון ה"ד חלק', ונאחזו
 לא נדרהו תרמ"א והיא אמרת (וכבר) [וכדבר]
 שפרשנוהו בארבעה חדשים ^(ו), נדרהו

- ^(א) פריעדלענדר ידחהו, ומגיה רא"ע נדרהו.
^(ב) הרכבי: מאחת, ומוסיף, כי אותיות מא בכ"י מסופקות.
^(ג) הרכבי ובשעה (במעות). הרא"ע מגיה ובשער ב', בלי ספק יען כי מצא המספרים האלה
 מוכנים למעלה (דף ו' ע"ב שורה 10) בדבר בן מאיר בענין שער ב'. אבל אם כן היה יכול למצאם
 גם בשער א' (דף ו' ע"א שורה 1). אולם בשני המקומות האלה יוכיח בן מאיר את המספרים האלה
 אך בדרך הלוכו כנתינת טעם לנבולים אחרים, אבל לא בתור נבול הקביעה, אשר עיקר מקומו הוא
 באמת בשער ג' המיוחד לשלישי בשבת ושם ימצא הנבול הזה באמת בארבעה שערים לר' יוסי
 אלנהרואני ובמדרש שכל טוב (בארבעה שערים לרס"ג, מקומות שני השערים מוחלפים וגבולי יום ג'
 נמצאים בשער ד'), וכן שונה בן מאיר בעצמו (שורה 8, "והוא כנבול ג'").
^(ד) היא שנת ד"א תרפ"ד. והנה בשתי השנים הראשונות, שימי דשח שלחן תלויים במחלוקת,
 הוצרך בן מאיר לתת סימני השנים ולומר שהראשונה חסרה והשנייה כסדרה, כדי להגביל על ידם את
 ימי הפסח; אולם בשנה השלישית שהפסח חל בשלישי בשבת אליבא דכולא עלמא, לא הוצרך
 לסמן את השנה ולומר, שהיא שלמה, כי הדבר הזה יוצא מעצמו. (וכן במכתב הערוך אל בן מאיר
 מאת אחד מחכמי בבל, נזכרה רק קביעת שתי השנים הראשונות, כאשר העירותי שם). ולכן הסתפק
 לומר שאין ראש השנה נדרה מיומו ונקבע בשבת. והקצור הזה נתן מקום לבעלי מחלוקתו ליחס
 לו, מרעה או שלא מרעה, כוונה אחרת, כאלו הוא רוצה לעשות כל המעובדות לחסרות והפשוטות
 כסדרן, ויוציאו עליו שמעוה כי במכלל הוא תורת חר"ו, שו"ח וכת"י, שהוא חזון ושונה אותם בכל
 עת מצוא, וכל דבריו, מתחלתם ועד סופם, אינם כי אם מחאה אחת נגד הכוונת הורה הזאת,
 וכאשר כבר הוכחנו למעלה.
^(ה) כמו ועדאין או ועדיין.
^(ו) פריעדלענדר ועפ"שטין מגיהים: בארבעה שערים, ולפי דעתי היא הגהה שאינה צריכה.
 וכוונת בן מאיר לומר, שאין לרחות ר"ה כשחל סולרו משש שעות ואמרת, וכמו שפירש הדבר
 בארבעה חדשים שהביא לדוגמא (שלושה חדשים בשער א' ואחד בשער ב'), שהוא אומר בכל

רל"ז חלק' ? אין זה ראוי למבינים ולא
למשכילי עם ולא לנושאים דברי
חכמים. ואתם אחינו שמעו והאזינו
(דף מ' ע"א) אל תגבהו. חוסו על נפשכם ועל ישראל
המפוזרים בין האומות, אשר על חדה
שלסיף הם עומדים. ואם מאויבי הם¹
מתיראים, יצעקו אל שוכן מעונים,
ויחלצם מכל (מכף ?) מענים. תצא אש מתוכם
והאכלם בדברו כנענים², אשר עם פורצי
גדרות נמנים, יהומם אל לפנינו (בנהממו) [כהממו]
בארץ גבעונים³, כי הם סילונים (וקמסונים) [וקמסונים],
רעים וחמאים ומורדים מבני ערקים
וסינים, סעיד בן אלפיומי וחביריו הזידונים,
המצרים והמינים, כרגע יאבדו ויזרו בארבע
פינים, ואלו באנו לספר אחת מני אלף
מתפילתינו עליכם לא יכולנו. מלך ברחמי
רבים יחזיר את לבב עמו ישראל, וישבור
מעליהם עול ברול, ויביא להם מורה צדק,
ונזכה ותוכו להקביל משיח⁴ במהרה
ובזמן קרוב אמן. ושלום כבודכם
יפרה וירבה וירגה ויעצם ויושרש ויוענף
ויסולסל לעולם. שלום.

אחד מהם, שאין לרחות משש שעות ואמרת: והמקומות האלה הם: האחד ברף ו' שהשלמתי מדעתי.
השני ברף ז' ע"א שורה 2, השלישי ברף ז' ע"ב שורה 4, והרביעי ברף ו' ע"ב שורה 10. ואם ככת
יפורשו הרברים (ובענין הפירוש הזה מחזור), אז תהיה גם מכאן ראייה, כי יחסר דף אחד במקום
שהוכרתי.

1) הרכבי מתקן מאויביהם, ואחריו הדפים בן רא"ע, אמנם כוונת בן מאיר תוכל להיות:
אם בעלי בריתו מתיראים לקבל דבריו מפני אויביו, אז יצעקו וכו'.
2) רא"ע מניה: בדבריו, ואומר שפירושו בשביל דבריו כנענים וירמוזו לרמ"ג שאמרו עליו
שהוא בן גרים, וכמו שיאמר עליו מיד כי הם מבני ערקים וסינים, ויען כי המלים תצא אש ותאכלם
יצאו מפי יותם בן גדעון (שופטים ט', מ"ז, כ'), אולי צ"ל בדבריו גדעונים או בן גדעונים. והמלים
אשר עם פורצי גדרות נמנים (עפ"שמיין נאמנים בשעות הדפוס), מוסבות על הפעל ותאכלם, והמלת
בדבריו גדעונים הן כמאמר מוסגר.

3) יהושע (י' י').

4) משיח, נראה שצ"ל מני משיח (הרכבי).

פרטי חשבנותיו של בן מאיר ערוכים בלוח.

לשש שעות ואמרי"ת			לשש שעות ובמרי"ת			מולדות תשרי
קביעת ראשי השנים	ימים שביניהם	סימן השנה	קביעת ראשי השנים	ימים שביניהם	סימן השנה	
שער ראשון						
(א) שנה מעוברת						
ז	ששה	חר"ו	ז	שמונה	שו"ח	מולד שנה א' 6 21 52 יתרון מעוברת 5 21 589 מולד שנה ב' 5 18 641
ה			ה			(ב) פשוטה שאחריה פשוטה
ז	ארבעה	חר"ו	ז	ששה	שו"ח	מולד שנה א' 6 0 1049 יתרון פשוטה 4 8 876 מולד שנה ב' 3 9 845 יתרון פשוטה 4 8 876 מולד שנה ג' 7 18 641
ג	חמשה	כה"ז	ג	חמשה	כה"ז	(ג) פשוטה שאחריה עבור
ז			ז			מולד שנה א' 6 9 845 יתרון פשוטה 4 8 876 מולד שנה ב' 8 18 641
ז	ארבעה	חר"ו	ז	ששה	שו"ח	שער שני
ג			ג			שנה מעוברת
ה	ששה	חר"ו	ה	שמונה	שו"ח	מולד שנה א' 4 12 256 יתרון מעוברת 5 21 589 מולד שנה ב' 3 9 845 יתרון פשוטה 4 8 876 מולד שנה ג' 7 18 641
ג	חמשה	כה"ז	ג	חמשה	כה"ז	שנות תתנ"ג—תתנ"ה
ז			ז			לחורבן
ה			ה			מולד שנת תתנ"ג 4 11 982 יתרון מעוברת 5 21 389 מולד שנת תתנ"ד 3 9 441 יתרון פשוטה 4 8 876 מולד שנת תתנ"ה 7 18 237
ג	ששה	חר"ו	ג			
ז	חמשה	כה"ז	ז			

הערה. השעות ספורות בלוח הזה מעת לעת מא' עד כ"ד כמנהגנו, כי חלוקה זו נוחה יותר לחשבון. ואף כי בן מאיר סופר שעות הלילה לבר ושעות היום לבר, אין זה מיוק להכנת דבריו.

II.

שרידים מספר המועדים לרב סעדיה גאון.

מדברי רס"ג בספר הגלוי (זכרון לראשונים מחברת ה' צד קנ"ג שורה 1 וצר קפ"א שורה 12, 11) ידענו, כי כתב כנגד בן מאיר חבור שקראהו בשם ספר המועדים, מופסק לפסוקים ומוטעים בטעמים, והנה עתה נגלו לנו קטיעות מן הספר הזה מתוך גניות מצרים. ונרפסו במ"ע הצרפתים והאנגלים, רובן ככולן מנוקדות ומוטעמות, והגני נותן אותן בזה לפני הקוראים.

א.

[נרפס במ"ע J. Q. R. XIV, 47/9 על ידי רש"י שע"מטעד שפרסם ממנו שתי קטיעות. אחרי מכווא קצר ובקשה לקרוא את הדברים במועדם בעשרים באלול, יורה רב סעדיה גאון במאמרו זה משפטי השנים הסדורות והשלמות והחסרות על פי גבולי המולדות, למען הראות, כי לא ישרו דברי בן מאיר אשר סר מהם].

למרחוק י"ו אפור: למרחוק
לעם ולדת כל יכליון:
ש. ה. נ. נחבר לו מלים כי לולי המה
נשבר ימיהו ואת. או ידענו יימי כי פוצינו
5 בגלות גולל את כלא. תנו וקרא קץ לשוכבנו
בישע לקרמתינו: תתן בספר עק[שות המחשיך] (1) שהיה אהרן (2)
ואל ינקשו בפחותיו: סורו [ממקבל] שחד נוסו נודו מרעת חנף נודו
נעו מיקדת יה (נוגו) [נעו] נוסו סורו מני] מבוקה מן שך יקוש (3) ומן
רשת מורה פן
הספו בס: פקחו נא עיניכם (קנניו) [בנינו] וצאצאנו אחרינו והביטו
בכל אלה ואל יהיו דבריו למוקש
10 לכם [הנה] (הסכלנו) [השכלנו] וגורה אתכם זה דרך לצדקה קה: וכל
איש אשר ידבנו לבו

(1) רס"ג מנה את בן מאיר בשם המחשיך הפך ממשמעות שמו.

(2) מזה נראה ששם בן מאיר היה אהרן אך מלת שהיה קשה, ואולי צ"ל יחיה והוא השם הערבי יחיי. וכן אחד הנגידים במצרים שהיה שמו זוסא נקרא גם בשם יחיה (עין מאמר הרבני לקורות ישראל במצרים בהמצפה להאר"ז ובמ"ע J. Q. R. VIII, 547), או אולי צ"ל שמו אהרן או הוא אהרן. ואם אין פה ט"ס, אפשר שרס"ג השתמש במתכוון בפעל עבר, לומר כי לפניו היה שמו אהרן, אבל עכשיו שחטא איננו ראוי עוד להקרא בשמו. והנה ראינו בנספח ב' גאוני ירושלים שהיו אחרי בן מאיר מתיחשים, "לאהרן הראש (ראש ישיבה) קרוש ה'", ואולי יוצאי חלציו המה. ואם אמנם המה כהנים והוא אומר באגרתו: "בכמה הרויות ועכרים לרבן גמליאל אבינו וצ"ל (דף ה' עמוד א' שורה ו'), אפשר הדבר, כי מתיחש הוא לבית דוד מצד אמו, או המה הגאונים ההם מתיחשים לבן מאיר מצד אבם.

(3) מלשון הכתוב: ישור בשך יקושים (ירמיה ה' כ"ז), וכפי הנראה חשב רס"ג מלת כשך בשם עצם לפה ומבטמר.

יקרא את מעשיו בקצם 1) באליל הוא החדש הששי לפני בוא החגים
בכל [עיר ופלך]
ויוסרו כל הפתאים ולא יוידו עוד בכל אשר עשה (כימי) [כי מן] לא
[יירא] פן תקלל חלקתו בכל
דור ודור: ומי לא יחפץ להטיב לו שם כי צדקתו עומדת לעד יתברכו
בו שבטי
יה ובו יתהללו: זאת אות הברית אשר (נחלפון) [נחלפון] אבותינו מימי
קדם יען כי בכתוב
13 לא נמצאה 2). עשרה מהם 3) אחד מלא ואחד חסר לפקודיהם: ושני
החדשים פעם
ימלאון או יחסרון או יהיו כהברי' 4) המה השמיני וההשעי על פי תקופת
שנת מאה 5) וחמשים וארבעה יום ושלישית שמנה מאות חלק ושבעים
ושש: כי הקיפה 6) עד תוך מחצית יום החמשי ועד תצא כהשעית ביום
הששי חסירים יהיון ועד פנות יומם מן השבת יהיו שלימי' ועד תצא
20 בתשעית ביום אחד יגרעון וימלאון ביום שני עד חציו ומהחציו עד
המחצה ביום שלישי יעמדו על סדרם: וכן להחסרים עד קרצת משתי עשרה
בליל הרביעי ומשם עד חצות החמישי 7) להקלאות ונסב השבוע 8)
אלה (משפטיהי) [משפטיהם] בשנה הנוספת 9): ובשנה הפשוטה לא כן חקם כי כשמנה עשרה שעות
בשביעי
ולאחר תשע ור"ד יחקרו וישלטון לשמנה עשרה מן השני אם היוצאת גם
25 פשוטה או לחמש עשרה והקפ"ט נוספת אם היתה ומשתי העתים יסדרון
עד השע ור"ד מן החמישי: ואו ימלאון אל שלשת רביעיו ועד קץ
ת"ח בששי

- 1) בזמנם הקצוב והוא ב' עשרים באלול (במפורש לסמך קטיעה ב' דף ב' עמוד ב' שורה י"ג). כמו
במונה הבא לקיצים (ע"י דף ס"א), עיני רש"י שם ובערוך ערך קץ ו', והרש"י שם כ"ט ע"י מניה: בקצם.
2) זה סדר חשבון העבור אשר נחלנו בקבלה מאבותינו, כי איננו מפורש בכתוב.
3) כלומר עשרה חדשים אחד מלא ואחד חסר מלבד חשוון וכמלו שלפעמים שניהם חסרים
או שניהם מלאים, או האחד חסר והשני מלא.
4) בכ"י בטעות כדובר יהן ובקטיעה אחרת כתוב כהוגן כחבריהם, והנוסחא הזאת העמדת
בפנים.
5) כ"ה גם בקטיעה השנית, אבל פ"ס היא בשתייהן וצ"ל שלש מאות; כלומר עפ"י סדר שנת
הלבנה, שהיא שניד יום ח' שעות ותתע"ו חלקים.
6) אם הקיפה תקיפת השנה, כלומר אם חל המולד.
7) רס"ג חושב גם הוא כבן מאיר ו"ב שעות ללילה וי"ב שעות ליום, ואוסר, כי בשנות
העבור גבולי המולדות הם: מן ה' י"ח עד ו' כ' תצא חסרה (ו"ח), משם עד ו"ח שלמה (ו"ש),
מז"ח עד א' כ' תצא חסרה (ב"ח), משם עד ב"ח שלמה (כ"ש), משם עד ג"ח חסרה (ג"ח),
משם עד ד' י"א תצא חסרה (ה"ח), משם עד ה"ח שלמה (ה"ש), וכן חוזר הדבר חלילה.
8) ונסב השבוע. — עד פנות יומם מירוש עד חצות, שמשם מתחיל לדעת חז"ל בן הערבים, ככו
יבנו צללי ערב (מסכים דף נ"ח ע"א). — מהחציו" כמו ביהושע (ח' ל"ג).
9) בקטיעה אחרת כתוב: המעוברת.

אם הבאה פשוטה גם היא או אם (תוספת) [נוספת] אל תשע ור"ד בו
[יחסרון] וכן יהיו שלימים
לשמנה עשרה בשבת⁽¹⁾ וכן תסובנה לקץ היסין: גם זאת מפי אבותינו
לקרמוניהם שמענוה אף בה בעינו ראינום [ינהגו ולמלא] [ינהגון למלא]
גם בן אדר
30 הנוסף: למדוה הטיב למען (תאבילוה) [תשכילוה] שנונה אחרי (לכל)
[לכל] תשכחוה כאשר
לנו באמונה נתנו בן קתנום באמונה לכם ויהי יי"ל לעד בכס ללא תדחו עוד

ב.

נתחלת הסימן הזה עד סלת ואף ביד (דף א' ע"ב שורה 30) נרמזה ע"י
החכמים ארלער וברוידע בס"ע R. E. J. XLI, 225/7 והוא מצוין בר"ח
כ"א. אחריות מצא רש"י שעבטער בקמברידש שתי קטיועות: האחת מתחלת
מסלת הברורים (דף א' ע"ב שורה 27) ומסיימת במלות, נקראו ספריו
הוא" (דף ב' ע"ב שורה 14); והשנית מתחלת מעקבות סלת חרצה (דף
א' ע"ב שורה 21) עד סוף הסימן. רס"ג יספר כל מעשי בן מאיר ומרוץ האגרות
בינו ובין חכמי ככל והשנוים אשר עשה בן מאיר בגבולי הקבועות ועצת
חכמי הדור להפך מחשבתי.

דף א' ע"א) וישלח את בנו בחדש הרביעי לשנת מאנ'תים ושלישים (ש' ויבא
(כ"י ארלער)

⁽¹⁾ כאן בשנים הפשוטות חושב רס"ג את כל היום לכ"ד שעות, וקוצב את גבולם: מן וי"ח
עד אמר"ד חסרה (כ"ח), משם עד כ"ח (ואחרי מעוברת עד כמ"ו תקפ"ט) שלמה (כ"ש), משם עד
דמור"ד כסדרה (ג"כ וה"כ), משם עד ה"ח שלמה (ה"ש), משם עד וי"ח בשנה שלפני פשוטה, או
עד וטר"ד לפני מעוברת, חסרה (ו"ח), ומשם עד וי"ח שלמה (ו"ש), הכל כאשר לכל בלוח
הגבולים ובארבעה שעות.

⁽²⁾ בן השלימו התי' ארלער וברוידע ור"א עפשטיין את החסרון אשר בכ"י, ובאמת אי אפשר
להשלימו כאופן אחר; אבל אם כן הלא הכריזו בן מאיר בתמוז (החדש הרביעי) על הפסח שעבר, שחל
באחד בשבת? דמ"ע, אשר כפי הגרסה התכוון להסיר את הקושי הזה, חושב לדבר פשוט, כי חדש
הרביעי האמור כאן הוא טבת, רביעי לחשרי. אולם באמת גם החושבים את השנים מתשרי מונים
את החדשים מניסן, ככה ימנה גם רס"ג בעצמו, כי כאשר ראינו למעלה יקרא לאלול בשם החדש
השני ולמרחשון וכסלו בשם שמיני והשני. וכן ימנה ר' עובדיה מברטנורא בסכתב מסעו לארץ
ישראל אשר הוציא לאור הר"א נייבויער (יאהרבוך ד"ר דיא געשיכטע דער יודען ח"ג), כי יאמר:
„ובחדש הרביעי ביום הצום רמ"ז לפ"ק נסעתי מנאפולי וכו' ושהינו חמשה ימים עד בואנו בפלורנץ“
(צר 195), ואח"כ יאמר: „הייתי בפלורנץ משנים ועשרים בתמוז רמ"ז עד שבת בראשית רמ"ח“
(צר 197), חרי מפורש בדבריו כי יום הצום בחדש הרביעי הוא י"ז בתמוז (החכם נייבויער
אשר לא שם לבו לזה משתבש בזה בתרגומו האשכנזי, וחושב את יום הצום בחדש הרביעי לעשרה
בטבת, וכן יחשוב כל החרשים שם מתשרי, וטעות גדולה היא בידו). אין מלבד זאת הנה קשה
מאד להאמין, כי בן מאיר, אשר עוד „בתוך הקיץ“ חשב מחשבות לעשות מרחשון וכסלו שלמים,
חבה בהכרחם עד עבוד שני החדשים האלה, ואחרי אשר נקבעו כפי דעת בעלי מחלקות; ולא
עוד אלא שאננה בן מאיר אשר לפנינו היא תשובה על מכתב כתוב אליו בחדש טבת שנת ארל"ג,
והכתיב בכל לא ערכו אליו דברים בלתי אם אחרי הודע להם, כי הכריזו חסרים (והס"ג שנה אליו
לפני זה, כתב אליו סתוך הקיץ). לכן אם לא נדחוק ונאמר, כי רס"ג חושב בפעם הזאת השנה
מניסן, נהיה זקוקים לוטר, כי ש"ס יש כאן, וצ"ל מאתים ושלישים ושהים.
⁽³⁾ מכאן נראה קצת, כי מקום בן מאיר ושיבתו לא היו בירושלים, ואך לעתים מומנים

ויעבר קול ביום הקנריאה] לאמר מפונרש] ביד נביאיו וחכמיו אות לכרית.
מרחשון וכסלו חסרים והניו [עושינ (כיום) [ביום] אחד. וידבר סרה
על אלהינו. ולא עלו העם אתו ברנאוהם [כי] כן הדבר, והנה כל
ישראל בכל
5 הארצות לא כן תשבו כי שמו אנוהם [ישרים שלימים על כן לניסן
השלישי

(כא) [בא]: וכמשפטם וכחקה שמוס כן כל בני ישראל אשר במזרח ואשר
במערב
ואשר בצפון ובאיי הים: כי עד שש מאות ותשעים וחמשה חלקי שעה
אחרונה כלילה הרביעי יהיו חסרים ומשם וקלאה יהיו מלאים ובשנה
ההיא (וה) [יהיו] תשע מאות ושלושים ושנים (2): הנה כתובה בחוקת
המועדים

10 להכונותיהם עד אשר הורישונו אבותינו בנינו מאז: ויהי כאשר שמע
נשיאנו וראשי הישיבות והאלופים וכל הברורים וכל מבין עם הלמיד
היושבים בבבל את הרעה הזאת אשר עשה ויחרדו חרדה גדולה ויחר
לחם כי לא היה כן ולא נראתה מיום עלות בני ישראל מארץ מצרים
למדי היותם בארצות הקדש ואחרי פוצם (3) לא נשתנו ומניהם: וינעצו
15 החכמים לכתוב אגרות ונשלח ספרים אליו הלא להודיעו את דרך החוק
כי אקרו אולי משנה הוא: ויעשו (4) וישלחו אליו ספרים שניים ולא אבה
לשמע ויוסיפו עוד וישלחו ספרים שלישית ולא אבה לשמוע ובכל זאת
השב ישיבם נמצאות: על כן הצמיתו (5) אתו כי זולת חטאתו על לכתו
שובב משוכת נצח (6) החזיק בתרמיתו וימאן לשוב: אך אל יתר העם
שלחו

על שמה. לחוג את חג הסוכות ולהתפלל בחר היותים מול היכל ה' על שערי המקדש. — ואולי
היה מקום מושב בן מאיר בטבריא, מקום מגורי בעל המסורה אשר כונה בשם מעיה (סעוה),
כאשר קראו הבבלים לסורא בשם מתא טחסיא, שפירושו העיר החסידה.

(1) כן תקנו אדלער וברוידע ואם כן צריך להוסיף: „השסח“. ואולי רשמי האותיות „ושין“ הם השארית
ממלת „ראשוני“ וצריך להשלים: והנחיש הראשוני, וכמו שכתב למטה „על כן לניסן השלישי בא“.
(2) גבול חסרה בשנה מעוברת היא ד' ו"א תרצ"ה, ומולד תשרי של שנת ארליג לשמורות.
ד"א תרס"ב לבריאה, היה ד' ו"א התקל"ב.

(3) פזרם, כן עתרי בת פוצי (נפניה ג"י), והמלה מצויה מאד בלשון הפייטנים. וכן כתב גם
רב סעדיה בעצמו (למעלה קטועה א' שורת ד'): „פזינו“. והח' אדלער וברוידע מניחים נפוצם.
(4) נראה להגיה: ויעשו כן.

(5) הרא"ע מפרש: השתיקו אותו, עפ"י משמעות המלה הזאת הראשונה בלשון ערבי, או
השכינתו המשא והמתן עמו. ולי נראה יותר, כי כוונת רס"ג במלת הצמיתו לאמר החרימו
אותו, כי שני הפעלים האלה קרובים הם בהוראתם, וגם מלת שמתא, אשר לפי פירוש הגמרא הוא:
„שם מית ה“, מקורו בפעל ש מ ד לדעת לוי בספר השלין התלמודי אשר לו, דומה למלת שמד.
ואולי חפץ הרס"ג לתת לפעל שמת תמונה עברית הצמיתו.

(6) מלבד אשר חטא במזרו כדרך הקבלה, וילך שובב משוכת נצח (מלשון הכתובים כישעיה
נ"ז ו' וירמיה ח' ה') בטום שמעו מפי חכמי הדור את ההפך מדבריו, עוד הוסיף פסע על חטאתו.
כי החזיק בתרמיתו וימאן לשוב, גם אחרי אשר הוכיחו לו כשונתו על פניו. והרא"ע מניה: זולת
חטאתו כי עלתה זאת על לבו שובב משוכת נצח וכו'.

20 אגרות להוהרים למען לא יתעו בדרכי הממאיר (1) הירא את לשונו לא

מרה ואשר אין עליו על סבלו ויבן ויצליח (2): וזה פתשנן הכתב אשר שלחו החכמים

אליו ספקום הועדם הניאן בבל: שלום לראש החבורה ולבניך ולאחך ולכל גלוד (3): לא

האמננו לשמע הבא אלינו כי בנך שם חג שלא כדת וסמך לבנו כי אם נעשה

הדבר בשגגה הוא: והדבר נכון מאד ולא נפלא הוא מן התלמידים כי עבר

25 העת את הגבול בשבעה חלקים ושלשים ומאתים: וגם לתשובת השנה

כן יעבר את המועד ממאתים וארבעה מן העשירית בלילה השלישית (4)

וכן לשנה השלישית יעבר את המועד כי פנה יומם מחצי השבת (5):

אל ירע בעיניך לאמר מעיתי ואף כי האמר שנה (כניך) [בנך] שא עיניך

למרום אל קרשנו וחוס עלינו ... ניד (6) לבל יהיו קרחה (מין) [מן] רב כל

ישראל: וישיבם

30 האמת אתי וכדת הכרזתי לא לכם המדות את פי ולסור מדברי מין

ושמאל: ויחפש עלילות לחפות על מעותו לאמר כי הגבול בשבת

(1) ככה יסב את שם בן סאיר לגנאי, מלשון סלון ממאיר (ויחזקאל כ"ח כ"ב), כמנהג תשי"ג גם עם אנשים אחרים, כמו שקרא לדוד בן זכאי בשם ידור, את אויבו כלף סרגאור בשם כלב מת, ועוד כאלה (עיי' בספר הגלוי, זכרון לראשונים דף קמ"ו).

(2) האנשים אשר יראו ספני בן מאיר לא מרו את פיו, ואלה אשר לא היה עליהם עול סבלו הצליחו בדרכי השם והלכו אחרי חכמי בבל, כמפורש גם בדברי סהל הקראי שהבאנו למעלה בתחלת המאמר.

(3) צ"ל גלוד, כלומר הגלויים אליך. בישיבות אשר בארץ ישראל היו יושבים על יד הראש עוד שני חברים או "אחים". ככה יאמר רבי אביתר במגלתו: "אנחנו היינו אב (בית דין) ועלינו לגאונות והשלישי עלה להיות שני והרביעי עלה להיות שלישי" (J. Q. R. XIV, 468). ואחרי רבי שלמה אומר באגרתו: "ונכללתי עם אחי השלישי" (שם צד 481). ואחר המכתבים אשר לא נודע לנו בשמו, ואשר נשארו לנו לפליטה שרירי כ"י המציגים אותו לפנינו בתור אחד מן הראשונים במבקרי הסקרא, יאמר בדרך מליצה: "ושני בני היצור העומדים על ארון כל האדם כולה (כלומר הגאון), הוא אב בית דין מימין הגאון והשלישי משמאלו לתהלה" (J. Q. R. XIII, 365) ועיין מאמר החכם באכער (שם 83, XV). ואולי אל שני אלה כוון רס"ג באסח פה "לאחיק". וזאת היא כמו כן כוונתו באסרו למטה בדרך התול: "אור תרוך הוא ושני זנבותיו".

(4) מולד תשרי של שנת ד' אלפים תרפ"ב, שהוא ד' י"א תתקל"ב, עבר גבול ד' י"א תרצ"ה ברליך חלקים, ובשעור הזה יעבור מולד תשרי של שנת תרפ"ג, שהוא ג"ס תמ"א, את גבול נטר"ד, וככה יעבור בשנת תרפ"ד ברליך חלקים את חצות יום השבת. — פנה יומם, עבר חצות. עיין למעלה בהערה לקטיעה א' שורה כ"ב.

(5) נראה להוסיף (ועל ב"נך, כלומר לבלתי נהיה זקוקים לגדותם) וספני הכבוד נמנעו מהזכיר שם בן מאיר גם הוא, וזה שאמר: לבל יהיו קרחה מן רב כל ישראל, ורא"ע מגיה: עלינו ועליך לבל תהיה קרחה בין רב כל ישראל.

עד שש מאות וארבעים ואחד סך השביעית כיום ופחתה היוצאת (1)
ארבע מאות וארבעה:
(עמוד ב') ויכתבו (עליו) [אליו] בספר השני וגם בשלישי נבחרה לנו שופט ישת
ידו עלינו דברני)
הקדמונים אשר שמו בפנינו [בארבעה] שערים לא יוסיף כל חק (2) על
מחצית

היום: חמש אותות כתובת ה[לא ה]נה למלאות כל אות שעה תמימה
(מה) [וזה] מספרם (רדוה) [ר"ד ות"ח] ותצ"א [תנצ"ה] ותקפ"ם (3): אל
תלך לנוע על העצים
5 אשר לא יועילו רבו (4) לבית ישראל משך הגלות ארוך השבי יודל כבודם
ויתמורטון (5) כי מי זה דמה לחוק חק בעולו (6) תוחלתו נכובה (7)
או מי גלחם
את יימי מורא ישראל ופחד אבותינו וינצחנה: פנה אל אחריה(8) ואל
אל יומך (9) אם עתה (יבוש) [תבוש] ולא תבלם עד עולמים: ויהי כי
ארכו הימים

(1) כלומר סוף שנת תרפ"א, שיצאה לה עתה, בלה לפני הגבול (לפי שיטתו ד' י"ב רנ"ז)
בשעור ח"ד חלקים, וכשעור הזה יפתחו מולדות שתי השנים האחרות. וכדברים האלה יאמר גם בן
מאיר באגרתו (רף ח' ע"ב שורה 12): "לא הגענו לגבול בזה השנה שכבר נשאר לנו ח"ד חלקים".
(2) אשער כי צ"ל חלק.

(3) חמשת הגבולים (או האותות בפי רס"ג) הכתובים בארבעה שערים, כולם תולדות ממולד
זקן, ולכן חלקיהם משלימים את יתרונות השנים לשעות שלמות. מ' ר"ד וח' תתצ"ו (יתרון פשוטה)
קבוצתם י"ח שעות, נמצא מולד שאחרי פשוטה זקן: כ' תצ"א וכ"א תקפ"ט (יתרון מעוברת) עולים
י"ח שעות, נמצא מולד מוצאי עיבור זקן; ח"ח ושתי פעמים ח' תתצ"ו שווים לי"ח שעות, נמצא
מולד שאחרי שתי פשוטות זקן: י"א ותצ"ה בתוספת ח' תתצ"ו וכ"א תקפ"ט עולה י"ח, נמצא
מולד שאחרי שתי שנים, שהראשונה מעוברת והשנייה פשוטה זקן גם הוא. וכן במ"ז תקפ"ט
במוצאי עיבור היה המולד שקדם לו בי"ח שעות ונעשה זקן. ולפ"ז השביל רס"ג להעמיד את כל
הגבולים על אחד, ולכלול בו גם מעמי הרחיות. והרא"ע מפרש למלאות כל אות שעה
תמימה, להוסיף בכל אחד מן הגבולים על השעות השלמות מספר קצוב של חלקים, אבל מסופקי
אם יש זה בכלל הפעל למלאות.

(4) בהשכטת מלח אשר, הנהוגה לפעמים במקרא וכדברי הסופרים, כלומר אל תלך אחרי
אילני הסרק (לנוע על העצים, שופטים מ' ט'), אלו הקראים צורדי הקבלה (אשר התקוממו חסיד
נגד קביעת המועדים של בעלי התלמוד), ואשר רבו לבני ישראל במשך הגלות ואורך (בצ"ל או
אורך מקור במשמעות שם) השבי, ואשר כבודם ילך וידל מיום ליום. והרא"ע מביא רב תחת ד' בו
זאך תמורת ארוך (שניהם פעלים עוברים), ומפרש: משך הגלות כבר רב הוא, והשבי כבר
אך הרבה, וכבוד ישראל נדרלל מאד.

(5) הברת מו נקודה בכ"י בשני מיני נקוד: בנקוד העליון או הכבלי כחולם, ונקוד התחתון
או המכרזני בקמץ. הנקוד האחרון הוא מדוקדק המב. אולם אין הדבר נמנע, אולי רס"ג כתב ויתמורטון
מורכב מבנין פועל והתפעל הנמצא גם במקרא: שמי מנאץ (ישעיה נ"ב ה').

(6) בפתח העין ושוא היוו, כמו בעולו אשר עשה (יוחזקאל ל"ג י"ג) במעשה עול ואון. והרא"ע
מחקן בעולם, שלא לצורך.

(7) גראה יותר לתקן ותוחלתו [לא] נכובה בדרך שאלה ותמיהה; שפיל לסימא דקרא: "או מי
גלחם... וינצחנה?"

(8) צ"ל יומך, ר"ל פנה לך אל חיי עולם ולא אל חיי שעה.

בלכת וְכֵאמֹר הַמִּסְפָּרִים אֶל הַמַּחְמִיּא וְהוּא יִדְבֵּק דְּבָרֵי רוּחַ בְּלִי דַעַת
 10 וַיִּגְנֹב מִדְּבָרֵיהֶם וַיִּסְבֵּם אֵלָיו: וַיִּפְנוּ הַמִּבְנִיִּים אֲשֶׁר בִּישׁוּבוֹת אֶל קְהֻלוֹת
 יִשְׂרָאֵל הַקְּרִבִּים אֵלֵיהֶם וְהַרְחִיקִים וַיִּזְהִירוּ אֹתָהֶם אֶת הַחֲקִים
 וְאֶת הַתּוֹרָה (א) וַיֵּאֱמְצוּ אֶת יָדָם בְּמוֹעֲדֵי אֵל: כִּי יִגְדְּרוּ פֶן יִשְׁמְעוּ
 שְׁמַע הַמַּמְאִיד וַיִּחַעְזוּ בּוֹ עַל כֵּן וָרוֹ כְּתִבְיָהֶם בְּכָל פִּאֲתֵי הָאָרֶץ:
 וְהָיָה מְבוֹכָה וְחֻרְדָּה עַל כָּל אֱלֹהִים בְּעִיר וּמְדִינָה אֲשֶׁר
 15 הִשִּׁיג (ב) שְׁמַעוּ: וַיִּתְּנוּ אֶת יָדָם עוֹד לְשִׁלּוֹם בִּינִימֹו לְבִלְתִּי (גִּדָּה) [יִרְחָ] נִדְחָ
 אֵין פֶּרֶץ וַיֵּצֵאת וַיֵּאֱסֹפוּ וַיַּעֲשׂוּ כֵן: אַחֲרֵי הַדְּבָר הַזֶּה לֹא שָׁב הַמַּחְמִישִׁן
 מִדְּרָכּוֹ הָרַעָה וַיִּשָּׁב וַיַּחֲבֵר דְּבָרִים לֹא כֵן בְּאַחֲרִית אֲגֻרָתוֹ הִקְלָה
 עוֹזוֹ הָרָאוֹן וְהָאֲחֵרוֹן הַכְּבִיד לוֹ (ד) וַיַּעַשׂ אַרְבַּעַה שְׁעִירִים אֲשֶׁר לֹא
 הָיוּ בֵּין יִשְׂרָאֵל לֹא צוּם אֱלֹהֵינוּ וְלֹא דְבָרוֹם נְבִיאֵינוּ וְלֹא עָלוּ עָלָיו לֵב
 20 חֲכָמָיו: הַחֲלִיף אֶת רִיד 'ת' 'מ' 'ה' וַיִּשֶׁם אֶת 'ת' 'ח' 'מ' 'ר' (ה) וַיִּמָּר אֶת
 ת' צ' א'

שְׁעָה וְיָבִי וְתַחַת ת' ר' צ' ה' שְׁעָה וְרִידֵנוּ גַם שְׁעָה
 וְקָצָה תַּחַת ת' ק' פ' ט': לְבַעֲבוֹר סִבֵּב אֶת פְּנֵי הַדְּבָר לְהוֹסִיף עַל כָּל נְבוֹל
 אֲמִידֵי חֲלָקִים לֵאמֹר לֹא עָבְרוּ שְׁלֹשׁ אֱלֹהִים גְּבוּלוֹתֵיהֶן: לֹא יָבִי
 אֱלֹהִים לְדַבֵּר עַל נְבִיאָיו שֶׁקֶר וְכוֹב וְלֹא חֲמַל עַל צַעֲרֵי הַצֶּאֱן
 25 פֶּן יִשְׁנֹו בְּשַׁעֲרָיו אֲשֶׁר בְּדָאָם לוֹ: וְלֹא פָנָה בְּלִתִּי אֶל הָעֶמֶד עֲצָתוֹ
 וּמוֹמָתוֹ לְהַחְמִיּא עִם וְלַהֲכַשִּׁיל רַבִּים וּלְפָרֵץ גְּדֻרָת (ו) וְלַהֲסִיעַ
 אֲבָנִים (ז) וּלְבַקֵּעַ אֶת עֲצָיו וַיַּחֲרֹף עוֹד אֶת הַבְּרוּרִים בְּתַפּוּכוֹתָיו וַיִּשְׁיִם
 בּוֹעֲרִים כְּדֹרֶךְ כָּל אוֹיֵל (ח) וַאֲמַר לְכָל סָכָל הוּא: וַיִּתֵּר דְּבָרֵי סִפְרֵיו
 וְכָל אֲשֶׁר
 עָשָׂה וְדִבְרֵי (ט) הַמְּלִיצִים הַמְּדַבְּרִים אֵלָיו לְהַשִּׁיבוֹ מִרְעֵתוֹ (י) הֵנֵם

(א) כְּמוֹ הַתּוֹרוֹת, כִּי רַס"ג אוֹהֵב לְכַתּוֹב חֶסֶד.

(ב) מוֹסֵב עַל שְׁמַעוֹ, וְהָרֵא"ע מְגִיד שֶׁ יִגְו כְּאִלּוּ הִפְעִיל מוֹסֵב עַל הַמְּדִינּוֹת.

(ג) כֵּן מֵאִיר חֶבֶר בְּאַחֲרִית אֲגֻרָתוֹ דְּבָרִים לֹא כֵן, כִּי הִפִּיץ בְּעַם אֶת כָּל אַרְבַּעַת שְׁעָרָיו
 בְּתוֹסַפַּת אֲמִידֵי, תַּחַת אֲשֶׁר בְּרָאוֹשׁוֹנָה לֹא יֵצֵא לְחֻלּוֹק כִּי אִם עַל קְבִיעַת שְׁלֹשׁ הַשָּׁנִים (אָף כִּי בְּאִמָּה
 מִחֻלְקָהּ וְאֵת חֲשֹׁנָה אֶת כָּל הַנְּבוּלִים). זֶה שֶׁאִמָּר (בְּלֵה"כ יִשְׁעִיה ח' כ"ג) הִקְלָה עוֹזוֹ הָרָאוֹן וְהָאֲחֵרוֹן
 הַכְּבִיד לוֹ (וְאוֹלֵי מֵלֵת לוֹ מְקוֹמָהּ בְּפִסּוֹק הַסִּמּוֹךְ, וְצִ"ל וַיַּעַשׂ [לוֹ] אַרְבַּעַה שְׁעִירִים וְכוּ'), וְכִדְבָר הַזֶּה
 יֵאֱמַר רַס"ג גַּם בְּאַרְבַּעַה שְׁעָרָיו.

(ד) הוֹסִיף אֲמִידֵי עַל כָּל הַנְּבוּלִים (וְלֹא כְּאִשֶּׁר אִמָּרוּ עָלָיו יִתֵּר אֲנִשֵּׁי רִיבּוֹ כִּי הוֹסִיפָם רַק עַל
 מוֹלֵד זָקֵן), וְלִכֵּן הַמּוֹרֵת רִיד חֲלָקִים יֵצֵאוּ לוֹ תַּחַמ"ה, וְתַחַת הָיָה יֵצֵאוּ לוֹ תַּחַרְמ"ט וְהוּא מִסְרִיף (כִּי
 הִסָּא הַפְּתוּחָה עוֹלָה בְּמִסְפַּר ת"ת, כִּי נִתְּנוּ הַקְּדֻמוֹנִים לְחֹמֶשׁ הָאוֹתוּת הַקִּיצוֹנוֹת כְּמִנְפֵּץ הוֹרָאָה
 הַמִּסְפָּרִים מִת"ק עַד תת"ק כְּמוֹ שֶׁמֵּצֵאוּ לְדוֹנָמָה בְּפִסּוֹק יוֹרְעֵי בִינָה לַעֲתִים רַחוּם לְסַפֵּר תַּחַרְמ"ט
 חֲלָקִים בְּשַׁעָה כִּי "עֵתִים" עוֹלָה תַּחַרְמ"ט אִם נִחְשַׁב אֶת הַמ"ם הַסְּתוּמָה תַּחַר בְּמִסְפַּר, עֵינֵינוּ בְּהַקְדָּמָה
 לְסַפֵּר הַעֲבָרוֹת), וְכֵן בְּכָל הַנְּבוּלִים הָאֲחֵרִים. — בְּמֵלֵת שְׁעָה ג' ב' מִתַּחֲלִיל כִּי קִמְבְּרִידֵשׁ.

(ה) כְּמוֹ גְּדֻרָת (וּבְכ"י קִמְבְּרִידֵשׁ גְּדֻרָת), וְאוֹלֵי צִדִּיק לְהִיּוֹת גִּדָּר.

(ו) וּבְכ"י אֲדַלְעָר אֶת אֲבָנִים, וּמְגִיד הָרֵא"ע לְהַסִּיעַ אֶת אֲבָנֵיהֶם וּלְבַקֵּעַ אֶת עֲצֵיהֶם; וְאִם נִגִּידָה
 גִּדָּר בְּמִקּוֹם גְּדֻרָת אֵין צוּרֶךְ לְשִׁבֵּשׁ מֵלֵת עֲצָיו הַתְּבוּכָה בְּשָׁנֵי כ"י.

(ז) כִּיָּה בְּשָׁנֵי כ"י קִמְבְּרִידֵשׁ, וּבְכ"י אֲדַלְעָר אֲבִיר (בְּשַׁעֲתוֹ).

(ח) כִּיָּה בְּשָׁנֵי כ"י, וּבְכ"י אֲדַלְעָר כְּדִבְרֵי.

(ט) כִּיָּה בְּכִיָּק הָאֶחָד, וּבְכ"י אֲדַלְעָר לְהַשִּׁיבֵם אֶל רַעְהוֹ וְהִנִּיחָהּ הָרֵא"ע אֶל דַּעְתּוֹ. וּבְכִיָּק הַשְּׁנִי:

30 כתובים על ספר דברי הימים לראשי הישיבות: ואף ביד

כל חדר מן העדה הם

נמצאים ויהי כקרא חכמי דת את

אגרותיו ויקרעו את בגדיהם וירוחו 1) במספר

על עני הצאן אשר ביד אכזרי נפלו

1) דף ב' ע"ב) ודמעות לרוב ניגרה עינם על קדש מחולל:

ויחדלו עוד מענות אותו כי הבינו להם כי

בזדון ובעקבה כל מעשיו 2): ויניחו אותו

ליום נקם ועברה השמור לכל מדיח 3) ולא

5) התעשתו לקחת אגרות מאת המלך 4)

להסירו: אך [העמידו 5)] דבר להועץ (על) [עם] המבינים מה

לעשות לארבעת שעריו אשר ברא מלכו

ויאמרו לאמר 6) לא נוכל לבער את כל כתביו

מן החוץ והחדר 7): אבל נכתוב ספר זכרון

10) לדורותינו אחרינו כל יקומו מקצותם

ויהבלו בדבריו ובל יתעו בנתיבותיו עם

נברא 8) בהבינם למה זה ועל מה זה עשה כן

ויעשו כזאת כי טוב נועצו: בעשרים

באלול נקראו ספריו הוא יום שיני לימי

13) המעשה [שנת מאתים] ש[לשים ושלש]

נכתב הזה. ש. ויכתבו את

וכל. דברי. האגרת הזאת. וישלחו

ספרים] אל כל המקומות [אשר הגיעו שמה]

שערי [הממ]איר אשר ברא מלכו, ונתתם (?)

ודברי המליצים אשר יעצוהו המדברים אליו להשיבו (כלי מלח מרעתו). — במלח, אף בירי מסיום
כ"י ארלער, ומשם והלאה עפ"י כ"י קמברידש.

1) מעל נגזר משם מרוח ופירושו: ויצעקו.

2) ובכ"י שני: כי הבינו כי בזדון היה הרבר ובעקבה.

3) בכ"י א' של קמברידש כתוב מרוח, ותקנתי מדיח ע"פ כ"י ב'.

4) בכ"י א' הא' בשעות המלך הארץ.

5) [העמידו] דבר. בכ"י שני: כך וי... צו העמידו דבר להועץ עם המבינים. וקשה להשלים

10) את החסרון, אך מלח, "העמידו" החסרה בכ"י א' הוספתי עפ"י פ"י שני.

6) בכ"י שני לא נמצאה מלח לאמר.

7) אשר נפוצו על פני חוץ והשמורים בחדרים. ובכ"י שני מן התניץ והלאה.

8) מלשון הכתוב: ועם נברא יהלל יה (תהלים קיב י"ט).

ג.

[נרמס במכ"ע J. Q. R. XIV, 52 ע"י הרש"ז שעלמער מכ"י הנמצא בקמברידזש. ואולי הקטיעה הזאת היא המשך הסימן הקודם, וצריך להוסיף בסוף הקטיעה הקודמת מלת "ונתתם" המחזקת למלת "הפרי" שבקטיעה הזאת. — והיא כוללת מליצות שונות ומהתלות חרודות נגד בן-מאיר למען שימו לראות].

(דף ג' ע"א) הספר במבטת הנשיא העד עליו עדים מן
האדירים גלוי לכל העם להפיץ בכל הארצות
את משנה הספר להרים מבשול מדרך העם:
ויהי כי נכון הספר אשר הוחק למזכיר
5 עון ותהי בלב כל משכיל איבתו כי יראת יי'
לשנא רע 4) וגם באו המושלים על אודותיו: וידברו
ל[אמר] ארץ נתנה ביד סכל הוי על יושביה: מים
גבים ישקה אותם בין פרחח 2) וחרול (מרעך) [ירעה] עדרם
ישעינם חורב בצל עב וציון יובילם אף יתיצב
10 על דרך לא טוב: אתיו חרשים האכזריש 4)
למכרה [ברזל] מחלמיש צור נסכו קשת נחושה עם
שמיר (קצובו) [חצובו] לכהב במ כחקה את רעותיו
איך נכתוב את כולם ורבו מני חול וממועדי
רגל הנוהגי ישורון באורח פתלתול: אור
13 חרוך הוא ושני זנבותיו 4) ריק סכל טוב מלא
כל רע מקראם רכילות משנתם בצעם הלסודם
(עמוד ב') קשי עורף מוסרם קחת שוחד והטות משפט:

- 1) במקרא (משלי ח' י"ג) יראת ד' שגאת רע.
2) בכ"י: פרחח, ופירושו קוץ לדעת טקצת המפרשים (והוא כמו פרח חזק, רד"ק בשרשיו).
וכן תרגם רמ"ג את המקרא: על ימין פרחח ויקמו (איוב ל' י"ב) בערבית: קאמו ען ימיני כאלעכרש.
ובפירושו הוסיף: אלעכרש נוע מן אלשך (מין ממיני הקוצים); ותהיה מכאן כעין ראייה שרמ"ג כתב
הדברים האלה, אף כי לשון הקטיעה הזאת, לפי הערת הר"ז שעלמער, שונה מלשון הקטיעות
האחרות, כי כחובה היא במליצות.
3) הר"ן שעלמער רוצה להגיד: האיכל אחריש, ומלת חרשים לדעתו מן החרשים שמעו.
אבל אינו מפרש את דבריו רמ"ג. ולדעתי צ"ל: אתיו חרשים (חורשים) האבן חרשו למכרה ברזל.
המליץ, בחפצו לתאר גודל הרעה אשר עשה בן מאיר, אוסר לשומעי דבריו, כי יחוקו הדברים
על ספר לזכרון. וקורא אליהם: הכינו לכם את כל המכשירים הדרושים למעשיכם, קטמו חורשים
ותרשו את האבן (כמו ארץ אשר אבניה ברזל) למכרה ברזל, יעקו לכם מחלמיש צור הזה קשת
נחושה, וחצבו לכם ממנו עט שמיר (פעל חצב נופל על האבן) וקצב על העץ, על כן שנית מלת
קצובו למלת חצובו; והם משיבים אותו: איך נכתוב ורבו מחול ימים זכר, והיא מליצה יפה.
4) כבר שערתי למעלה בהערה, כי כוונת רמ"ג במלת "שני זנבותיו" לשני חברי בן מאיר
בישיבה: לאב בית דין ולישי. והר"ז שעלמער יחשוב שהכוונה לבנו ולאחיו של בן מאיר.
אשר עליהם ירמו לדעתו גם במה שאמר למעלה שלום לראש החבורה ולבניך (תמורת לבנך) ולאחריך.
ועיין בהערה שאחרי הכאה.

אליך יי אדמתו תועק כי חניה * תחתיו
 בשחיתותיו וחתיים ינאקון מלשונו הרע כי האכיל
 את חילם למלכויות : הזקנים אשר הפריד חמסם
 5 עליו כי לשני עגליו * נתן את חלקם יתר החכמים
 ינודו לו חרפה כי (נתפס) [נתנב] * כאשר מהם משפטי
 יי עליו יצעקון כי המם ויניעם ויעולם * [מנעדן]
 המקודשים יארכו לו כי חרצוב * כל קיטרם [קשרם]
 ויפתחם : והקרב אליו מהעם יאמר לו ישפוט
 10 יי בינם וביניו כי בעצתו יכרת * זה את זה
 בחג מצה וכיפורים בקראהם על ספר יאמר
 לו כל מבין הריקותה יגיענו כל (אינו) [אוננו] אבר כך
 לכן לבהלה תהיה פעלתך ירב בו כל מן
 הלחמתנו אסור * מבלי דעתנו תבואתך שואה
 15 לא תרע שחרה : יאמרו לו הפתאים השגית
 אותנו כעור בדרך יהפוך מלאכי רום :

III.

שתי אנרות רס"ג לשלשה מתלמידיו בארץ מצרים.

אגרת ראשונה.

(נדפסה ע"י הרש"י שעטער J. R. Q. XIV, 59)

ומנה : מכת או שבט ארליג .

[יושיבה]

(דף א' ע"א) עם נדיבי עמו . ויתן לו יד ושם

(1) הר"י שעטער מגיה חנפה, ובכ"י מנוקד חנניה, א"כ רס"ג ישתמש בבנין הקל במשמעות
 פעל יוצא.
 (2) הם שני בניו (ובמו שאמר עליהם למעלה ולבניך בלשון רבים), אשר שם האחד אולי
 יצחק (אגרת בן מאיר דף ג'), והשני לא נודע בשמו. וכן מאיר קורא אותם (דף ד' ע' ב' שורה א')
 בשם חמודי, מעוט חמודי שנים.
 (3) בכ"י נתפס, והר"י שעטער הציב אצלה סימן השאלה להורות כי אין קריאתה ברורה,
 ואני הגהתי נתנב.
 (4) מן בארץ נכחות יעזל (ישעיה כ"ו ז').
 (5) נראה שצ"ל הרצב פעל עבר מבנין הרגוש, ומירושו התיר הרצובות כמו צ"ל להסרת הדשן.
 (6) בכ"י נקוד יכרת, אבל נראה שצ"ל יכרת, כלומר זה לזה יאמר ח"יב אתה כרת. ואולי
 צריך לנקד יכרת מן הרגוש והשחמש בו למען השוותו אל השם כרת.
 (7) המן שאיננו יודע מה מותר ומה אסור יאמר לו : האכלהני דבר אסור שלא סדעתנו.
 הלחמתני הפעיל מן הקל אל תלחם לחם רע עין (משלי כ"ג ז'), והר"י שעטער יגיה הלחמתני
 האמר (8).

בין חכמיו. לא אניד די שבחו.
ולא נגרוה (1) מנגד עיני אהבתכם
ג' תלמידיי וחיבתכם כי תרבות
5 הנעורים ומוסר מוסר יש לה
בתוך הלבב קל וחמר בהיותה
ביראת אלהים ולשם שמים.
וכאשר שמותי (2) מעת פְּרָשִׁי
מן אהלי וקַעַל עוללי כן דאגתי
10 על פרישתי מכם. שיאמר אלהי
עזי להקבילנו פניכם לשלום
ברוב שמחות. וזה שש שנים
ומחצה לא הגיעני מאתכם
פתשנן אף לא גליון. וכבר
15 כתבתי תנחומי וקנכם זכרו
לברכה ולא ראיתי תשובה.
(עמוד ב') ובעת הזאת סיפר רב דויד
ידידנו בן רב אברהם כי כתבתם
אליו לשאלו קחת אגרות
ראשי הישיבות. על אודות
3 מרחשון וכסלו שלשנת רל"ג,
וכסבור אני כי לא כתבתם
אליו מבעדני, בלתי כי דיטיתם
כי עד עתה עודני בארץ ישראל (3)
כאשר שמעתם. וגם הוא
10 אמר אולי כן חישבתם.
וגם שאלני לכתוב אליכם
להודיעכם. דעו כי בעודני
בחלב (4) באו מקצת התלמידים
מבעל גר (5). והגידו כי בן מאיר
15 חושב לקבעם חסרין. ולא
האמנתי, אבל באסתמהאר (6)
כתבתי אליו מתוך הקינן,
וכה הסכים ראש הגולה.

(1) מלשון נגרוחי מנגד עיניך (תהלים ל"א כ"ג).

(2) כמו שהיה שומע.

(3) מזה נראה שהיה רס"ג לפני זה בארץ ישראל, ועי' בהערה שבסוף שתי האגרות.

(4) הוא העיר Aleppo, עיר המלוכה בארם צובה בפי חכמי ישראל (עיון מסעות רבי בנימין הנצאח לונרון צד 50).

(5) שם עיר יושבת לרגלי הר הלבנון ונזכרה גם במסעות רבי בנימין (צד כ"ו).

(6) מלה ערבית וענינה: ברור וכפורש (העירני על זה ירדתי הרש"א מאונאמסקי).

קדף ב' ע"א) וראשי הישיבות וכל האלופים
וכל החכמים מבין עם תלמיד.
והכריו מרחשון וכסלו שלמין
והפסח בשלישי בשבת.
5 גם אנכי כתבתי עם אנדוניהם
אל רוב המדינות הארירות,
לצאת את ידי חובתי. גם
אהם עמדו בדבר הזה.
וגדרו את הפרצה הזאת,
10 ואל תמרו את פי יישי, ואל
יעש איש מן העם בודון
לחלל את מועדי יישי ולאכל
חמץ בפסח גם לא לאכל
ולשתות ולעשות מלאכה
15 ביום הכפורים, כן יהי רצון
שלא יהא מכשול ולא מוקש
במקומם, ולא במקומות
ישראל. ופרשו לפנינו
השובת הדברים, גם כל
הפציתם עם שלומכם.
5 ושלומכם יגדל ויעצם
לעד
אלענאן ערב 1).

אגרת שניה.

(נרפסה על ידי הריא נייבויקר J. Q. R. IX, 37)
זמנה: אדר ראשון או שני ארליג לשטרות.

... . ובלכתי מהמון אל האמון ובשובי מחיל אל חיל (בזכרין) [בזכרין]
מפי ועוללי
לנגדי כן זכרכם תלמידיו לא נגור בניב ולא נגרו מנגד עיני 2) וכן ייזי אלהי

1) לשון ערבי ופירושה: הכתב שעל גבי האגרת (אדרעססע) כתובה ערבית.
2) בכל הימים שהייתי מתהלך מקבוץ חכמים אחד אל משנהו, ותזור ושב משיבה אל ישיבה
(מחיל אל חיל ע"י דרשם סוף ברכות), לא כש זכרכם מנגד עיני, ולא נכרת מפי ושפתי, כמו
שזכרתי. תמיד את מפי ועוללי. המון ואמון (יורסיה ג"ב ט"ו), כנוים לאסיפות חכמים בראש
המיות. והראשי הרכבי (הגורן ח"ב צד 90) משער שכוונת הרס"ג, בלכתי מא"י ששם ימצא המקום
הנקרא בעל המון אל ארץ סצרים ששם תמצא העיר גוא אמון. והריא עפשמיין (צד 201)
מפרש שהמון כנוי לעיר גדולה כמו עיר תומיה (ישעיה כ"ב ב'), — בניב ענינו כדבור. — נגרו
מן נגרותי מנגד עיניך, וכמו שאמר גם באגרתו הראשונה: לא נגרוה אהבתכם; והראי' מנית
נגרע ולא ארע מה הכרחו לכך.

עור אשאלה להראותני פניהם ופניהם בקרוב ברוב (שמחות) (שמחות).
ועל דברת

השמועה הנשמעת בארץ, הקדמתי מקץ שני חדשים וכתבתי אליכם אנרה,
5 (ובתוך) (ובתוכה) אנרות ראש הגולה יעזרהו קדושו וכל ראשי הישיבות
[אמצע משגבנו,

להודיעכם כי בתוך הקץ שעבר בהיותי בחלב שמעתי כי בן מאיר חושב
להכריז מרחשון וכסלו חסרין, וכתבתי אליו כמה אנרות להזהירו [לבלתי]
לעשות כן.

ולהודיענו כי המה שלמין. ולבאר לו מאי זה מעם המה שלמין.

ושבתי אני וירדתי בגדד, והייתי סבור כי קיבל, עד אשר באה

10 השמועה בכנרד כי הכרזים חסרין. ועל זאת נכחלו כל רבותינו חכמי
הישיבות, כי כמוה לא נהיה מעולם להכריז המועדים שלא כהלכה. על
כן בחרתם כתבו אל כל ישראל אשר בכל המקומות להודיעם כי כלנו
שוין בדבר הזה, ואין בינינו חלוקה כל עיקר. להזהירו לבלתי לעשות כן.
ולא שמעו. ויהי כי הכרזים חסרין דאנו כל רבותינו אשר בישיבות, כי לא
15 נהיתה ולא נראתה כזאת להכריז מועדים שלא כהלכה, ועל כן כתבו
בכל המקומות להודיע את ישראל, כי ראש הגולה יעזרהו קדושו
וגם ראשי

ישיבות כולם יתמכם משגבנו, וכל האלופים וכל החכמים ותלמידיהם שוין

בדבר הזה, כי המה שלמין והפסח בשלישי 1) ואין בינינו חלוקה, ואין פרץ

ואין יוצאת ואין צוחה ברחבתינו 2). ושלחתי מקץ שני חדשים את אנרותיהם

20 אליכם בתוך אגרת. עתה כבואם הקבצו (וקראם) (וקראום) ועמדו על

עמדם ואזרו

נא כגברים חלוצים. וכאנשי היל למלחמות יישי, וחוסו על עם ישראל ועל

נחלת יישי, לבל יאכלו חמץ בפסח 3) ובל יאכלון וישתו ויעשו מלאכה ביום

1) הפסח בשנת ד"א תרפ"ב היה לפי חשבונו בשלישי בשבת, ולדברי בן מאיר באחד
בשבת, וראש השנה בשנת תרפ"ג לחשבונו בחמישי בשבת ולבן מאיר בשלישי, כמפורש כמה
פעמים בסכתבי בעלי הריב. ולא הוצרכתי להעיר פה על הדבר הזה לולי ראיתי להחכם הרבני
שנתחלה לו כאן הפסח בראש השנה והניח: „אינו בשלישי כי אם בחמישי“, ובאמת הרבנים מתקנים
יפה כמו שהם לפנינו.

2) הרבנים האלה משורה 14 עד 19 נראים כמפולים ומכוונים לשורה 10 עד 13 אולם חוקים
ונמצאים מעט יותר. ואולי השנות הרבנים והכפלתם מקורם ברנשת נפש כותבם אשר לא נתנתה
לדורך דבריו במתינות ובסדר מרוקק. או אפשר שבשורה 12 צריך להיות: כתבו [אליו] ואל כל
ישראל וכו', והכוונה שבתחלה כתבו סכתבים אל בן מאיר ואל כל ישראל, ואחרי כן בראותם כי
איננו שומע להם חדלו סכתוב אליו, אבל הוסיפו וכתבו שנית את כל הרבנים אל כל ישראל.
וכן נראה מן הלשון: להזהירו לעשות כן ולא שם ע (שורה י"ב וי"ד), אך כפל הלשון
ויהי כי הכרזים חסרין (שורה י"ד) שכבר נאמר למעלה (שורה 10) עודנו קשה. - ועל אלות הרבנים:
כי כולנו שוים בדבר ואין בינינו חלוקה וכו' כבר העירוני בפנים סאמרי, כי חמץ רס"ג להרניע
ביום את רוח העם, אשר ידעו, כי חמץ בכל נחצו לשתי מפלגות לרגלי המחלוקת אשר פרצה
בחמש שנים לפני זה, מקצתם היו אחר ראש הגולה ורב כהן צדק וקצתם היו אחרי רב סבשר, עייש.
3) מזה נראה שכתבה האגרת הזאת לפני הפסח, בארד ראשון או שני: ולפי זה האגרת

הפסח בשנת ד"א תרפ"ב היה לפי חשבונו בשלישי בשבת, ולדברי בן מאיר באחד בשבת, וראש השנה בשנת תרפ"ג לחשבונו בחמישי בשבת ולבן מאיר בשלישי, כמפורש כמה פעמים בסכתבי בעלי הריב. ולא הוצרכתי להעיר פה על הדבר הזה לולי ראיתי להחכם הרבני שנתחלה לו כאן הפסח בראש השנה והניח: „אינו בשלישי כי אם בחמישי“, ובאמת הרבנים מתקנים יפה כמו שהם לפנינו.

הכפורים. ותהיה התקנה הגדולה הזאת על ידכם. ופרשו לפנינו בכל אשר העשו עם שלומכם וחפציכם ושאלותיכם. ותנו שלום (לרבינו) (לרבינו) ולכל רעינו

25 אחינו ככבוד איש ואיש. ושלומכם ירבה תחלה וסוף.

ההערות הקצרות אשר נתתי בשולי הגליון מספיקות להבנת שתי האגרות אשר לרס"ג המובנות מעצמן; ופה אמרתי להעיר על פרטים אחדים שיש ללמוד מתוך האגרות האלה בענין תולדות הגאון.

באגרתו הראשונה יאמר רס"ג: „וזה שש שנים ומחצה לא הגיעני מאתכם פתשג"ן הרברים האלה נכתבו בחורף שנת א' רל"ג לשטרות, ונמצאנו למדים כי עוב את מצרים ארץ מכורותיו בשנת א' רכ"ו לשטרות, ד"א תרע"ה ליצירה. הדבר הזה יתאשר לנו על ידי קטיעה אחת שפרסם הר"ן שעכטער ב"מ"ע J. Q. R. (כרך XIV צד 503) כי אמרו עליו חברי מסעו: כי נער אתה לא הדע צאת ובוא כי בן עשרים ... (מספר האחדים חסד וברעהנו כי נולד הגאון בשנת א' ר"ג נוכל להשלימו ולקראו: בן עשרים ושלש אתה). באגרת השנית יאמר רס"ג: „ושבת י אני וירדתי בגדר", מן הדברים האלה נראה כי כבר היה בכבר לפני זה (1) וכן נראה מן הקטיעה ההיא שהיתה בדעתו לבקר את ארץ ישראל וככל ולשוב לארצו, כי כן יאמר בהפלתו (צד 602): „על כן שם [עבדך] את פניו ללכת [ארצה] כנען וארצה [כבל] כי שמע כי ... (פה יחסר בכ"י קרוב לשתי שורות) ועתה אתה אדני י"י מעירי הוצאתני אל חפצי תובילני ולשלום [אל] בית אבי השיבני". ואחר כן יאמר על עצמו: „[ויסע מעדינה] [מהלך שמונה ימים ויחנה בארבל ויסע מארבל מהלך ימים שנים ויחנה באשור] (2). בשורות הכאות יחסרון מלים שונות שקשה להשלימן (3), אך נראה שהן מפורש כי חפץ ללכת מאשור לנציבין ולעלות משם אל ארץ ישראל (4), אשר אולי כבר עבר בה בלכתו לבבל, אך מדוב השלג וחוקת הצינה אשר היו בחורף ההוא לא יכול לעשות דרכו „וישב באשור". ובעת מחלוקתו עם בן מאיר כבר מצאנו את רס"ג מוכתר בשם אלוף, כי כן יכנה את א"ע בסוף המכתב אשר רק התייחסו נשארה לנו לפליטה (J. Q. R., p. 41): „וזה", ונכתב ביום חמישי בשבת ב"מ ימים לחדש

הראשונה שקרמה לזו בשני חדשים (שורה ד' וי"ט) נכתבה בחדש טבת או שבט ארל"ג לשטרות, ד"א תרפ"ב ליצירה.

(1) הר"א עפשטיין, שלא ראה קוד את הקטיעה החדשה, נדחק לפרש מלה „ושבתי" כן ושבתי אני ואראה (קהל ד' א'), כלומר נמלכתי בלבי וירדתי לבבל.

(2) ככל, עש"ה שמעי נא זאת עדינה וישעיה מ"ו (ד').

(3) הוא מוצל (Mosul), כי כן יתרגם רס"ג אשור שבסקרא (בראשית י' כ"ב), וכן יכונה היהודים עד היום (עין) מסעות ר' בנימין, הוצאת אשר צד נ"ב).

(4) וז"ל הקטיעה: ויהי כבואו אשור אלה כן לשבור לנציבי צל וירא והנה אורחת ישמעאלים באה לקראתו, וז"ל [קרב] [אל] יוהם וישאל למו לשלום ויאמר להם אחי מאין באתם ויאמרו מצובה באנו, ויאמר להם מה הדרך אשר באתם עליה ויספרו לו את כל המוצאות אותם, ויאמרו לו אנשים רבים מתו בדרך מדוב השלג וחוקת הצנה ... חרף היה וכשמעו ה[דברים] ה[אלה] וישב באשור.

(5) דרך חלב, חמת, רמשק, ורן הוא פסיאס, והוא הדרך אשר שב בה גם רבי פתחיה מרגנשבורג סבכל לא"י ובה הלך גם רבי בנימין מסודילא למסעיו מא"י לבבל, כאשר יראה כל ק"א בספרי מסעיהם.

תמוז בשנת אלף רל"ג לממשלת חכמים (1) סעדיה בן יוסף אלוף ישועה (2). מכל הדברים האלה נראה כי עוד ימים רבים במסר נתמנה לגאון (אייר א' רל"ט) היה רס"ג בבבל, ואולי גם נשא משרה על שכמו. ועל פי הדברים האלה, אם נקבל את דברי הראב"ד בספר הקבלה שכתב: „ואח"כ שלח (בן זכאי) לארץ מצרים והביא משם רב סעדיה אלפיומי והיה לראש ישיבה בבתא מחסיא“, נצטרך לאמר כי שב רס"ג אחרי מחלוקתו עם בן מאיר למצרים, אל ארצו, אך לא אל בית אביו, כי כאשר שמענו מפי בן מאיר (באגרתו השנית) כבר מת אביו ביפו בארץ ישראל; ושמה שלח בן זכאי והביאו להיות לגאון בסורא. אולם קרוב לשער כי הראב"ד למד דבריו מאגרת רש"ג, שכתב: „ואייתיה דוד נשיאה למר רב סעדיה בר מר יוסף ולא מבית רבנן דמתיבתא הוה (3) אלא מן מצרים וידוע בפיומי ומטכיה“, אף כי באמת לא נזכר פה שיהיה בן מאיר ממצרים כ"א שהיה ממצרים.

נשובה עוד לקטיעה שהבאנו. אחר שאמר הרס"ג כי מרוב השלג לא יכול ללכת לדרך הלאה, וישב באשור" והוסיף לספר: „ויהי בהיותו ש[ם] בוקש ממנו במגילה ספר [לכתוב את תולדות] רבנו הקדוש ולפתור הדבר הזה החקוק בתלמוד (4) אניך היה רב בן אחי חייה ג]ם בן אחותו וישב למו במ[כתב] כי תולדות רבנו הקדוש עד שפטריו בן אביטל (5) מורע הלל ואלה תולדותיו יהודה בן שמעון בן גמליאל בן שמעון בן גמליאל בן שמעון בן הלל ובפתרון רב בן אחי חייה גם בן אחותו השיב להם המשל הזה: יעקב...“

בכתוב רס"ג בעת ההיא, בשנים הראשונות לבואו לבבל (רכ"ז—ר"ל) את תולדות רבנו הקדוש, ואולי לבקשת הנשיא בן זכאי אשר התייחס גם הוא לבית דוד, היה לו מקום אז להתגדר בו ולרמוז בדרך הלוכו על יחוס עצמו כי גם הוא מבית יהודה מבני שלה; אולם ענות רוחו וסרת ד"א שהיתה בו לא נתנהו לדבר דבר על נפשו.

(1) בן יונה רס"ג מנין שמרות, יען כי לפי דעתו ודעת הנמשכים אחריו, כבעל ספר הקבלה ואחרים, נחתמה או הנובאה ותחל עבודת החכמים בסדר השנה כמפורש בדבריו בספר הגלוי (J. Q. R. כרך 14 צד 45). ודעתו מיוסדת על דברי בעל סדר עולם שאמר: „עד כאן (עד מות אלכסנדרוס מוקדון ע"ש) היו הנביאים מתנבאים ברוח הקדש, מכאן ואילך הם אונק ושמצ דברי חכמים (מרק ל').“ וכן יאמר הרס"ג גם בהקדמתו לספר האגרון (וכרון לראשונים ח"ה צד 55): בארבע (עשרה) [ועשרים] שנה ומאתים ואלף מיום נחתם חזון ונביא, וכונתו לשנת 1224 לסנין שמרות.

(2) הרש"ו שעלמער אומר בהערה: אולי צ"ל ישועה, והוא ר"ת: ייבוא ישלום ינות על 'משכבו. ואנכי משער כי שתי הסלים „אלוף ישועה" הם תואר אחד לרס"ג, כמו שתארו את רבי מנחם בשם „אלוף הבינות" (J. Q. R. VIII, 557), ונתן לרב סעדיה את שם הכבוד הזה בגלל הישועה הגדולה אשר עשה בישראל בהלחמו את הקראים, בספר כתאב אלרד עלי ענן, אשר כידוע מן התרוש שהביא הראב"ע, כתבו בן שלש עשרים להפך עצת עין אשר קשר ומרד" (סוד) מספר צד 169, והרא"מ הרכבי בזכרון לראשונים שם צד קצ"ו מיהם התרוש הזה לרס"ג בעצמו), כשבוע שנים לפני זמן כתיבת האגרת. ויקר היה בעיני רב סעדיה גאון התואר הנעלה הזה אשר נתנו לו בצדק עד כי לא נמנע מהשתמש בו בעצמו לעת מצוא, ואולי הוקיעהו השעה להכבד בשם היקר אשר נתן לו נגד אויביו אשר העמו עליו תרפות ובוז ויתגורו באחד הפוחלים והריקים, כאשר נראה מאגרת בן מאיר השנית.

(3) כלומר שלא למד תורתו בישיבות של בבל.

(4) פסחים דף ד' ע"א וסנהדרין דף ה' ע"ב.

(5) כתובות דף ס"ב ע"ב, ועיין בראשית רבה פצ"ח.

אך בשלש עשרה שנה אחר זה, אחרי התגלע הריב בינו ובין הנשיא בן זכאי אשר מדרו מגדולתו (א' רמ"א) ורב סעדיה גם הוא מנה את יאשיהו (א) אחי דוד הנשיא לראש גלות, אחר אשר הוציאו עליו שם רע כי מבני גרים הוא ומבני הדילאצים הוא, וזלזולים רבים כהמה, או נלחץ רס"ג לגלות יחוסו בספר הג' לוי. ולכן כאשר התעלל בו ראש צורריו רב אהרן או כלף בן סרגאדו לאמר: מדוע לא התייחשת על שבט יהודה לפני שלש עשרה שנה (וכרון לראשונים חלק ה' צד 229) השיבו רס"ג כהוגן: לא בארתי זה היחוס כל זמן שלא היה נצרך לי זה, וכשהוצרכתי אליו הודעתיו (שם צד 164). ולפ"ז כתב את המהדורא הראשונה של ספר הג' לוי בשנים הראשונות אחר אשר פרצה המחלוקת, אולם החכם רא"א הרכבי (שם צד 165, 229) יחשוב, כי כוונת סרגאדו על מה שלא הזכיר רס"ג יחוסו בקום עליו בן מאיר בשנת ארל"ג. ובאמת נראה מן הקמיעה של בן מאיר שלא היתה עוד לעיני הרכבי, כי מזלול בן מאיר את אביו של רס"ג שהיה מכה בפטיש לע"ז ואכל מרק פגולים ונהרף מארץ מצרים (אבל לא כי בן גרים הוא). ולפ"ז כתב רס"ג ספר הג' לוי בשנת א' רמ"ז באחרית ימי המחלוקת.

IV.

אגרת אחד מחכמי בבל אל בן מאיר.

[האגרת הזאת נדפסה במ"ע האנגלי (J. Q. R. XIV, 52-6), והיא שלוחה אל בן מאיר ואשר יכונה בה בשם ראש ישיבה] מאת ראש הגולה או אחד הגאונים אשר בבבל. אבל לא יתכן לדעתי ליחסה לרב סעדיה, כי סגנון לשונה שונה מסגנון לשונו של רס"ג הידוע לנו מתוך הקדמתו לספר האגרון, מספר הג' לוי, ובספר המועדים ומשתי אגרותיו. והאת שנית, כי דברי האגרת אינם מסכימים עם דעת רס"ג, הידועה לנו ממקום אחר, שמעולם היו ישראל מחשבים עמ"י החשבון שבירינו (ספר העבור להנשיא צד 60), וכי מעולם היו מעבירים על התקופה, וסדר השנים הפשוטות והמסועבות היה מכוון תמיד עם סדרם אצלנו (שם צד 94), ובמכתב שלפנינו היא תולה איסור עבור השנה בתחיל באביב ובפירות האילן, ויש מקום חם והאביב סמרה לבוא ויש מקום צונן והאביב מתאחר לבוא. אם לא נאמר, כי אחרת דבר הנאון אל בן מאיר ואחרת אל הקראים, — והנה באגרת הזאת נשתתו שולי הדפים ויחסרו בהם לפעמים גם שורה שלמה. הרש"י שעכטער ציין את החסרון ע"י נקודות, ואני השלמתי את הדברים לפי המסך העניין מאומד הדעת. מקצת התיקונים האלה נראים בעיני כוברים, ומקצתם הם, לפי מליצת הרא"א הרכבי (וכרון לראשונים מחברת ה' צד רכ"ד), כדי שלא להוציא הנייר חלקי. — זמן כתיבת האגרת הזאת הוא בראשית ימי הריב במסר התלקחה המחלוקת ותיקד כמדרה. בסוף שנת ארלי"ב או ראשית שנת ארל"ג, על כן כתובה היא בדרך ארץ ובחלוקת הכבוד הראויה לאיש העומד בראש ישיבה].

(דף א' ע"א) [וכל אותן ההלכות שהביא ראש ישיבה להוכיח שאין]

(א) הוא נקרא בערבית בשם חסן. בשם הזה יזכירוהו דוד בן זכאי. (וכרון לראשונים ח"ה צד 282) וסרגאדו (שם צד 287) ור' נתן הבבלי (ביוחסין ובסדר החכמים לנייבויער 81, II) וכן צריך להגיה באגרת רש"י: "קריית (רב סעדיה) לחסן אתוהי (דודו נשיאה) דהוא יאשיהו בנשיאותו תחת מ"ח שכתוב בכל הניכחאות לחסן אתוהי וכו'.

מעברין את השנה בחוצה לארץ, וכל המשנאות שצויה וכתב מראשו שלפך
 ר' אליעזר (1), התבוננו בהם וידענו אותם. ואנחנו יודעים כי מבראשונה
 ומימים
 שהיה בית המקדש קיים, לא היה עבוד השנה תלוי, לקבוע אדר
 ואדר, אלא
 5 בחכמי ארץ ישראל ובארץ ישראל, לפי שהעבור תלוי באביב ובפירות
 האילן,
 כמו ששנינו על שלשה סימנין מעברים את השנה: על האביב ועל פירות
 האילן ועל התקופה, על שנים מהם כעברים ועל אחד אינן מעברים,
 ובזמן
 שאביב אחד מהם הכל שמיחין (2). וכיון שעבור השנה תלוי באביב,
 לא היה
 אפשר לעבר על אביב (על) [של] שאר ארצות, מפני שבחוצה לארץ יש מקום
 10 צונן, מהעבר חדש אביב עד סיון, ויש מקום חם שממחר לבוא מסוף
 שבט.
 ומחילין בקצירה מן אדר, ולכך לא היה איפשר לקבוע עיבור שנה אלא בארץ
 ישראל, שני' לש"כנו הדירשו וב"את ש"מה, כל דרישות שאתה דורש
 לא יהיו
 אלא בשבנו שלמקום (3), ואפילו בארץ ישראל עצמה כבר לא היתה
 כולה כשירה
 לעיבור, אלא נחלת בני יהודה הנכשרה יתר מכולן, כמו ששנינו שלש
 ארצות
 13 לעיבור: יהודה עבר הירדן וגליל (ואנחנו) [ועל אחת] ארץ מעברין ואם
 היתה יהודה אחת מהן
 שמחים (4). וכל המשניות והראיות [שכתב ראש ישיבה שם] צורו שרין
 זה נורה
 בין שבפני הבית ובין שלא [בפני הבית כל הדברים האלו ראינו אותם
 אבל כל זה היה בזמן שהיו מקדשים על האביב ועל הראיה. גם ידענו כי
 הראשונים היו שולחים ודורשין מרבתינו שלארץ ישראל קביעת חדש
 (עמוד ב')
 שנה בשנה.
 לפי שלא היו בקיאים בסדר העיבור כמותן, לפיכך היו כותבין אליהם.
 אבל מן שנים
 רבות כבר עלו כמה חכמים מבבל אל ארץ ישראל, ודקדקו עם חכמי
 ארץ ישראל.

(1) הכוונה למקם שמיני מפרקי רבי אליעזר, והוא הוא המאמר שהביא גם בן סאיר באנחתו
 הראשונה סוף דף ד'.
 (2) מנהדרין דף יא ע"ב. לפנינו כתוב שלשה דברים, אבל בתוספתא וירושלמי ובכל גומחתות
 הקדמונים נמצא שלשה סימנין, עיין דקדוקי סופרים.
 (3) (4) שם.

בסוד העיבור, ופשפשו וחיפשו בו, עד שנתבוננו בו יפה יפה, וכבר הם קובעים

5 חדשים בבבל זה שנים רבות לברם וגם חכמי ארץ ישראל מחשבים וקובעים חדשים לברם, וכבר בכל השנים האלה עלה חשבונם אחד, לא נמצא ביניהם חילוף, אלא החשבון על מכונו ועל תיקונו, והמועדים מתקדשים חוקה אחת ותורה אחת,

מפני שהחשבונות כולם כאחד ניתנו מרועה אחד, ולא ראינו קילקול כזה

ולא פירצה כזאת. ובודאי [אלו] אנחנו התחלנו לקבוע חדשים בבבל, היה לו לראש

10 ישיבה להוכיח אותנו, ולאמר שניתם מנהג, ועברתם על דברי רבותיכם. הנה נא

יש בישיבות זקנים שהגיעו לגבורות, וגם הזקיני מאד, וכולם אין אחד מהם זוכר

שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים וקביעת חדשים מארץ ישראל, אלא אתם [מנהג אבותיכם ביד]כם, וגם אנחנו מנהג אבותינו בידנו. ואנחנו מעברים

[את השנים ברשות, לא ה]שגנו גבול, ולא שנינו מנהג, ולא הצרכנו עצמינו לבוא

15 [ולשאול קביעת המועדים מפיהם, ושכ]תב ראש ישיבה שאף על פי שעוברתם [השנה ברשות עיברתם שלא כדון, כי עשיתם] חדש[ין] שלימין [ואינה] [ואינם] אלא חסירין,

[נודיע לפני ראש ישיבה, כי אנחנו עשינו כדון וכמנהג] שהיה ביד אבותינו, [כי השנה הזאת ראש השנה שלה בחמישי והחדשים שלימין והפסח בשלישי, וראש השנה של]

[דף ב' ע"א] שנה הבאה בחמישי וחדשים כסדרן, והפסח בשבת, והשנה השלישית ראש שנה

בשני [בשבת ו] שכיון שתשרי שלשנה שלישית נולד ביום שבת אחר חצות, כבר

עבר זמנו מלקבעו בשבת, ובאחד בשבת אין נכון לקבעו, לפיכך ידחה לשני

בשבת. ואם תאמר, נקבע שנה ראשונה חסירים, כדי שיעשו מועדים 5 בזמניהם, ושנה שנייה תיקבע שלמים [נמצא] [נמצא] פסח עירע להיות בערב שבת,

ואם תאמר, שנה ראשונה כסדרן ושנייה שלימין, אם עשית ראשונה כסדרן, יערע הפסח בשני בשבת, ואם תאמר, נקבע ראשונה חסירים ושנייה

כסדרן ושלישית

^(א) וקביעת הפסח לא הזכיר, כי הוא לדברי הכל בשלישי בשבת. וכזאת עשה גם בן מאיר, כאשר כתבתי בהערותי לאגרתו (דף ח' ע"ב שורה י"א).

שלימים, נמצא תשרי שלשנה שלישית, (שהוא) [שהוא] שנת אלף רל"ה, נולד אחר חצות, בד'ל"ז אל חלק¹), וכבר עבר זמנו ונדחה לשיני, שהרי חיפשנו ודיקדקנו בכל השערים, 10 וראינו, שבשיעבור מולד תשרי אחר חצות, אפילו בחלק אחד, אין ראוי לקבעו ביומו, אלא לדחותו לפניו. ושכתב ראש הישיבה, שאין אנו נסמכין באלה שתי שנים

על ארבעה שערים, מפני מה אבותינו בדורות הראשונים לא סמכו בכל השנה אלא על ד' שערים, ואנחנו לא נסמך עליהם? ושכתב ראש ישיבה: אבל אנו נסמכין על דברי חכמי, שאם ניסן בא'נ"ה ותשרי ב'נ"ה², אין דוחין אותו מיומו, [אלא] 13 אם מולד תשרי ב'נ"ה³, רואין, אם נשתהיר רביע יום חסר אמרת חלקים ביומו, אין דוחין אותו, ואם חסר ב'מרת דוחין אותו [ועוד לא עברה שנתנו הגבול],

גודיע לפני ראש ישיבה כי זה הדבר שלא כהלכה, ואנחנו אחרת קבלנו מן הראשונים. ולא כמנהג שכתב [ראש ישיבה] שאין דוחין כשש שעות ולמעלה אלא

אם נול' ניסן בשבת [ותשרי בשני בשבת, ושוה שאמרו שדוחין ראש השנה מחצות היום]⁴

(עמוד ב') לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ועל תשרי בשני בלבד, ותשרי של שנה השלישית, היא שנת רל"ה לשמרות, מולדו ביום שבת שש שעות רל"ז חלקים,

ולא בשיני בשבת הוא נולד ואינו בכלל אמרת במרת⁵). כשאנו מחשבין את חשבון

אמרת במרת על ניסן בשבת ועל תשרי בשיני אין אנו מוצאין את החשבון 5 שהוא נכון (עליהם) [עליון], שכך מסרו חכמי בשער רביעי, שכל תשרי שלאחר שנת

העיבור שגולד ביום שיני ג' שעות ת'קפ"ט חלק קבע אותו ביומו; ואם נולד בשלש שעות ת'קצ' חלק דחה אותו לשלישי ולקבע חרשים כסדרן⁶ ואם לא

1) מלת אלחלק נכתב פה ע"י מנהג לשון ערבי, אולם נחלק לשנים.

2) מופי השורות נתקלקלו בכ"י והשלמתין ע"י אומד הדעת ובדרך השערה. וכפי אשר מחשבת המשיג ניכרת מחוך שרידי דבריו, נראה כי בן מאיר הבדיל בראשונה בין מולד תשרי שחל באחד מימי נה"ז (אשר אז מולד ניסן חל באחד מימי א"ה) ובין מולד תשרי שחל בשני בשבת (אשר אז ניסן חל בשבת). על הראשונים הוסיף אמרת חלקים, ואת השני פסל מחצות היום, והחליט כי זה שאמרו שדוחים כשש שעות, לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ועל תשרי בשני בלבד. ותשרי שלשנה השלישית (דיא תרפ"ד) מולדו בשבת ולא בשני בשבת.

3) כלומר מולד שנה שלישית, שהוא י"ח שעות רל"ז חלקים, לא הגיע עדיין לגבול אמרת במרת.

4) המשיג סובר כי סלכר פסול ימי אד"ז אין לו לבן מאיר כל דחיה אחרת. וזלתי מולד זק

היה בשנה שעברה עיבור ונולד תשרי עד שש שעות ביום שיני אין נדחה מיומו. ואם נולד אחר שש שעות חלק אחד נדחה לשלישי, מצד שאין קובעים אותו ביומו אלא כשנולד עד חצות בלבד, אבל מאחר חצות חלק אחד לא מצאנו שנקבע ביומו. הרי למדנו שאפילו על (תשרי) [שני] לא יכון חשבון א'מרת' במרת', וכל שכן על ג'ה' שלא יכון. שהרי ברקנו בשנים שעברו שהשינו אנחנו ואתם על קביעתן ולא ראינו שקבעתם את החדש על חשבון א'מרת' במרת' אלא על ד' שערים. יתבונן ראש ישיבה שצ' בתשרי של שנת אלף רכ"ה לשמורה שנולד ביום ששי י"א שעות קפ"ה חלק' ומעוברת היתה ונקבעה [בשבת ומרחשון וכסלו ש]לימים, ונולד ניסן שלה ביום ג' ד' שעות [ש'ליז] [ש'ליז]

[חלקים קודם שש שעות ואמרת ונקבע הפסח בחמישי ג], ואם כן הוא שהמסורת בידכם

[ש'אין דוחין אלא לאחר שש שעות ואמרת', מפני מה] לא קבעתם את חדשי אותה שנה

[חברים ולא עשיתם את הפסח בשלישי, שהרי נולד ניסן] קודם חצות

20 [וקודם אמרת'....].

(שגבולו ביום כ' מחלק אחד לאחר שש שעות ובימי ג'ה"ז מחלק במרת'), ואינו מודה בדחיית בסי' תקפ"ט ונמסר, ועל זה הוא משיבו מארבעת השערים ואומר כי לא זו בלבד שקביעת ימי ג'ה"ז פותרת את ששחו, כי נדחים הם משש שעות שוות ולא לאחר אמרת' (ויום ג' נדחה עוד מנמסר), אלא אף זו, כי גם בקביעת יום כ' שכן מאיר מודה בו שנדחה משש שעות, ארבעת השערים חלוקים עליו; כי פוסלים הם אותו במוצאי עיבור קודם חצות היום מן ט"ז תקפ"ט (או תקפ"י), וזה שאמר שאפילו על יום שני לא יכון חשבון אמרת' במרת' (כי ידחה לפגמים קודם חצות) וכל שכן על ג'ה"ז שלא יכון (שהרי אתה מוסיף בהם אמרת' על חצות היום), כך נראה בעיני כוונת המשיג, אם אמנם דבריו: "אבל מאחר חצות חלק אחד לא מצאנו שנקבע ביומו" (שהוא מוסיף על דברי השערים) נראה כאלו הוא בא לדון על מולד שחל לאחר חצות היום. ואפשר, כי לאחר ששנת לבן מאיר את הפרק הזה: דחיית מולד של שש שעות ביום כ' שגם הוא מודה בו, הוא משתמש בשעת הכושר, ותורר להעירו בדרך הלכנו עד כמה מקפידים ומדקדקים החכמים אפילו בחלק אחד, ולכן יש לו להוזהר לכלתי הברל בין יום ליום. ואולי התוספת הזאת לא מיד כותב האגרה יצאה, כי אם מיד אחד המעתיקים, אשר רצה להטעים הרברים ולהאדירם ותתי להפך כי הכהה את עיקר הכוונה.

ג) כבר אמרנו בפנים, כי המשיג הכניס בדבריו בן מאיר מחשבת זרה, כי באמרו "שאם ניסן חל באג"ה ותשרי בנה"ז רואין אם נשתתיר רביע יום חסר אמרת' ביובו אין דוחין אותו" היה רצונו לומר כי גם ניסן אינו נדחה אלא לאחר שש שעות ואמרת', ולכן הוא מראה לו מולד ניסן של שנת אלף רכ"ה לשמורה, ד"א תרע"ד ליצירה, שחל ביום ג' ט"ז שעות של"ו חלקים, ובכ"ז נדחה ראש החדש ליום ה'. אך באמת לצום כוונה כזאת במי בן מאיר הוא דבר אשר אין לו שחר; וכל איש יבין שכל המסל מולד תשרי מאווי שעה שירצה, כעל כרחו וקוק הוא לפסול מולד ניסן שלפניו כשיעור ד' שעות חל"ה קודם לכן, כשיעור יתרון ששת חדשי לבנה.

V.

תשובות על בן מאיר.

[שלש הקטיעות הבאות, שהראשונה מהן נדפסה ע"י הר"י שעזמער בספרו Saadyana (קמברידזש 1903) צד 19 והשנית במ"ע J. Q. R. (חלק יד צד 8-62), והשלישית ע"י הר"י לוי (R. d. E. J. XLI, 231), ערוכות הן אל אחד ההכמים אשר בארץ ישראל, בקיץ שנת ד"א תרפ"ב. כותב המכתב מודו בו את האיש אשר הוא שולח אותו אליו, לעמוד בפרץ נגד האיש האומר לשנות את הכוונות, "ואם לא ישוב הוא (בן מאיר) ישובו מסייעיו, ואם עשו את הדבר הראשון (את הפסח) בשגגה, אל יעשו את השני (ראש השנה) בזדון, כי כל בני ישראל אשר במזרח ובמערב הסכמה אחת על זאת, הוין מן מעט המקומות אשר סביבות ים". שלש הקטיעות האלה לרעתי מידי איש אחד יצאו. שתי הקטיעות הראשונות אינן צריכות לראוי כי כמעט שפה אחת ודברים אחדים לשתייהן, ולא עוד אלא שכפי הנראה במקום שהראשונה מסיימת השניה מתחלת, כאשר יעידו על זה המספרים שהכותב נותן לטענותיו, הטעם השלישי, הרביעי, החמישי והשישי. אכן גם הקטיעה השלישית מיד כותב שתי הראשונות היא, כי מלבד ענפם בשניה גם בשלישית השנים מנויות לפי חשבון אחר (לחרבן הבית), הנה גם סגנון לשונן והרוח אשר בהן אחר הוא. בשתייהן הכותב מיחס לאיש ריבו את הכלל: "לא ארבעה וששה בפשוטה ולא שבעה ושמונה במעוברת", ובשתייהן דרך אחת לכותבן, להבנים את עצמו בפרטים ולשוב לכפרע ולבקש בקביעת השנים שעברו סתירות מרומות לחרום בהן את דבריו בעל מחלוקתו. בראשונה הוא חוזר לאחוריו מהלך המשיג שנה, ובשניה מהלך כ"ה שנים. הנטיה המופלגת הזאת לדקדוק ענייני של פרטי חשבונות שהמשיג נראה כמגדיר בהם כאלו הם הם גבורותיו הם הם גוראותיו, וזה לענו בגאווה ובו שהיא מתקלם באיש ריבו "שאינו יודע בסוד העבור כלום" (דף א' ע"א שורה 10), "שאינו יודע באומנות זו כלום" (בסוף הקטיעה השנייה), עושים עלינו רושם כאלו היה הכותב אחר מבעלי האומנות או המלאכה הזאת (במשמעות מלאכה ואינה חכמה), אחד ממחשבי לוחות השנים שאמר עליהם הרמב"ם (בפירוש המשניות לרי"ב פ"ב), שאין בידם אלא מלאכת הקיבוץ בלבד וירמו שהתגברו על חכמה גדולה". מנין השנים לחרבן הבית אות הוא לדעתי כי כותב האגרת לא היה מחבמי בבל, ששם היו מונים לשטרות, כידוע מדברי הגאונים (וכן רס"ג מונה המיד את שנותיו אך לחשבון הזה), כי אם מאחת הארצות אשר סביבות ארץ ישראל, כמצרים, דמשק או ארם צובה.

והנה בשתי הקטיעות האחרונות מיחס המשיג לבעל מחלוקתו את הכלל: "לא ארבעה וששה בפשוטה ולא שבעה ושמונה במעוברת", וכי עושה הוא את כל הפשוטות כסדרן וכל המעוברות חסרות. והנה בסקירה הראשונה אין לטענות אלה כל ענין עם שיטת בן מאיר, וההכס עשטיין שלא ראה כי אם את הקטיעה השלישית שנהפסמה לפני שתיים הראשונות, אשר למשפט כי המכתב הזה ערוך לא כנגד בן מאיר, כי אם כנגד איש אחר אשר חשב גם הוא לשנות המועדים לפי דרכו (R. d. E. J. 42, 199). אולם זמני השנים הנזכרים בקטיעה הזאת המכונים עם זמן בן מאיר, והאומר: אם עשו את הדבר הראשון בשגגה וכו', אשר כזאת כתבו אל בן מאיר (עיון באגרתו השנית), מורים כי עליו נאמרו הדברים;

ובקמיעה הראשונה והשניה מפורש שהרברים ערובים כנגד חשבון אמר"ת
בסר"ת, אשר ידענוהו שהוא לבן מאיר. וכבר בארתי את כל הענין במאמר
בפנים וגם בהערותי הבאות מהל.

א.

(עמוד א') שפסק משם הוא מתחיל, ומאי זה מקום פסק? מחצי יום שלישי א.

יפקחו

עיניהם החברים ויראו ההבונות העצומות האלה, ואל יאמר כי ארבעה
שערים אין בכללם אלא מעומ ימים ושעות של ר' ימים בלבד א.

כי האומר כן

כלא דעת ולא תבונה אמרה, שאין העולם עומד אלא עליהם ואין תקנת
5 המועדות תלויה אלא בהם. והמעם השלישי א. שאמר בו אמר"ת
ביומו במר"ת למחר אין לו עיקר מדברי חכמים, ואף מי [שבדאו מלבן]
וכתבו לא היה יודע בסוד העיבור בין ימינו לשבאלו, [שאמר ניסן]
באניה ותשרי כגה"ו עד שש שעות אין דוחין אותו לאחר שש שעות
דוחין אותו, ולא השיב אל לבו כי בהיולד [ניסן] בג' שעות בכל ימי אניה
10 יהיה כנגדו (מע) [פולד תשרי] לאחר ז' שעות ביום בכל ימי נה"א. גם
אנמרו כל תשרי שיש בו עיבור ונולד קודם תצא חלקים משעה]

(עמוד ב') השיעית ביום ששי חסירין, ואם נולד אחרי כן שלימים; לפי שבשאתה
מוסיף ה' ימים כ"א שעות תקפ"ט חלקים יגיע לסוף ה' מיום ה'. הא
למדתה

שהזכיר יום חמישי, ואמר אם יתר על שש שעות דוחים אותו. ועוד

1 גראים הדברים כי בעל המכתב הכיח לפני זה את ארבעת השערים להראות כי דברי בן
סאיר אין להם רגלים, אך המליך בחצי יום שלישי קשה לכוונן לפי סדר ארבעה שערים אשר בידנו.
ואולי צ"ל בחצי יום שני, ובעל המכתב נתן מקום בראשונה לעיני יום השבת ויום חמישי ושני
אשר בהם קצב את הגבולות המבדילים בין השנים החסרות והשלמות, כאשר עשה בואת גם רס"ג
(ע"י להלן סימן IX ובהערה ש), אחרי כן שב לו אל גבול יום ג' וקצב את גבוליו. וזה שאמר
שסמקום שפסק שער השלישי המכוון ליום ב', שנבולו העליון ב' י"ח, שם מתחיל השער האחרון
המכוון ליום ג' כי ב"ח הוא גבולו התחתון.

2 בן סאיר איננו מחשיב הרבה את ארבעת השערים (אם אמנם גם הוא מוסר חשבונותיו
עליהם אלא שמוסיף אמר"ת על כל גבול) ואומר שאין נסמכין באלו שתי שנים על ארבעה שערים
(למעלה סימן IV), וכי כל הקובע חרטים רק על הישוב מולדות וזורת ארבעה שערים לבר בלי
דאיה אחרת אין משגיחים בו (להלן סימן VII).

3 המשיג מוציא מענותיו במספר, ועתה הוא עומד בטענה השלישית או בטעם השלישי.
4 גם המשיג הזה כוחם לבן סאיר דבר שלא כוון אליו, כי באמרו: "אם ניסן באניה ותשרי
בגה"ו, עד שש שעות ואמר"ת אין דוחין, לאחר מכאן דוחין" (כן דוכאו דברי בן סאיר באגרת
שחשתי לראש הגולה דף ב' ע"א שורה 14/6, והמשיג הזה שאינו מדרקד בלשוננו והופס המיד
מספרים שלמים, כאשר נראה עוד, השמיט מלת אמר"ת, וכפרש שאין צורך לו בה לענין חשובתו
עתה), היתה כוונתו שגם מולד ניסן אינו נדחה אלא משש שעות ואמר"ת, ולכן היא מוכיח לו שזה
דבר שאי אפשר, כי אם מולד ניסן בג' שעות ביום יהיה כנגדו מולד תשרי לאחר שבע שעות.
המשיג שב אל דבריו אלו (בסמ"ב דף א' ע"א משורה 11 והלאה) ושמה הוא מוסיף להוכיח שדבר
זה אי אפשר מצד קביעת התרשים אחד מלא ואחד חסר.

(ואמר) [נאמר] ואם אין בה עבור ולא בשנה הבאה וגולד קודם ה"ח

חלק משעה

5 [ראשונה מן] לניל [ששין] חסרים, ואם נולד אחר כן שלימים; מפני

שכשאתה מוסיף

[שתי פעמים דין] ימים ח' שעות תתע"ו חלקים לשתי שנים יגיע לסוף

[שש שעות מיום] [שבועי] [שבועי]; הא למדתה שהזכיר יום שבת, ואמר לאחר

[שש דוחין אותו, ועוד] נאמר ואם יש בשנה הבאה עיבור [ולוגד] [וגולד]

[קודם ר"ד חלקים משעה עשירית מליל] ששי חסירים. ואם נולד אחר כן

10 [שרמים], הא למדתה שהזכיר יום שלישי לפי שכשאתה מוסיף ד' ימים

תתע"ו חלקים

[יגיע לסוף ו' שעות מיום ג' ואמר לאחר ו' שעות דוחין אותו] ל [יום]

הי"א.

ב.

(דף א' ע"א) ... [הרביעין] שאין יכול לומר [על ניסן שלשנה שלישיה ועל פסח]

שהוא בו, לא [ארבעה ו] ששה בפשוטה ולא שבעה ושמונה במעוברת;

ואף אין את יכול לומר

מביום מולד להם (קבע) [קבוע] הוא, כי אז תמצא את הפסח בבר"י,

אלא מיום קבע קבוע הוא, לפיכך

מראש הבינונו מתי יהיה יום קודש, לא אפשר להשתמש במסורת זו.

והחמישי, חשבון

1) מתוך גבולי השער הראשון שהם לשנה מעוברת ו' כ' תצ"א, בפשוטה שלפני עיבור ו' מר"ה, ושלפני פשוטה ו' ת"ח, שסבת כולם מולד זקן בשנה ראשונה או שניה שלאחריה, וכאשר באותו זה כמה פעמים, המשיג מוסיף להראות כי גבולי ימי ג'ה"ז הם בשש שעות כלי חוספת חלקים. שהרי שלשת הימים האלה נזכרו בהם (לא בפירוש אלא מדיוקא). ומה ראה כי בן מאיר הוסיף את הגבול בשלשת ימי ג'ה"ז לשש שעות ואמר, ואף כי סדרי המשיג, שהשמיט פה מלת אמר"ת, וכן סדרינו בסימן ב' (דף א' ע"א שורה 5) נראה בסקירה ראשונה להפך, ועיין שם בהערתי.

2) כבר העירונו כי לפי חשבון בן מאיר השנה הראשונה (ר"א תרפ"ב) המעוברת היא חסרה ובינה ובין השנה שאחריה ששה ימים (ושני ראשי השנים בכלל), והשנה השניה (תרפ"ג) הפשוטה היא כסדרה, ובינה ובין השנה שאחריה חמשה ימים (ושני ראשי השנים בכלל). עפי' הדברים האלה נפוצה השמועה בעם (במעות או במתכוון) כי בן מאיר בהחזיקו בשיטת אחרים (ערכין טז) הרחיקה, ואמר לעשות את כל הפשוטות כסדרן ואח"כ המעוברות חסרות. ולכן יקשה עליו כותב האגרת, בתוך יתר תשובותיו, הרי בשנה השלישית (תרפ"ד), שכולדה ר"ח חלקים לאחר חצות יום השבת, ור"ה נקבע לרעת בן מאיר ביומו, אי אפשר שתהיה ב' הכלל: לא ארבעה וששה בפשוטה וכו', ועל כרחך צריכה היא להיות שלמה, וראש חדש ניסן ויום הפסח עמו נקבעים ביום ג' (יום קבע), ואין אתה יכול לומר (על ר"ח ניסן) מביום מולד קבוע הוא (שנקבע ביום ב' שהוא יום מולדו שחל או ביום ב' כ"ב תרע"ה) כי אז תמצא את הפסח בבר"י. ואם כן אי אפשר להשתמש במסורת זו.

5 אמרית הזכיר בו שני דרכים שסותרין זה את זה: בתחילה אמר, נולד ניסן (באמרי"ת) [באג"ה] ו'.

ותשרי בנה"ו, עד ו' שעות [ואמרי"ת] אין דוחין, אם לאחר ו' שעי [ואמרי"ת] דוחין אותו, ניסן (ו) בשבת ותשרי בשני עד ו' שעי (ואמרי"ת), חזר ואמר, כל תשרי שנולד בנה"ו בארבעת הימים,

עד ו' שעי ואמרי"ת אין דוחין אותו. וכמה תשובות השיבותיהו על זאת: בתחילה, דבריו האחרונים סותרין את הראשונים, ואף על פי כן חשבון אמרי"ת במר"ת אין

10 לו עיקר מדברי חכמים: ואף מי שבדאו מלבו לא היה יודע בסוד העבור כלום: ולא זמר שאם נולד ניסן [בג"ה] שעי ביום בכל ימי אנה"ו, יהי כנגדו תשרי

(בח"ה) [בג"ה] שעי ותל"ח ביום בכל ימי בנה"ו: נמצא ניסן בכל הימים האלה קודם ו'

שעי וקודם אמרי"ת, וראוי מנ"ר כריו לקיימו בו ביום: ותשרי בכל הימים אחר ו' שעי

ואחר אמרי"ת, וראוי לדחותו מן היום ההוא: ונמצא בהיות ניסן (באג"ה) [באג"ה] יהיה בינו ובין

13 תשרי (ח"ה) [ה"ה] ימים, ובהיותו בשבת ר', היום והימים האלה היתרין מה יעשה בהן? אין להן

צד, אלא למלאות אייר ותמוז או תמוז ואלול; או אחד מהן (י): מועה שבמועין אינו אומר

(1) בהוצאת הרי"ש שפ"טער באמר"ת בפסוק השאלה כדרכו בכל המלים שאין קריאתן ברורה, והנהתי באג"ה, וככתוב מפורש באגרת שיחתיה לראש הגולה או לאחר הגאונים (דף כ"ט ע"א שורה 14). והנה נראה גם מדברי המשגיב כי הבדיל בן מאיר בין ניסן שחל באג"ה והשרי בג"ה"ו ובין ניסן שחל בשבת ותשרי בשני, אלא שגראה מדבריו ההפך שבמקרה הראשון גם בן מאיר דוחה משש שעות, ובשני אם ניסן בשבת ותשרי בשני עד ו' שעות ואמרי"ת כשר. אבל דבר זה אי אפשר, שאם כן לא היה מקום כלל למחלקת בשנת תרס"ד שמועד תשרי חל בשבת, שגם בן מאיר מודה לפי הנסח שלפנינו שנדחה משש שעות. ע"כ הגהתי הרברים להפך, כאשר יראה ויכיר הקורא מתוך המלים הנתונות בתצאית לבנה ואריות. אמנם אין הרבר נסמך שאין כאן פקודת המעתיק כי אם המשגיב בעצמו כתב כן, כי כאשר נראה מכל דבריו עלול הוא עד טאד לשגיאות, וכאשר הראיתי בהערותי.

(2) לפי דבריו בן מאיר (אשר יחסו לו לא בצדקה) שגם ר"ח ניסן אינו נדחה אלא אם כן חל מולדו במר"ת חלקים לאחר חצות, אם כן מה יהיה משפט השנים, שיחול בהן מולד ניסן בסוף ג' שעות ביום (והיה יכול לומר בשתי שעות ור"ד חלקים אלא שתפס ספער שלש), הנה אז יקבע ר"ח ביום ולא ידחה, אבל מולד תשרי שאחריו יחול או בשבע שעות ותל"ח חלקים, ונמצא בנפול כולד תשרי ביום ב' (שאו חל מולד ניסן שלפניו בשבת) ידחה ליום אחר, ואם יתול באחד מימי גה"ז (אשר אז יתול מולד ניסן שלפניו באחד מימי אג"ה) ידחה לשני ימים (משני אר"ז שאחריהם) ויזחק ידח מר"ח ניסן ארבעה או חמשה ימים, תחת אשר לפי קביעתנו את החדשים אחד מלא ואחד חסר, אין בין ר"ח ניסן ותשרי (ושני ראשי החדשים בכלל) כ"א שלשה ימים, ומה יעשה בן מאיר בימים המתרים האלה? אין לו דרך אחרת כי אם למלא אחד מן החדשים החסרים (אייר תמוז או אלול) אם חל מולד ניסן בשבת, או למלאות שנים מהם, אם חל באחד מימי אג"ה, וזה שלא כד"ן.

יודעי דת ודין לכל המעיות האלה? והש"י, כתב בו, לא יתכן שירחק
יום ניסן מיום מולד
מ"ג שע', והיה בעיניו כי הרבר הזה תמה מאוד (1): [וכל זה] מרוב [סכלות]
של כותב.

שעות תתע"ו חלקים ביום שבת עד כ' שעות תתצ"ו חלקים בליל א', וידחה ר"ה ליום ב', ומצא
שאילו נעשה את השנה שלמה עוד יותר יום אחד. וכן בשנה מעוברת שיחול בה מולד תשרי ביום
ג' מ"ה שעות ובסר"ה ולמעלה עד כ"א שעות ונ"ב חלקים (שהם לפי דרכו של המשיג שאינו סדויק
היטב משעה ז' ביום ג' או ח', כלומר עד ח' שעות ביום ג') הנה ידחה ראש השנה ליום חסידי
אילו לכן מאיר, ומולד תשרי של השנה השנית מן ב' מ"ז קנ"א (במ"ו תקצ"ט בחוספת במר"ה) עד
כ' י"ח ואסר"ה (או לפי גבול המשיג ביום ב' כן ד' ותקצ"ט עד ה' ותקצ"ט), ויקבע ר"ה ביום ב'
לפי שיטת בן מאיר, שאינו מודה בדחיה אחת חוץ מבכר"ה לפי דברי המשיג, שאילו אם נעשה
השנה חסרה קדיין יחסר לנו יום אחד, ומה נעשה ליום הצורך או החסר?

(1) המשיג מביא בשם איש ריבנו מענה כנגד קביעת בני בכל שלא יתכן לקבוע ר"ה ניסן של
ש.ה. ד"א תרפ"ב וחג הפסח עמו בשלישי בשבת, לבלתי ירחק ממולדו (שהיה א"ה ג') מ"ג שעות
(חסר ג' חלקים), והוא מראה לו חדשים אחרים שר"ה רחוק בהם יותר ממ"ג שעות (כי יכול להגיע
עד ג"ז שעות וחנ"ב חלקים). כי בכל שנה מעוברת שמולדה ו' כ' תצ"ב (ולפי השבנו י"ו ח' תצ"ב)
ובכל ש.ה. פשוטה שמולדה אסר"ה יחול בהן מולד אדר הסמוך לניסן ביום ב' תתק"ל חלקים וראש
החדש (יום שני שהוא העיקר) יקבע ביום ד' ונמצא בנייהם מ"ז שעות ק"ן חלקים, וכן יהיה בחדשי אייר
ותמו שירחק ר"ה ממולדו יותר ממ"ג שעות (כי בכל שני חדשים ההבדל מתקטן בשעור שעה אחת
תק"י חלקים ונעשה באייר מ"ה תשכ"ד ובתמו מ"ד רי"ח, ועד אלול הרחוק ממולדו מ"ח תשכ"ב
עין בחציה הבאה): והוא הרינו בשנה מעוברת שמולדה א' כ' תצ"ב ופשוטה שמולדה וסר"ה כ"א
הפרש במולדותיהן: וראשי דרשיון משתים הראשונות וזולתי במספר ימים שלמים שנתקן לפניהם,
א' כ' תצ"ב בשני ימים, וסר"ה בחמשה ימים. אך השנים הפשוטות שמולדותיהן אסר"ה וסר"ה, שהן
שיות בשבעת החדשים האחרונים במרחק מולדותיהם מימי קדושיהם לשנים המעוברות שמולדותיהן
ו' כ' תצ"ב, א' כ' תצ"ב, שנות הן לענין שאנו עוקים בו בדבר אחד, כי בפשוטות יעבד גם
החדש שבת את הגבול (בשעור מ"ה תרנ"ו), מה שאין כן בשבת המקביל אליו בשנים המעוברות ואם
נסבה את החדשים למפרע מסוף השנה), סמני שבת חסר ושבת ואדר ראשון במעוברת כאלהים:
ובפשוטה, שמולדה גסר"ה שחדשה כסדרם יעבור גם מרחשון את הגבול (ג' פ"ב) ונמצא בה ששה
חדשים יתרים על המדה. ובמעוברת שמולדה ד' י"א תרצ"ו יעבור בה שבעה חדשים את הגבול:
שבת (פ"ז קס"ה), אדר א' (פ"ד השל"ט), אדר ב' (ג"ה תתרכ"י), ניסן (מ"ג רל"ג), אייר (ג"ד
תק"ב), תמוז (ג"ז י"ד) ואלול (ג"א הקצ"ח); ובפשוטות, בשנה המקבילה לה שהיא פשוטה לפי
פשוטה שמולדה ו' ת"ט, ימצאו שנתה חדשים כאלה: כסלו (מ"ו קצ"ה), טבת (נ"ח תת"ב) וחדשי
שבט, אדר, ניסן, אייר, תמוז ואלול שיהיו לחדשי אדר א', אדר ב', ניסן, אייר, תמוז ואלול
של השנה המעוברת שמולדה ד' י"א תרצ"ו. כך הוא שרשם של דברים. אולם המשיג גומה מה
בכמה פרטים, הוא חושב גם פשוטה שמולדה סר"ה בין השנים שחדשה עוברים על המדה.
וטעות היא בידו, וכמו שאצ"ר עוד על זה. הוא משה את דפשוטות שמולדותיהן אסר"ה וסר"ה
עם המעוברות שמולדותיהן ו' כ' תצ"ב, א' כ' תצ"ב לגמרי ואינו מבחין כי בהפשוטות נמצא חסר
אחד יותר מאשר בהמעוברות הצובר את הגבול, ועוד בה שלישה, כי עוב את שבת העצב
שמולדה ד' י"א תרצ"ו. את הרבר הזה עשה המשיג בכוונה, כי על הגבול הזה הוא נשען עם בן
מאיר, ובעל מחלוקתו האומר לפי דבריו שלא יתכן שיהיה ר"ה ניסן רחוק ממולדו מ"ג שעות, יעשה
את השנה חסרה וגם אחד מן החדשים לא יעבור את הגבול. אולם אם זאת היתה כוונתו כי אז
הקביל המשיג את איצ"ר עשה בהביאו לראיה נגד בן מאיר את השנה הפשוטה שמולדה ו' ה"ב.
ולא הבין דבר מתוך דבר כי בעל דינו יוכל לעטות גם עליה, כי אחר שמולד ניסן רחוק בה יותר
ממ"ג שעות דינה להקצת חסרה, וכל החדשים באים על פקדם בשלום. מלבד זה, אם לא יכול
המשיג להפסיד את בן מאיר בגבול ד' י"א תרצ"ו סמני שלפ"י דעתו אין בן מאיר מודה בדחיה נסר"ה.
שהגבול הזה תולדתו, הנה היה יכול להשיג עליו עכ"פ בגבול ד' כ' תצ"ב המונע כשהו שלאחיה במולד

10 שלא הבין, כי החכמים פעמים שמרדוקין יום קונדש נ"ז שע' הניב חלק ואין חוששין: כי שנה מעוברת שנולד השרי י"ז ח' תצ"ב מרחשון וכסלו שלמין בה, על כן יהי מולד אדר שני (לבי) [ל"ב] התק"ל ונקבע ברביעי, בניניהן מ"ז ק"ג ונולד אייר ל"ה ב' שני' ונקבע בשבת בניניהן מ"ה תשכ"ד: תמוז ל"א ג' [תתס"ב ונקבע ב]שלישי בניניהן מ"ג רי"ח, אלול ל"ד ה' רפ"ח ונקבע (בשלישי) [בששי] בניניהן מ"ג תשצ"ב ו: וכן יגיע בר 15 חרשים שבשנה מעוברת שמולדה יא"ח תצ"ב: וכן תשרי בשנה פשוטה שנולד ל"ז ט' ר"ה יהיו מרחשון וכסלו שלמים גם המה: ונמצאו מולדי אדר ואייר תמוז ואלול כמשפטיהם כשהי' השנים המעוברות אשר פירשתיים: וכן ימי קידושיהן והבניינים כאשר כתבתי *). וכן יאירע בתשרי שבשנה פשוטה שנולד (ל"א ט') [ל"א ט'] ר"ה, וכן יאירע בשנה פשוטה שנולד תשרי (לח"ט') [לה'ט'] ר"ה גם הוא *), אבל בתשרי שבשנה פשוטה שמולדו

זקן, והיה יכול לכלול את המולד הזה עם גבולי ו' כי תצ"ב, א' כי תצ"ב שהביא בתחלה. — כלת ונקבע הנמצאה בסכתב הזה תשע פעמים כתובה תמיד בכ"י בשעות: ונקבע, ואנכי התיי וכתבתי בכל המקומות האלה: ונקבע כראוי.

1) טעות המעתיק או המחבר היא, כי באמת אין ר"ה אלול רחוק ממולדו כי אם בשעור כ"ב שעות השצ"ב חלקים. ונראה שהמציג שאמר בשם בן מאיר שלא יתכן שידחק יום ניסן כיום מולד מ"ג שעות הסם בדרגו מספר שלם, אבל לפי שיטת בן מאיר שיעורו מ"ב שעות תרע"ב חלקים (מ"ג רל"ג פחות אמרית). ואני חושב עוד כי אם אמר בן מאיר את הדברים האלה לא חשב כלל לפתור בהם קביעת בני בכל, אך בלכתו בדרך חכמי ארצו לשום גבולות גם למולד ניסן בצד גבול מולד תשרי, אמר כי בשנת ד"א תרפ"ב שהיא מעוברת גבול ניסן הוא (לפי שיטתו שהוא כסוף אמרית) א' ה' ת"ח (והרחק כר"ח כ"ב תרע"ב), ולכן לא יתכן לדחות בשנה זו שמולד ניסן חל ביום א' ה' ג' רחוק ממולדו כמעט מ"ג שעות שלמות. והמציג חשב דבריו (במשפט או שלא במשפט) כעין השנה על בני בכל והוא טראה לו טעורו מחדשים אחרים.

2) בלי ספק רצה המציג לומר כי שנה פשוטה שמולדה א' טר"ה מכוונת כחדש אדר ואילך במולדותיה וראשי חדשיה (ימי קדושיהן) ומרחקם ממולדותיהם (בנינים שלהם) עם אחת מן השנים המעוברות, והוא שמולדה ו' תצ"ב, כי החרשים האלה שנים בשתי המולדותיהם ובקביעתם, אבל לשוני, בשתי השנים המעוברות אינו מדויק, כי מכוונת היא רק עם אחת מהן, וגם וולת זה טעה, כי לא זו שמולדה וטר"ה כי אם זו שמולדה אמר"ה מכוונת לה!

3) הדברים האלה טעות הם ביד המציג, כי בהיות מולד תשרי המר"ה יקבע ראש השנה בו ביום, ולא ימצא גם הריש אחד בכל השנה שיעבור את הגבול מ"ג שעות, לפי הנראה דן המציג גזרה שות מעצמו: נאמר בשנים הראשונות טר"ה ונאמר בשנה זו כר"ה, אלו שלכות וזו שלמה; מה בשנים אלו עברו ארבעה חרשים את הגבול אף בו יעברו את הגבול, כך דן דינו וטעה, כי שבת שבת השנים הראשונות שמולדותיהן אמר"ה וטר"ה ראש השנה אינו נקבע בימים. ובשנה שמולדה אמר"ה ראש השנה נקבע בימים.

20 לג"מ ר"ה למען כי מרחשון וכסלו כסדרן יהי בה ששה חדשים יתירין
על המידה

הוא: מרחשון י"ד מ (התרצח) [התקצ"ח] ונקבע בשבת ביניהם נ"פ"ב,
מבית י"ז י"א הכ"ד
ומתקדש בשלישי ביניהם מ"ח תרנ"ו, כן אדר ואייר ותמוז ואלול מולדיהן
וקדושיהן
ומשפטיהן (ומסורות) [ומסורות] שביניהן כראשנות 1). ואת מוצא יותר על
כן בשנה פשוטה שנולד
תשרי ל"ו ת"מ כי מרחשון וכסלו שלמין 2), על כן יהיו בה ח' חדשים יתירין
על המידה

23 הוא: (וא לוחן) [ואלו הן] כסלו לב"א (תתק"י) [תתק"י] ונקבע ברביעי
ביניהם מ"ז קס"ה, מבית י"ב הרכ"ח
ונקבע בששי ביניהם נ"ז (הכ"ב) [תנ"ב], שבט לה"ג שמי"א וקידושו
בשבת ביניהם מ"ד תשל"ט
אדר יו"ד (וד) [נ"ד] ונקבע בשני ביניהם (ל... תרכו) [נ"ה תרצ"ו] ניסן
(ל אדר) [ל"א ר'] התמוז ונקבע בשלישי
ביניהם מ"ג רל"ג: אייר (ובה תקס) [י"ב ה' תקס] ונקבע בחמישי ביניהם
נ"ד תקכ"ב: תמוז יה"ו תתרכ"ז
וקידושו באחד ביניהם נ"ג י"ד: אלול י"א ח' תצ"ב וקידושו ברביעי ביניהם
נ"א תקפ"ח.

30 [הר"ן] כי ידענו כי אשר דיבך הדברים האלה אינו יודע באומנות זו כלום:

1) גם כאן אין לשונו מדויק כי במשומה שמולדת נטר"ד החדשים מאדר ואילך מכוונים
במולדיהן קדושיהן ומסורות שביניהן רק עם מעוברת שמולדת א' כ' תצ"ב לא עם זו שמולדת ו' כ'
תצ"ב שאינה שווה עמה כי אם במסורות שביניהן לבד.

2) שבת להוסיף את התנאי הרבתי, שאין זה כי אם בזמן שהשנה היא פשוטה שלפני פשוטה.
והנה סכל דברי בעל המכתב יוצא מפורש שאין מולד זקן נפסל אלא מחלק אחר לאחר חצות,
אבל כשחל המולד בחצות מסש אין ראש השנה נדחה (והוא הדין בכל הגבולים האחרים שאינם
נפסלים אלא בחלק אחר שלאחריהם). אבל כמעט כל המעברים פוסלים גם במולד שחל בחצות
בצמדים, ואחרים נראים כפוסלים בזה על שתי הסקפים, כאשר יראה הקורא אם ידקק היטב בקטועות
אשר בקבוצת הכתבים. והנה מקרים כאלה הסה רחוקים מאד, כאשר העיריות באחת מהעירות
אשר במאמרי פנים. ובכל מסך התקופה הגדולה בת 36288 מחזורי לבנת שהם 680472 שנה
לא נמצא יותר מי"ג דחיות שסבתן מולד שחל בחצות היום בצמדים: שלש בשנת ב' למחזור ושתיים
בשנת ד', ארבע בשנת י"ז וארבע בשנת י"ש. ואלו הן השנים לפי סדרן: שנת 75795 (ד' למחזור 3990),
81901 (ב' למח' 4321), 88369 (י"ט למח' 4651), 186865 (י"ט למח' 9835), 193152 (י"ז למח' 10166),
272787 (ד' למחזור 14358), 377570 (ב' למחזור 19873), 383857 (י"ט למחזור 20203),
390144 (י"ז למחזור 20534), 574562 (ב' למחזור 30241), 580849 (י"ט למחזור 30571),
587136 (י"ז למחזור 30902), 685632 (י"ז למחזור 36086). המספרים האלה ידניעו כעט את
רחנו ויראנו כי לא במהרה תארץ מחלוקת בקביעת השנים לרגלי חלופי הדיעות בענין מולד
שחל בחצות מסש.

200/2

ג.

את הרוב. ואם הוא כדבריו, למה לישראל חכמים וראשים לחשב מולד לבנה ולקבוע מרחשון וכסליו כפי המצאו על פי החוקות אשר קיבלו מן הנביאים? נניחו כל אלה, ויוסיפו על כל שנה פשוטה חמשה ימים ועל כל שנה מעוברת [ששה] כדבריו, וכן יהיו המועדים. ואף ביטל בדבריו מסירת שו"ח חר"ו (בה"ז) [כה"ז], כיון שאמ' אין בין שנה לשנה בסדרות (1) אלא חמשה ימים, נמצאו כל הפשוטות כסדרן, ובמעוברת ששה, נמצאו כל המעוברות חסירין; ובמלה תורת שלימים מכל השנים פשוטותיהן ומעברותיהן, וגם במלה תורת כסדרן מן המעוברות ותורת חסירין מן הפשוטות. אוי לאובר שדברים אלה מתוקנים, כי ביקש להדיח את ישראל מדרך כי אור לדרך (2) [להחליט] דבר אשר כל ישראל יכזבוהו עליו. ואפילו לש[ת]רצה לבקש קביעת שנים שעברו לחפש אולי יש בהם תמורת דבריו (3).

(1) כלומר פשוטה, וכן תקרא בקביעה אתה בלקט מדרשים (דף ב) שהובאה באחת ההערות למפתח.

(2) גם המשיג הזה דורש שם בן מאיר להפך ממשמעותו, כמו שכנה אותו גם רב סעדיה גאון בשם המחשיב.

(3) בקביעה הזאת סתפש המשיג את האשמה אשר טפל על בעל מחלוקתו בקביעה ב', כי כבטל הוא מסירת שו"ח חר"ו כה"ז, ועזבה את כל הפשוטות כסדרן וכל המעוברות חסרות. וכדרכו בראשונה הוא חזר גם פה לאתרוי כ"ה שנה, ומראה, כי מכל השנים הפשוטות שהיו במספר שש עשרה, לא נקבעו כסדרן כי אם חמש, ומתשע המעוברות אך שתיים היו חסרות כשיטת בן מאיר, ושמונה עשרה חסרות נקבעו, שלא כדבריו. והוא מורש בכל השנים האלה את ימי הפסח איך נקבעו לפי חשבוננו, ואיך היו צריכים להקבע לפי שיטת בן מאיר. אך דרך המשיג נפלא וזר, הוא לוקח מן המוכן עשרים וחמשה ראשי שנים לפי קביעתנו ומוסיף על כל אחד מהם בשנה פשוטה שני ימים ובמעוברת שלשה, והוא לו יום הפסח לשיטת בן מאיר, ואיננו שם על לב כי שניו בקביעת יום הפסח גורם שונים אחרים בראשי השנים הבאות אחריו. וכאמ' לו חשב המשיג את עשרים וחמשה ראשי השנים לפי השיטה אשר שם בפי בן מאיר, והיה עושה כל הפשוטות כסדרן וכל המעוברות חסרות, כי אז היה יכול להראות כי אין בכל משך היום הזה גם שנה אחת (וולתי שנת תתכ"ז שהוא יוצא כמנה) שקביעה תסכים עם קביעתנו, וכי אחרי עזר אך עשר שנים (בשנת תתל"ח) כבר נמצא הכרל בין שתי הקביעות בשיעור שבוע שלם. אולם אין צורך להעיר כי הדברים אשר יאמר בעל המכתב בשם בן מאיר אי אפשר שיצאו ספוי, ואם לא ברו אותם ערומים כדעת מלכם, הגם דמויות חסרי בינה שאין להם סבין מה שיהיה מדבר. וכל איש אשר יפרש לעצמו פשר סלת דחיה יבין כרגע גם בלי חשבו מחשבת, כי כל המורה גם באחת מן הדחיות (ובן מאיר, גם לדברי סגנדריו, מורה על כל פנים בדחית מולד וכן שהיא אצלו ית שעות ובמרת) איננו יכול לשום מדה אחת לשנים גם אלו יאבה לעשות כן. והנה מהעדותינו על בעל המכתב הזה כבר נזכר. הקרא לדעת עד כמה דבריו חלוצים. ולא זו בלבד, כי הדברים אשר הוא שם בפי בן מאיר מבחישים אלו את אלו. מסקנתם נראה כי בן מאיר שם לו את חשבון המולדות לקו (חשבון אמרית במרת) ומענתו על ריחוק יום ניסן מיום מולדו מ"ג שעות, ומסקנתם מורים כי בן מאיר שם לו אך שתי מדות מוכרי שתי השיטות האלה ומשיב ולמעוברת שש, מדות שאינן תלויות כלל במולדות; והמשיג מוכרי שתי השיטות האלה ומשיב עליהן (קביעה ב') מבלי העיר כלל כי הן סותרות זו את זו. אם נאבא להפוך בזכות המשיג נוכל לאמר אך דבר אחד, כי בהתפשט בעם המסורה המרגיזה, כי בן מאיר חלק על קביעת המועדים, היה גורלה כגורל כל השמועות העוברות מפה לפה ומאן לאון, כי תעובר צורתה ותקבל תמונת שניות ומשונות בשגגה שוטטת או באשכחם, יש אשר חשבו כי בן מאיר אין לו כי חשבון אמרית במרת, ויש אשר הוסיפו כי גם ניסן אינו נדחה לדבר כי אם משש שעות ובמרת, ועוד אחרים

[תמצא שכן הוא, כי כשאנו חוזרין לספרו כ"ה שנים אנו מוצאין שנת התכ"ו]
[לחשבון הבית שחל בה הפסח בשלישי וכדבריו בשיני, ושנת התכ"ז בשלישי
וכדבריו באחד בשבת, ושנת התל"ב בשבת, ושנת התל"ג בשלישי וכדבריו ברביעי,
ושנת התל"ד בשלישי וכדבריו באחד בשבת, ושנת התל"ה בשלישי, ושנת התל"ו בשבת, ושנת התל"ז
בשבת וכדבריו בחמישי, ושנת התל"ח בשלישי וכדבריו ברביעי, ושנת התל"ט
באחד בשבת וכדבריו בשבת, ושנת הת"מ בשבת וכדבריו בששי, ושנת התמ"א
בחמישי וכדבריו ברביעי, ושנת התמ"ב באחד בשבת וכדבריו בשיני, ושנת התמ"ג
בשבת וכדבריו בששי, ושנת התמ"ד בחמישי וכדבריו ברביעי, ושנת התמ"ה
בחמישי וכדבריו בשלישי, ושנת התמ"ו באחד בששי, וכדבריו בשיני, ושנת התמ"ז
בחמישי, ושנת התמ"ח בחמישי וכדבריו בשלישי, ושנת התמ"ט בשלישי וכדבריו
בשיני, ושנת הת"ן בשבת, ושנת התנ"א בחמישי ושנת התנ"ב בשלישי וכדבריו
בשיני. הרי כאן כ"ה שנים ואין בהם כדבריו אלא שבע שנים, (וי"ה) [וי"ח] הנותרות
שלא כדבריו, ראוי היה לו להביט בכל אלה אבל (ולא יודיע) [לא ידע] עול בושה *].
על כן הכותב (הבכרים) [הדברים] האלה מה נעידהו ומה נדמה לו, ואולה וכסילות
תלויה לו בין עיניו. ולא תורה ולא חכמה ולא יראת יי' ולא בושת פנים ואפילו
דרך ארץ אין בו. ואי אפשר לומר שהיתה כוונתו להעמיד את האמת, שהרי
שנקרותיו גלויים, ולא לקיים דברי חכמים כי רחוק רחוק הוא מהם.
לא לפי הומו עשה כחסיד שומה כי חסיד שומה [מועה ועושה עבירה בשונג אב]ל
אינו מתכוין במעשיו אלא לשם [שמים, כגון שרואה אשה טובעת בנהר ואומר
אסור ליגע בה ומניחה *], [והוא עשה בודון... ואמר, יכול אם אמר לו אביו
ואמו לעבור על אחת] [שלד' מצוה] [מכל המצוות] האמורות בתורה ישמע להם הל'
לומ' ואת שבתותיו תשמרו כולכם חיבין בכבודי *], ובכל מקום שיש חילול השם
אין חולקין כבוד לרב שני אין חכמה ואין תכונה וגו' *], ואפילו למלך שני וגם אלנהן
[ודליהו] ונמריהו הפגיעו במלך *], ולפרוש גם מארץ סבורתם כאשר כת' כי עובד
הלויים את סגריהם *], וכן דויד ואומ' כי עליך נשאתי חרפה וגו' [מזור] [מזור]
הייתי לאחי וגו' *]. ולא עוד אלא כי [הסכיל] [הכסיל] הזה אשר חיבר
את האיגרות האלה נשא ידו בחכמים, וידבר דברי נבלה שבמותו ראוי

אשר הוציאו קול, כי בן מאיר ביטל סמורת שו"ח, כה"ח וחרזו ועושה כל הפשטות כסדרן וכל
המקורות חסידות. והמשיג בלי הכנים עצמו בדבר מה היא שיטתו של בן מאיר באמת, אשר
אולי לא יכול גם הוא לדעתה, השיב תשובות על כל אחת מהן עד כמה שיד בעתו היתה מנעת.
* ככ"י תתכ"ז, אך ברור בעיני כי האות וי"ן אינה כי אם התחלת אות חית שנמחקת יחד
עם יתר הברים החסידים בכ"י והוספתים סדעתי.
* צפניה ג' ה'.

- (*) השלמתי החסר עפ"י דברי התלמוד (מיטה דף כ"א ע"ב).
(*) לקוח מפרשת כהנים ריש פרשת קדושים, ובבבלי (יבמות דף ה' ע"ב ובבא מציעא דף ל"ב
ע"א) הוסחאות כסודות, עיי"ש.
(*) ברכות דף י"ט ע"ב ובמ"א.
(*) יימיה ליו כ"ה.
(*) דהיינו ב' י"א יחד.
(*) תהלים ס"ג ח' מ'.

להם וכיוצא בו אומרן, וכאשר אמר הכת' כי נבל נבלה ידבר ^(א), ולימדונו רבותינו כל הפוסל פסול ואמ' שמואל במומו הוא פוסל ^(ב). אמר כי כתבו אליו רבותינו כל אשפה שלהם. על כן אם על אשפה שיש בה חצים אמר ודאי כן הוא הדבר, כי דברי רבותינו כחיצים שנונים כאשר שבחן הכת' נחצי גבור שנונים עם נחלי (המים) ^(ג), ואמריהם חצים ברורים כאשר נאמ' וישימני לחץ ברור באשפתו הסתריני ^(ד), ואם על אשפתות] מנובלת אמר מומו הזכיר, ועליו

י"י אלהים שהמחויק. ואף אם יהי הראש אל יבוש מלחזור בו, כי כן דרשו רבותינו במשה רבינו הודה ולא בוש לומר לא שמעתי ^(ה). ואף דויד מלבינו הודה בפני הכהנים והלויים וכל ישראל שמעה בהעלותו את הצרון בעגלה ככת' כי למבראשונה לא א פ' י"י ^(ו) וכמה חכמים ואדירים חזרו ותרדו לאמת, כאשר עשה רב נחמן שהעמיד הרגמן ואמר דברים שאמרת לפניכם טעות הן בידי ^(ז). ואם לא שב הוא ישובו מסיעיו, ואם עשו את הדבר הראשון בשגגה אל יעשו את השיני בודון, כי כל ישראל אשר במזרח ובמערב הסכמה אחת על זאת חוץ מן מעט המקומות אשר סביבותיכם, ואתה חכמי ונבונים ^(ח) הצוה לכתוב להודיעני כי אתה עומד [על] [לא העם זהך] ^(ט)

[ד] טוב ולא נשתנה כתמך וריתך לא נמר ומעמד לא הובס ^(י). חכמים רבותינו ותוסף שם טוב על שמך וזכור. [בגלל שמו אשר נקרא עלינו סה אני ואתה. יבש כאשר הוכיח י"י אלוהינו וקורא

(א) ישיה ל"ב ח.

(ב) קדושין דף ע"ב.

(ג) תהלים ק"ב ד'.

(ד) ישיה ס"ט ב'.

(ה) ובהם דף ק"א ע"א ומקורו בתורת כהנים פ' שמיני.

(ו) לא אתם פרץ ה' אלהינו בנו כי לא דרשנוהו כמשה (דברים מ"ז י"ד).

(ז) עירובין דף מ"ז ע"ב.

(ח) הירדן לכנוי סדרו בעדו, כלומר חכם ונבון שלי.

(ט) עשה איכה יונתם וזה ישנא הכתם הטוב (איכה ד' א'), והחכם ר"א עשתיין מזה

לא נשתנה בשםך (היכנס ש"ך). ואין הגדרה נראית בעיני.

(י) נתקלקל, כמו הכוס נופת (משלי כ"ז ו').

לא היה ראוי לכם להכריז לא בחילוף . . . ל . . . מ . . . ל . . .
 13 הכרות הר הזתים ומעילם . . .
 ואמרתם שנגדור את . . .
 כנעני ונסי . . .
 . . .
 . . .

(דף ב ע"א) והזכרתם כי נוסף יגון על סכאבכם ונעשת תקיחתם טפח נפש בקרואתכם

את איגרותינו, אין אנו [חפצים] להכאיבכם באיגרותינו ובנו ובכם נתקיים ולא יסף ששאל לראות את שאל (1). ומה שאמרתם כי אחריתה מרה כלענה, ליראנו ולבהלנו כתבהם ולא אמרתם בלבבכם נירא נא את יי' אלוהינו (2),

5 מצינו שאבותינו הדאשונים לא נהרגו אלא על ייחוד השם שני כי עליך הורגנו ונ' (3)

וכת' אלה ברכב ואלה בסוסים (4) וכת' עמו זרוע בשר ונ' (5) אל השריון עצמיכם

לעשות כפרים אילינו אם כאלה הם בחילוף חוק. וכתבתם האטרו אם חטאנו באשר עבר לא נוסף עוד, אם עשיהם כזאת וחזרתם למוטב והודיתם אולי תישעו, ואם עשיהם בניסן בשגגה אל תעשו בהשרי בודון ויי' הטוב יכפר 10 בעד כל לבבו הכין (6), והזכרתם כי רבו השמועות בגלל אחינו ישראל, והאיגרות

באות אליכם מכל צד; הלא ידעתם שמשח רבינו ז"ל זכה וזיכה את הרבים וירבעם חטא וההמיה את הרבים. שאו מרום עיניכם וראו בעלבון הדור ל . . . שמעו ול . . . ל עם שטיב לנו ולכם לבקש שלום שלא תארע . . . שאין הדבר תלוי אלא בנו לו האמנתם

13 . . . תודיעו לכל שאין למודכם עני. והזכרתם

(עמוד ב') (להרגנו) ועשה שדי למען עמו. וששית (7) ממנו אנחנו אשר עברנו עלינו צרות רבות ורעות וחבישת בית האסורים ועינוי הבל ומ[כונת] עד לצאת הנפש

(1) ששאל א' יום ליה.

(2) על שם הכתוב בירמיה ה' כ"ד.

(3) תהלים ס"ד כ"ג.

(4) ואנחנו בשם ה' אלוהינו נזכיר (תהלים כ' ח').

(5) ועמנו ה' אלוהינו לעזרנו (דברי הימים ב' ל"ב ח').

(6) על פי הכתוב בדה"ב ל' יוח ויטט שפרשוהו ע"י הכהה היא מל"ב מדות של רבי אליעזר ב"ר יוסי הגלילי הירחקה בשם סדור שגח לק.

(7) לפי דעתי צ"ל רש"ת מלשון כל שמעלה רש"ת (נדה ח:): שפירושה חתיכה. יבלומר עצם מעצמו.

הכיפורים (1) ראשונה ושנייה מתחת יד בני ענן השונאים. ובאנו עליכם להיעזר ביוי אלהינו ובכם (2), ועשיתם חסד ושרם מימי. ובחזרתנו אל ארצינו תינינו

3 שבחכם ובירכנו אתכם בחר הותים מול היכל ימי ובשער הבהן, וקראנו הפתיחים.

שלכם בכל המקומות ועזרנו אתכם מאד מאד על שונאים ונמרו עלינו איבה מיכן (3). ואהם חזרתם לדבריהם, אוי נא לנו על זאת, כי חרדה גדולה אחזתנו ונבהלנו עד מאד. עתה לא לכם ולנו (4), כי הפכתם אהבתנו לשנאה ואבר יגיענו וכל יקר אשר חלקנו לא נגרע ממנו. ואהם כמוב בעיניכם עשו, ויעצתם אותנו 10 שלא נעמוד על דברי האמת מפני ששמעתם דברים רבים מחרידים את ליבו של אדם. ממי? מן השונאים המנויים לצד. ביוי במחננו ועליו נשענו. ואם כאת עלינו צרה ורציתם בה, מה יחשב לכם מי החסד שעשיתם (5) ואילך נהרגנו ואלף כמותנו לא נשנה מנהג אבותינו ולא נחליף חק. בו אבל משפט נבחרה לנו הראיות הגדולות. 15 ספני שכתבתם שהיכרו. והשלכתם אותה א. עצם.

(1) נראה לי לתקן: עד לצאת נפש הכושרים (המינים והקראים) כאדם שתולה מלחמו באחרים, ועל דרך הלשון הסורגל בתלמוד ובטורשים: שונאים של ישראל וכדומה.

(2) מזה נראה שהליכות בן מאיר לבגדאד, שזכר אותה גם באגדתו הראשונה (דף ד') ואובר בה שכיני בכל גמלוהו חסד, הייתה לבקש שם עזר נגד הקראים ובני ענן השונאים, אשר הציקו לו וישימו עליו עלילות דברים עד שנחבט בבית האסירים ויפונה כבבל וכו'.

(3) כל הדברים האלה נאסרו גם באגדת הראשונה (דף כ').

(4) לבנות בית ליה אלהינו (עזרא ד' ג').

(5) במה נחשב החסד אשר גמלתנו בראשונה, אם עתה בבוא עלינו כרת עמדתם מנגד וגם רציתם בה, ונספתם גם אתם על שונאינו.

VII.

עוד מדברי בן מאיר (?)

[הקמיעה הקטנה הזאת (נדפסה במיץ J. Q. R. חלק XIV צד 249)
הפריך סרובה בח על העומר, ובכל זאת לא נמנעתי מהשלים דבריה ברובם,
יען כי בנוים הם על שני מאמרי התלמוד, אחד מן הכבלי והשני מן הירושלמי,
שצינחם בהערותי, ועל פיהם נמנה החסרון. כפי הנראה יצאו הרברים מפי
בן מאיר או מחכם אחר מחכמי ארץ הצבי, אשר ערערו תמיד על חכמי חוץ
לארץ הלוקחים לעצמם המשמש לעבר שנים, ככל אשר ראינו עד כה למדי.
הכותב מתאמץ להוכיח, כי אפילו מגדולי חכמי בבל נעלמו דברים בסוד
העיבור כאשר קרה למר שמואל, וכנגדם ירומם את ערך חכמי ארץ ישראל
אשר עמדו בסודו, וכמו ששבחו את רבי יוחנן ואמרו עליו ראה הלשון
שלמדנו בן הנפח, שהקפיד להשעים היטב מלת בעיבור למען הודיע
היטב את הכונה הטמונה בה. והכותב מחליט כי כל הקובע את המעשים
עפ"י חשוב הסולדות לבר ועל פי תורת ארבעה שערים בלי ראייה אגרת אין
דבריו כלום].

בחוצה לארץ ורבי עקיבא עיבר בסת ושש מ
[ואין] משגיחין בעיבור החדש ובקידוש החדש [אלא על בני איין לא
על בני
בבל, ואפילו] המלך [ומד בת] ורה ואינו בקיא בסוד העיבור אין מעברין את
[השנה ואין מקדשין את החדש על פיו, שהרי אמרו בתלמוד אמר שמואל
5 יבילנא לה] קונה לכולה גולה, אמליה 1) אבוי דרבי שמלאי
יודע מר הא דהניא בסוד העיבור מחשבין את תולדתו נולד
קודם חצות או אחר חצות אמליה לא, אמליה מדהא לא ידע
[מר איכא נמי טילי אחרנייתא דלא ידע מר] 2),
[יירה] [והרי] מר שמואל גבור בתורה ומאבות העולם והיו דברים
10 [אלו נעלמים ממנו. וכן] אנו אומרים בתלמוד שלבני ארץ ישראל 3) הני
[לקידוש החדש מתחילין מן הגדול אמר רבי חייה בר
אדא מ] הניהא אמרה כן ראש בית דין אומר מקדש. הני
[לעיבור השנה מתחילין מן הצד אמר רבי זבדא וההן
בייתא ד] לרע לא נהגין ולא שטעין דאמר רב חייה בר מדיא
13 [רבי יונה רבי בא רבי חייה בשם רבי חייה בשם רבי יוחנן
לקידוש החדש] מתחילין מן הגדול לעיבור (החדש) [השנה] מתחילין מן הצד
[וכבר נכנס רבי יוחנן והוא היה הקטן שבהם אמרו לו
אמר הרי השנה] מתקדשה בעיבורה אמר רבי יוחנן הרי השנה

1) מחובר ומקוצר מן אמר ליה.
2) בבלי ראש השנה דף כ" ע"ב, ובבלי לתקו"ה בהא הכינוי כלומר לתקן אותה, ולמנו
הניסא לתקני, ועיין להלן בהערותי לארבעה פעמים לוס"ג (פיס"ג IX דף א' ע"ב שורה 134).
3) ירושלמי ראש השנה פ"ב ה"ה ופרק קמא דמנהגין ה"ב.

[מקודשת בעיבורה אמר רבי יונה] ראה הלשון שלמדנו בן
 20 הנפח אלון אמר בעיבורה הייתי אומר אלו אחד עשר יום
 [שהחמה עודפת על הלבנה בכל שנה אלא בעיבור
 שהוסיפו] לך חכמים שלשים יום. רבי יעקב בר אדא ורבי
 [יטא בשם רבי יוחנן לעיבוד הולבין אחר המינוי לבית הועד
 הולבין אחר הרגיל והוא שניהא] (וכל אחר ו[אחר יושב] במקומו
 23 [כגון רבי חנינא פתח רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש
 חותמין רבי] בא בר זכרא פתח רבי חייה ורבי אמני ורבי אמי חותמין
 [רבי חני פתח ורבי יונה ורבי יוסי חותמין]
 ... אין מש[ניחין] לדבריהם ואין חוששין לדברי הקיבע חרשים
 [בחשוב המ] ולדות לב[ן] ומאבדעה שערים וטי שעיר בלא ראה *)
 30 זו שהי

VIII.

רשימת החלופים שבין רב סעדיה נאון ובן מאיר *

וכל הקציעה הזאת (J. Q. R. XIV—59) איננה כי אם רשימה
 קצרה כוללת חלופי הקביעות בין רס"ג אשר יכנהו בשם ראש אלמתיבה (ראש
 הישיבה) ובין בן מאיר בשלש השנים ד"א תרפ"ב—פ"ד. בצד כל אחת מהן
 רשומים מולדות תשרי וניסן (כמנהג בני א"י) קביעת ר"ה וחג המסח ונח
 מיטן השנה (חסרה שלמה או כפדרה). בשנה השלישית לא יצוין יום המסח כי
 לדברי הכל הוא חל בשלישי ולא יספן את השנה כי כוכבת היא מעצמה
 שהוא לרס"ג חסרה ולבן מאיר שלמה, כאשר העירתי בספר המועדים
 ובמכתב אשר אני מיחסו לאחר מחכמי בבל. השעות ספורות ברשימה הזאת ללילה
 לבר וליום לבר. הבותב משתמש לרוב במלת אל הערבית תמידת ה' הידיעה,
 כמו אלגאון אלמתיבה אלפסח, וימי השבוע יקרא אלאחד אלתלחא (או לתלחא
 וכן לה' תמורת אלה') אלכמיש (בכתיבה ערבית תמורת חסש) אלמבת (תמורת
 שבת); ולכן בהשלימי בשורה 5 ובשורה 16 את הימים החסרים נתבתי אלכמיש
 ואלתמני תמורת חמישי ושני בערבית. — כל הרשימה מובנת מעצמה זולת ענין
 המתוורם השונים שאינם ידועים לכל איש, שכתבתי עליהם הערה מיוחדת.

[חלופים] בין רב סעדיה ז"ל ובן מאיר
 ד' תרפ"ב ליצירה, התניג לחרבן, במחזור רס"ז.
 באדומבה"ז [ששית]; בבהויג"ח שביעית,
 כנחאדומ"ח שמינית, נולד השרי ליל ד'
 5 י"א שעות תתקליב [חלקים, ראש השנה אלכמיש] (שלמים),

(*) לפנינו בשני המקומות הנדוסא סר בר.

(*) קשה להחליט החסרון, ונראה שכוונתו היתה לומר שכל המעבר את השנה רק על פי
 ארבעה שערים ואינו כביא ראה אחרת לדבריו מועדיו בטלים.

עשאה בן מאיר חסרים וראש אלמתיבה [שלמים].
 נולד ניסן לילה אלאחר ה' שעות ג' חלקים,
 הפסח לבן מאיר אלאחר ולאגאון אלהלתא.
 נולד תשרי לילה אלג' מ' שעות תמ"א חלקים,
 10 ראש השנה לבן מאיר לתלתא ולאגאון אלכמיש,
 עשאה בן מאיר כסדרן וראש אלמתיבה כסדרן.
 כאן אלפסח לבן מאיר אלכמיש ולראש אלמתיבה אלסכת.
 נולד ניסן יום דה' א' התע"ט.
 נולד תשרי יום אלסכת ו' שעות רל"ז,
 15 ראש השנה לבן מאיר אלסכת
 ולראש אלמתיבה אל [תאני].

בעל הרשימה מזכיר בדבריו שלשה מיני מחזורי עבור, והוא אומר על שנת
 די"א תרפ"ב (לבהר"ד כמנהג אנשי מערב) שהיא ששית למחזור רמ"ז לפי סדר אדו"ם
 בה"ז, שביעית לפי סדר בהו"י גו"ח ושמינית לפי סדר גו"ח אדו"ם. שני המחזורים
 האחרונים ידועים, כי האחר הוא לפי מנהג אנשי מזרח המונים מהשרי של יצירה
 (ממולד וי"ר) והשני לאנשי מערב המקרימים למנות מהשרי של תהו (בהר"ד). אולם
 מלבד שני הסימנים האלה הנודעים לרוב העוסקים במלאכת העיבור, הנה נמצאו
 עוד שני סימנים אחרים שלא נתפרסמו כל כך, וכמו שכתב רב האי גאון בתשובתו
 המובאה בספר העיבור (צד 97) שהזכרתיה פעמים אחדות. כי אחר שאמר על המונים
 לסימן בהו"י גו"ח שאחזו את השנים כתיקנן לא פחתו ולא הותירו הוסיף לומר:
 ואחרים אמרו כיון שבשביל עבור השנה מחזור זה נקרב את הדבר ונפיל מן העיקר
 (שתי שנים) ונתחיל משנה כבושה (מעוברת) ונהגו אדו"ם בה"ז (והוא המחזור
 הראשון שזכר בעל הרשימה שלפנינו); ומהם אמרו כיון שאנו צריכים להראות את
 הלמד איך אנו מקרבין שנת הלבנה לשנת החמה בהאסף היתרנות, טוב לשום מעמד
 אחר שיבין את הדבר, ונהגו ג"ב גנ"ג ב"ג. וכדברים האלה בעינים כתב החכם
 הערבי אלבירוני שבבר הזכרתו, ואשר כתב את ספרו כשמונה שנים אחרי כתוב רה"ז
 תשובתו הנזכרת (רה"ז כתב תשובתו בשנת אלף שי"ג ואלבירוני — בשנת אלף שי"א
 לשמרתו), והוא אומר על שני הסימנים בהו"י גו"ח ואדו"ם בה"ז (את גו"ח אדו"ם
 שאינו נוהג אצל אנשי מזרח איננו מזכיר כלל) שהם נהוגים אצל יושבי סוריא, אך
 הסימן ג"ב גנ"ג ב"ג, שיש לו אצלו תמונה אחרת נבמב"ג, פשוט וטפורסם יותר

(1) כלומר את מחצית השנה הראשונה של יצירה (כי רבנו האי חושב כרעת האזכרים שבניסן
 נברא העולם) שהיא תשובה שנה, ושנה אחת שלמה שלאחריה. אבל אלבירוני בחשבו את שנת היצירה
 כמולד וי"ד אומר על המונים לסימן אדו"ם בה"ז שגורעים שנה אחת ועל המונים לסימן נבמב"ג
 שהם גורעים שתי שנים משנת היצירה, או לפי לשונו מתאריך אדם הראשון. וכן יאמר בן עלאן
 המובא פה בפנים: כי הראשונים (שאמר עליהם לפני זה שהיו נוהגים בעבור נבמב"ג) כשליכים
 משני בריאת שתי שנים ואזכרים שנה אחת היא שנת בריאת העולם והשנית היא שנת הכולל.
 אבל לא אבין מדוע לא נתן בן עלאן טעם לאסצעים השליכים שנה אחת ומעבירים לפי סדר
 אדו"ם בה"ז, ואולי נפל חסרון בדבריו.

מכולם באשר המציאותו חכמי בכל (בנוף הערבי צד 56 ובתרגום האנגלי צד 66). ועוד קודם לכן מביא את המחזורים, האלה אחר המעברים הקדמונים ר' יהושע בן עלאן שהביא דבריו הקראי בן משיח (בן דורו של רס"ג) ונדרס המאמר בהצפירה לשנת תרנ"ט (141, 142, X), ואלה דבריו הנוגעים לעניננו 1: "ודע כי החכמים הראשונים דל היו נוהגים בעיבור גבטב"ג והאמצעיים נהגו אדו"מ כה"ו וחכמי הדור נהגו כהו"י גו"ח, כי הראשונים היו משליכים משני בריאה שהים שנים, ואומרים שנה אחת היא שנת ברית (בריאת) העולם והשנית היא שנת המבול 2, וחכמי הדור הזה לא השליכו מאומה ונהגו כהו"י גו"ח, וכולם חוזרים על טעם אחר" (שם 141, X). מדברי בן עלאן ואלבירוני נראה כי היו כל הסימנים האלה ידועים בימיהם והסימן גבטב"ג היה לעדות אלבירוני חביב ומקובל ביותר; אולם בספרותו היה הדבר להפך, כי הסימן גבטב"ג כמעט אינו ידוע כלל. מלבד החכמים שהזכרתי לא מצאתי עוד כי אם אצל שני מחברים קראים ובשתי הפעמים נשתבש ע"י המעתקים שלא הבינוהו עוד. האחר הוא סה"ל בן מצליח המוכיר סחזור ג' כ"ט כ"ג תחת גבטב"ג (לקוטי קדמוניות צד 42), והשני הוא ההר"ס שכתב: "וישבו רבן גמליאל וחבריו אנשי סיעתו וחשבו חשבון גו"ח וג"כ עב"ג" (אשכול הכופר סימן קצ"ד) תחת "כהו"י גו"ח וגבטב"ג". וכבר תקנתי את שתי המעות האלה במאמרי פרשת העבור (הכרס צד 317) עפ"י דברי רה"צ הנ"ל, ועתה נתקיימו דברי עפ"י שני עדים, בן עלאן ואלבירוני שאינם יודעים לסימן הזה כל תמונה אחרת וולתי גבטב"ג. — אלבירוני אחר שהוכיר את הסימן כהו"י גו"ח ואת הסימן אדו"מ כה"ו היוצא מן הראשון ע"י גרעון שנה אחת משנות הבריאה (לאנשי מורח המונים מן וי"ד) יוסף לאמר: ויש עוד אחרים הנודעים שתי שנים משנות היצירה וחושבים עפ"י הסימן גבטב"ג שהוא אחר עם גה"ח אדו"מ" (והוא עורך שלשת המחזורים בשלשה ענולים זה לפנים מזה. למען הראות עין בעין כי שלשתם אחד הם, אלא שהשני נודע שנה אחת והשלישי שתי שנים משנות היצירה שהראשון מונה מהן). הדברים האלה פשוטים הם ויוצאים מעצמם גם מדברי בן עלאן ורב האי, ולא הייתי חוזר ומוזכרים כאן לולא ראיתי כמה חכמים גדולים אשר נמו לפי דעתי מן המסלה הישרה. הישראלי בספרו יסוד עולם (מיד"פ"ב) בדבריו על סדר שנות העבור אומר: "כי הא דתניא 3) שנות העיבור שלש שנים שלש שלש שנים שלש דברי רבי אליעזר,

1) מלבד הדברים שהבאתי בפנים לא מצאתי בכל המאמר הזה כל דבר חדש, גם לא כל פרט קטן שראוי לעורר עליו. את המולד הראשון יחשוב גם הוא עם חכמי בכל וי"ד.

2) אל האומרים כן כוון רב סעדיה גאון בספר המבחן או התכרה (כתאב אל תמיון) באמרו: "ואלו האחרים כיון שראו חשבונם פחות שנה אחת אמרו על השנה הזאת שנת המבול היא ודראשונים פתתה מספסר השנים בסדר עולם". ורב האי גאון אומר: "וכל מה ששמעת חלוק דבר זה בין מחמת שנת המבול ובין מחמת דברים אחרים אל תסבור עליו כי דברים ריקים הם". (ספר העבור צד 98-97). אבל כבר העיר הרב שירי (ערך סלין צד 89), כי האומרים כן (חכמי ארץ ישראל) כונו אל דברי הירושלמי (וי"ש ד"ה) ובראשית רבה (פ"ב) ששנת המבול אינה עולה מן המנין.

3) לפי הנראה מקום הברייתא הזאת בפרקי רא, כי שם ידובר הרבה מחשבון העבור. וכן מצא במסכת תהלים צונץ ב"ס ד עולם כ"י: "כי הא דתניא בכריתא דרבי אליעזר (בצואמסקלטע שרי"ל צד 212). אכן לפנינו בסוף פרק שמיני הגירסא: מחזור העבור י"ט שנה ושבעה מחזורים קטנים יש מן המנין.

לפי הנראה מקום הברייתא הזאת בפרקי רא, כי שם ידובר הרבה מחשבון העבור. וכן מצא במסכת תהלים צונץ ב"ס ד עולם כ"י: "כי הא דתניא בכריתא דרבי אליעזר (בצואמסקלטע שרי"ל צד 212). אכן לפנינו בסוף פרק שמיני הגירסא: מחזור העבור י"ט שנה ושבעה מחזורים קטנים יש מן המנין.

לפי הנראה מקום הברייתא הזאת בפרקי רא, כי שם ידובר הרבה מחשבון העבור. וכן מצא במסכת תהלים צונץ ב"ס ד עולם כ"י: "כי הא דתניא בכריתא דרבי אליעזר (בצואמסקלטע שרי"ל צד 212). אכן לפנינו בסוף פרק שמיני הגירסא: מחזור העבור י"ט שנה ושבעה מחזורים קטנים יש מן המנין.

מצרים, שהיתה בשנת בה"ן (למולד בהר"ר) שנת י"ח למחזור, ואלו נרעו ממנה שתי שנים, כאשר נרעו בעלי הסימן גבטב"ג משנות היצירה, פנעו בפשומה שבתחלת המחזור ויצא להם הסימן ג"ח אד"ם. אולם סנין השנים ליציאת מצרים לא היה נזהג בימי המשנה והתלמוד (ונם לא אחרי כן) ואך בדרך קושיא שאלו ודילמא מיציאת מצרים סנינן (ע"ז דף י"א). הנה כי כן שלשת הסימנים האלה מקבילים לשלשת המנינים שאנו רגילים בהם: למנין הבריאה לאנשי מרח (וי"ר), למנין הבריאה לאנשי מערב (בהר"ר) ולמנין שמרות. והחכמים אשר בפיהם הושמו הרעות השונות האמורות בברייתא אינם חלוקים בקביעת השנים הפשומות והמעוכרות, אך נבדלים זה מזה במנין השנים שכל אחד מהם מונה לתאריך אחר, וכל מחלוקתם רומה בטולה למחלוקת אנשי מרח ומערב בענין מנין הבריאה וסימני שנות העבור בהוי' גר"ח גר"ח אד"ם.

IX.

ארבעה שערים לרב סעדיה נאון ולכן סאיר.

[הקטיעה הזאת נדפסה בס"ע (J. Q. R. חלק XIV, צד 498-500), והיא בלי כל ספק לסיג, כי כל לשונה שות עם לשון ספר הבעדים, ואולי היא חלק ממנו או מאמר נספח אליו. החכם שעכסער שהוציאה לאור הקיר על רשימת אחת הנמצאה בירי החכם ארלער סגנון מצרים ונוכר בה חפסיר (פירוש) אבות מלאכות וארבעה שערים לרב סעדיה]. אולם הקטיעה הזאת אשר לפנינו, אף כי הוכחו בה כל ארבעת השערים, כל עיקרה אינו אלא להראות בסה נבדלים הם משערי בן סאיר אשר ברא סלבו. ולכן באמת תועלת כפולת לה, כי כוללת היא שתי הנוסחאות יחד (את השערים שלנו הרפסנו באותיות מעוררות לסנין הברילים משערי בן סאיר). לפעמים תחסר בקטיעה הזאת שורה ושתים והשלמתן מדעתי, אבל הדברים מיכונים על עצמם ואין בהם ספק כלל. סדר השערים מסונה פה מסמך כסדרם אצל נהרואני ובעל מדרש שכל פ"ב, כי אצלם השער השלישי מכון ליום ג' והרביעי ליום ב', והסדר הזה היה גם לפני בן סאיר (אנרת ראשונה דף ח' עמוד ב' שורה 8) ולפני בעל האגרת שיחפחיה לאחר מ"בכי בבל (דף ב' עמוד ב' שורה 5), וזה השער השלישי מכון ליום ב' והרביעי ליום ג'. ולפי הנראה חפץ רס"ג לקבץ יחד את הנבולים המבדילים בין שנה חסרה לשלמה, והם נבולי ז"ח וז"ש ה"ח הי"ש (ובפשומה הי"ח הי"ש) ובית ב"ש, והם הם הנבולים אשר בלוח שערכתי לארבעת השערים מחולקים הם לשנים שנים, ואחר כן סדר את השער הנסאר לו הסבון ליום ג' וקצב את שני נבוליו התחתון והעליון. וביאור כל דברי הקטיעה פשוט ומפורש כעצמו לכל איש אשר יבון אותם עם לוח הנבולים אשר לו].

עמוד א' [כתב בן סאיר שער ראשון, כל השרי שיש בו עיבור ונולד קודם ג'ב חלקין משעה העשירית ביום ששן תסירין, ואם נולד לאחר ככן שליטין (אחת) [תחת] מה שקבעו חכמי כל הש[רין] שיש בו עיבור ונולד קודם הצ"א חלקין משעה התשיעית ביו' ששי

חסרין ואם נולד לאחר מיכן שלימין: וגם כתב ואם אין
בה עיבור

ולא בשנה הבאה ונולד קודם תת"מ"ט משעה ראשונה
5 בלילי ששי חסירין ואם נולד לאחר מיכן שלימין המורת משקבעו
חבמים אם אין בה עיבור ולא בשנה הבאה ונולד קודם
ת"ח חלקין
משעה ראשונה בלילי ששי חסירין ואם נולד לאחר
מיכן שלימין:

וגם כתב ואם יהיה השנה הבאה עיבור ונולד קודם תת"מ"ה חלקין
משעה עשירית בלילי ששי חסירין ואם נולד לאחר מיכן שלימין
10 [תחת משקבעו חבמים ואם יהיה בשנה הבאה עיבור ונולד
קודם ר"ד חלקין
משעה עשירית בלילי ששי חסירין ואם נולד לאחר
מכאן שלימין]
ועוד כתב שער שני כל תשרי שיש בו עיבור ונולד קודם רנ"ו
חלקין

משעה ראשונה ביום רביעי חסירין ואם נולד לאחר מכן שלימין
תחת משקבעו חב' כל תשרי שיש בו עיבור ונולד קודם
(תרצ"א) (תרצ"ה)
15 חלקין משעת (י"ג) [י"ב] בלילי רביעי חסירין ואם
נולד לאחר מיכן שלימין
וגם כתב ואם אין בו עיבור ונולד קודם תת"מ"ה חלקין משעה
עשירית

בלילי חמישי כסדרן ואם נולד לאחר מיכן שלימין המורת משקבעו
חב' ואם אין בו עיבור ונולד קודם ר"ד חלקין משעה
עשירית בלילי
חמישי כסדרן ואם נולד לאחר מיכן שלימין: ועוד כתב
בשערים

20 הללו כל תשרי שיש בו עיבור ונולד קודם נ"ב חלקין משעה עשירית
ביום אחד בשבת חסירין ואם נולד לאחר מיכן שלימין תחת משקבעו
חב' 3 כל תשרי שיש בו עיבור ונולד קודם תצ"א
חלקין משעה תשיעית
ביום אחד בשבת חסירין ואם נולד לאחר מיכן
שלימין. וגם כתב ואם

אין בה עיבור ונולד קודם תת"מ"ה חלקין משעה עשירית בלילי אחד
23 בשבת חסירין ואם נולד יתיר על כן שלימין המורת משקבעו חב'

1) מקצת משחי המלים מה שקבעו.

2) כאן מתחיל שער רביעי.

כל תשרי שאין בו עיבור ונולד קודם ר"ד חלקין משעה
עשירית בלילי

אחד בשבת חסרין ואם נולד לאחר מיכן שלימין (1).
ועוד כתב כל תשרי

שיש בו עיבור ונולד קודם אמרת משעה שביעית ביום (שב) [שליש]
אחוז שלישי וכסדרן תוספת על מה שקבעו חכ' (2) כל תשרי שיש
בו עיבור

30 ונולד קדם שעה שביעית ביום שלישי אחוז שלישי
וכסדרן (וגם כתב ואם

אין בו עיבור ונולד קודם התמיה משעה עשירית בלילי שלישי אחוז שלישי
וכסדרן יתיר על כן הצה דחה אותו ליום חמישי אחוז חמישי וכסדרן (3)
וגם כתב ואם אין בה עיבור ונולד קודם התמיה משעה עשירית

בלילי שלישי אחוז שלישי וכסדרן יתיר על כן דחה אותו ליום חמישי
אחוז חמישי וכסדרן חלופי משקבעו חכ' ואם אין בה עיבור

ונולד קודם ר"ד חלקין משעה עשירית בלילי שלישי
אחוז שלישי

עמוד ב' וכסדרן יתיר על כן דחה אותו ליום חמישי, אחוז
חמישי וכסדרן. ועוד כתב

ואם היה בשנה שעברה עיבור ונולד אחר ק"ג חלקין משעה חמישית
ביום שני דחה אותו ליום שלישי אחוז שלישי וכסדרן [תמורת משקבעו חכ']
ואם היה בשנה שעברה עיבור ונולד אחר הקפ"ט

חלקין משעה רביעית
3 ביום שני דחה אותו ליום שלישי אחוז שלישי

וכסדרן]. עשה כל אלה לספות (4)

על מעותו כדי שיהא הגבול [של] שנת רל"ג עד רנ"ו משעה
ראשונה ביום

רביעי חסרין ומולדה הרי הוא התקל"ב משעת (י"ג) [י"ב] בלילי רביעי
ויאמר הרי

משפמיו (לרדיות) [להיות] חסרין. וכן יהיה הגבול בשנת רל"ד עד
התמיה משעה

עשירית בלילי שלישי לא [י] דחה ומולדה הרי הוא (תמיה) [תמ"א]
משעה עשירית

10 בלילי שלישי ויאמר עד אין (5) לא הגיע למקום הרחיה. אף בשנת
רל"ה אשר יאמר

(1) עד כאן שער רביעי.

(2) זה הוא שער שלישי.

(3) הרבנים הנתונים במסגרת הכפלו שתי פעמים זה אחד זה, ובתחתי למחק את השורות

הראשונות (לא האחרונות) יען כי נמצאה בהן מלה משובשת הזה.

(4) אף כי גם מלת לספות מובנת, נראה לי לתקן לספות וכמו שכתב רס"ג גם בספרי

הסופרים (מיסן ב' דף א' ע"א שורה 31).

(5) במו עדיין, וכן כתב גם בן מאיר באגרתו שתי פעמים.

הרי לא נוסף אמרית חלקין על שש שעות (ויתר) [ויותר] לנו הרבה מאד (על)
[עד] אשר נעשה ו)

האלה יתיר מן הראש. שש ז) הקל הראשון והאחרון הכביר כי לא דיו
שמעה

בשלוש שנים הללו וגרם למקצת ישראל אשר (סביבותם) [סביבותיו]
לחלל את המועדות

האלה אלא בקש למעת דברי מעות בתוך בני יש' לחלל את המועדים
הבאים

15 ולהוסיף על חמא פשע להכשיל רבים בתורה ולמעת בעם מוקש אשר
לא ימיש פרוי. ובכן צוינו ונאספו הראשים והאלופים והחכמים והתלמידים

ונועצנו מה לעשות למכשול הגדול הזה אשר הביאו בן מאיר להעמיד
עצתו, ויאמרו לא נוכל לבקר את כל הנסחים אשר כתב בן מאיר על

זאת אל המקומות, ועוד אפשר כי ננסחו אנרותיו בתוך העם, אבל ראוי
20 לכתוב את הספר הזה להיותו לזכרון בתוך כל יש' להודיעם את מעשה

בן מאיר הזה מתחילה ועד סוף ולהסירם ולהזהירם ולצוות אותם כי כל
(ה)טופס (וכותב) [וכתב] ונסח אשר ימצאוהו בקרב העם וכתוב בה שעה

נ"ב חלקין

במקום תצ"א או תתמ"ה במקום ר"ד או (תרמכ"ו) [תתרמ"ט] במקום ת"ח
או שעה רנ"ו

במקום תרצ"ה או שעה ק"נ במקום (תקנ"ט) [תקפ"ט] לא יסמכו עליהן
ולא ישגחו

23 בהן . (כו') [כי] בן מאיר בדא כלבו בעת הזאת ולא מפי הראשונים .
אבל(ה)

ארבעה שערים האמת[ים] אשר המה מצוים בתוך כל בני ישראל אשר
בכל המדינות מסורות שער ראשון תצ"א ת"ח ור"ד ומסרות שער

שני תרצ"ה ור"ד ומסרות שער שלישי שש שעות ור"ד ומסרות

שער רביעי תצ"א ור"ד ותקפ"ט כאשר מסרו לנו רבותינו

30 בהלכה למעשה, ולא בהלכה למעשה כלבר למדנו את המסרות

האלה אילא אף מן התלמוד יש להן עיקר, כי כן לימדנו רבותינו

אמ' שמואל יכילנא [לתקונה] [לתקונה] לכולה גולה א' ליה אבה בר שמואל

לשמואל ידע מר הא מילתא דתנא [בסוף] [בסוף] העיבור גולר קורם חצות

או אחר חצות אמ' ליה לא, אמ' ליה ומדא לא ידע מר ז). ומפרשי

33 רבנן מאי ננהי מילי אחרינא? ר"ד ות"ח תצ"א [ותרצ"א] [ותרצ"ה] ותקפ"ט.

1) הלשון מנומנם ואולי צריך לתקן: עד אשר יעשה [אחד] מאלה יותר על הראש, כלומר עד
אשר יעבור אחד הגבולים את קצו הקצוב לו.

2) מלת שש מושגשת מאד (שעכמער), ולדעתי צ"ל עיוו, וכאשר כתב גם בספר
המועדים (שם דף א' ע"ב שורה 18): הקל עיוו הראשון והאחרון הכביר.

3) איכא מילי אחרינא דלא ידע מר (ראש השנה דף כ' ע"ב). ובמקום מלת לתקונה
נתתי לתקונה, ועיין למעלה מימן VII הערה 2.

X.

ארבעה שערים לבני ארץ ישראל.

[השערים האלה לקוחים ממדרש שכל טוב לר' מנחם ביר שלמה, בערלין תרס"א ח"ב מצד 90 עד 92. על השערים האלה כבר דברתי בפנים ויחסתים לבני א"י, כי כן יורה על זה סגנון השנים. הלשון הכצוי בדברי בעל השערים האלה: "ואם יעבור זה המנין אפילו בחלק אחד" ויכירנו מיד דרך לשונו של בן סאיר שהמלים האלה חוזרות וגשנות אצלו תמיד. הלשון קובעים הפסח בו ביום "שהוא כתורה" אינה מורגלת אצלנו, ובנגד זה מצאנוה אצל חכמי ארץ ישראל. גם הר"א עפשטיין חושב את השערים האלה למעשה ידו חכמי ארץ ישראל, וראיותיו כבר הבאתי באחת מהערותי למאמרי קרוב לסופו. — דברי השערים קלים להבנים, ובערט אם ישוב הקורא על הדברים שכתבנו עליהם בפנים. ואם יעריך אותם עם לוח ארבעת השערים אשר הוספתי שם, שבו סדרתי גם מולדות ניסן אצל מולדות תשרי כמנהג בעל השערים הזה].

ד"א החדש דרשי ליה רבנן בלשון נוטריקון, החדש "הנה" חשבון ד' "שערים, ומאי ניהו אלו שערי בינה שנמסרו לאנשי כנסת הגדולה לרחות ראש השנה וניסן מיום ליום ולמחרתם ולקבעם בזמן הראוי להם:

שער א'. כל תשרי שיש לפניו (1) עיבור חדש ומולדו קודם תצ"א חלקים (פי' ומולדו של תשרי) משעה מ' ליום ו' (2) וזקן הוא ודוחין לראש השנה ליום שבת (למאי נפקא מינה דאפי' היה יום ו' כשר לראש השנה נדחה הוא למחר, כ"ש שאינו כשר (3), ומרחשון וכסליו חסירין, ואם נולד תצ"א חלקים משעה מ' ליום ו' כמו כן דהוי ליום שבת, אלא שמרחשון וכסליו שלימים. ומולד ניסן יהיה באותו שנה עד שעה ותרמ"א חלקים ליום ג' (4) וקובעין הפסח ביום ג', ואם נולד ניסן אחר זה המנין אפי' חלק אחד כגון תרמ"ב, וזקן הוא, ודוחין הפסח ליום ה'. ואם אין באותה שנה עיבור ולא בשנה הבאה ונולד תשרי מתחילת שעה ו' של יום ה' עד ת"ח

(1) כלומר שיש באותה שנה עיבור (ובשערים האחרים הוא אומר בדרך קצרה כל תשרי מעובר). לפי דרך לשוננו עתה היינו אומרים: שיש לאחריו עיבור, אבל בעל השערים משתמש לענין זה במלת לפניו, וכן דרך לשון התלמוד, כמו שאמרנו: כל ספיקא לקמיה שרינן ליה ר"ה ב:).

(2) כלומר כל תשרי שיש בו עיבור ונולד קודם ו' ב' תצ"א. הכלים "פי' ומולדו של תשרי" שהסגרתו הם הוספה כמעתיק מאוחר, שהיה חושש פן יסעה הקורא שמלת "ומולדו" מיושנה מולדו של תשרי העיבור, ואחרי כן נכנסה ההגהה בפנים ושלא כמקומה.

(3) גם הדברים האלה שהסגרתו בחצאי לבנת הם הוספת אחד המעתיקים שהוקשה בענינו לשון בעל השערים האומר על מולד ו' ב' תצ"א שהוא זקן, כאלו היה כל פסולו במה שנולד לאחר חצות, ובאמת הרי יש בו פסול גדול ממנו שנולד ביום שאינו כשר לקביעת ראש השנה? אולם כל דברי בעל השערים מראים בבירור כי הוא קורא בשם זקן לכל מולד שאין ראש השנה או ראש חדש ניסן נקבע ביומו, ונדחה למחרתו, כי מלות זקן ונדחה אחת הן בפי בעל השערים, ולכן בדבריו על מולד בש"י תקפ"ט בתשרי או ו' י"א קנ"א בניסן שקדם לו שהם נדחים אחרי עיבור יאמר במקום אחר שהעיבור נכנס ביניהן ומקין הפסח (סוף שער א') ובמקום אחר: והעיבור בא ביניהן ומדחה הפסח (שער ג').

חלקים של שעה א' לליל ו' זקן הוא, ודוחין ראש השנה ליום ז' ומרחשון וכסליו חסירין, ואם נולד אחר זה המנין אפילו חלק אחד עד סוף ו' שעות של יום ז' נדחה נמי ליום שבת, אלא שמרחשון וכסליו שלימים. ומולד ניסן יבא עד ד' שעות ותתמ"ה חלקים בליל א' והפסח קובעו ביום א', ולשנה הבאה יבא מולד ניסן עד שעה ותרמ"א חלקים ליום ה', והפסח ביום ה'. ואם יעבור אפי' חלק אחד על מנין זה כגון לא"ר תתמ"ז, זקן הוא, ודוחין הפסח מיום א' ליום ג'; ולפיכך מרחשון וכסליו שלימים, כדי שלא יהא מולד ניסן (האחד) [האחר] בתרמ"ב חלקים משעת ב' ליום ה' ויהא הפסח צריך להידחות מיום ה' ליום ז', ואי אפשר להיות ו' ימים בין פסח לפסח בשנה פשוטה. ואם יהיה בשנה הבאה עיבור ונולד תשרי קודם ר"ד חלקים משעה עשירית בליל ו', זקן הוא וקובעו ר"ה ליום ז', אלא שמרחשון וכסליו חסירין, ואם נולד אחר זה המנין אפילו חלק אחד עד סוף ו' שעות ביום ז' ראש השנה נמי ביום ז', אלא שמרחשון וכסליו שלימים. ומולד ניסן יהיה עד שעה ותרמ"א חלקים ליום א' והפסח ביום א' (מפני שעיבור של שנה הבאה נכנס ביניהן ומזקין הפסח של שנה הבאה ודוחה ליום ז'), ואם נולד ניסן אחר זה המנין דהיינו תרמ"ב חלקים לשעת ב' ליום א' זקן הוא, ודוחין הפסח ליום ג', ולפיכך היו מרחשון וכסליו שלימים, [מפני שעיבור של שנה הבאה נכנס ביניהן ומזקין הפסח של שנה הבאה ודוחה ליום א'] ו.

שער ב'. כל תשרי מעובר ונולד קודם תרצ"ה חלקים בשעת י"ב מליל ד' זקן הוא ודוחין ראש השנה ליום ה' ומרחשון וכסליו חסירין, ואם נולד אחר זה המנין עד סוף שש שעות ליום ה' קובעו ראש השנה ליום ה', ומרחשון וכסליו שלימים. ומולד ניסן אם בא עד ד' שעות תתמ"ה חלקים בליל א' קובע הפסח ליום א', ואם נולד אחר זה המנין אפילו חלק אחד, כגון תתמ"ז, זקן הוא, ודוחין הפסח ליום ג'. ולפיכך היו מרחשון וכסליו שלימים, מפני ששנה הבאה יהא מולד ניסן אחר תרמ"א חלקים משעת ב' ליום ה', וצריך הפסח להידחות ליום ז', ומפני ששנה היתה מעוברת ושנה ה' ב' א' ה' פשוטה, ואי אפשר להיות ו' ימים ביניהם. ואם אין בה עיבור ונולד תשרי קודם ר"ד חלקים של שעה עשירית בליל ה' קובעת ראש השנה ביום ה', ומרחשון וכסליו חסירין. (ואם) [ויבא] מולד ניסן עד תרמ"א חלקים משעה ב' ליום ז' קובעת הפסח ביום ז', ואם נולד אחר זה המנין כגון תרמ"ב דוחין את הפסח ליום א', ואם נולד תשרי אחר ר"ד חלקים בשעה עשירית מליל ה', קובע נמי ראש השנה ביום ה', אלא שמרחשון וכסליו שלימים (וכיוון) [שכיוון] שמולד ניסן עולה עד תרמ"ב חלקים לשעת ב' ביום ז', זקן הוא, ודוחין הפסח ליום א', ולפיכך היו מרחשון וכסליו שלימים.

שער ג'. כל תשרי מעובר ונולד קודם שעת ז' ליום ג' ראש השנה (נדחה) [נקבע] ליום ג' ובסדרן, ומולד ניסן יבא עד י"א שעות ק"ג חלקים לליל ז' והפסח

(*) כלומר אם יתול מולד תשרי לאחר וטר"ד ומולד ניסן לאחר א' י"ג תרמ"ב תהיה השנה שלמה. ואעפ"י שבשנת העיבור הבאה יתול מולד ניסן ו' י"א קנ"א ומולד תשרי שאתריו במ"ו תקפ"ט, שניהם לפני גבולם הפשוט, אין זה מניק לחשבון הקביעות, כי אחרי עיבור ידחו לפני זה, הפסח ליום א' וראש השנה שלאחריו ליום ג', ולכן נובל לעשות את השנה הראכונה הפשוטה לשלמה והמעוברת שאתריה לחסרה.

יום ז', ואם נולד אחר זה המנין בתחלת שעת ז' ליום ג', דוחין ראש השנה ליום ה' וחסירין, לפי שמוֹלד ניסן שוהה לבוא עד קנ"א חלקים משעת י"ב לליל שבת, ומוֹלד תשרי של שנה הכאה שוהה לבוא הקפ"ט חלקים משעת ד' ליום ב', ולפיכך מרחשון וכסליו חסירין ודוחין הפסח מיום ז' ליום א'. ומה הוצרך זה הפסח להידחות מן י"א שעות וקנ"א חלקים מליל שבת ולקבוע הפסח ביום א', והרי כולן נקבעין עד תרמ"א חלקים משעת ב' ביום (א')? אלא מפני ששנה שעברה [נולדה] אחר תרמ"א חלקים משעה ב' ליום א' ודחינו הפסח ליום ג' והעיבור בא ביניהן ומדחה הפסח של שנתו מיום ז' ליום א', לפי ששנת העיבור החסרה בחדשים מרחשון וכסליו אין פסח (שלא) [שלה] נקבע בפחות מחמשה ימים לפסח שקדמה לפניו. ואם אין (ביניהן) [בה] עיבור ונולד תשרי קודם ר"ד חלקים של שעת יו"ד מליל ג' ראש השנה יום ג' וכסדרן ומוֹלד ניסן יבא עד תרמ"א חלקים משעת ב' ביום ה' והפסח ביום ה', ואם נולד אחר זה המנין בלא עיבור דחינו הפסח שלפני ראש השנה מיום א' ליום ג' ודוחין גם ראש השנה מיום ג' ליום ה' וכסדרן ופסח הבא יבא בשבת.

שער ד'. כל תשרי מעובר ונולד קודם תצ"א חלקים משעת מ' של יום א' ראש השנה יום (א') [ב'] וחסירין, ומוֹלד ניסן יבא עד תרמ"א חלקים משעת ב' ליום ה' ופסח ביום ה', ואם יעבור מולד ניסן גבול זה אפי' חלק אחד כגון תרמ"ב משעת ב' ליום ה' דוחין הפסח מיום ה' ליום ז', ואם נולד אותו תשרי שלפני ניסן זה של שנת עיבור אחר זה המנין קודם תחלת שעת ז' של יום ב' ראש השנה יום ב' ושלמיין. ואם אין בה עיבור ונולד תשרי קודם ר"ד חלקים של שעת יו"ד לליל א' דוחין ראש השנה ליום ב' וחסירין, ומוֹלד ניסן יבא עד תרמ"א חלקים משעת ב' ליום ג' ופסח ביום ג', ואם נולד ניסן אחר מנין זה שיעבור על תרמ"א כגון תרמ"ב משעת ב' ליום ג' דוחין הפסח מיום ג' ליום ה'. ואם נולד תשרי אחר מנין זה קודם תחלת ז' שעות של יום ב' ראש השנה יום ב' ושלמיין. ואם היתה שנה שעברה מעוברת ונולד תשרי [קודם] תקפ"ט חלקים משעת ד' ליום ב' ראש השנה [נקבע ביום ב'] ומרחשון וכסליו שלמיין, לאחר מכאן דוחין ליום ג' וכסדרן. ואם נולד ניסן מתחלת הלילה עד תרמ"א חלקים משעת ב' ליום שבת ז' קובעין

א. לאחר שגמר ולימד משפטי קביעת השנים עפ"י ארבעת השערים הוא חוזר ושונה אותם בכללים קצרים. וכמו שהכתיב בכל המסידים חשבונותיהם על מולדות תשרי מעמידים כל תורת העיבור על שתי הדחיות הראשיות אד"ו ומוֹלד וקן (נולד לאחר חצות) ואת הדחיות בט"ו תקפ"ט וגמר"ד הם חושבים לתולדות יוצאות מן הראשונות, כאשר ראינו זאת כמה פעמים בדבריהם, ככה גם בעל השערים האלה, המסיד חשבונותיו על מולדות ניסן מעמיד דבריו גם הוא על שתי הדחיות בדיו ומוֹלד שחל ביום שעות תרמ"ב חלקים, ואת השתים הנותרות, שהן אצלו ז' י"א קנ"א וא"ד תתמ"ז הוא חושב לתולדות, כאשר דברנו על זה בפנים. וכאשר אחזה לי אני חתימת המאמר שאנו עוסקים בה עתה קדומה היא יותר מארבעת השערים שקדמו לה. הראשונים נכתבו בזמן שכבר חזרו חכמי ארץ ישראל למנות השנים מתשרי, ולכן גבולי ניסן והתשרי משמשים בה כאחד, וחתימת המאמר, שהיא באמת אך נוסחא אחרת מארבעת השערים (ולכן הפרדתי את החתימה הזאת מן הדברים שקדמו לה והתחלתי את המלון: "ואם נולד ניסן" משורה חדשה, לא כמו שנרשמו בהוצאת ד"ש באבצר בלי כל הפסק), מקרה בזמן שהיו עוד חכמי ארץ ישראל, על כל פנים לענין חשבון העיבור, מונים שנותיהם מניסן, ולכן כל משפטי העיבור מיוסדים אך על מולדות ניסן בלבד, ולגבולי תשרי אין בהם זכרון כלל.

הפסח בו ביום שהוא כתורה¹), ואם נולד אחר תרמ"א חלקים משעת ב' ליום שבת וקנה היא.
 ודוחין הפסח מיום ז' ליום א' ומיום א' ליום ג' ומיום ג' ליום ה' ומיום ה' ליום ז'.
 והוא סדר קיבוען ודחיתן חוץ מיום א' ויום ז' שפעמים שנידחין בפחות משיעור זה.
 יום א' כיצד? בזמן שמולד ניסן עובר על תהמ"ה חלקים משעת ה' בליל א', ואין עיבור
 לשנה הבאה, דוחין הפסח מיום א' ליום ג' ומשתנה ממסורת שכללנו; מפני ששנה
 הבאה יעבור מולד ניסן על תרמ"א חלקים משעת ב' ליום ה', ואי אתה יכול לקבוע
 בו הפסח מפני שהוא זקן, ולא למחר ביום ז' מפני שאינו כשר, ודוחין הפסח ליום
 שבת, וכיון שאין עיבור ביניהן אי אתה יכול לדחות הפסח של שנה זו ליום ז' אלא
 אם כן דחיתה בשנה זו מיום [א] ליום ג', שאפי' אתה עושה מרחשון ובסליו שלימין אין
 שנה פשוטה עולה על שנייה ימים, ומיום א' של שנה זו ליום ז' של שנה הבאה שני
 ימים הן, לפיכך מקדימין ודוחין את זה מיום א' ליום ג' בפחות משיעורו. וכן נמי
 ביום שבת בזמן שהשנה מעוברת ונולד ניסן קנ"א חלקים של שעה י"ב מליל שבת
 דוחין את הפסח מיום ז' ליום א', מפני ששנה שעברה היה מולד (הניסן) אחר
 תרמ"א חלקים משעת ב' ליום א', ודחינו הפסח ליום ג' כחוק השערים, ומכיון
 שהעיבור בנתיים, אפי' חיסרנו מרחשון ובסליו אין שנה העיבור פחותה מן שפ"ג
 ומיום ג' של שנה זו ליום ז' של שנה הבאה המעוברת אינו אלא שפ"ב ימים, ולכך
 נדחה (אותו) הפסח מיום ז' ליום א', גם שנה זו משתנית מדת האדרת, נמצאו כולן
 (נקבעו) [נקבעין] ונידחין במדה אחת, זו לצורך שנה זו, וזו לצורך שנה שעברה.
 (ופירשו) [ופירשנו] מעם דחיתם בכללם ובכרמם.

סדר אחר בדרך קצרה²).

א. שהרי הפסח נקבע באגה"ז, ונדרה מן בר"י וראש השנה נקבע בבנה"ז

1. דונבא ללשון הזה, הנראה בסקירה ראשונה במיותר, אני מוצא רק בח' לופי מנהגים
 ש בין בני ארץ ישראל ובבל, אשר דברתי על אדותם במאמר, ואני מצוין פה את
 מימניהם לפי סדרם אצל הר"י מיללער (כהשחר שנה ז' ות'). בני ארץ ישראל (משיאין) ביום ד'
 כה' לכה (סימן ל"ה), בני ארץ ישראל עושים יום אחד כמצות התורה (סימן מ"א). בני ארץ
 ישראל נותנין לה (לתורה) כבוד ביציאתה ובכניסתה כתורה וכה' לכה (סימן מ"א). וכבר העיר
 החכם מיללער (השחר שנה ז' צד 294) כי ח' לופי המנהגים הם מעשה ירי חכם אחר מתכבב
 ארץ ישראל. ורבי אביתר אומר במגילתו (צד 472) צריכים הם במצות התורה למסוך על
 דברי גאון החבורה.

2. בעל המדרש אסף בספרו שיטות שונות לאספה אחת. ארבעת השערים הראשונים וחתימתם
 (מן המלין ואם נולד ניסן וכי' עד בכללם ובכרמם שאני תושבם לוסתא אחרת קרומה יותר) חוברו
 אצלו לשיטה אחת. אחריתו הוא מכי' שיטה אחרת שהוא קורא לה בשם "סדר אחר בדרך
 קצרה", המכילה אך כללים קצרים למצוא את יום ר"ה באיזה מיטות השבוע הוא חל, בלי שום
 לב אל סימן השנה הנחמה היא שלמה אי בסדרה (והרצפה לדעת סימן הסנה צריך לחשוב גם
 קביעת ראש השנה הבאה, ולפי מרחק הימים שביניהם ידע את סימנה). אחרי כן הוא מכי' שיטת
 שלישית שהוא קורא בשם: סדר אחר לדחיות ולקיבועין ז' שערי בינה, אשר
 בה נבולו מולדות תשרי וסימני הקביעה מסודרים לא לפי ארבעת הימים הכשרים לר"ה כי אם

וגרדה מן ארצו. (ונבולין) [ונבולין] האיך נדחה מיום כשר ליום כשר שלפניו זהו: אם הקדים מולד תשרי לשעת ז' של יום ז' אפי' חלק א' ראש השנה קבוע בו ביום בשבת. ואם נכנס המולד אפי' חלק א' בשעת ז' ביום ז' זקן הוא, ודוחין ר"ה ליום שני כי למחר שהוא יום א' אינו כשר (ואפי') [לפי] שלא יבא יום הושענא בשבת שאין ערבה דוחה את השבת, לכך דוחין אותו מיום ז' ליום ב'.

ב. וכן אם קידם המולד לשעת ז' ליום ב' אפי' חלק אחד ר"ה קבוע בו ביום ב' חוץ ממוצאי שנת העיבור שאם היה המולד [של] תשרי תקפ"ט חלקים משעת ז' ליום ב' אע"פ שקדם המולד לשעת ז' ר"ה נדחה מן יום ב' למחרתו שהוא יום ג' וע"כ אמרו חכמים דחה אע"פ שהיה ראוי לקבועו בשני נקבע בשלישי.

ג. ואם הקדים המולד של תשרי לשעה שביעית של יום שלישי אפילו חלק א' ר"ה נקבע בו ביום חוץ משנה פשוטה שאם עבר המולד על ט' שעות ר"ג חלקים מליל ג' אע"פ שקדם המולד לשעת ז' של יום ג' ר"ה נדחה ליום ה'.

ד. וכן אם קידם מולד תשרי לשעת ז' של יום ה' ראש השנה נקבע בו ביום, וכן מאחר הכנסת שעה שביעית ליום ה' עד הכנסת שעה ז' ליום ז' ראש השנה נקבע בו ביום ז'.

לפי סדר כל שבעת ימי השבוע, ואחרי שנברר בעל המדרש כמיום ואמר: "נמצאו שלשת סדרי-שערי הבינה כחוכרין על אופן אחד לדחות ולקבוע לעתים מזומנים, ואע"פ שדוחין ראש חדש מיום למחרתו או למחרתים אינו נורע ואינו מוסיף על כ"ט יום וסחצה תשע"ג חלקים לכל חדש חדש". שהי השיטות או הסדרים האחרונים שאינם קובעים את השנים אלא לפי מולדות תשרי אינם נוגעים לענינו כלל. ולכן את הסדר ז' ש ע ר י ב י נ ג ה הנמצא גם בעברונות בשנים קלים השממתי לגמרי, וגם את השיטה הקדומה אצלי בשם סדר אחר בדרך קצרה לא הייתי סביר לנלא שהוכרחי מסנה למעלה בתחיתת המאמר בשם הרי"א עפשטיין את המאמר: "ונבולין" היאך הם נדחים מיום כשר ליום כשר וכו'".

נספחים.

נספח א.

דברים אחרים על דבר המחזורים.

מדברי התוספתא הבבלי והירושלמי בסנהדרין פרק א' אנו רואים כי לאחר מן הסימנים שעל פיהם היו מעברים את השנים בימיהם נחשבה גם התקופה. אך לא נתפרש בדבריהם באיזה דרך היו מעברים על התקופה: אם על פי העיון בסעמר המאורות או על פי החשבון? והנה יוסף הכהן אומר בקדמוניותיו (ספר ג' פרק י' סימן ה') על הפסח שהוא קרב בארבעה עשר בניסן. בהיות השמש במזל מלה, וכזאת יאמר גם פילון במקומות שונים מספריו, וכדבריהם אלה יאמר גם הפלוסוף היהודי אריסטובול, אשר חי בימי תלמי פילומטר מלך מצרים (יותר ממאתים שנה לפני חורבן בית שני), כי היהודים זהירים להקריב את הפסח בעת מלוא הירח אשר יחול אחר משה היום של האביב בהיות השמש במזל מלה (הובאו דבריו בספר געשיכטע דעם יידישען פאלקעם להחכם שירער לייפציג 1830 ח"א צד 629, ועיין אידעלער II, 229). ואחד מאבות הכנסיה הנוצרית, אפיפניוס, שהיה לפניו יהודי, וחי בסוף המאה הרביעית למספרם, מזכיר בספרו מחזור בן פ"ד שנה שעליו היו היהודים סומכים לפי דבריו בימי משיח הנוצרים (אידעלער I, 671); אך דבריו סבוכים מאד וכבר נתחבטו בהם כמה חכמים, וכפי הנראה לא הבין אפיפניוס את דברי עצמו כראוי, כי שמע על דבר מחזור בן פ"ד שנה שהיה נהוג בזמנו ברומי המערבית ויחסו במעות אל היהודים בימי משיחם (אידעלער II, 616 ועיין בהערות II, 243 (1)). סדר השנים המעוברות במחזור הזה הביא אידעלער בספרו (ח"ב מצד 249 והלאה). ואם אמנם המחזור הזה נופל בדקדוקו במחזור בן י"ט שנים הנהוג היום אצלנו, הנה מצד אחר הוא נעלה עליו, כי בהיותו מכיל בקרבו מספר שלם של מחזורי חמה ($3 \times 28 = 84$) יהיו כל ימי השנים חוזרים לחול בימי השבוע כבראשונה. למחזור הזה נמצא זכר גם בפרקי ר"א (פ"ו) אשר יחשבתו לשעה אחת מיומו של הקב"ה, ויאמר

(1) החכם הילנעפערל בספרו דער פסח-שברייט (צד 330) מביא את דברי אפיפניוס בכתבם לשונם ומזכיר בהם ברכורים הרבה, וזו היא אומר כי קשה למצוא פשר לדברי אפיפניוס החתומים: דהמפונטכיו.

עליו כי יש בו שלשה מחזורי חמה (כאמור) וארבעה מחזורי לבנה בני כ"א שנה (כי בהיות אצלו מדת שנת הלבנה שניד יום ושליש, הנה ישובו המולדות לאחר כ"א שנות לבנה לחול בימי השבוע ובשעות היום כבראשונה, עיין שם), אם אמנם אין הדבר מובן איכה ישוּ פ"ד שנות חמה לפ"ד שנות לבנה, אולם נראים הדברים כי מלבד המחזור הזה עוד היו משתמשים במחזור אחר לחשבון הגם, והוא מחזור בן שמונה שנים (Octaeteris) שהיה נהוג אצל היונים, וסדר העיבור בו היה נה"ח (עיין אידעלער I, 294), כי בן מצאתי לאחר מאבות הכנסיה הנוצרית יוליוס אפריקנוס, אשר חי בארץ ישראל במחצית הראשונה לסאה השלישית לספסרם, ואשר רבים מן הסופרים יחשבוהו לאבי ההיסטוריה המיכרוניתית, כי יאמר על היהודים כי מעברים הם שלשה חדשים בכל שמונה שנים כדרך היונים (הובאו דבריו בספרו של שירער I, 627), ונראה שלא ידע ממחזור בן י"ט שנים של מימון, כאשר לא ידעוהו גם חבריו הבאים אחריו, כאשר נראה לפנינו מיד. וכן יאמר החכם הערבי אלכירוני בספרו אלאחר אלבקיה (בגוף הערבי צד 12 ובתרגום האנגלי צד 14) על הערביים שקבלו סדר עיבורם מן היהודים כמאתים שנה לפני בוא מחדש (והוא אי"כ בסוף המאה השניה לאלף החמישי), וכי היהודים מוסיפים השעה חדשים בארבע ועשרים שנות לבנה, וכדברים האלה יאמר גם הסופר מקרייו בפרומרוס יותר (הביא דבריו החכם שפרענגער במאמרו: „איבער דען קאלענדער דער אראבער פֿאַר מחמדי במ"ע ציימשריפֿט דער דיימשען מארגענלאַנדישען געזעלשאַפֿט שנת 1869 צד 145 ע"ש). מן היהודים בא כפי הנראה המחזור הזה לידי אבות הכנסיה הנוצרית, אשר חיו במאה השלישית לספסרם: להיפוליטוס באיטליה ולדיוניסיוס באלכסנדריא של מצרים (וגם אפיפניוס שחי כמאה שנים אחריהם לא יוזכר עוד את המחזור בן י"ט שנים, אם אמנם כפי המוסכם כבר נתקבל באסיפה הניקאנית, עיין אידעלער ח"ב צד 226 בהערה), על דיוניסיוס יאמר איזביוס שיסד את קביעת חג פסחם על מחזור בן שמונה שנים (אידעלער שם) ועל היפוליטוס — כי הקן לו מחזור בן מ"ז שנים (שם צד 218). המחזור הזה נמצא חקוק באמת במצבת זכרון אשר הוצבה להיפוליטוס. על האבן הזאת חרותים ימי מלוא הירח של חדש האביב (מ"ז בניסן) לשש עשרה שנה, באיזה יום מימי השבוע יחולו ובאיזה יום מחדשי תרומים. ימי החדש חזורים חלילה בכל שמונה שנים וימי השבוע נעתקים בכל מחזור כפול ביום אחד למפרע (והוא הדבר שבחר היפוליטוס במחזור בן מ"ז שנה תמורת המחזור הפשוט בן שמונה שנים). השנה הראשונה היא השנה הראשונה לאלכסנדר סירוס (222 לנצרים) וסדר העיבור אדון. ולמעלה מן הלוח כתוב: „בשנים הבאות יהיה (הפסח) כאשר יורה הלוח הרשום למטה, וגם בשנים הקודמות קרו ימי הפסח כפי הרשום פה" (עיין אידעלער II, 215).

המחזור הזה, כפשוט כפול, גם הוא ביותר, כי מיד כעבור מחזור כפול אחד יהיו ימי הלבנה יתרים על ימי החמה שלשה ימים, ונמצא כי כעבור אך חמשה מחזורים כפולים יחולו הימים הרשומים בלוח לא בעת מלוא הלבנה כי אם בעת מולדה. אולם החסרון הגדול הזה אשר יקרקר את כל יסודי המחזור אצל המונים ומנרים לפי חדשי החמה, רחוק הוא מהביא קלקול למונים לפי חדשי הלבנה. לעמים כאלה מסדר הזמנים באמת הוא הירח, אשר יום הולדתו או יום הראותו הוא ראש החדש להם, והמחזור איננו בידם כי אם כעין פלם לבלתי יתרחקו מתקופת החמה.

יותר מדאי; ואין הדבר מוזק אצלם הרבה אם תקדם או תתאחר התקופה כחצי חדש או גם יותר (כאשר באמת גם תקופות שמואל אצלנו נתרקה כבר מן האמת כחצי חדש). ובפרט בעת ההיא שהיו ישראל מעברים את השנים גם על פי סימנים אחרים: על האביב ועל פירות האילן, בעת ההיא היו יכולים להשתמש לצרכם במחזור הזה אשר היה להם למורה דרך להראותם את זמן התקופה בקירוב, ואשר יכולים היו לתקנו מעת לעת עם מצב השמש, וכדברים האלה ראינו גם אצל היונים, שהיו גם הם מונים ללבנה ומוסיפים מעת לעת חדש אחר להשוות חרשיהם עם חרשי החמה, כי השתמשו במחזור הזה, וכאשר ראו שימי מחזור כפול, שחדשו 198, עולים 5847 ימים בעת אשר שש עשרה שנות חמה עולים רק 5844, לא קצרו את ימי חרשי הלבנה, כאשר עשה כזאת היפוליטוס, אך האריכו את תקופת שנות החמה ועשוה 5847 ימים בלי להשגיח על זה כי שנות החמה עושות רק 5844 יום. ואחרי עבור עשרת מחזורים כפולים או 160 שנים, כאשר נתקבץ משיעור שלשת הימים העודפים כדי חדש שלם השוו את חשבונם בעשותם במחזור בן שמונה שנים האחרון שני עיבורים המורת שלשה, כאשר יספר לנו כל אלה גמינס המנכא אצל אידעלער (I-296). בדרך כזה יכלו גם היהודים להשתמש במחזור האמור, ועוד גשוב לנגוע בדבר הזה לפנינו בנספח ג'.

נספח ב.

מעמד הישיבות בארץ ישראל אחרי החתם התלמוד הירושלמי.

מדברי ימי ארץ ישראל אחר חתימת הירושלמי כמעט לא נודע דבר; אך בכל זאת אין ספק כי לא במלו שם הישיבות לגמרי. והנה כבר העירותי על המאמר שלחו מתם הזהרו ברבנו אחאי שטאיר עיני הגולה הוא, כי נשלח מארץ ישראל בימי הסבוראים, וגם שערתי כי המאמר „שלחו מתם הזהרו בחבורה" — מקורו בוטן הזה. החכם נראמן בהערתו לדברי ימי ישראל (ח"ה ציון ה' בסוף הספר) מעיר על דבר הכהן הראש שמעון מבית ארשם אשר בסוריא, אשר כתב (בסוף הטאה השלישית לאלף החמישי) לתפוס את ראשי החכמים (בסורית רישי כהניא) אשר בטבריא ולאצם כי ישלחו דברם אל יוסף דו נואם (המולך על היהודים בערב) לחדול מרדוף את הנוצרים היושבים בארצו. אולם בדבר הזה אין אנו צריכים לעדות מן החוק, כי מדברי בעל סיע זוטא ידענו, כי בשנת תנ"ב לחרבן, רפ"א ליצירה, עלה מר זוטרא לארץ ישראל ונעשה שם לראש הסנהדרין. גם בסוף המאה הרביעית לאלף ההוא נמצאו חכמים בטבריא, כי כאשר העיר החכם נראמן בהערתו ההיא, הלך שמה בשנת 614 למספרם כהן נוצרי אחר להתגייר. בפרק הזה לפנינו או אחריו מעט, החלה בא"י תקופת בעלי המסורה, אשר שלשלה אחת מהם נמסכת מאבות לבנים ששה דורות, שהאחרון בהם, ר' אהרן (בן משה) בן אשר, חי באמצע המאה השביעית לאלף החמישי. (עיין מה שכתב הרא"א דרכי במאמר

לקורות המסרה והדקרוק במ"ע המצפה שיצא לאור על ידי ר"א צעדערבוים (1) ובהערותו להרגום העברי של דברי ימי ישראל לנראטץ (צד 13). בראשית המאה הששית' לאלף החמישי עלה רב אחאי גאון לארץ ישראל ובלי ספק לא הלך אלא למקום תורה. למעשי חכמי ארץ ישראל בימים ההם ייחסו החכמים האחרונים תקין המסורה והנקיד, חבור המדרשים והמסכתות הקטנות, וסדור תפלות ופיוטים, ועתה הנה כאוב סארץ עולה לפנינו ראש ישיבה אחד בארץ ישראל, בן מאיר, ומהאור להלחם עם חכמי בבל וגאונים, אשר אך המה נודעו לנו עד כה בשם נושאי דגל המסורה והרת. אחרי בן מאיר יופיע לעינינו חבל גדול של חכמים וגאונים בארץ ישראל אשר אולי בן מאיר עומד בראשה. שרירי הכתבים הישנים אשר נגלו לנו מתוך גניזת מצרים, בהצטרפם אל הידיעות שהיו בידינו מקודם, נותנים לנו את היכולת לערוך שלשלת של ששה דורות אשר נמשכה כמאתים שנה, אשר התורה היתה ירושה בה, וזה סדרה: רבי יוסף הכהן אב בית דין, בנו רבי יהודה, חסיד דורו, בנו רבי שלמה (מת לאחר שנת ד"א תת"ו), בנו רבי אליהו (מת ד"א תתמ"ד), בנו רבי שלמה (אחי רבי אביתר אשר דברנו עליו בפנים בחתימת המאמר), ובנו רבי מצליח, אשר בשנת ד"א תתצ"א היה ראש ישיבה במצרים. וכבר כתב החכם באכער מאמר נכבד על הדבר הזה (J. Q. R. XV, 79 seq.). ואני אביא פה אך שתי רשימות שהדורות מנויים בהן לסירוגין, אבל נקל להשלימן מן האמור למעלה, ושתיהן נתפרסמו על ידי החכם שעכמער, האחת תאמר: שלמה הכהן ביר גאון ז"ל (הוא רבי אליהו) נין שלמה גאון נכד אהרן קדוש י"י זצ"ל (J. Q. R. XIV, 486), והשנית: מן מצליח הכהן ראש ישיבות גאון יעקב, ביר שלמה הכהן ראש י"ש גיא יעקב, בן אליהו הכהן ר"י ג' י, בן שלמה הכהן ר"י ג' י' ג' (ר"ת גין ונכד) יוסף הכהן בית דין (2) כהן צדק [נכד אהרן] הראש קדוש י"י זצ"ל (שם צד 450, המקום המטושמש בכ"י השלם עפ"י הרשימה הקודמת, ולכן הסגרתי את שתי המלים, נכד אהרן" בחצאי אריו). ויען כי כפי הנראה שם בן מאיר הוא אהרן (ע"ן בהערה לאגרת), יוכל להיות כי אליו הכונה במלים, אהרן הראש קדוש ה". אל אחד הגאונים מן השלשלת הזאת ערכו חכמי רינוס בשנת ד"א תשי"ב שאלה

(1) בכ"י שהביא הרא"א דרכיו נחשבו כראשונה שמונה בעלי מסירה (ובניהם ראש הישיבה רבי פינחס) שהשוו כולם לקרא מלת שתיים כמו אשתים, ואחריו בן יאמר: ועם אלו היו ארבעה, אשר חזק הגדול ז"ל, ואחריו היה בנו נחמיה נפיש (= נוח נפש), ואחריו היה משה בן נחמיה, ואחריו היה אשר בנו, ואחריו משה בנו יעני (מלה ערבית, ופירושה רוצה לומר) משה בן אשר, ואחריו היה אהרן בנו יעני בן משה. ודע כי זה אהרן בן משה בן אשר בן משה בן נחמיה בן אשר חזק זצ"ל היה אחיית השלשלת. החכם דרכיו לא ידע לכונן את המספר ארבעה, שהרי בפרטם אחת מוצא משה וחפץ לנהיג ששה. ולדעתי צ"ל ארבעה עשר (ומלת עשר כרמינה לשם "אשר" שאחריה נשמטה במעות המעותיק), והכוונה: ששנת החכמים הנקובים לפני זה יחד עם אלו הששה חבאים עולים בצדוכם למספר זרבעה עשר.

(2) מקוצר תמורת אב בית דין, וכן נמצאה באגרת אחת הערוכה אל חכמי ארם צובת כפי הנראה ממצרים הדפסה בספר ברכת אברהם שיצא עתה לאור לכבוד הר"א בערלינער (ברלין תרס"ג צד 108), וכן בסוף מגילת רבי אביתר: מרגא ורבנא פרחין הכהן דתיין הנב' (הנכבד) בית דין (J. Q. R. XIV 474).

ע"ד ביאת המשיח וסירכא דליבא (ע"ין R. d. E. J. XLIV, p. 238). ובספרי הראשונים
זוכרו פעמים רבות ראשי ישיבות שבא"י או בירושלים, וראוי הדבר כי ישים אליהם
איש את לבו לאסוף אותם לאספה אחת.

נספח ג.

השבון המולדות בזמן התלמוד.

אך מעטים ורום המה הרשמים אשר נשארו לנו בספרי התלמוד והמדרשים
בענין חשבון מולדותיהם ומדת החדש וקביעת השנים התלויה בהם; והשריד המעט
אשר הניע לידינו איננו מסכים עם החשבון אשר בידינו, כאשר העירונו בפנים.
ופה הנה אמרנו לאסוף את הכל במקום אחד ולהתבונן בהם עד כמה הם מחזקים
דברינו.

(1) ע"ד המולד הראשון ואם בהר"ד או וי"ד עיקר.

ידוע הדבר, כי לפי חשבוננו מולד תשרי של בריאה הוא וי"ד ותקופתו ד'
מ"ז, יום אחד וכ"ג שעות קודם המולד, ומולד תשרי של תהו — בהר"ד, ותקופתו
ג' מ', י"ב ימים כ' שעות ור"ד חלקים לפני המולד. אכן לפי דעת פרקי ר"א
הוא (פ"ו) היו מולד תשרי ותקופתו בתחלת ליל ד', ולא קדם זה לזה אלא
הכל בין תקופתו לתקופתו מ"ז שעות, ושבעל הפרקים מונה מתשרי של יצירה, עוד יהיה
ומכל שכן אם נאמר שהוא מונה מתשרי של תהו (שהוא נראה יותר). אבל בסדר
עולם אמרו: מתחלת ברייתו של עולם היו ימי החמה יתרים על ימי הלכנה י"א
יום (סוף פ"ד ע"י"ש); וגם אם נניח כי הוא מונה מתשרי של תהו, גם אז תתאחר
תקופתו מ"ז שעות ומולדו יקדם יום אחד ויותר. רושם למולד בהר"ד נמצא אך
בתרגום התורה המיוחס ליונתן בן עוזיאל, שנתחבר כידוע בימי הנאונים. מסדר
התרגום הזה בהתאמצו להתאים ספרי התורה עם מעמד המאורות, שתהיה תליתם
כליל ד' ושיתיו מולד לבנה ותקופת חמה חלים כאחד, הקדים שנת היצירה בשתי
שנים, וקבעה בתשרי שלפני בהר"ד, ובגרעו מן המולד הזה יתרון שנה פשוטה
שהוא ד' ח' תתע"ו, סצא מולד תשרי של השנה שהיתה בה היצירה לפי דעתו —
ד' כ' ת"ח; וזה שאמר על המאורות: "ותהו שוין באיקהרן עשרין וחר שעין בציר מנהון
שית מאה ושבעין ותריין חולקי שעתא" (בראשית א' מ"ז), אבל לא שם המסדר המאוחר
הזה אל לבו, כי השנה שלפני בהר"ד צריכה להיות מעוברת לחשבון ג"ח אדו"ט,
ומולד ד' כ' ת"ח איננו מולד תשרי כי אם מולד מרחשון, וכי תקופת תשרי ההיא
קודמת למולדו כ"ג ימים י"ז שעות ת"ח חלקים. החכם הר"ד משה גינבורגר
שהוציא לאור את התרגום הזה מתוך כ"י (בערלין תרס"ג), בהורותו על דברי פרקי
ר"א (שמולד תשרי ותקופתו חלו שניהם בשעת הבריאה בתחלת ליל ד'), שנה את
דיווחי. מ. י. ד. ט. ה.
מ. י. ד. ט. ה.
מ. י. ד. ט. ה.

פני כל המאמר הזה (לרוע) עד בלי הבירו עין, והוא מגיה מדעתו שכן צ"ל: „בציר מנהון (ממה?) עשרא יומין ועשרין וחד שעין ותרי מאה וארבעא חולקי שעתא". ובלי ספק יצא לו זה בדעתו כי יתרון שנת החמה על שנת הלבנה י' כ"א ר"ד (ולפי זה היה המולד בשנה שלפני הבריאה ביום ו' מ"ו שעות לערך, והתקופה ביום ב' י"ח שעות לערך, ואין אחר מהם מסכים עם ספור התורה שתליית המאורות היתה ביום רביעי). וידידי הר"ד צ"ה יפה בהערותיו. לספר מאור עינים (ווארשא תרנ"ט צד 421), אחרי אשר כבר עמד על מקור הרברים סר מן הפירוש הנכון ואמר כי נראים הדברים שהניסא האמתית היא עשרין וחד שנין ולא יותר, והכוונה למה שמבואר בפרקי דר"א שאחר כל כ"א שנה חוזרת הלבנה למקומה וישוב המולד להיות בתחלת ליל ד'. אולם גירסת התרגום כמו שהיא לפנינו מהאשרת על ידי רבי אביתר שכתב במגלתו שדברנו עליה בפנים מאמרו: „ולמה מונין בתחלה מלכהר"ד (כלומר מליל בהר"ד)? שיום רביעי שבא הקדוש בו חמה להאיר ולהקדים על הלבנה מיום ראשון עד תכלית יום שלישי. ובתחלת ליל רביעי קבעם הקדוש כמאמרו ברקיע ושמשו שניהן עד שעמדה הלבנה בעשרין שעות ות"ח חלקים ליום רביעי והוא יותר על החמה וגער בה הקדוש ומיעמה וכך קבע מולדה ושמשה מאותן ג' שעות ותרי"ע (צ"ל ותרי"ב) החלקים, ולשנה שניה לבריתו של עולם עמדה חלבה בלכהר"ד" (J. Q. R. 472/3). ואלו דאו שני החכמים האלה את דברי רבי אביתר לא שלחו ידם להגיה שלא לצורך. אולם בכל אופן חוספת שנה על בהר"ד או שנתיים על וי"ד, נראית מאוחרת, כי רב סעדיה ורב האי גאון בדברם על מנין השנים ליצירה, אומרים כי יש מוסיפים שנה אחת ומונים מבהר"ד וכי העיקר הוא המנין מן וי"ד, אבל מהחוספת שתי שנים לא ידעו ולא ידברו דבר (עיין ספר העיבור להנשיא צד 97). עוד על זאת אעיר, כי גם הקראים שהיו מקדשים הרשיהם עפ"י הראיה, ולא היה להם צורך להתבונן על מעמד המאורות מקדמי עולם, חשבו גם הם כפי הנראה הומנים לאחור, ובאו ליד החלשות שונות. יפת בן עלי בפירושו לבראשית (כפי אשר ראיתי העתק מדבריו בידי ידידי הר"ד ש"א פוזנאנסקי), אחרי שאמר, בי לפי דעת הרבנים היה מולד הבריאה ביום ו' יומיף לאמר, כי בין חכמי הקראים יש חלוקי דעות בדבר, יש מהם אומרים כי בעת תליית המאורות ביום רביעי היתה או הלבנה בשעת מולדה נעלמת מעין, ולא נראתה עד יום הששי, והתחיל אדם הראשון למנות החודש מליל ראייתה; ויש אומרים כי בעת בריאת הלבנה ביום הרביעי התחילה מיד להאיר על הארץ, ומולדה היה ביום ב' שלפניו, וכשנברא אדם הראשון ביום ו' הודיעו הקב"ה שכבר עברו שני ימים מן החדש.

ואני הגה כבר חיותי דעתי כי מולד וי"ד איננו כי אם מולד תלמי שהעתיקו לפי חשבונם אל מדינת בכל והשליכו את החלקים העודפים על י"ד השעות (בערך ת"ם חלקים) למען תפוס מספר שלם ומכוון. ההשערה הזאת קרובה בעיני לאמת. אולם ידעתי כי ימצאו אנשים אשר יקשה עליהם לקבלה, וישאלו: היתכן כי חכמי ישראל אשר בענין קביעת ראש השנה רקדקו אף בחלק אחד, ואמרו נולד קודם חצות בשר, נולד אף בחלק אחד לאחר מכן נרחה, — היתכן הדבר כי ישליכו קרוב לחצי שעה כאלו לא היתה כלל בעולם? אולם את השואלים כזאת אשוב אשאל שאלה גדולה מזו: היתכן כי חכמי ישראל אלה יסרו את חשבונם על המולד האמצעי

שאינו נמצא כי אם בדמיון, והמולד אשר יחשבוהו לנולד קודם חצות ויקבעו ר"ה ביומו יש אשר יולד י"ד שעות אחרי כן ולא יראה הירח כ"א למחר או למחרתים? ועל כרחנו צריכים אנו לומר, כי אחר שעל פי הקבלה שהסמיכות על הכתוב אשר הקראו אותם — אתם אפילו שנגנן ואפילו מזידין, היתה בידם הרשות לקבוע המועדים לפי ראות עיניהם, הפסו להם חשבון אמצעי ומקורב וקבעוהו חוק לכל ישראל כאלו היה מצומצם בתכלית הצמצום. וא"כ לא יפלא עוד אם גם בקביעת המולד הראשון הפסו חשבון מקורב וקבעוהו במספר מכון של שעות שלמות, וישימוהו לחוק כאלו היה מדקדק כחוש השערה.

גם אמנה חכמי ישראל הקדמונים אשר שמו להם משפט לקי כי בידי אדם אי אפשר לצמצם, וכי רק הקב"ה שיוודע עתיו ורגעיו אומר בחצות, המה אשר קצבו כל שעוריהם, אך בקירובים פשוטים (אמתא ותרי חומשי, שבעים אמה ושירים. כל שיש ברחבו טפח וכאלה) אי אפשר שהבנינו עצמם בדקדוקים ובשברי שברים כאלו. כאחר מחובשי בהמ"ד שבזמננו, אשר כמעט למד להוציא שרש המרובע מיד הוא מראה כחו ונבחרתו ומדקדק למצוא בדיוק מדה אלכסונה של חצר המשכן עד עשרה וחמשה עשר ציוני מעשר, ואינו יודע כי גם אלו היו כל מדותיו מצומצמות וכל מלאכת מדידתו מדקדקת בתכלית הדקדוק ומצופית ומגדלת משוכללת ומדויקת בידו. גם אז לא יוכל להבחין חלקים קטנים כאלה. וגם חכמי ישראל אשר בזמן הערביים. אשר בימיהם לפי השערת נחתם חשבון המולדות, בימים אשר כבר החלו לחקור ולבדוק אחר עיוני תלמי, וגם להמיל ספק במדות שקצב לשנות החמה ולחדשי הלבנה, בלי ספק הרגישו ויבינו כי גם מולדו של תלמי איננו ברור ואמתי בתכלית דקדוקו, וגם מרחק בבל מאלכסנדריא לא נטרד כחוש השערה, ובלי ספק לא היו מדקדקים בקביעת המולד הראשון עד שיעור ר"ד חלקים, ועל כל פנים לא היו נמנעים מהוסיף עליהם י"ב חלקים שהם רק 40 סקונדן ולעשותו לריוו חלקים העושים שבר פשוט חמישית השעה (1). ובאמת כל המעיין בדברי התוכנים הקדמונים יראה כי כל החזיונות אשר ראו והתבוננו עליהם קצבו לרוב אך בשעות שלמות, ואם לפעמים השתמשו גם בחלקי שעה או השתמשו רק בשברים נכסם ופשוטים, כמחצה, שליש, רביע או חומש (2), ומעם הדבר מוכן מעצמו כי לא היו לקדמונים

(1) לאות ולמופת כמה קשה היה לקדמונים לכוון בדקדוק רגע המולד או ההקבלה, אשר הקראו הפשוט וחשבהו לרבר קל "כמשחל ביניתא מחלכא", אביא אך משל אחד. התוכן הערבי אלכתיני אשר התחם הנודע La Lande יחשבוהו לכוכב מזהיר סדרנה ראשונה, עיין בעצמו ובכבודו על לקות לכנה אחת אשר היתה בי"ד ימים לחודש מהם ר"ע לחשבון הישמעאלים, והוא יום י"ד אב ד"א תרמ"ג 23 יולי 883 למנין הרגיל, ובדקדוק גדול מצא זמן ההקבלה האמתית חי שעות ועשירית שעה אחר חצות היום, וההקבלה האמצעית יצאה לו בחשבונו, ככמו שליש ורביע שעה אחר חצות (עיין ביסוד מ"ד פ"ו). וכאשר חקרתי על העיון הזה על פי לוחות התוכן אפאליצער מצאתי כי היתה ההקבלה האמתית 40 m 46 h 7 וטעה א"כ אלכתיני בעיונו כשליש שעה בקרוב, וההקבלה האמצעית 21 m 1 h וטעה א"כ בחשבונו מעבר האחר שלשה רבעי שעה יותר ממש.

(2) יעניין נא הקרא, למשל, בספר שפיעציעל לער קאנאן דער זאננע-אונד סאגד 6 ינסטערניססע, בערלין 1899, שם אקף מחברו החכם F. K. Ginzel את כל הלכות ההסתרויות שהיו משנת 900 לפני המנין הרגיל עד שנת 600 לאחריו. את הקרא שאין ספרים כאלה מצויים בידו מעיר רק על דברי בעל סאור עינים (בהשמטה לפרק מ"ב), המביא

כלי השעות מדוקדקים כחוט השערה כסאנו עתה, והיו קוצבים הזמן ביום ע"י צל המעלות או אבן השעות (ננאמן או זאנען-אוהר), ובליילה ע"י חלפסדראות של מים ואורלונגן של חול (וואססער-אונד זאנד אוהרען). ואם התוכנים הגדולים אשר חכמתם אומנותם לא הכניסו עצמם בדקדוקים יתירים שהיו עוברים או גבול יכלתם, על אחת כמה וכמה שלא עשו כזאת חכמי ישראל אשר חכמת התכונה לא היתה אומנותם. כל הקושיות האלה וכל הדוחק הזה יהיו כלא היו אם נסב עינינו מתשרי של תהו אל תשרי של יצירה, כי שם נמצא באמת את המולד רק בשעות שלמות (וי"ד) מסכים עם דרך הקדמונים, וכאשר נקל היה לנו לחזות מראש. הדבר הזה בלבד, שמולד תשרי של תהו הוא מספר שבור ומולד תשרי של יצירה הוא מספר שלם, די כח לו להוכיח כי חשבון המולדות נוסד בבבל, במקום אשר שם מנו לתשרי של יצירה, ולא בארץ ישראל אשר שם היו חושבים לתשרי של תהו. ולא יפלא אפוא הדבר אם המונים את השנים מניסן בחרו להם גם הם מולד שלם בספר שעותיו ד' מ' ולא ד' מ' תרמ"ב.

(2) ע"ד מדת החדשה של לבנת.

מדת החדש שהיא אצלנו כ"ט י"ב תשצ"ג, קצובה בפרקי ר"א וברייאה דשמואל כ"ט ימים י"ב שעות ושתי ידות שעה, ואם אמנם נמצא בתלמודנו שאין חדשה של לבנה פחות מכ"ט יום ומחצה ושתי ידות שעה וע"ג חלקים (רי"ה כ"ה), הנה כבר העיר בצדק בעל נחמד זנעים (סימן רי"ג) שהמלים וע"ג חלקים הן הוספה מומן מאוחר. ובאמת מצאנו לר' משה הדרשן האומר מפורש: "שאין מונין לחודש ע"ג חלקים אלא כ"ט יום וחצי ושתי ידות שעה בלבד הם מונין בכל סוד העיבור של הנאים" (עיין דבריו בב"ח ח"ח צד ל"ז ופניני שד"ל צד 484). וכפי הערת הרחוקים (יסוה"ע מהדורא נ' צד 84), גם המלים, ומחצה ושתי ידות שעה מיותרות. ובאמת על המולד האמצעי לא יתכן לאמר שאינו פחות אלא שכך היא מדתו, והמולד האמתי לפעמים פחות הוא מן השיעור הזה, ולא יעלה גם לכ"ט יום. ולא עוד אלא שעל מדת החדש לפי הראיה, אשר על פיהו היו מקדשים בימי רבן גמליאל בעל המאמר הזה, החדשים נמנים לימים ולא לשעות, ולא היה צריך לומר אלא: "אינו פחות מכ"ט יום" ולא יותר. וגם חלוקת השעה להתר"ף חלקים לא היתה נזהגת בימי המשנה והתלמוד, כי היתה להם חלוקה אחרת כמפורש בתוספתא (ברכות ריש פ"א): "העונה אחד מעשרים וארבעה בשעה, והעת אחד מעשרים וארבעה בעונה, והרגע אחד מעשרים וארבעה בעת" (י). ועל זה יסד ר' אלעזר הקליר את דבריו בפיוט אז ראית: "ועונות

את דברי תלמי שקצב את, כשזה היום התורפי בשתי שעות לאחר חצות יום רביעי לחודש אחר, שהוא מספר שלם ומכוון כלי תוספת חלקי שעה.

(¹) החכם באנעט בספר: מיימונים זייטאנדבערעכנונג (צד 31), אשר לא ראה בלתי אם את דברי הקליר, הוצרך להסביר מדעתו שיש עוד מדה ממוצעת בין העונה והרגע, שהיא אחד מכ"ד בראשונה וגדולה כ"ד פעמים מן השניה, ולא ידע לקרוא את המדה הזאת בשמה, ונעלמו ממנו דברי תוספתא האומרת כן מפורש וקוראת את המדה הזאת בשם "עת".

היום חמש מאות ושבעים ושש, ורגעי העונה כעונות כל היום" (סלוק לפרשת שקלים), אם כן יש בשעה אחת 24 עונות, או 576 עתים, או 18824 רגעים (נמצא הרגע 6/64 חלק אחד מחלקי התר"ף). ובכס' ערכין (דף ט' ע"ב) נמצא לפי הגירסא שיפנינו, והאיכא יומא דשעי ויומא דהלתינ שנין", ונראה קצת שחשבו את החורש כ"ט יום י"ב שעות השצ"ב (לא השצ"ג) חלקים, אבל נראה יותר כי שלש המלים: "ויומא דהלתינ שנין" נוספו בזמן הערביים, שהנהיגו אצלם מחזור בעל שלשים שנה, שהשנים המלאות (בנות שניה ימים) אשר בו מסודרות בסדר בהוי גו"ח ארד"ט כידוע. וזה הוא טעם שנוי הלשון, "והאיכא יומא דשעי" (ולא אמרו דהלתינ שנין) ויומא דהלתינ שנין (ולא דחלקים)", מפני שנכתב המאמר הזה בזמנים שונים ומסכות שונות: חציו הראשון נכתב בזמן שחשבו יהרון שנת הלבנה אך לשעות בלבד, והשני בזמן מאוחר כאשר כבר נתפרסם ונודע המחזור בן שלשים שנה אשר לערביים, והלשון יומא דהלתינ שנין נעשה על ידי זה כשם שכני נפרץ בעם וידוע לכל. וזה שלא כדברי הרח"ם המוחק גם את המלים: "והאיכא יומא דשעי", ואני אינני רואה בזה כל יסוד וכל צורך.

(3) ע"ד ניסן שיצאו ישראל ממצרים.

בענין ניסן שיצאו ישראל ממצרים הדעות חלוקות (עיין בבלי שבת דף פ"ז ע"ב). לדעת בעל סדר עולם (פ"ה) חל בששי, ולדעת המכילתא פרשת בשלח ופרקי ר"א (פ"ט ז) חל ראש חודש בחמישי בשבת. בעל מדרש לקח טוב (שמות מ"ז א') דוחה את המכילתא מקמי ברייתא דס"ע, אך כל המחברים האחרים אשר הובאו בהערות הר"ר בער ראמנער לס"ע במקומו, מחזיקים בדעת המכילתא ופרקי ר"א. ובפסיקתא רבה (פרשת החודש) מפורש יותר, כי שם אמרו שהיתה אז התקופה בתחלת ליל ה' והמולד ביום רביעי בחצות והתחילו חדשי התקופה (החמה) וחדשי הלבנה כאחד בתחלת ליל חמישי ז', ועל המאמר הזה נוסדו דברי הקליר בפיוט לפרשת החודש המתחיל: אבי כל חוזה. והנה אם נחשוב מולד ניסן לשנת בהמ"ט, שבה היתה יציאת מצרים, נמצאנו ז' יום תקל"ן ולא בחצות יום ד'! והנה זה ימים רבים לפנינו (בתחלת המאה התשיעית לאלף העבר) התאמץ רבי משה הדרשן לשום העקוב למישור. לפי דעתו תחשוב הפסיקתא והפייטן אחריה מרת שנת הלבנה שניד יום ושליש ומרת החודש כ"ט יום י"ב שעות ושתי ידות שעה, כשיטת פרקי ר"א וברייתא דשמואל; ומולד ניסן של בריאה בתחלת ליל ד' שבו היתה התקופה (לא ז' ט' תרמ"ב אחריה כמנהגנו);

(1) אל דברי פרקי ר"א אלו כוון בלי ספק הפירוש המיוחס לרש"י בכראשית רבה פ"ח בהיבאו זאת בשם ברייתא דשמואל ורח"מאי; כי שני הספרים האלה, הפרקים והברייתא, כיוחסים אצל הקדמונים פעם לריא בן הורקנוס ופעם לשמואל, ועיין מה שכתב בענין זה החכם פליפאטוסקי בהקדמתו לספר העבור להנשיא.

(2) ראה להעיר כי ר' שמואל ב"ר נחמן בעל המאמר הזה בפסיקתא אחר הוא עם ר"ש בר נחמני בעל המאמר הנודע בנמרא (שבת ע"ה) שמצוה על האדם לחשב תקופות ומולות.

ושני אלפים תמ"ח שנות חמה, שעברו מב"ע עד יציאת מצרים, שהיו בהן תשע מאות עבורים ואחד העושים ע"ה שנות לבנה וחודש אחד, שוות אפוא לשני אלפים תקכ"ג שנות לבנה ועוד חודש אחד. ובחשבו שנות הלבנה וחודשיה לפי מדרגם שאמרנו למעלה יצא לו מולד ניסן בשנת יצ"מ ד' י"ב תשי"ך, והוא בבקר של יום ד', ונראית הלבנה (!) אחר חצות בשתי ידות שעה" (דברי ר' משה הררשן געתקו ע"י רשר"ל מתוך פירוש למחזור כתוב בשנת ה"א ס"א, עיין ברם חסד חלק ח' צד ל"ז ופניני שד"ל צד 435). אבן כל הכרכורים האלה יראונו אך את מעשה תקפם של הראשונים; אשר לא נקפם לבם אף רגע קמן לפרש את דברי רבותינו שלא עפ"י ההלכות והמנהגים שנתקבלו בזמניהם, אך כח אין בדברים האלה להציל את דברי הפסיקתא והפייטן; ושלוש השורות בדבר, אשר יהפכו את כל חשבוננו על פיהו. האחת, הפסיקתא אומרת גולד בחצות, והוא אומר בשתי ידות שעה בבקר. והשנית, כי לא תשע מאות ואחד אך תשע מאות ושנים עבורים עברו מניסן של בריאה עד ניסן של יציאת מצרים, כי כל דרך חשבוננו מראה בעליל, כי יצ"מ היה לפי דעתו בשנת בתמ"ט, והיא היתה מעוברת, וא"כ יהיה מולד ניסן ו' א' ש"ס! והשלישית, בחשוב ר"מ הררשן שנת הלבנה לשנ"ד יום ושליש מצד אחד. ומנותו מצד השני שבעה עבורים במחזור י"מ (או התקיא עבורים בשני אלפים ותמ"ח שנה) הוא מרכיב שני הפכים בנושא אחד, ונקל להבין כי מהתחברות כזאת לא יצא רע אמת. אמנם כן, התקופה והמולד יחולו לחשבון זה ביום ד' אבל ראש חודש קודם להתקופה 119 יום; כי 2448 שנות חמה עולות 894132 יום ושני אלפים הקב"ג שנות לבנה ועוד חדר אחד עולים 894012 ועוד י"ב שעות ושני שלישי שעה! ובאמת אם נחשוב שנת הלבנה שנ"ד יום ושליש נצטרך לעשות בשני אלפים תמ"ח שנה תשע מאות וחמשה עבורים, ונמצא מולד ניסן חל ביום ג' ט"ז שעות ושליש לא בחצות יום ד'!

ר' משה לטיף איש ירושלים (וגם הוא דרשן) בחר לו דרך אחרת, וכפי אשר זכיר דבריו בעל מאור עינים (פרק ליה), העתיק את זמן יציאת מצרים משנת בתמ"ט עד בתנ"ז, כי בשנה ההיא חל באמת ר"ח ניסן בחמישי בשבת. אבל החכם הזה המחליף את הזמנים ומסדר אותם כרצונו (מכלי שים על לב כי דברי חז"ל צריכים להתפרש ע"י דבריהם בעצמם, והם חשבו יצ"מ לאחר בתמ"ח) לא הרגיש כי מולד ניסן חל אז לא בחצות יום ד' כי אם ביום ה' ו' ר"ג, — והתקופה חלה לא בתחלת ליל ה' כי אם בתחלת ליל א' ארבעה ימים קודם ר"ח ולא נכנסו חדשי חמה ולבנה כאחד!

תחת אשר הר"מ לטיף העתיק את זמן יצ"מ לפניו, העתיקו הנאון ר' משה פרוינצאלי לאחריו אל שנת בתמ"ז (עיין דבריו בהשגתו על האדומי הנרפס בסוף ספרו מאור עינים): אך גם הוא העלה בידו אך חרס. מולד ניסן חל אז ביום ד' י"א קניא בטרם בקר ולא בחצות, והתקופה חלה לא בתחלת ליל ה' כ"א ביום ב' י"ב שעות בבקר, חמשה ימים לאחר המולד, ולא נכנסו כאחד כדעת הפסיקתא והפייטן. הגנו רואים כי יותר ממה שנתקשה משה רבינו, לפי אגדת חז"ל, בראיה הלבנה, נתקשו שלשת החכמים אשר נקראו בשמו, בחשוב מולדה, ועמלם בשאר מעל.

גם החכמים האחרונים לא אמרו נואש, וייגעו לישב הסתירה הזאת, החכם

ר"א שווארץ בספרו: דער יודישע קאלענדאר חפץ להוכיח ממאמר הפסיקתא, שהיתה תקופת רב אדא ידועה לקדמונים, כי בשנת בתמ"ח שהיתה מ"ז למחזור הלבנה תקופת ניסן חלה באמת ביום הראשון של פסח (צד 34). ומי חכם ויבן אלה? הפסיקתא והקליר אומרים שהתקופה חלה בראש חדש והוא אומר שהחלה בפסח, הם אומרים שהיה זה ביום ה' בשבוע, ופסח של שנת בתמ"ח חל ביום ג' לפי חשבוננו! והרה"ג ר' אריה ליב ליפקין בנוספותיו לפירוש ברייתא דשמואל רצה לישב הדבר בשני פנים: או שיציאת מצרים היתה בשנת בתמ"ז (ובואת כבר קדמו הר"ם פרוווינצאלי), שהיה אז המולד ד' י"א קנ"א, או בשנת בת"ן, שמולדה היה ה' ב' של"ב, שניהם לפי החשבון האמצעי, וא"כ יוכל להיות שהמולד האמתי שהוא יכול להתרחק מן האמצעי לערך יד שעות, חל אז באמת ברביעי בחצות. ואם אמנם אמר הרב דבר חכמה, בכ"ז האמת אינה כן, וכפי הנראה התקשרו עליו כל המסבות לקלקל מחשבתו הרצויה. התקופות לא אבו לחול בשתי השנים האלה יחד עם המולדות, והמולדות האמתיים, אשר באמת יכלו להתקרב אל חצות יום ד', עשו קנוניא ביניהם, ויתרחקו ממנו עוד יותר מן האמצעים. חשבתיו את שני המולדות האלה ומצאתי, כי הראשון (בתמ"ז) שב לאחוריו כארבע שעות ושליש (והיה א"כ כשעה אחת לאחר חצות ליל ד'), והמולד השני של שנת בת"ן עבר את האמצעי לפניו כ"א שעות ושליש (והיה א"כ לערך ד' שעות לפני חצות יום ה')¹.

אולם באמת אך הוא יהיה כל עמלנו לישר את ההדורים כל עוד נעלמו ממנו דרכי חשבונם ולא נדע את מדת החדש ואת המולד הראשון שחשבו על פיהן. ואחרי אשר נתנה רשות לבעלי ההשערות, אנסה לתת גם אני השערה חדשה לפני הקוראים. שמענו למעלה (בנספח א') מפי שני סופרים הרחוקים זה מזה במקומם בזמנם וכלשונם, המעידים כי היהודים היו נוהגים לעבר ע"י מחזור בן שמונה שנים שהיו בו שלשה עכורים, או תשע עכורים בארבע ועשרים שנה. ואחרי ראותנו כי ב' אלפים המיח שנה כלות בשמיניות בלי כל שאריות, הנה כמעט בלי רצוננו יתגב אלינו דבר, כי הפסיקתא מיוסדת על המחזור הזה, כי גם אלו ידעו שאין המחזור הזה מדויק כל צרכו, גם אז לא היו נמנעים מהשתמש בו בדברי אגדה ובחשבונות שאינם נוגעים לדיון². ולפי זה נמצא כי בעת תליית המאורות החלה הלבנה להאיר שש שעות

¹ בדרך קרוב לזה חפץ הרב הנוכח לישב את הסתירות שיש במדת שנת החמה בין תקופת שמואל ותקופת ר"א ותקופת התוכנים אשר בזמננו. ובמאמרו על ענין התקופות (דף ב"ז), ואמר כי שלשת מדויקות אך בזמנים שונים: הראשונה בשעת בריאת העולם, השנייה בזמן סתן תורה, והשלישית בזמננו (בעיקר הדברים כבר קדמו בעל יסודע מ"ב ע"ש), כי מדת שנת החמה מתקנת והולכת כידוע. וגם כאן לא נחית הרב לחושבנא, אף כי בודאי לא נכחד ממנו כי בכל מקום שיר החשבון באמצע לא נוכל להוציא כל משפט בלי שאל בראשונה את פיהו. ובאמת הגנו יודעים כי שנת החמה בהיותה בתכלית גדלה או קטנה אינה מתרחקת ממדתה האמצעית כי אם בערך 38 סקנדין, וכי היתה בתכלית גדלה בשנת 3000 לפני המנין הרגיל (שס"ה יום ה' שעות מ"ט מינוטין כ"ה סקנדין). בשנת 2300 תגיע אל סחירה האמצעי (מיח מינוטין מ"ז סקנדין), ולתכלית קטנה (מיח מינוטין ח' סקנדין) בשנת 7600.

² גם אבי הכנסיה הנוצרית היפוליטוס, אשר אסרנו עליו למעלה (בנספח א') כי בחשבון קביעת מועדי השתמש במחזור בן שמונה שנים כפול, כתב ספר דברי הימים, כפי הנראה מבריתא אדם, וקצב בו פסח מצרים, פסח יהושע, מוקיה ויאשיה, ופסח שבימי עזרא ונחמיה ע"פ המחזור הזה. ע"י אידעלער ח"ב צד 215 וצד 225.

אחרי מולדה בתחלת ליל רביעי, ובכל מחזור בן שמונה שנים התקופה והמולד נעקקים לפניהם בשלשה ימים, ונמצא מולד ניסן בשנת בתמ"ט אחר עבור 806 מחזורים מצומצמים, בחצות יום רביעי, והלכנה נראית בתחלת ליל חמישי עם תקופת החמה שחלה גם היא בתחלת ליל ה', והתחילו חדשי תקופה וחדשי לבנה כאחד כדברי הפסיקתא, ובתחלת בריאתם בחלון אחד נמצאו כדברי הפייטן.

עפ"י הדברים האלה אולי יוכנו לנו דברי בעל ס"ע (סוף פ"ד), כי אמר שם על המבול שהתחיל ב"י לחדש השני וכלה בכ"ז בו: "ואחד עשר יום היתרים מה טיבן? מלמד ששנות החמה יתרים על שנות הלכנה י"א יום"; ועין השיב רבי אליעזר: והלא מתחילת ברייתו של עולם ימי החמה יתירים על ימות הלכנה י"א יום? אמרו לו כיון שעיברו עיבור ראשון הגיעה לבנה לחמה. אמר להם חזרת היא ומשיבה. מסדר המשא והמהן נראה כי דעה הנא קמא שבשנת המבול התחילו חדשי חמה ולכנה כאחד, ולכן אחרי אשר כלתה שנת הלכנה הוסיף עליה הקב"ה י"א יום עד תום שנת החמה; וא"כ גם בתחילת הבריאה היה המולד והתקופה כאחד, כי אֵלֶּף תרנ"ו שנה שמבריא עד המבול. כוללת מספר שלם של מחזורים בני שמונה שנים. אבל ר"א לא כן יחשוב, והוא סובר כי בתחלת שנת המבול היה הפרש י"א יום, כי כהפרש הזה היה לפי דעתו בתחילת הבריאה. וזה שאמר אעפ"י שהשוו אחר עבור ראשון, מכל מקום חזרת היא ומשיבה, וההבדל שיהיה בתחילת הבריאה חזר ושב בתחילת שנת המבול שהיתה תחילת מחזור של שמונה.

נספח ד.

דחית אד"ו וכדר השתלשלותה.

האיש השואב את ידיעותיו אך מתוך ספרי המעברים השונים יוכל להאמין כי כל דיני סדר העיבור והלכותיו יוצקו במוצקה בפעם אחת ויצאו ממנה בתמונה אשר אנו רואים אותם עתה. אך העיון והביקור אחר הדברים במקורם יתנו לנו מקום לפקפק בהתחלטה הנמכרת הזאת, ויעירו לנו און כי לא אך סדרי החשבוניות היו הולכים ומשתנים, כי גם משפטי "הדחיות" אשר שרשן בתלמוד לא ביום אחד חוללו. הבכירה שבדחיות, כאשר זכרנו בפנים, הוא "מולד וקן", אשר מוצאותיו עוד מימי שמואל מיד אחר חבור המשנה. אחר הדחיה הזאת כימי שני דורות הגלה לעינינו התקנה הידועה, הפוסלת יום רביעי וששי בשבת מקבוע בהם ראש השנת לבלתי יחול יום הכפורים סמוך לשבת לפניו או לאחריו, "משום ירקא ומשום מתא" (ר"ה דף כ' ע"א). התיקון הזה נעשה ברור השני או השלישי של האמוראים: כי מלשון "ידעין חברין בבלאי מאי מיבותא עבדינן בהדיהו" נראה שבעל המאמר (עולא) מדבר על הקן שנעשה בזמנו, ומדברי הירושלמי (ע"י פ"א סוף ה"א) נראה שלא נתקבל התיקון הזה מבלי מחלוקת, ור' חוניא מיקל למאן דמעבר ליה (ליום הכפורים שחל באחד בשבת) מן אתריה, ועיין גם בבבלי ר"ה (דף כ' ע"א). הצעירה באחיותיה היא לפי דעתי דחית ראש השנה שחל להיות באחד בשבת.

[illegible]

על במוצאי ר"ה, שאי אפשר לה לחוף ביום טוב, אבל בחול הרי יכולה היא לחון; מבעוד יום, וגם ביום שלפניו ולפני פניו, שהרי רב יימר נופא אמר: "שכן אמרינן". גם נעלם מעיני הרב, כי גם לפי חשבוננו יש דוגמא לחופפת באחד בשבת ומובלת בחמישי, והוא אם חל ר"ה בחמישי בשבת, שחופפת בערב ר"ה, ברביעי בשבת, ומובלת במו"ש. ולמה אמר רב יימר בחול? והלא אמרינן שכן? והנה הוזקק הרב לכל זה מפני שהוקשה לו: מאי שנא חמישי דאמר רב יימר משלישי ורביעי דמתיר? אך קושינו זאת מתורצת מאליה למעיין בירושלמי (מגילה פ"ד סוף ה"ב), כי שם אמרו: עורא התקין שתהא אשה חופפת וסורקת קודם למהרהר של ששה ימים וכו' כדי לשבת ושני י"ט של גלויות¹). ולכן במוצאי ר"ה שחל להיות אחר השבת (וכן בחול אם חופפת באחד בשבת ומובלת בחמישי) שהיא מתרחקת מחפיפתה של ששה ימים ועוד שהרי חופפת בערב שבת קודם שתשקע החמה ומובלת במוצאי ר"ה עם צאת הכוכבים, אמר רב יימר, אף שלא עבר עוד מיום הרביעי אלא מעט, שכל מרות חכמים כך הן כידוע. וכן נחלקו בזה גם בירושלמי שם, רבי ועירא אמר: והוא שהגיע זמנה לשבול בינתיים (במו"ש או ביו"ט), אבל הגיע זמנה לשבול בסוף (במוצאי יו"ט או ר"ה) אמר, שהרי יכולה לחון בלילה, ורבי בא אמר: אפילו הגיע זמנה לשבול בסוף; וא"כ רב יימר סובר כרבי ועירא.

נספח ה.

סדר חשבון הזמנים אצל בני ארץ ישראל

ראשי השנים השונים אשר היו לעמים שונים בארצות שונות, ואשר עקבותיהם נשארו גם במקרא (עיין מאמרי, "פרשת העבור" בהכרם צד 309), נתנו זה כבר לחכמי ישראל ענין לחלוק בו. ר' אליעזר אומר בהשרי נברא העולם וכו' ור' יהושע אומר בניסן (ר"ה י"א); לרברי האחד מונים הקופות חמה ולכנה מתשרי (שם ח') ולרברי השני מניסן (שם י"ב). היהודים אשר ישבו בבבל, מקום שם היו כל העמים מונים שנותיהם לשמרות, או להתריך הסילוקי המתחיל בתחלת החורף, התחילו למנות גם הם מתשרי, וכאשר אמרו מפורש: אנן השתא מתשרי מנינן ולמלכי יון מנינן (ע"י דף י'); ולא זו בלבד, כי גם על מלכי פרס הקדמונים (אשר היו מונים שנותיהם מניסן כידוע), אמרו: למלכי אומות העולם מתשרי מנינן (ר"ה דף ח').

אולם מה היה משפט היהודים היושבים בארץ ישראל? על זאת לא נמצא עדות מפורשת בעדות אשר מצאנו בבבליים, אבל כל הדברים נראים כמוכחים כי היו מונים ראש השנה מניסן. מתוך ספרי החשמונאים אנחנו רואים כי גם בעת אשר מנו אנשי ארץ ישראל את שנותיהם למלכי יון, גם אז היו חושבין ראש השנה מניסן (ראויות מוכיחות בבירור כי הספר הראשון של החשמונאים מונה מניסן ע"י געשיכמע דער יודישען פאלקסעס להחכם שירער ח"א מצד 27 עד 29, ועל דבר הספר השני עדיין הדעות חלוקות אם חושב הוא מניסן או מתשרי, עיין שם צד 83, אך החלק הזה כידוע לא נכתב בארץ ישראל). ואם בימי ממשלת היוונים, אשר תורת ישראל ודתו רופפו וכל

¹ נראה שהירושלמי סובר שחפיפה אמורה ביום שני, ולכן לא יבדיל בין ר"ה ושאר ימים טובים; אבל הבבלי מתיר, לכן ייזכר יו"ט לחוד ור"ה לחור.

שנותיה רכאו, שמרו היהודים את מנהגם אשר יסודתי בתורת משה, למנות שנותיהם מניסן, אף כי אחר השבר עול הנוים מעליהם ויחלו למנות למלכים אשר מקרבם יצאו: לשמעון הכהן הגדול (חשמונאים א' י"ג י"ב) ליוחנן כהן גדול (מגילת העניית פ"ו, ר"ה דף י"ח ע"ב) וליתר מלכי בית חשמונאי (ו) ולמלכי בית הורדוס אשר קמו אחריהם (ז) ואשר להם מנו את שנותיהם (ח). וגם אחרי אבוד ניר לבית הורדוס ונציבי רומי שלטו בארץ, גם אז לא היתה להם כל סבה להעתיק את ראש שנתם מניסן לתשרי. הרומים היו מונים או את ראשית שנתם המדינית מחדש ינואר העומר בתוך בין תשרי ובין ניסן ולא יכול להכריע את הכף לצד זה או זה; ולעניני אמונה ודת היה עם רומי מונה כמנהגו הקדמון ראשית השנה מחדש מרס, ולבנין רומי מיום 21 אפריל אשר בו יוסדה העיר לפי מסירת עתיקה (ע"ן אידעלער ח"ב צד 66 וצד 350). ובכן קרוב לשער כי מנו ישראל גם אז שנותיהם מניסן כמנהגם מקדם, וכאשר מנו כן עמים אחרים סביבותם, יושבי דמשק ויושבי סלע ערב (י). שהיו מונים שנותיהם למלכיהם וראשי השנים מניסן, ועוד במאה השנית למנין הנוצרים אחר אשר היתה ארצם לאחת ממדינות רומי עוד היו מונים שנותיהם מניסן (אידעלער ח"א צד 414 וצד 432), אם אמנם אנשי צור וצידון עזת ואשקלון היו מונים את השנים מתחלת החורף ומחדשים שונים (אידעלער שם צד 434, 438).

הדבר הזה, שבני ארץ ישראל היו מונים את שנותיהם מניסן, אשר כעין זכר

(1) מדברי מגילת העניית נראה כי בראשונה היו כותבים בשטרות: "בשנת כך וכך לפלוני ופלני כהן גדול שהוא משמש לאל עליון", ואחרי כן גזרו שלא לכתוב את ארבע המלות האחרונות, כי למחר זה פירע חובו ונמצא שם שמים מוטל באשפה, וזה שאמרו במגילת אדכרת א מן שטריא. אולם לא בטלו את המנהג שנהגו למנות בשטרות לכהן הגדול (ואחר כך למלך), שלא היה להם כל מעט וכל סבה לזה, והיו כותבים מומן התקנה והלאה: "לפלוני ופלני כהן גדול" בלבד. וכן אנו רואים כן המטבעות שהגיעו לידינו ממלכי בית חשמונאי. מטבעותיו של יוחנן הורקנוס נושאות עליהן את הכתיבת: "יהונתן הכהן הגדול", של אריסטובול: "יהודה כהן גדול", של אלכסנדר ינאי, "יהונתן (או ינתן) הכהן הגדול" וגם: "יהונתן המלך", של אנטיגוס: "כתתיה הכהן הגדול", ואין אני רואה הברל בין מטבעות ובין שטרות, אולם נראה כי גם אחרי אשר החלו למנות לשמעון החשמונאי לא חדלו בפעם אחת לחשוב למלות יון, כי גם המעשים אשר קרו בימי מטלטלו נחשבים בספר החשמואים למנין יונים.

(2) כאשר נראה ממטבעות הורדוס ופיליפוס ואנטיפס וארכילאוס בניו, וכן ממטבעות אנריפס הראשון והשני, אשר על רבות מהנה חרותות שנות ממשלתם.

(3) וכן יאמר אידעלער (II, 390) ושירער (I, 344) על יוסף הכהן בקדמוניותו ובמלחמותיו המונה שנות מלכות הורדוס לשלושים ושבע שנים, שהוא חושב את השנים מניסן ומקצת שנה כשנה, כענין שמפורש אצלנו בתחלת מסכת ראש השנה.

(4) הערכיים האלה הנקראים בשם בני גביות או נבטיים (נאבאטאער) אשר ישבו מנגב לארץ ישראל ולמורחה, מים סוף עד נהר פרת (קדמוניות היהודים א' י"ב ד'), ידועים הם בחבריהם ימי ישראל בזמן הבית השני, ונזכרו בספרי החשמונאים ובספרי יוסף הכהן. החכם שירער בסוף החלק הראשון מספרו תולדות עם ישראל (מצד 609 והלאה) אסף יחד את כל המדובר עליהם בספרים אלה ובספרי יון ורומא, ואת כל שרירי זכרונותיהם אשר נשארו מהם במטבעות ובמצבות אבן; ובהם נראה כי שמות המלכים אשר ארבעה מהם נקראו ביונית בשם Aretas ואחרים נקראו בשם Malichos, Obedas בתובים כלשון נבטי הקרוב לארמי בשם חרתת, עבדת ומלכו, ועל פיהם יש לחקן את השמות האלה בתרגומים העבריים לספרי חשמונאים ויוסיפון (אחד ממלכי הנבטיים, ונראה האחרון שבהם, נקרא בשם רבאל, ושמו לא נשאר כיא במטבעות ועל אחת המצבות).

לו נמצא במגילת הענינה, המסודרת לפי חרשי השנה מניסן עד אלול, והאשר לנו עפ"י דברי הירושלמי, כי שם אמרו: הני שמואל ופליג בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, מכאן שמונין חדשים ליציאת מצרים, אין לי אלא חדשים, שנים מנין? . . . אין לי אלא לשעה לדורות מנין? . . . משנבנה הבית התחילו מנין לבנינו? . . . לא זכו למנות לבנינו התחילו מנין לחורבנו? . . . לא זכו למנות לעצמן התחילו מנין למלכיות (ריש פ"א דריה לקוח ממכילהא פ' בחדש השלישי). מחתינהו כולהו בחדא מחתא, ונראה מזה שכל החשבונות האלה היו מנין ביציאת מצרים מניסן (1). וכלפי שאמרו בבבלי: למלכי או"ה מתשרי מנין, אמרו שם בירושלמי: אף למלכי או"ה אין מנין אלא מניסן. מתוך דברי הירושלמי נראה עוד כי גם את שנות הדורות הוא מונה מניסן, ואף כי את שנות המבול הוא מונה מתשרי כרבי אליעזר, בכל זאת חושב הוא את שנותיו של נח מניסן (2). והדבר הזה יצרנו לשום לב לברייתא של סדר עולם (פ"ד), המובאה בבבלי (ר"ה י"ב), האומרת: "הכמים מונים למבול כר"א ולהקפות כר"י", ואינה מפרשת לנו מה משפט הכמים במנין שנות הדורות. רבינו האי גאון, אשר בימיו כבר חשבו כל ישראל ראש שנה מתשרי, אומר בתשובתו (עיין בספר העיבור להגשיא צד 97):

(1) וכבר כתב בזאת רבנו חם מסבא דנפשיה, ואמר שחשבו השנים לחורבן אינו נמנה אלא מניסן (עיין בספר הישר סימן תצ"ב בפירושו לסוגיא דע"ז דף מ').
(2) וכל הירושלמי שם: התיב ר' יצחק והכתיב ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחודש, והני עלת שנת המבול אינה עולה מן המנין? תיפתר כרבי אליעזר דר"א אמר בתשרי נברא העולם, וכבר נתחבטו כל המפרשים בפירוש המאמר הזה, והנה הדבר הזה ששנת המבול אינה עולה מן המנין נמצא גם בבראשית רבה (פרשה ל"ב), וכתוב שם בפירוש המיוחס לרש"י, שכונת המקרא בשנת שש מאות שנה לחיי נח שהמבול היה לאחר ת"ד שנה, אבל לא פירש מה ראת רבי יהודה (בעל המאמר הזה במדרש שם) להוציא את המקראות מפשוטם. שהרי בין לרבי אליעזר בין לרבי יהושע הכתובים מתפרשים במשמעם, שהחל המבול בחדש השני בחלת שנת ת"ד והמים חרבו בחלת שנת תר"א. ולדעת רבי יהודה סובר לא כר"א ולא כר"י כי אם כהכמים האומרים מנין לתקופות (ולשני הדורות) מניסן, ולמבול כבר מתשרי, ולכן הוקשה לו על הכתיב (בראשית ח' י"ג) ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחודש (שהוא תשרי) חרבו המים, מפני מה המתין בהורעה זו עד כאן ולא הקדים לאסרה מקדם, כשאמר (ח' ד') ותחל תהבה בחורש השביעי (שהוא ניסן שביעי לתשרי) בשביעה עשר יום לחודש ונ"ו? והיה לו לומר באחת ושש מאות שנה לחיי נח, שהרי למנין שני הדורות שאנו מונים מניסן, כבר נכנס נח בשנת תר"א? ולכן אמר ששנת המבול אינה מן המנין, ואינה נחשבת בכלל חיי נח, ולכן כשאמר ונח בן שש מאות שנה והמבול היה (שם ו' א') בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחורש השני ונ"ו נבקעו כל מעינות תהום (שם ז' י"א) וכבר היה נח בשנת תר"א, אלא שאין השנה נחשבת לו באן ולא בכל משך ימי המבול, ורק אחר שפסק המבול והמים חרבו מעל הארץ החל הכתוב לקרוא את שנת תר"א על שמו. וזה שהקשה גם הירושלמי: האולי ואנו מונים הכל מניסן (וקא סלקא דעתיה דאף למבול מניסן מנין), מה זה יכריח אותנו לומר על המקרא ויהי באחת ושש מאות שנה ששנת המבול אינה מן המנין? והרי המקראות מתפרשים כהגון גם בלי ההנחה הזאת? והשיבו תיפתר כר"א שאף על פי שכל החשבונות מונים מניסן, מכל מקום שנת המבול נמנית מתשרי כר"א האומר בתשרי נברא העולם, ובתשרי ירד המבול וכו', ומגן הירושלמי הקצורי ידועים. קרוב מעט לזה פירש כבר מהרש"א בחדושיהו לתוספות ראש השנה (דף ג' ע"ב), אלא שלא פירש מי הוקפנו לומר ששנת המבול אינה מן המנין וכי ברייתא זו אחיא ביכמים, ונראה מדבריו שאפילו לר"א שני הדורות נמנים מניסן, ונתן בזה מקום לבעל פני משה בפירושו להירושלמי לתפס על כך וליכנס לרחוקים אחרים, ורחוקים וזרים יותר.

ופירוש למבול האמור כאן לשנים, וגם רש"י במקומו יאמר כי חכמי ישראל מונים שנות הדורות בתשרי בחשבון המבול, אף כי סוברים הם כר"י שהעולם נברא בניסן. אולם אחרי שאין לפירוש הזה ראיה במקום אחר, ומדברי הירושלמי נראה כי שנות הדורות נמנות מניסן, קרוב יותר לשמוע, כי חשבון שנות הדורות איננו נכלל במלת למבול כי אם במלת לתקופות, אשר מלבד משמעות התקופות חמה ולבנה נורה במקרא גם על תקופות הימים והשנים, כאשר ידוע הדבר לכל.

החלוק הזה שאמרנו שהיה בין חכמי ארץ ישראל וחכמי בבל, שהראשונים היו מונים השנים מניסן והאחרונים מתשרי, הוא אך הוא לבדו, הוליד ביניהם עוד חלוק אחר במנין שנות הבריאה שבני ארץ ישראל עודפים בו על בני בבל בשנה אחת, או כאשר הורגלנו לומר אלו מונים כמולד בהר"ד ואלו כמולד וי"ד. את החלוק הזה יזכירו כבר רב סעדיה ורב האי גאון (הביאם ר"א הנשיא בספרו צד 97) שהחזיקו במנהג ארצם ואמרו כי מולד וי"ד עיקר. ואף כי לא יאמרו מפירוש כי חכמי א"י הם המוספים שנה אחת, הנה הנשיא מיחס את החלוק הזה בפירוש לאנשי מזרח ולאנשי מערב, שהם כידוע כנוים לכבל ולא"י. וגם אמנה יש בידני להוכיח כי לא רק בארצות אירופא לבד נתפשט המנהג למנות לבריאה מבהר"ד, אלא גם בא"י עצמה חשבו השנים מתשרי של החו. מדברי ברייתא דשמואל האומרת. כי בשנת ד"א תקל"ו שוו חמה ולבנה שמיטין ויובלות, קשה להכריע לאיזה מנין היא חושבת. הזמן שהעיון הזה מכוון אליו הוא סוף שנת ד"א תקל"ו למנין בהר"ד או ראשית השנה הזאת למנין וי"ד; והדבר הלוי רק בזה איך יתפרשו המלך, בשנת ד"א תקל"ו, על תחלת השנה או על סופה. אולם בעל פרקי ר"א המיסר את מולד הבריאה על פי העיון הזה, כאשר שערנו למעלה, נראה כמונה מן בהר"ד. ובספר ננוי ירושלים (ח"ג דף מ"ו ומ"ז) נדפסה אגרת שכתבו חכמי צור לחכמי צובה בשנת ד"א תשפ"ט, וגם היא מונה מבהר"ד, כי היא אומרת על השנה הזאת שהיא הראשונה של שבוע (וכבר העיר על זה המו"ל במקומו). וכן נראה מתוך רשימת אחת שנכתבה במדינת אשקלון, האומרת על שנת ד"א תהכ"א ליצירה שהיא שנת חמש בשבוע (J. Q. B. XIV 220), שהיא מונה מבהר"ד. ורבי אביתר במגלתו שכתב בשנת ד"א תתנ"ד אומר בפירוש: ולמה מונין מלבהר"ד? ונותן טעם לזה (עין למעלה נספח ג' סימן 1). הננו רואים אפוא כי החלוק הזה בין בני בבל ובני ארץ ישראל הוא מאושר ומקיים. אך מה היא סבתו? על הדבר הזה כתבו מעטים שונים הראשונים וגם האחרונים, בין לדעת האומר בניסן נברא העולם ובין לדעת האומר בתשרי נברא. ורובם ככולם ידועים הם בודאי לקוראי דברי אלה, ולכן לא אביאם פה. והרב רש"י בספרו ערך מלין ערך אלכסנדר מוקדון חשב למצוא

(1) בארצות אירופא היו חושבים למנין בהר"ד, וכמו שכתב בעל המאור בפ"א ממסכת ע"י: ועוד לפניו נראה את רבי שבתי דונולו מזכיר בהקדמת ספרו התחכמוני את שנת ד"א תרפ"ה למנין הזה; וכן רבי שמואל הנגיד מונה בשיריו שהדפים הראים הרכבי את כל שנותיו מבהר"ד. המנין לבריאת עולם היה נהוג גם באפריקא, כי רבני תנא"ל מזכיר בפירושו (המובא בערך ערך עד זומם) שנת ד"א תשצ"ה. וקרוב בעיני כי גם שם מנו מבהר"ד, - בעל שהקטן מנחם מנחם רב צמח גאון, "שבשנת כמו ד' תר"ם ראו אלדד הדני" (עין באלדד הדני לר"א עפשטיין צד 9). השנה מכוונת עם מ"ש בספרי אלדד (ס"ב צד 59); ושני אגרות הללו כר אלדד זה לספר שנת ארבעים דש"ל (בעיבת ד"א ת"י); אך הדבר תמוה כי גאון בכבל ימנה ליצירה.

לחלוק הוה מקור בחלוק הנמצא אצל עמים שונים בענין ראשית השבון השמרות, אכן כל דבריו שם אף כי מפליאים הם את לב הקורא ברוח חריפותם אין להם כל יסוד ושרש, וכאשר אפרש במקום אחר. אכן על פי הדברים אשר הוכחנו עד כה יצא לנו החלוק הוה כתולדה מחויבת ומוכרחה.

חכמי שתי הארצות, ארץ ישראל ובבל, היו מתחילים למנות שנותיהם מיצירת אדם, ולא חששו לימים המעטים שעברו עד יצירתו למנותם לשנה שלמה (כאשר כן הוא לדברי הכל אצל המונים ממולד וייד, שאינם חוששים לחסשת הימים שעברו). בני בבל שמנו שנותיהם מתשרי והחזיקו בדברי האומר: בתשרי נברא העולם, התחילו מנין השנים מתשרי של יצירה (ממולד וייד), ובני ארץ ישראל שהיו מונים שנותיהם מניסן וסוברים כדברי האומר בניסן נברא העולם, התחילו מנין השנים מניסן של יצירה (ממולד ד' מ' שלהם שהוא ד' מ' תרמ"ב לבני בבל), והיה ביניהם הבדל חצי שנה, שהיו בני ארץ ישראל עודפים בו על בני בבל. אכן אחרי כן כאשר החלו גם חכמי ארץ ישראל למנות מתשרי שבו חצי שנה לאחוריהם עד תשרי של תהו; כי לא יכלו להתחיל את השנה עם הבבליים. ממולד וייד, כי לדעתם עבר עד העת ההיא חצי שנה מן הבריאה, אשר לא יכלו להכחידה בחשבונם ובכן נולדה השנה היתרה שבני ארץ ישראל עודפים בה על בני בבל.

הבדל המנין ליצירה שבין בני ארץ ישראל ובני בבל, אם איננו רואה גמורה, הוא על כל פנים רמז לדבר שהיו בני ארץ ישראל מונים לפנים את השנים מניסן⁽¹⁾, והוא הדבר שבעל מדרש שכל טוב קובע גבולי הקביעה מניסן, וכן בן מאיר מצרף לגבולי תשרי גם את גבולי ניסן כאשר דברנו על זה בפנים.

נשובה עתה לדבר על אדות התאריכים אשר היו נהוגים בארץ ישראל בזמנים שונים. ראינו למעלה, כי בעת ממשלת היונים היו ישראל מונים לתאריך הסילוקי, ואחרי פרקם את עולם מעל צוארם החלו למנות למושליהם, למלכי בית השמונאי ולבית הורדוס, וכמפורש במשנתנו שהיו מונים למלכים מניסן. ולאחר אשר נהפכה ארצם לאחת ממדינות הרומאים, הוזקקו לשמור מנהג ממשלתם, וכותבים שם המושל בנמ (משנה סוף ידים) לשם כלכות רומי שהיתה מושלת בארצם: אם לפי שנות המלכים כדרך שנהגו המצרים (אידעלער I, 109) אלא שאלו

(1) גם אבות הכנסיה הנוצרית, אשר כידוע קבלו הרבה מן היהודים, בדברם על חדש האביב קראוהו סתם בשם החדש הראשון, ככה יאמר אוזביוס על אנטוליוס כי מצא את מולד החדש הראשון בשנת 277 לספסרם ביום 22 לחדש דיספסרם הוא מאי (אידעלער II, 227), ופספסרם האלכסנדריו, אשר חי בראשית המאה הרביעית לספסרם, יאמר כי חדש האביב הוא ראש לחדשים שבו ברא הקביה בראשונה את עולמו (הילגענפערל דער פסח שטרייט צד 349). וכן יאמר אידעלער במקום שצינתי, שבמאות הראשונות לספסרם היו הנוצרים, בלכתם אחרי מנהג היהודים המונים שנתם הדתית מניסן, רגילים לכנות בשם החדש הראשון את החדש שיום חשכה עשר בו חל אחרי תקופת האביב שהם פסחם היה תלוי בו. — ואציר עוד כי הכהן הנוצרי אמברוסיוס, אשר חי באיטליה במחצית השניה של המאה הרביעית לספסרם, אומר על היתרדים שהם מונים את השנים מניסן (אידעלער II, 360). ואם כוון על היהודים אשר בזמנו, תהיה גם מדבריו ראייה לדברינו, כי כידוע הלכו יהודי איטליה תמיד אחר בני ארץ ישראל.

התחילו שנתם מחודש תות שלהם ואלו מחודש ניסן⁽¹⁾; או לפי שני היועצים המיוחדים (קאנסולען) שהיו מהמנים שנה בשנה לכתוב כל מעשה בית דין על שמם כאשר היה המנהג בארצות רומי. אולם מלבד זאת "משחרב הבית התחילו מונין לחורבנו" כמפורש בסדר עולם, שאמר: "מבאן ואילך צא וחשוב לחורבן הבית, ובגולה כותבים בשמרות למנין יונים" (סוף פרק ל'). ובבבלי (ע"ז דף ט') הגירסא: ובגולה אין מונין אלא למלכי יונים בלבד, וכן מצינו (ע"ז שם) אמר רבי חנינא (שהיה מארץ ישראל) אחר ארבע מאות שנה לחורבן הבית, אם יאמר לך אדם וכו'. וכן המנהג למנות השנים לבריאה, מקורו בארץ ישראל ומשם נהפשט לארצות אירופא, כמו שמצאנו: שדר ליה רב ענן בר תחליפא (מא"י) לרב יוסף וכו' לאחר ד"א רצ"א שנה לברייתו של עולם וכו' (סנהדרין צ"ו), וכן במתניתא תנא לאחר ד"א ורל"א שנה לבריאת העולם (ע"ז שם, ואולי גם בסנהדרין צ"ל רל"א במקום רצ"א); אבל לא שבו למנות בארץ ישראל לשמרות כל ימי התלמוד, וכנראה מן המאמר: ובגולה אין מונין אלא למלכי יונים בלבד, וכן מפורש במשנה (גיטין ע"ב) כתב (הגמ')... לשם מלכות יו... תצא מזה וכו'. המשנה הזאת מפרשת לנו היטב דרך כתיבת השמרות בא"י שהיו כותבים אותם לפי מנהג הרומיים (לפי אחד משני הדרכים שהוכרנו), מפני שלום מלכות (כלשון הבבלי), או מפני "הסכנה" (כלשון הירושלמי); כי מושלי רומי היו מקפידים מאד בענין זה, ומעת לעת חרצו בדבר הזה את פקודותיהם⁽²⁾. וזה הוא שאמרה המשנה: "כתב לשם מלכות שאינה הוגנת", כלומר לשם מלכות אחרת (כגירסת המשניות) שאינה הוגנת בזה המקום שכתב בו הגמ' (פירוש המשניות להרמב"ם במקומו ובמשנה תורה פ"א הבין מהלכות גירושין), כגון, "לשם מלכות מדי ולשם מלכות יוון", או אפילו "לבנין הבית או לחורבן הבית" (שהיה נהוג בא"י למנינים אחרים אבל לא בנימין כאמור) "תצא מזה ומוה" לפי שבארץ ישראל אין כותבים בגמ' אלא למלכות רומי, ודינא דמלכותא דינא, כן הוא פירוש המשנה הזאת לרע"ה. אולם בגמרא (שם דף פ') אמרו: "מאי מלכות שאינה הוגנת? זו מלכות הרומיים שאין לה לא כתב ולא לשון". ולפי פירושם לא נבין, איך כתבו לפי דעתם בגמ' בארץ ישראל: מלכות מדי ומלכות יוון (ובן המנין לבנין הבית ולחורבנו) נפסלו במשנה בפירוש, ומלכות דומי היא בכלל מלכות שאינה הוגנת, איך לאיוז מלכות יכתבו הגמ' נוכל לרחוק ולומר שאין כונתם לפירוש המשנה, כי אם לומר שבארצם בבבל, שהיתה תחת

(1) אם נאמר כי הירושלמי האומר אף למלכי או"ה אין מונין אלא בניסן, זכר התוספתא (המובאה גם בבבלי י"ה דף ב') העוסקת בפרטי דבר המנין למלכים (וכן בארר ועמד אחר תחתיו בארר וכו'), מדברים גם על המלכים שהיו בזמנם, תהיה מהם ראייה שהיו היהודים מונים השנים לקשרי רומי כמנהג אנשי מצרים. וכן ימנה גם שלית הנוצרים לוקם למלכות סיכריוס קיסר (לוקם ג'). אכן גם ממנו אין ראיה ברורה, כי הוא לא היה מבני ישראל. ואם נאמנה הכתובת הנמצאה בתרגום הסורי בראש הספר כתב דבריו באלכסנדריא של מצרים, ושם היו מינים לקשרי רומי. גם אינדעלער (II, 388) חושב כי שנות קשרי רומי החלו אצל היהודים בניסן.

(2) ככה נזר הקיסר קונסטאנטין בפקודתו משנת 322 לנוצרים, כי כל שטר שלא נכתב בו שם שני היועצים הוא פסול. ועוד בשנת 337, זמן קצר טרם התבטל משרת היועצים, אישר הקיסר יוסטיניאן את הפקודה הזאת, ופקד, כי בכל שטר ומעשה בית דין תכתב כראשונה שנת ממשלת הקיסר, שם שני היועצים ומספר השנה לפי תקופת המסים (אינדוקיאן), עיין אינדעלער (II, 344).

רל"א שערים.

פ א ת

צבי הירש יפה (ווארשא).

הנן בספר יצירה פרק ב' (מ"ד ומ"ה): „שערים ושתים אותיות יסוד קבועות בגלגל ברליא שערים, וחזור הגלגל פנים ואחור... כיצד שקלן המירן צרפן 1), אל"ף עם כלם וכלם עם אל"ף, ב"ית עם כלם וכלם עם ב"ית וחזרות חלילה, נמצא כל היצור וכל הדבור יוצא בשם אחד". כונת בעל ספר יצירה בזה להראות איך כן ב"ב האותיות היסודיות של הא"ב יוצאות כל תיבות הדבור השונות, והוא אומר שמן ב"ב אותיות הא"ב אפשר לצרף רל"א תיבות שונות בנות שתי אותיות שונות 2) בסדר ישר כפי שהם סדורים בא"ב, והיינו רל"א שערים פנים: א עם כלם, ב עם כלם וכו', ועוד רל"א תיבות שונות בנות שתי אותיות שונות בסדר הפוך מכפי שהם סדורים בא"ב, והיינו רל"א שערים אחור: כלם עם א, כלם עם ב וכו'. המספר רל"א שערים פנים הוא בפני שהאות א מצטרפת 21 צרופים עם כל 21 האותיות שאחריה, אות ב — 20 צרופים, אות ג — 19 צרופים וכן להלאה עד אות ש שמצטרפת רק צרף אחד עם האות ת שאחריה, וקבוץ המספרים שמן 1 עד 21 ועד בכלל הוא $21 \cdot \frac{21+1}{2} = 231$; וככה הוא גם מספר השערים אחור, שאות ת מצטרפת 21 צרופים עם כל 21 האותיות שלפניה, אות ש — 20 צרופים, אות ז — 19 צרופים וכן למפרע עד אות ב שמצטרפת רק צרף אחד עם האות א שלפניה.

[illegible]

(1) תיבת, צרפ"י הסרה בנוסחא שלפנינו ונמצאה רק בנוסחא הקדומה המובאה מ"ר שבת דונולו בפירושו, "חכמינו" לספר יצירה; והוא הנוסחא העיקרית, שהרי המשנה הזאת היא מכארת ומפשרת את המשנה ב' שדמח לה כפרק זה, ויש נאמר מפורש: שקל. הסימן צרפ"י.

(2) מזה מוכח שבעל כפר יצירה הוא מבטלי השניים, כלומר שהוא הוציא את שרשי להק לבני שתי אותיות.

כמו והגותר בבשר ובלחם שהוא כדרך והגותר מבשר ומלחם, וכמו שמצינו החיית בחלוף עיין במלת אבחת חרב שהוא כמו אבעת מן בעתה והאלף נוסף כאלף ואורועי, וכן זה הסוד באלף בית"א על דרך שמוש הצרופים. אלה דברי ר' משה בוטריל, ועוד הוסיף לסדר את עצם האלף ביתיות, ואמר: והנה אכתוב הא"ב:

לוח ב.

אל	בת	גש	דר	הק	וצ	זס	הע	טס	יג	כס	0
אב	גח	דש	הר	וק	זח	חפ	טע	יס	כנ	לס	1
אג	דח	הש	ור	זק	חצ	טפ	יע	כס	לג	בס	2
אד	בח	הח	וש	זר	הק	מצ	יפ	כע	לס	מג	3
אה	בר	ות	זש	חר	טק	יצ	כפ	לע	כס	נג	4
אז	בה	גר	זח	חש	טר	יק	כצ	לפ	כע	נס	5
אז	בו	גה	חת	טש	יר	בק	לצ	כפ	נע	דס	6
אח	כו	גו	דה	טח	יש	כר	לק	מצ	נס	סע	7
אט	בח	גז	דו	יה	כש	לר	מק	נצ	ספ	הע	8
אי	בט	גח	דז	הו	כת	לש	מר	נק	סצ	עפ	9
אכ	בי	גש	דח	הז	לח	מש	נר	סק	עצ	ופ	10
אל	בב	גי	דט	הח	וז	מח	נש	סר	עק	פצ	11
אמ	בל	גכ	די	הט	וח	גח	סש	ער	כק	זצ	12
אנ	במ	גל	דכ	הי	וט	זח	סת	עש	פר	צק	13
אס	בנ	גמ	דל	הב	וי	זט	עת	פח	צר	חק	14
אע	בס	גנ	דמ	הל	וכ	זי	הט	פת	צש	קר	15
אפ	בע	גס	דנ	המ	ול	זכ	חי	צח	קש	טר	16
אצ	בס	גע	דס	הנ	ומ	זל	הב	טוי	קח	רש	17
אק	בצ	גפ	דע	הס	ונ	זמ	חל	טב	הז	יש	18
אר	בק	גצ	דפ	הע	וס	זג	חמ	טל	יכ	שת	19
אש	בר	גק	דצ	הפ	וע	זס	חג	טמ	יל	כת	20
אח	בש	גר	דק	הצ	נפ	זע	חס	טנ	ימ	כל	21
אל	בט	גנ	דס	הע	וס	זח	חק	טר	יש	כת	

והנה עצם הענין של סדור רל"א הצרופים בשורות של י"א וי"א זוגות שכל שורה תכלול את כל כ"ב אותיות הא"ב, היא שאלה אחת משאלות החשבון, שכראית היא לבקש ולמצוא לה התרה נכונה; אולם עד כמה הצליח החפץ הזה ביד ר' משה בוטריל, נתבונן ונראה.

הנה לפי שברל"א הצרופים מצטרפת כל אות עם כל אחת מיתר 21 האותיות, כונה מוכח שכל אות ואות חוזרת ונשנית בכלם 21 פעמים, וממילא אם נחפון לסדר את כל רל"א השערים באלף"א בית"ות שלמים, בהכרח יוכללו בעשרים ואחד אלף"א בית"ות בדיוק, לא פחות ולא יותר; ובאמת גם הדין בוטריל השהדל להגיע אל המטרה הזאת ויסדר בתחלה את 21 האלף"א בית"ות מהלוח ב שבעדם רשמנו את ציוני המספר מן 1 עד 21, ע"פ כלל קבוע אשר שמר בסדרם, הניכר היחב להמתבונן בהם; אבל אחרי שנמר את סדרם התבונן ומצא שיחסרו בהם עשרת הצרופים: בת, גש, דר, הק, וצ, זפ, חע, כס, יג, כס, ולמען השלים את כל

רל"א השערים היה מוכרח להוסיף, על כן מדרם יחד והוסיף בראשיתם את הצרופ: אל המשלימים לא"ב שלם ואת הא"ב הזה הוסיף בראשונה, הוא הא"ב שרשמנו בצדו את הציון אפס (0); אח"כ התבונן עוד וראה, שאחרי הוספת הא"ב הזה נמצאו בכלם י"א צרופים כפולים, שהם י"א צרופי הא"ב הידוע: אל, במ, גנ, דס, הע, ופ, וצ, חק, טר, יש, כת, על כן הוסיף את הא"ב הזה באחרונה על סנה לגרוע, כלומר: שאם נגרע את י"א הצרופים שבחא"ב האחרון הזה מן 22 האלפ"א ביה"ת שקדמו לו (ששם הם נמצאים כפולים) אז ישארו בדיוק רל"א הצרופים הדרושים. אמנם הרגיש הר"ם בוטרייל שהתרת השאלה הזאת לא עלתה בידו יפה, הוא רק התקרב אל ההתרה אבל את ההתרה המדויקת לא מצאו, אבל לפי שלטתו עיקר הקפידא הוא שלא יחסר שום צרופ מרל"א הצרופים, אבל אם איזו צרופים יוכלו שתי פעמים לא יהיה זה אצלו לעכובא, ורק נחוצה לו איזו אמתלא על הכפלהם, ע"כ שם אל הפלפול פניו, הוא התבונן ומצא ש"א הצרופים של הא"ב: אל, במ, וכו' נכפלו בכ"ב הא"ב שקדמוהו באופן זה: אל — בא"ב האפס (0) ובא"ב 11; במ — בא"ב 2, 13; גנ — בא"ב 4, 15; דס — בא"ב 6, 17; הע — בא"ב 8, 19; ופ — בא"ב 10, 21; וצ — בא"ב 1, 12; חק — בא"ב 3, 14; טר — בא"ב 5, 16; יש — בא"ב 7, 18; כת — בא"ב 9, 20; שלפ"ו הא"ב: אל, במ, וכו' מכריח את כ"ב האלפ"א ביה"ת כלם; ותחת שבאמת היה ראוי להיות נכלל רק ב"א אלפ"א ביה"ת מהם ולא יותר — הוא נכלל בכל י"א אלפ"א ביה"ת רצופים וכן בכל י"א אלפ"א ביה"ת בדלוג אחר איזו שיהיו לקוחים מתוך כ"ב האלפ"א ביה"ת שסדר; לכך התחכם ותלה את ההכפלה הזאת בחשיבותו של הא"ב: אל, במ, וכו', וזהו שהוסיף ואמר: "הרי לך סודות הא"ב, ולא תחשוב הראשונה והאחרונה (כלומר: האחרונה הוא הא"ב: אל, במ, וכו' המסודר אצלו באחרונה, ובאמרו: הראשונה בונה אל פעם אחת משתי הפעמים של צרופי אל, במ, וכו' שנכפלו בכ"ב הא"ב המסודרים בראשונה), כי הא"ל הוא בראש ובנה בית חכמה שמשם נחצבו כ"ב חפצים, איך הוא ראשון לכל (מרמז בזה אל הצרופ אל שהוסיף בראשית הא"ב האפס (0) אשר הוסיף בראשונה), והכל לא יעמוד בלא השפעתו מסוד הכריכות (ז), וזהו אל, במ (כלומר: שבלי השפעתו של הא"ב אל, במ, וכו' לא יוכל שום א"ב להתקיים, ולפי שמספר הצרופים של אל, במ, וכו' הוא רק י"א ומספר האלפ"א ביה"ת הוא כפול — כ"ב, ע"כ בהכרח ש"א הצרופים של הא"ב: אל, במ, וכו' יכפלו ויבאו בתוכם שתי פעמים). א"ב הוא הצורה האחרונה". אלה דברי הר"ם בוטרייל. אך לפי שהרגיש בעצמו שההכרה הביאה לשום פלפול של כוב מחסוהו בכדי לכסות על העדר ידיעתו ועל אייכלתו למצוא את עצם ההתרה, לכן, כדרכו תמיד במקרים כאלה, תלה את עצמו כאילו גדול ברבינו האי בספר "קול ה' כבח", אשר גם עצם עסקו של רב האי נאמן

(1) הכרנו פה רק את הר"ם בוטרייל, מפני שעל כל צנים השכול הוא יותר מכל יתר מפרשי הספר יצירה להבין את המסדה אשר שם לו, ואע"פ שלא עלתה בידו למצוא את הפתרון המדויק, מ"מ התקרב אליו כמעט, בעוד שיתר המפרשים, כבעל אוצר ה', פרי יצחק ועוד, לא שכו להם כלל שום מטה, וע"כ הרבו להג בסדור אלפ"א ביה"ת שונים ומשונים בדרכים שאין להם שתר כלל וכלל.

(2) יתכן שצ"ל: המכירות, ומנחתו שהא"ב אל, במ, וכו' מכריח את כל כ"ב הא"ב כלם, ועי"ז הוא מקבירם ומקייבם.

בקבלה גם מציאות ספרו "קול ה' בכה" כדא הר"ם בוטריל מלכו, כאשר בדא עוד שמות מקובלים וספרים קדמונים אחרים, כנודע. אולם חכמת החשבון לא תרע ולא תכיר כל פלפול, ותדקק עם העוסקים בה בחום השערה, שהכל יהיה מכון ומדויק ולא יהיה כל הוספה וכל גרעון. ועל פיה נמצא התרה מדויקת אל השאלה הנזכרת בשני אופנים אלו (1).

לוח ג.

אופן א'

אופן ב'

1	אב גת דש הר וק וצ חט טי יג כט לז	אב גת דש הר וק וצ חט טי יג כט לז
2	אג בד דה וט וז חק טצ יפ כע לט מנ	אג בד דה וט וז חק טצ יפ כע לט מנ
3	אד בז גה זח חט טר יק כז לפ מע וס	אד בז גה זח חט טר יק כז לפ מע וס
4	אה בח גז דו טח יט כר לק מצ נפ סז	אה בח גז דו טח יט כר לק מצ נפ סז
5	אז בי גח דח הו כח לש מר נק סח עט	אז בי גח דח הו כח לש מר נק סח עט
6	אז בל גכ די חט וח טח נש טר עק טצ	אז בל גכ די חט וח טח נש טר עק טצ
7	אח בז גז דה טר יק כז לצ טט נע סח	אח בז גז דה טר יק כז לצ טט נע סח
8	אט בח גז דו חט יט כר לק מצ נפ סח	אט בח גז דו חט יט כר לק מצ נפ סח
9	אי כט גח דז הו כש לר מק נצ סח עת	אי כט גח דז הו כש לר מק נצ סח עת
10	אכ בי גח דח הו וט לש מר נק סח עט	אכ בי גח דח הו וט לש מר נק סח עט
11	אל ככ גי דש חז טט וז חט טי יג כט	אל ככ גי דש חז טט וז חט טי יג כט
12	אמ בל גב די חט וח וט נש טר עק טצ	אמ בל גב די חט וח וט נש טר עק טצ
13	אנ כט גל דכ הי וט וט חט טר עק טצ	אנ כט גל דכ הי וט וט חט טר עק טצ
14	אז כז גז דל הכ וי וט חט טר עק טצ	אז כז גז דל הכ וי וט חט טר עק טצ
15	אז כט גג דט הל וז וי חט טר עק טצ	אז כט גג דט הל וז וי חט טר עק טצ
16	אז כט גי דט חז וט חט טר עק טצ	אז כט גי דט חז וט חט טר עק טצ
17	אז כט גל דכ הי וט וט חט טר עק טצ	אז כט גל דכ הי וט וט חט טר עק טצ
18	אז כט גג דט הל וז וי חט טר עק טצ	אז כט גג דט הל וז וי חט טר עק טצ
19	אז כט גז דט חז וט וט חט טר עק טצ	אז כט גז דט חז וט וט חט טר עק טצ
20	אז כט גז דט חז וט וט חט טר עק טצ	אז כט גז דט חז וט וט חט טר עק טצ
21	אז כט גז דט חז וט וט חט טר עק טצ	אז כט גז דט חז וט וט חט טר עק טצ

כל אחד משני האופנים האלה הוא פתרון מדויק אל השאלה המוצעת, שכל דל"א הצרופים (הישרים) נסדרו בדיוק, בלי שום חסרון ויתרון, מכון בעשרים ואחד אלפ"א בית"ות, לא פחות ולא יותר.

(1) דרכי סדורם של כל אחד משני האופנים האלו מתבארים להמתכונן בהם. באופן הראשון רק הא"ב (21) את, בש וכו' שזה הוא לאותו של הר"ם בוטריל, ובאופן השני ישנו הא"ב הראשון (1) והאחרון (21) עם אותם של הר"ם בוטריל, חולתם גם הא"ב האמצעי (11) הוא כהא"ב (0) אשר אצל הר"ם בוטריל.

ממשלת פרס וכל העמים היו מונים שם לחשבון הסילוקי, מלכות רומי היא בכלל מלכות שאינה הוגנת, אבל בארץ ישראל הוגנת ומהוגנת. אך נוכל לישב הדברים בדרך אחרת ולומר, שכוונתם במלכות רומי — להתיסרות מלכות רומי, וכמו שאמר במשנה זו לזלכות יון ובעבודה זרה (שם) למלכי יונים, שהכוונה להתיסרות מלכות היונים באסיה, והוא להתאריך הסילוקי או לשמרות, לא לכל אחד ואחד ממלכי יון. דרך החשבון הזה לבנין העיר רומי (ab urba condita) שהיה בשנת 753 לפני מספר הנוצרים, היה נהוג אצל סופרי דברי הימים, ולפעמים נמצא היות גם במצבות (אינשריפטצן) אבל לא השתמשו בו בשמרות ולא בחשבון העם (עיין בספר אנליטונג צו קענטניס דער ראמישען אינשריפטצן להחכם קארל טעלל, היידעלבערג 1852 עד 184), ולכן פסלוהו גם חז"ל, מלבד הטעם שהיה קשה בעיניהם למנות להתיסרות המלכות שהחריבה את ארצם ושרפה את היכלם, ואשר דרשו עליה: אמלאה החרבה, כשנתמלאה זו חרבה זו. — ולפי דברינו הסוד תמידית בעלי התוספות שהרי במקום אחר אמרו: ובגולה אין מונים אלא למלכי יונים בלבד, כי הנא בארץ ישראל קאי ושם מנו למלכות רומי, אבל בבבל היו כל העמים מונים לשמרות ולא למלכים שהיו מושלים בה, כידוע. וגם ההבדל שעשו בעלי התוספות בין גימין לשאר שמרות הוא דחוק, ובאמת אנו רואים את יהודי תימן כי כותבים עד היום הזה גם את גימיהם לחשבון שמרות (ועיין נוסח הגמ' שלהם באבן ספיר ח"א דף ס"ב ע"ב), וכבר כתב הרמב"ם (הל' גירושין פ"א הכ"ז) שנהגו כל ישראל לכתוב בגימין או ליצירה או למנין שמרות, וכן כתב בעל העיטור (הביאו הר"ר בער ראמנער בהערותיו לס"ע פ"ל הערה ס') שגם בגימין היו מניין למלכות יון.

כבר נגענו למעלה בדברי הברייטא: חכמי ישראל מונים למבול כר"א ולתקופות כר"י, חכמי או"ה מונים אף למבול כר"י; עתה נערכם עם הידוע לנו ממקורות אחרים. יוסף הכהן בקדמוניותו (א' י"ה) בדברו על חג הפסח אומר סתם: בחדש קסנטיקוס אשר יקרא בפינו בשם ניסן אשר בו תחל השנה; ובדברו על אדות המבול (א' ג' ג') יאמר: בחדש השני אשר יקראו לו המוקדונים דיום והיהודים מרחשון כי כן חשבו המצרים את השנה; אכן משה עשה את ניסן הוא קסנטיקוס ראשון לחשבון המועדים, כי בניסן הוציא את ישראל ממצרים. וכן שם את החדש הזה ראש לשנים לכל דבר אשר יסודו בדת האלהים; אכן בעניני מקח וממכר ולשאר דברים השאיר את המנהג הקדמון. הננו רואים כי השנה סתם סנויה אצלו כמנהג תורת משה מניסן (כרבי יהושע) אלא שבשנת המבול (שהיה קודם מתן תורה), נחשבו הידשים לפי המנהג הקדמון מתשרי, וכרבי אליעזר (א). וכן אנו רואים מרבנו, כי גם לאחר אשר נעשה ניסן לראשית השנה בכ"ז לא נעקר המנהג הראשון לגמרי, ונשאר עוד תשרי ר"ה, לעניני מקח וממכר ושאר דברים, כאשר השאירוהו גם חז"ל לשמיטין וליובלות (ולפי דעת ת"ק דברייטא ר"ה דף ו' ע"ב אף לשכירת בתים), וגם לגדרים שהלכו בהם אחר לשון בני אדם (עיין נדרים ריש פ"ח ובירושלמי שם).

(4) וכן נראה מתרגום יונתן שאמר על ירח האיתנים (מ"א ח' ב') ירחא דעתיקא דקין לוח ירחא קדמאא כהנא וכען הוא ירחא שביעאא, ובמבילתא אמרו: הוערש הוה לכם לא מנה כו אדם הראשון, כלומר שלא סנוהו ראשון קדם מתן תורה.

גם סיפא דברייתא: וחכמי או"ה מונין אף למבול כר"י (מניסן) מתקיימת עפ"י עדות מן החוץ. הסופר הקדמון Alexander Polyhistor אשר חי ארבעים שנה לפני המנין הרגיל, אומר: כי לפי אנדרת הבבליים החל המבול בחמשה עשר לחדש דסיוס המוקדוני. והנה בהשוואת חרשי המוקדונים (1) רגילים אנו להפוס בחשבון הסוריים הנפרץ לרוב אצל הסופרים. לפיהו תחל השנה מחדש היפרכרטיאוס, הוא תשרי ראשון אצל הסוריים או אקטבר שלנו (2), וחדש דסיוס התשיעי מכוון לחדש סיון או חזירן של הסוריים או יוני שלנו. א"כ לפי הבבליים המונים את השנה מניסן ירד המבול בחמשה עשר יום לחדש השלישי. ככה חשב גם החכם דיללמאן בפירושו לבראשית (לייפציג 1892 צד 130) והתקשה הרבה בדבר. ואולם כאמת החלו הבבליים למנות שנותיהם חדש אחד אחרי היהודים ברוב השנים (3), כאשר גם המוקדונים והאפוס החלו שנתם מירת דיוס חדש אחד אחרי הסוריים (עיין אידעלער II, 403, 419), וחרשי הבבליים היו מכוונים עם חרשי המוקדוניים והאפוס, אלא שאלו מתחילים את השנה מתחלת החורף ואלו מחדש האביב, וירד דסיוס שהוא השמיני אצל המוקדוניים והאפוס שני הוא אצל הבבליים, וכאשר אוכח כל זה בראיות ברורות במקום אחר. ובכן נמצא כי אנדרת הבבליים שהמבול ירד באייר הוא החדש השני מסכמת עם דברי חז"ל שחכמי או"ה מונין אף למבול כר"י (וכן יאמר גם הסופר הסורי בר עבראה כי המבול ירד באייר, עיין בדברי ה' דיללמאן שם). והדבר אשר הביא את הבבליים לקצוב את ירדת המבול בשני באייר שלהם (שהוא מכוון בקירוב עם מאי שלנו), הוא יען כי מימי הנהרות פרת וחדקל, אשר החלו ללכת הלך וגאה מסחצית חדש מרס יעברו במחצית השנה לחדש מאי על כל גדותם וישמפו הגאיות והעמקים, כאשר יום י"ז במרחשון, ומן ירדת המבול לדעת חכמי ישראל. הוא החלת ירדת הגשמים בארץ ישראל, "זמן רביעה לדברי הכל" (סדר עולם פ"ד, בבלי תענית דף ו' ע"א וירושלמי שם פ"א ה"ג, ובדבריהם הסוד המיתה החכם דיללמאן על המספר י"ז אשר כנפלא וזר נחשב לו).

(1) ואלה שמורים: דיוס, אפליאוס, אורינואוס, פרימיס, דיסטרוס, קסטיקוס, ארטמיסיוס, דסיוס, פאנכוס, לאוו, גרפיאוס, היפרכרטיאוס.
(2) עיין אידעלער I, 430. ועפ"י החשבון הזה סידר יומיפוס גם חרשי היהודים, ולכן דיוס מכוון אצלו למרחשון וקסטיקוס לניסן כאמור למעלה.
(3) ולפי זה קסטיקוס של המוקדוניים מכוון לחדש אדר של הבבליים ולניסן של היהודים. ואולי זה הדבר אשר עשה ירבעם את החג בחדש השמיני תחת החדש השביעי, כי החל למנות השנים חדש אחד אחרי בני יהודה, למען הכרל מהם ולהדמות לעמים אחרים אשר סביבותיו. ובוה יש לישב ברוחק גם את המקרא הקשה אשר בבר עמרזו עליו בעלי התלמוד (בבלי וירושלמי ריש ס"ז ראש השנה), שנחמיה אומר על כסלו ועל ניסן שאחריו שהם בשנת עשרים לארתחשסתא, כי בחדש ניסן של היהודים לא נתחדשה עוד שנה למלכי פרס. — המבקרים החפשים ימצאו להם בזה מסלות אחרות.

נספח ו.

על דבר התקופת המיוחסת לרב אדא.

הראשון אשר שם לנו לחקור על התקופה הנקראה בשם "תקופת רב אדא" הוא החכם הישיש רה"ט נ"י, אשר זה ששים שנה (ניסן תר"ג), כבאמרו שכתב בספר היונה והכניסו אח"כ אל תוך ספרו יסודי העבור (אך שינה מעט את פניו ולכן אין כוונתו מבוארת היטב לקורא הפשוט), יצא להטיל ספקות לא מעט במציאות תקופה כזאת אשר באמת לא שם ולא זכר לה בתלמוד. תוצאות דבריו הם, כי התקופה הזאת לא יצאה מעולם מעם מיסדי העבור אשר המכו חשבונום אך על תקופת שמואל ולא השניחו על השיעור שעה והפ"ה חלקים שתקופתו נעתקת ככל מחזור לפניה, ולא הקפידו אלא שהיה תקופת האביב בחדש ניסן (אפילו לאחר הפסח), והתקופת האסיף בתשרי (אפילו לאחר החג). ולדעת רח"ט כל תקופת ר"א אינה כ"א פרי הדמיון, כי ראו המעברים האחרונים את תקופת שמואל נופלת פעמים רבות אחר מ"ו בניסן, ולהפך כאשר עיינו על תקופת האביב בימיהם מצאה קרובה למולד ניסן כראש כל מחזור, והוציאו מתוך סדר העיבור נ"ח אד"ט תולדה כזוהת שהעבור מיוסד על התקופה הזאת, שקראוה בשם תקופת ר"א, בהיותה מסכמת עם ההלכה האמורה בשם רב אדא בר אבין (לפי נוסחא מופתה שבכ"י אחד מ"טו"ע תחת הנוסח האמתי רב הונא בר אבין): כד חזית דמשכא תקופת טבת עד שיתסר בניסן עברה להאי שהא (ר"ה כא). הגדולה שבראיות שהביא רח"ט לחזק את דעתו היא מדברי רב חסאן הדיין המובאים ביסוד (מ"ד פי"ד), שאחר שעמד על הקושי שזכרנו שהתקופת שמואל חלה פעמים הרבה אחר מ"ו בניסן עמד ועיין בעצמו על התקופה וערך אותה עם עיקרי התיכון אלבתיני (1) ומצא שלפי התקופה הזאת הפסח לפי סדר עיבורו חל המיד בדין. הרי שלא ידע תקופה אחרת וזלתי תקופת שמואל, וגם אחר שטעא אותה ע"פ לוחות התוכנים שבזמנו לא קרא עוד שם ר"א עליה, "ומי יודע אם לא הוא הוא הראשון במעברים שהוציא לנו את התקופה הזאת סתום מן המפורש מכלל נ"ח אד"ט שיסרו לנו המעברים?"

החלטת רח"ט לא ידע רב חסאן מתקופת ר"א ברורה כיום, אם אמנם אין מכני ראייה שלא ידעה אחרים שהיו בקיאים בסוד העבור יותר מרב חסאן, אשר כבר הקיפוהו חבילות חבילות של השיבות ר"י ב"ר ברוך והישראלי, והראב"ע בספר העבור (דף כ' ע"ב) אומר עליו, "שחבר שלשה ספרים בסוד העבור ואין

(1) רב חסאן עיין בראשונה על תקופת טבת בדרך הנס ומצאה כיום כ"ה לכלול, ואחר כך שב לכוונה בדיוק יותר עפ"י החשבון שיצא לו עפ"י עיקרי אלבתיני ועיינו, ועל מיהם קצב את רגע התקופה. אבל במרת שנת החמה הלך אחר תלמי ששנתו מכוונת עם שנת העבור, ולא על שנת אלבתיני הפחותה כסנה בערך תשעה מינוטין ואינה חוזרת ומשתנה עם שנת הלכנה במחזור בן יום שנה. וכן בחלוקת ארבע עונות השנה נמשך אחרי תלמי, וחשב על פיה את הוכן אשר מתקופת תשרי האמיתית עד תקופת טבת לפיה יום ושמינית כאשר נראה מיד.

בדבריו ממש". אולם כנגד זה השערת הרחוקים שרב חסאן הוציא את תקופת ר"א ככלל גזית אדום שיסרו המעברים, אין לה מקום כלל. רב חסאן כופל ומשלש דבריו כי שם לו לעיקר את תקופת תשרי האמיתית וקובע אותה בדקדוק, בהסמיכו אותה על תקופת שמואל בימי דוד המלך, לכ"ה יום כיב שעות רעיד חלקים לאחר מולד אלול, בזמן שתקופת תשרי לריא היא בתחלת המחזור כיג מ"ז תר"ל ונמצא הברל ביניהן שני ימים ורביעי).

ולפי דעתי לא נוכל לדחות בקש את דברי הנשיא האומר על תקופת ר"א: כאשר אדם מבין מטעמו וכאשר ראינו סבריייתא הקרואה על שמו (ספר העבור מ"ג פ"ד), ולבטל כלאחר יד דברי ר"י ב"ר ברוך שקדם לו, האומר: "ראיתי בספר אחר מספרי הקדמונים שאמר שאלתי מרבותי מפני מה אמרו תקופת רב ארא בנינעא, ואמרו לי מפני שכל מה שיהיה בעולם מרעב ושובע מות וחיים

(1) רב חסאן הדיין מצא בקורטבה שנת ד"א תשל"ב (כן כתוב כהוגן ביסיע"מ פ"ד דף כ"ח סוף ע"ד ושם למעלה מזה עמוד כ' שורה 18 כתוב בטעות ד"א תשי"ג) תקופת טבת האמיתית ביום השבת כ"ה כסלו, ובחשבו משם למספר 88 $\frac{1}{2}$ יום, שהוא שיעור תקופת החורף לרצת תלמי (וכן דעת חכמי ישראל כמו שכתב אלבירוני צד 163 מן התרגום האנגלי), ובצרפו עיונו עם עיקרי אלבירוני מצא תקופת תשרי האמיתית (רב חסאן אין לו עסק עם התקופות האמצעיות) כ"ה ימים ו"ח שעות לאחר מולד אלול, ואותה אמר לתת לו לעיקר בחשבון התקופות. אכן בחצו להסמיכה על חשבונות הקרטונים חקר ובדק בחשבון התקופות של שמואל ומצא כי בשנת כ"א תתק"ח (אשר כמיה בשנת ד"א תשל"ב ראשונות הן למחזורי לבנה) חלה תקופת תשרי כ"ה ימים כ"ב שעות רע"ד חלקים לאחר מולד אלול, שאינו נבדל מן העיקר אשר אמר הוא ליסר לשנת ד"א תשל"ב כ"א בדי שעות רע"ד חלקים שלא חששו להם לדעתו מפני מיעוטם. ולכן גזר אומר כי חשבון התקופות והמולדות נתיסר ע"י דוד המלך שהיה בזמן ההוא, ותקופת תשרי היא ראוי לשום לעיקר קיים בחשבון התקופות. על פי הדברים האלה קצב את תקופת תשרי של שנת ד"א תשל"ב (וכן בכל שנה ראשונה לסהור) בשיעור כ"ה כ"ב רע"ד לאחר מולד אלול לפי זמנה של צין (חינא) אשר בקצה המזרח שעליה נוסדו כל חשבונות העבור לדעת רב חסאן. יוען כי קורטבה רחוקה משם ולמערכ בשיעור י' שעות ת"ח חלקים (לפי הישראלי היה כהוב ת"ח, ובדקדוק עם רב חסאן כחוט השערה תפסו גם בזה כי לפי עיוני האחרונים מרחק קורטבה מן הצין הוא י' שעות וחומש, אבל בעות המעתיק מוכתת כתובה לכל מעיין שם), לכן יהיה רגע תקופת תשרי בקורטבה כ"ה ימים ו"ח שעות תתקמ"ז חלקים לאחר מולד אלול הקצוב לפי זמנה של צין. עתה חזר לתקן את תקופת טבת אשר עיין עליה. ומה עשה? יצא לו מתקופת תשרי שהיתה בצין כ"ה כ"ב רע"ד לאחר מולד אלול ונתן לתקופת החורף 88 $\frac{1}{2}$ יום, ויצאה של תקופת טבת כ"ה י"א נ"ה לאחר מולד כסלו, נרע מן המספר הזה י' שעות ת"ח חלקים שקורטבה משוכה מן הצין למערב, ויצא לו המרחק שבין רגע תקופת טבת לפי זמנה של קורטבה ובין רגע מולד כסלו לפי זמנה של צין כ"ה ימים תשכ"ז חלקים (וזה היא סבת המספר הזה הנהא כחמיה בעוצם דקדוק, ובאמת יצא לרב חסאן לא מיעוט המצוטעם כי אם להפך מתוך צויתר עליו והשווה עם תקופת שמואל), הוסיף עליו ב' כיג תתק"ה (ביסיע תתק"ט בטעות) שהוא מולד כסלו, ויצא לו רגע תקופת טבת בקורטבה בכ"ה כסלו תתק"ט חלקים משעה ראשונה בליל שבת. — דרך חשבוננו של רב חסאן סוכך הוא באמת כי מן הדרך הפשוטה, ותחת שהיה לו לנרוע הברל הזמן שבין קורטבה וצין ממולד כסלו הקצוב לפי זמנה של צין ושיעור אחר לו בקורטבה, ולהוסיף את היתרון על מרחק הזמן שבין מולד כסלו ותקופת טבת, הפך רב חסאן את הסדר וגרע את השיעור י' ת"ח משיעור הזמן שתקופת טבת רחוקה ממולד כסלו, שהוא באמת שזה בכל מקום, והוסיף היתרון על מולד כסלו. אבל כ"ז אינו מוליד שנוי ברבר והחשבונות יוצאים לעיני אחר, כמו שהעיר הישראלי. זה פשר דברי רב חסאן הסתומים ב"סוד עולם. ודו"ח בהערה ד' במספר ספר יסודי חושב כי רב חסאן חושב תקופת תשרי כ"ה י"ח לאחר מולד אלול, אבל באמת הוא חושב אותה כ"ה כ"ב רע"ד לפי זמנה של צין וכ"ה י"א תתקמ"ז לפי זמנה של קורטבה, כמו שאמרנו.

חלוי במולד ובתקופה, וחששו חכמים וכו" (ספר העיבור מ"ג שער ה'), אשר מהם נראה כי עוד ימים רבים לפניו ידעו מתקופה אחרת וזלתי תקופת שמואל וקראה בשם ר"א, וגם אמנה ראינו במאמרנו כי העיון הנעשה בשנת ר"א הקל"ו וטובא בכרייתא דשמואל (מרוקק 1) ומכיון עם תקופת רב אדא, והנה ידוע הדבר כי הכרייתא הזאת בצורתה אשר לפנינו חסרה היא ומקוטעת, ואין מן הנמנע כי במקום הזה הוזכרו כראשונה גם תקופת רב אדא ומדת שנתו 3).

מכל הדברים האלה נשפוט כי תקופת רב אדא איננה תקופה מדומה שלמדות מרוקא מסדר העבור של גר"ח אדו"ש, אך יש לה עיקר במציאות ובנייה על העיון והנסיגה, והיא היתה למסודות בחשבון העבור, התקופה הזאת, כאשר זמנה מוכיח עליה, מאוחרת הרבה מתקופת שמואל. ולכן כאשר באו מיסדי העבור לבנות עליה חשבונותיהם תחת תקופת שמואל אשר כבר נתקבלה ונתפשטה בעם הווקקו להתלות באלן גדול ולקרות עליה שם אחד הקדמונים, וגם לומר עליה כי מסורה ומקובלת היא בידם בסוד העבור מאז מעולם, וזה שאמרו: תקופת רב אדא בצינעא ותקופת שמואל בפרהסיא.

גם מדברי אלבירוני נראה כי בימיו (ר"א תש"ס) כבר התפרסם הדבר כי היו ליהודים שני מיני תקופות (אשר לא נקראו אצלו בשם בעליהן), אחת לחשבון הגם ומדת שנתה שס"ה יום ורביע (תקופת שמואל), והאחרת, "בדיוק הגדס" ומדתה שס"ה יום ה' שעות ועוד 3791 חלקים מן 4104 חלקים בשעה (המכוונת לתקופת רב אדא אצלנו), ויען כי הספר הזה אינו מצוי אעתיק פה דבריו בענין הזה.

דבר אלבירוני על ענין התקופות יאמר: בשם תקופה תקרא התחלת כל אחת מארבע עתות השנה, והן תקופת ניסן ותמוז, תשרי וטבת. מרחק כל תקופה מן הסמוכה לה היא רביעית השנה או צ"א יום 7 שעות ומחצה. על הדרך הזה יסוד את חשבון התקופות, שעל פיהו אסרו חכמי היהודים על ההמון לאכול כל דבר בשעת התקופה, באמרם כי זה מביא נזק לגוף (ואלבירוני שופך על זה לעג כמים), וכן יאמרו היהודים כי בעת מולד הירח המים נעשים עכורים ודלוחים, ויהודי אחד הנחשב לאיש חכם ומלומד, ספר לו כי הוא בעצמו ראה כזאת (ואלבירוני אינו מכחיש את הדבר הזה בהחלט ואומר כי חכמת הטבע מעידה על פעולות דומות לזו אשר יפעל הירח בנזולים). אחרי כן יאמר כי מרחקי זמני התקופות כפי שהן נחשבות אצל חכמי היהודים שוות עם אותן של הלמי, והן: מתקופת תשרי עד סבת פ"ח יום ושמינית, מסבת עד ניסן צ' יום ושמינית, מניסן עד חכיו צ"ד יום וחצי, ומתמוז עד תשרי צ"ב יום וחצי, שהן יחד שס"ה יום ורביע. בחשבון התקופות אינם חושבים מדת השנה ברקדוקה ההנדסי, כי כאשר הורינו כבר, אם רוצים הם

(1) כבר העירותי על העיון הזה כי מרוקק הוא מאד, וכמה קשה היה לקדמונים לקצוב דגה התקופה בדיוק; ופה אצין עוד, כי בעת אשר במאה הרביעית לנוצרים חלת תקופת ניסן האסתית ביום 20 מרס אחרי הצהרים, הנה קבעה אבי הכנסייה אנגליים ביום 19, האסתית הניקאנית ביום 21 והלטינים ביום 18 לחודש מרס.

(2) קרוב לזה כתב הר"א עפשטיין (מקדמוניות היהודים צד 20) שאין להוציא מדברי הנשיא שהיתה כרייתא שלמה קראה ע"ש רב אדא, וקירב בעיניו ש באיות מדרש הנבא מאמר בשם ר"א בר אבהו, בלשון: ראב"א אוכר מדת שנת התמה וכו'.

לחשוב בדיוק הנדסי הם קוצבים מרת ענת החמה שס"ה יום ה' שעות ועוד 3791 חלקים שיש מהם 4104 חלקים בשעה (בגוף הערבי צד 182 ובתרגום האנגלי צד 163, ובענין מרת השנה בדקדוקה ההנדסי דבר גם למעלה בגוף הערבי צד 146 ובתרגום האנגלי צד 143).

אחרי כן הוא שב עוד לדבר על התקופות ויאמר: אם יחפצו היהודים למצוא זמן התקופה של שנה ידועה הם לוקחים את מספר השנים שעברו מתאריך אדם (משנת היצירה) ואותה שנה בכלל, ועושים מהן מחזורי חמה (בני כ"ח שנה), ולכל אחת מן השנים הנותרות הם נותנים יום אחד ורביעי. מנין השבועות הכלולים בקבוצת הימים האלה אין משגיחים בהם, וכן יצא להם באחרונה מספר ימים שאינו כניע לשבעה. את הימים יחשבו מתחלת ליל רביעי, וככה ימצאו תקופה ניסן של שנה המבוקשת. והנה כבר הורינו את המרחק שבין תקופה לחברתה לפי שתי הדעות: של המון העם ושל המלומדים; לכן אם אהה מן התקופות האלה ידועה לנו הנה נדע את התקופה האחרת גם היא. סבת התחלתם את החשבון הזה מתחלת ליל רביעי היא, כי לפי דעתם נבראה השמש ביום רביעי כיו ימים לחדש אלול (1) והתקופה היתה בסוף השעה השלישית מיום רביעי (והוא ד' ט"ז אם נמנה מתחלת הלילה) בחמשה ימים בתשרי. אחרי כן חשבו לאחור את מהלך השמש לשני רבעי השנה של האביב והקיץ במספר קפ"ב יום ט"ז שעות בחשבם אותם לא בדיוק הנדסי כאשר אמרנו, ואם נהפוך קפ"ב ימים ט"ז שעות לשבועות נמצא כי הימים כלים בשבועות ולא ישארו כ"א ט"ז שעות. ולכן אם נשוב מתקופת תשרי לאחור ונחשוב את ט"ז השעות האלה נגיע אל תחלת שעה ראשונה מליל רביעי והוא הרגע אשר בו יתחיל החשבון. אולם לפי דעת אחרים מחכמי ישראל נבראה השמש במעלה ראשונה בסוף מלה, ברגע אשר בו יחל חשבון התקופות, וחבורה עם הירח שאז היה מולד ניסן, היה ט' שעות תרס"ב חלקים אחד היצירה. שנת החמה, אם אינה נחשבת בדיוק הנדסי, היא שס"ה יום ורביעי, ואם נהפוך את הימים האלה לשבועות תצא לנו השארית יום אחד ורביעי, והוא יתרון תקופה אחת על אותה שקרבה לה בשנה שעברה (בגוף הערבי 186 ובתרגום האנגלי צד 168).

כל הדברים האלה יורונו למדי, כי כבר בימי אלבירוני היה ידוע ומפורסם הדבר, כי יש ליהודים שני מיני תקופות: אחת גסה, והיא אותה של המון העם הנותנת לשנה שס"ה יום ורביעי, ואחת מדוקדקת אשר לחכמים, הקוצבת את השנה בדיוק הנדסי לשס"ה יום ה' שעות ועוד 3791 חלקים מחלקי 4104 בשעה, שהם בצמצום שס"ה יום ה' שעות תתקצ"ו חלקים מי"ח רגעים, או מרת השנה שאנו מוחסים

(1) בפרקי ר"א (ריש פ"ח) אמרו שהמאורות נבראו בכ"ח באלול, ואליהם יסכימו דברי המדרש (ויקרא ר"פ כ"ט) שהעולם נברא בכ"ח באלול, שהוא היות יום ראשון לששת ימי בראשית, ודבר פסוק הוא שם גם במקומות אחרים שאדם הראשון נידון בראש השנה ביום שנברא בו, ונעשה סימן לבניו. השינוי הנמצא בדברי אלבירוני, מקדו לפי הנראה בדורות האחרונים שאחרי רס"ג אשר קשה היה להם לסבול שיחול ראש השנה ביום ו' שאינו כשר לקביעה ודתו ליום ו'. חילוף כזה נמצא גם בדברי האימרים שבניסן נברא העולם. הישראלי מומר ביסמיע (מיד פירד דף כ"ח ע"א) שהעולם נברא בעשרים באדר, והיתה אז התקופה ככ"ג בו ור"ח ניסן כיום ד', אבל רבינו האי אומר: כי כמו בכ"ב באדר בתחלת ליל רביעי חלה הקופת ניסן (ספר העבור להנשיא צד 497). אי"כ היה ר"ח ניסן ביום ח מ"י י' בשבת.

לרב אדא ו'. וגם ידוע היה כי תקופת ניסן הראשונה קדמה למולדו אך מ' תרמ"ב ולא ז"ם תרמ"ב, וכן תקופת תשרי שלאחריה חלה חמשה ימים ושעה אחת אחרי מולד תשרי (פחות מ"א חלקים וי"ד רגעים שלא דקדקו בהם), לא יום אחד וכ"ג שעות לפניו כמו שהוא לתקופת שבואל. והדבר אשר יפליאנו יותר הוא, כי לפי הנראה ההפשטה זה תקופה המדוקדקת בימיו כל כך, ורגעי תקופת ניסן ותשרי של שנת הבריאה שמהן יתחיל החשבון לפי השיטה הזאת כבר נתפרסמו למדי, עד כי לא ידע אלבירוני מקדימת שבעה ימים שהתקופה הגסה קודמת לתקופה המדויקת ולמולד ניסן. הדבר הזה יהברר לנו יותר עפ"י דבריו הבאים.

אחרי אשר למד סדר חשבון התקופות הוא מכיז את שתיהן במשפט, לרעת עד כמה מסכימות הן עם עיוני החוכנים, והדרך אשר דרך בה היא זאת. הוא לקח לו לבחינה את שנת ד"א תש"ס ליצירה (לפי חשבוננו שהוא מונה מן וי"ד והיא שנת ד"א תשס"א למנינו) ומצא את שעור הזמן שעבר מתקופת תשרי של שנת היצירה שהיתה חמשה ימים ושעה אחת אחר המולד (2) עד מולד תשרי של שנת ד"א תש"ס שהוא עוסך בה, עולה 1738195 יום ו' שעות רנ"ג חלקים. ובחלקי את המספר הזה על מנין ימות החמה, שהם שס"ה יום ורביעי, מצא את מרת הזמן הזה 4768 שנות חמה של"ה יום י"ח שעות רנ"ג חלקים, ויחסר אפוא עד תשלום השנה כ"ט יום י"א שעות תהכ"ז חלקים. כאשר נוסף את המספר הזה על מולד תשרי שאנו עוסקים בו, שהוא א' כ"א רנ"ג (3) בראשון לחודש ספטמבר, נמצא תקופת תשרי ג' מ"ו בראשון לחדש אקטבר, והוא ארבעה עשר יום אחר שווי היום והלילה שהיו ביום 17 לספטמבר! עתה ישים אלבירוני פניו לבחון את התקופה אשר ייחסו לה דקדוק הנדסי. למען הגיע אל מטרתו הוא מוהפך בראשונה את שיעור הזמן שמצא למעלה לחלקי שעה אשר בחר לו (4104 בשעה או 98496 ביום), ולכן הוא כופל את המספר 1738195 ושבריו על המספר 98496 ומצא את המספר $171,205,280,305\frac{2}{3}$. סיף החשבון חסר בכ"י היחירי אשר ממנו נדפס הספר, אך נקל לנו להשלימו אחר אשר ידענו את דרך המחבר (וכן השלים Sachau את הדברים בהערותיו אשר בסוף הספר). את המספר אשר יצא לנו נחלק על המספר 35,975,351 שהוא מספר החלקים מן המין הזה הנמצאים בשנת החמה המדוקדקת, ויעלו בידינו 4768 שנות החמה 850 ימים 21 שעות $463\frac{2}{3}$ חלקים מחלקי 4104 בשעה,

(1) כוונתו מדויקת לרעת היהודים, אבל ארוכה יותר מדאי לרעת החוכנים, וכמו שכתב בפירושו למעלה מזה (בנוף צד 146 ובתרגום 148); והוא חושב מרת השנה 24^h 46^m 56^s כאשר נראה עוד.

(2) כי מולד תשרי היה ביום ה' ב"ד שעות והתקופה ביום ד' שאחריו כמ"ו שעות, כמו שאמר אלבירוני בפירושו במקום שהבאנו למעלה. ומה נסלאו בעיני דברי החכם Sachau האוסר בהערותיו שבסוף הספר: "מה יחליט המחבר שתקופת תשרי הראשונה חלה חמשה ימים ושעה אחת אחר מולדו, ולמעלה צד 168 אמר, כי חלה ארבעה ימים מ"ו שעות אחר המולד הזה, ולא אוכל להבין את הסתירה הזאת". ואיני לא אוכל להבין איך טעה החכם Sachau בדבר פשוט כזה, ששם לא דבר אלבירוני כלל על מרחק התקופה מן המולד כי אם על היום והשעה שהתקופה חלה בו, ודבריו עולים בקנה אחד ומשלימים זה את זה, כאשר יבין כל איש.

(3) או כדברי אלבירוני, מ' שעות ורנ"ג חלקים משעות היום. החכם Sachau מניה ד' שעות, ותקונו שבוש.

ויחמר עוד עד תשלום השנה 14 יום 8 שעה $332\frac{7}{8}$ חלקים. נוסף הספפר הזה על מולד תשרי שהוא א' כ"א רה"ג חלקי התר"ף שהם $9612\frac{1}{2}$ מחלקי 4104 בשעה, נמצא תקופת תשרי ביום ב' שיש שעות קפ"ה חלקים מחלקי 4104 בשעה בששה עשר לחדש ספטמבר, אך יום אחד לפני שווי היום והלילה האמתי. זה הוא סדר חשבונו של אלבירוני, ואם אמנם היינו יכולים להגיע למסרה הזאת בדרכים קלים וקצרים יותר, בכל זאת כתרנו להציע חשבונו במטבע שמבע הכתבר בעצמו (בנוף הערבי צד 194 ובתרגום האנגלי צד 174).

והנני רואים, כי אלבירוני נותן התחלה אחת לשתי התקופות תחת הקדם את התחלה התקופה הגסה שבע ימים, ולכן יצא לו במעות כי תקופת תשרי של שנת תש"ס למנינו חלה בראשון לחודש אקטבר, תחת אשר באמת חלה היא כנודע ביום 24 ספטמבר, ולא נתרקה אז משווי היום והלילה כי אם שבעה ימים ולא ארבעה עשר יום. ומעותו זאת מוכיחה עד כמה היוגה התקופה המדוקדקת ידועה בימיו. עד כי חשב בחפזו, או טעה לפי שעה, כי גם התקופה הגסה מתחלת עמה ברגע אחד.

מלבד רב חסאן, אשר הביא רחמים ראה מדבריו שתקופת ר"א לא היתה ולא נבראה, הוסיף רחמים והביא לו לעד את רבנו האי גאון, אשר לדעתו, "מסר לנו סוד העיבור מפורש על פי תקופת שמואל לא זולתה", כי כן כתב בתשובתו אשר כבר הבאנוה פעמים אחרות: "ואנו יודעין כי ראשונים כבר עברו שלא כסדר הזה (אלא על שלשת הסימנין) וצונו אותנו להיות אוחזין בחשבון התקופות לכל מחזור ומחזור שעה ותפ"ה". אמנם מפי אלבירוני אשר כתב דבריו אך כשמונה שנים אחרי רב האי, ואשר לא היה יתורי חיי בארץ חיווא בריחוק מקום ממקור חכמת ישראל, אנו שומעים כי התקופה הזאת, שאנו מכנים אותה בשם תקופת רב ארא, היתה ידועה לכל המלומדים בעם. אולם באמת לא מסר לנו רה"ג במקום הזה סוד העבור כלל, ואין כוונת רה"ג באמרו: "להיות אוחזין שעה ותפ"ה" לומר שחשבון העבור שלנו מיוסד על תקופת שמואל שלא השגינו בה בשעה ותפ"ה חלקים שכל מחזור נעתק מחברו, אך כל חפץ וכל כוונת רה"ג להשיב על השאלה: למה מחזרין למנות מבהר"ד? רה"ג נותן מעט לדבר, מפני שהעולם נברא בניסן, וממנו יחל חשבון התקופות, וחשבון המולדות מתחיל מתשרי שלשנה שלאחריה, ולכן למען החל שני החשבונות בשנה אחת חזרו למולד תשרי שלפניו, אבל מולד וי"ד עיקר. והנה לדעת רה"ג חשבון העיבור הלכה למשה מסיני אלא שהיתה רשות לב"ד הגדול לפחות או להוסיף, אבל מימות רבי הלל הגשיא, לא הקדימו ולא אחרו. אלא אחוז הסדר הזה שהיה בידם כי סוף חשבון הראשונים לכך הוא מניע", ואין אנו יודעים בימי אדם הראשון איך נעשה, אבל כשאנו חוזרים וחושבין למפרע אנו מוצאים שני החשבונות האלה: מולד תשרי של יצירה וי"ד ותקופת ניסן בתחלת ליל ד', ויש תרמ"ב קודם מולדו, וזה שאמר, שאעפ"י שהראשונים עברו שלא כסדר הזה, "צונו אותנו להיות אוחזין בחשבון התקופות לכל מחזור ומחזור שעה ותפ"ה, וגם אוחזין בחשבון המולד לכל מחזור ביי"ח תקצ"ה". הלשון הזאת (ובפרט שמנה המלים האחרונות שנשמטו בדברי רחמים) מראה בעליל שכוונת רה"ג לומר, שאנו אוחזים ומחזיקים בדרכי שני החשבונות האלה לענין חישוב המולד והתקופה הנהוגה בעם, לדעת איך היו בזמן בריאת העולם, אבל

בענין תקופת ר"א, שאין בה צורך כי אם להבנת סדר שנות העיבור במחזור הלבנה הבני על יסוד ההלכה כד חזית דמשכא תקופת טבת עד שיהכר בניסן, לא היה פת מקום לרהיג להשמיענו דבר, כי זה איננו נוגע לענין השאלה, והוא לא בא ללכדנו פה סוד העיבור.

הגנו רואים מכל זה עד כמה נמצא סמך בדברי רה"ג לדעת רח"ס שחשבון העבור מיוסד על תקופת שמואל. אך רח"ס מוסיף עוד נפך משלו, ואומר שלא היו מקפידים אלא שתהיה תקופת האביב בחדש ניסן ותקופת האסיף בחדש תשרי, ולא חששו אם לפעמים תמשך תקופת ניסן עד אחר הפסח, לפי שכל זה לא היה נוהג כיא בזמן שהיו מקדשים ע"י הראיה על שלשת הסימנים, על הדרכים וכו'. זה הוא תורף דבריו. הדעת הזאת באמת חדשה היא, אולם פליאה היא ממני מאד. לפי דעתי, כל בעל בינה ישרה יבין, כי הדבר היא להפך. כל זמן שהיו מקדשים על שלשת הסימנים וכו' לא היו יכולים להשיג בתקופה לבדה; ואם בכ"ז לפי משמעות דברי התלמוד (פנהדרין יא:) ופרקי ר"א היה להם לרצון אם היתה התקופה בין הסימנים שעליהם נעברים, על אחת כמה וכמה לאחר אשר בטל העיבור על האביב ועל פירות האילן, על הדרכים וכו', אשר אז נשארה התקופה לבדה להיות הסבה האחת לעיבור השנה. וההלכה הידועה כד חזית וכו' עברה לההיא שהיא ולא תיחוש לה בלי ספק נאמרה בזמן אשר כבר חדלו להשיג על סימנים אחרים, שאם אין אתה אומר כן, איך אמר בהחלט: עברה לההיא שתא ולא תיחוש לה, והאביב ופירות האילן יכריעו הכף לצד אחר? ואנו רואים עד היום את השמרונים מעברים על התקופה לבדה (י). ומה הוקק את חכמי ישראל לבלתי השיג על התקופה שלא תחול לאחר הפסח? הלא יכלו לשום אליה לב נם לו אמרו ליסד את חשבון העיבור על תקופת שמואל? ואם היו מעברים את השנים לפי סדר כה"ח אנו"ט היו כל המועדות באים כתיקונם כאשר נקל לראות זאת בלי עמל רב.

אמנם אמת נכון הדבר כי אין זכר לתקופת ר"א בספרות התלמודית, כאשר אין זכר בה למולד וי"ד או בהר"ד וכו', כי חשבון העבור אשר בידנו קבל את צורתו האחרונה אחרי תתימת התלמוד. אולם סדר עבור השנים גי'ח אדו"ט נתקן בלי ספק לא על תקופת שמואל. ואם לא נחשוד את מיסדי חשבון העיבור, כי בבואם לסדר שנות העבור במחזור הלבנה לקחו מן הבא בידם בלי כל הבנה אם מתאים הוא עם העיקרים שעליהם יסדו קביעת מועדיהם, כי אז אין כל ספק בדבר כי יסדו להם את הסדר הזה בהנחה כי תקופת ניסן קרובה למולדו בראש כל מחזור; ואם נוסף ונשית לב נם לדבר הזה כי התקופה הזאת צריכה לנפול בתחלת ליל ד', כי אז נקל להבין, כי התקופה שאנו מכנים בשם תקופת ר"א, היא היחידה אשר יכלה להפס את דעתם.

(1) עיין במאמרי פרשת העבור בהכרם (צד 301) דשם הבאתי דברי סופרי השמרונים. האומרים שאינם עושים את הפסח כ"א לאחר 25 מרס (שהיא תקופת ניסן לדעת שמואל). על פי הדברים האלה נוכל למצוא שנות עברם שהן כה"ח גי'ח למנין בהר"ד, ונמצאו קורבים לנו בשנה אחת, אולם יען כי הם תושבים לפי המולד האמתי ישונה הסדר הזה לפעמים, אך אין עוד בירונג. חומר מספיק לכר דרכי חשבונם לכל פרטיהם.

והנה בעוד אשר בתקופת שמואל מצא כל אדם חפץ, כי על פיה היו מסדרים את שנת החמה מימי יוליוס קיסר, בה היו משתמשים לענין ברכת החמה ושאלת מל ומטר (כי בהיות הדברים האלה קלים יותר בערכם לא אבו מיסדי חשבון העיבור להסיר את העם מן המנהג המקובל בידו), ועל פיה היו חזוי הכוכבים מגידים מוג האויר בכל עתות השנה, קור וחום, יבשת ולחות, ועל פיה היו רואים העתידות בהליכות תבל ומקרי כל אדם, כי הכל היה "תלוי בסולד ובתקופה" לדעתם, כידוע, הנה היתה תקופת ר"א כבריאה שלא נבראה אלא לשעתה, לצורך סדר שנות העיבור במחזור הלבנה, וכיון שנתקבל הסדר הזה שוב לא היה בה עוד צורך. ולכן לא יפלא עוד בעינינו כי מעמים המה הרשמים אשר נשאו על אודותיה בספרות העתיקה (וכאשר כן הדבר גם בדברים אחרים, כי ספרות העת ההיא דלה ודוה היא כאשר העירונו פעמים רבות); ורק החכמים אשר לא הסתפקו בדברים בלי מעם, והתחקו על שרש נמצא בהם, המה עמדו בסודה, יש אשר ידעוה מפי סופרים ומפי ספרים, ויש אשר עמדו עליהם מעצמם. אלבירוני שמעה מפי חכמים וסופרים, ר"י ב"ר ברוך והנשיא מצאיה בספרים ורב חסאן עמד על תקופה כיוצא בה מדעת עצמו¹). אשוב עוד לדברי אלבירוני. עוד במקום אחר מבקר אלבירוני את היסוד הראשי אשר עליו נשען עבורנו, והנני חושב לנכון להביא את דבריו.

אחר שביאר כי ראש השנה של היהודים כתנועה (בזמנו) בין 27 לחדש אב של הסורים (הוא אנוסס אצלנו), ובין 24 אלול (ספטמבר) שלהם, הוא נותן מעם לדבר, מפני שהפסח אינו יכול לנפול כ"א בזמן שבין 18 אדר (סרס) של הסורים ובין 16 ניסן (אפריל) שלהם, בזמן שהשמש היא במזל טלה. ועל זה הוא מוסיף לומר (בגוף הערבי צד 144 ובהרגום האנגלי צד 141): "והוא דבר הולך על דרך הקירוב, כי אם שנת החמה מקבילה אל ימי שנת הרומיים (פה חסר בכ"י כאשר העיר Sachau, ונראה לי להשלים: אז יהיה הפסח נעתק בשלש כמות שנה יום אחד בקירוב, אולם הם אומרים ששנת החמה מכוונת בדיוק הנרסי עם חשבונם). אבל איך יהיה זה, וכבר מצאנו את השבר הזה על פי העיון חמש שעות מ"ו דקים כ' שניים נ"ו שלישיים²), ותקדם השמש להגיע אל מקום מה בגלגל המזלות, לפי המהלך הנמצא עפ"י העיון, לפני הגיעה שם לפי המהלך שחשבונם נשען עליו, בכל קס"ה [שנים] יום תמים"³). כוונת אלבירוני לומר כי בכל אופן חשבון העיבור

¹ בפרקי ר"א (פ"ו) אחר שאמר שמעברים על התקופה, מוסיף ואומר: "אם נכנסה התקופה מעשרים יום של חדש טבת ולמטה מעברין את השנה, כעשרים יום ולמטה אין מעברין". והדברים נראים כסותרים זה את זה תוך כדי דבור, שהרי אם חלה תקופת טבת ב"ט, תקופת ניסן חלה בכ"ב? ונראה מזה קצת שידע בעל המאמר כי התקופה הנכונת חלה שבעה ימים קודם לכן ביום ט"ו ולכן אין מעברים. אבל רבי אביתר מביא את הדברים האלה במגלתו (צד 171) בנוסח אחר, וז"ל: "אם נכנסה תקופת טבת מחציו שלמטה מעברין את השנה, מחציו שלמטה אין מעברין אותה". וגם גירסא זו קשה להלכה, ואפשר שכך פירושה: אם נכנסה תקופת טבת ונכנסה למעלה מחציו של ניסן מעברים, ואם למטה מחציו של ניסן אין מעברים.

² כוונתו לפי הנראה למדה אשר נתן אלביתני לשנת החמה, ולפי זה צ"ל כ"ג שניים נ"ט שלישיים, כי כן יוצא מדברי אלביתני בספרו. הכתבים העבריים מביאים את סדרת שנתו של אלביתני בשנים קלים, עיין בספר מימונים ניימאגוסבערעכטונג להחכם באנש (צד 86 בהערה).

³ בערבית: פיתקדם... פי כל מאיה וכמס וסתין [מנין] יומא תאמא. החכם Sachau תרגם: in each 165 complete days (בכל קס"ה ימים תמימים), והציג בסיום המאמר כלה sic עם

אם נכנסה
תקופת
טבת
ב"ט
אין מעברין
אם נכנסה
תקופת
טבת
מחציו של
מטה מעברין
את השנה
מחציו של
מטה אין מעברין
אותה
וגם גירסא
זו קשה
להלכה
ואפשר
שכך פירושה
אם נכנסה
תקופת
טבת
וכנסה
למעלה
מחציו של
ניסן מעברים
ואם למטה
מחציו של
ניסן אין מעברים
כוונתו לפי
הנראה למדה
אשר נתן
אלביתני
לשנת החמה
ולפי זה צ"ל
כ"ג שניים
נ"ט שלישיים
כי כן יוצא
מדברי
אלביתני
בספרו
הכתבים
העבריים
מביאים
את סדרת
שנתו של
אלביתני
בשנים קלים
עיין בספר
מימונים
נימאגוסבערעכטונג
להחכם באנש
(צד 86 בהערה)
בערבית:
פיתקדם...
פי כל מאיה
וכמס וסתין
[מנין] יומא
תאמא.
החכם
Sachau
תרגם:
in each
165 complete
days
(בכל קס"ה
ימים תמימים)
והציג בסיום
המאמר כלה
sic עם

אלחלק (בצל המבעות), והוא הכלי הידוע בחכמת התכונה בשם ארמיללען-ספאָרע שהשתמשו בו כל הקדמונים. אחד מפפריו באסטרוולוגיא התרגם הראב"ע בשנת ד'א תתק"ח וקראו ספר למשאלה בקדרות הלבנה והשמש וחבור הכוכבים ותקופות השנים ויצא עתה לאור ע"ר' מנשה גראסבערג בסוף פירוש ספר יצירה לר' דונש בן תמים (לונדון תרס"ב). ועיין יותר על אדות משאלה במאמר רמשי"ש במ"ע צייטשריפט דער דייטשען מארגענלענדישען געזעלשאַפֿט (שנת 1899 צד 434 עד 440), ובספרו דיא אראבישע ליטעראטור דער יודען סימן 18, ובספר דיא מאטהעמאטיקער אונד אסטראנאמען דער אראבער אונד איהרע ווערקע להחכם זוטער (לייפציג 1900 סימן 8).

(ב) סהל אלטברי או רבן אלטברי (הרב יצאריסחאן) אחד הגדולים בתורה, רופא ואסטרוולוג, מהולל מאד בידעיות ההנחה ומצוין בתור בתרגם, ומיחסים לו תרגום האלמגסטי לערבית. חי בערך שנת 785 עד 845 למנין הנוצרים (זוטער סימן 25). בספר עקטאן דמר יעקב שהוציא לאור החכם כרמולי (בריסעל שנת תר"ב) ונדפס שנית בספר אנורת אנדות (בירושלים שנת תרמ"ה) בסוף פרשה ב' יאמר על החכם הזה: "וסהל שרש בשוקי דסהל (דמברי?) דקרוקי רפואה ורקדוקי אצטרוולוגי". ומוסיף על זה הגדה כזאת: "מעשה באחד מתלמידי דסהל שהיה יושב בשכונה של טבח וקרא טוב שבמבחים לגיהנם ולא הספיק לנמור הדבר עד שנמל הסכין וחתך את ראשו, מיד נמלו והניחו על צוארו ודבקו בסמני רפואה ונרפא". אולם הדבר הזה דורש עוד חקירה ודרישה בביי. כי המו"ל כרמולי חשוד על הזיוף (ועיין יותר על אדות סהל זה בספרו של זוטער סימן 25).

(ג) סהל בן בשר בן חביב אבו עתמאן (בראשית המאה התשיעית לנוצרים) זכם חריף ומהולל ואסטרוולוג מצוין. הוא כתב ספרים רבים (רמשי"ש פורט אותם שלשים במספר) על משפטי הכוכבים, על הממר ועל הרוחות וכו' וכו' אשר תורגמו לשפת רומי, וביניהם נמצא ספר אחד הנקוב בשם אלגבר ואלמקאבלה על חכמת האלגברא, אשר המרשים הערבי אושר עליו שהוא ספר חשוב, וספר נקרא בשם כתאב אלהייה ועלם אלחסאב על חכמת התכונה והחשבון. החכם שמישניידער משער כי אחד הוא עם סהל המברי (צייטש. ד. מאָרגענלענדישען געזעלשאַפֿט שנת 1900 צד 40 ובספרו אראבישע ליטעראטור דער יודען סימן 19), והחכם זוטער (סימן 26) איננו מסכים עמו.

(ד) סנדר בן עלי אבו מייב, יהודי שקבל עליו דת מחד, אחד מחכמי בגדד ועשיריה (הוא בנה בעודנו יהודי בית הכנסת ספואר בבגדד), חי בראשית המאה התשיעית לנוצרים בימי החליף מאמון אשר שמהו לראש התוכנים וחוזי הכוכבים בבחון (אבסערוואטאריום) אשר הכין לו; החכם הזה שונה מחבריו אשר הקדמנו לזכרם. כי חכמתו נקיה מדמיונות האסטרוולוגיא ומיסודת על אדני הבינה הישרה ועל החשבון והעיון. מלבד ידיעותיו הרחבות בחכמת התכונה אשר נצטיין בה מכל בני דורו, היה בקי ואומן גדול בתיקון הכלים הדרושים לחכמי התכונה, וגם לקח חלק במדידת כדור הארץ אשר נעשתה בפקודת המושל הנזכר. סנדר כתב ביאור ליסודות המדידה של אקלידס ותקן לוחות התכונה הידועים בשם לוחות סאמון או הלוחות הבחונים אשר היו לעינים לחכמים הבאים אחריו

אשר השתמשו בהם עוד במאה הי"ג לספרם. כל ספריו אשר נודעו לנו כעשרה בספר עסוקים אך בחשבון, באלגברה, במדידה ובתכונה או בשאלות נכבדות הנוגעות אליהם, והחכם המצויין אחר בן מוסי אבן שאקיר אחר, "משלשת האחים" המפוארים בפי הערביים וידועים להללה בקורות המדעים, ערך שאלות הנדסיות לפני סגד ופלפל עמו במשא ומתן של חכמה. ויש אומרים כי כתב גם סבוא לחכמת האסטרונומיה ונתנו במתנה להחכם המהולל אבן מעשר שהוציאו על שמו (עיין על אדות החכם הזה בספרו של זוטרי סימן 28, 24, 43 ושמינישניידער דיא אראבישע ליטעראטור דער יודען סימן 21).

(ה) אנדרוונאר בן זאדי פרוך היהודי. את שם החכם הזה מביא הראב"ע בספר הטעמים ובספר המולדות (פעמים רבות) ויאמר עליו כי "לא היה בדורו חכם מולות כמותו" (עיין רשימת כ"י ברלין לר"ם שמינישניידער ח"ב צד 148 וצד a 145). זמן החכם הזה איננו ידוע לנו, והח"י פירשם (נעשיכמע דעם קארעקטור-טחומס צד 79) קובע אותו בערך שנת 800 לנוצרים, אבל איננו מביא כל ראיה לדבריו. והנה מצאנו שם פרוך גם במקום אחר: "יוסף בן פרוך אתא לקמיה דרב מארי גאון" (הלכות גדולות הלכות מילה קרוב לסופם); ויען כי שם פרוך איננו מצינו בספרות העברית, הנה קרוב הדבר כי יש קשר משפחה בין שנים אלה המתוחמים לבני פרוך ואולי אחים היו. והנה הר"ע הילדעסהיימער במפתח להלכות גדולות (בסוף הספר), הר"י מיללער במפתח לתשובות הגאונים (צד 68) והר"א עפשטיין במאמרו על ספר הלכות גדולות (הגוף ספר ג' צד 77) חושבים כי רב מארי זה הוא בנו של רב דימי שהיה גאון בפומבדיתא בשנת ד"א שמיט ליצירה, ורחוק הדבר שכבר היו אז חכמים גדולים בתכונה. אולם לפי דעתי הדבר הזה אשר שלשת החכמים הנזכרים חושבים אותו לדבר פשוט עודנו צריך לפנינו, כי קשה להחליט מכלי כל ראיה מכרחת כי היו להם בקבלה ידיעות פרטיות כאלה (זכרון שם איש ושם אביו) על דבר אנשים פשוטים שלא היו מראשי העם וחכמיו, וגם יש לפקפק הרבה אם בימי רב מארי זה שהיה בימי מלכות הפרסים היה נוהג שם גאון אשר כפי הנראה נתחדש בימי ממשלת הערבים, וכן רב יהודאי גאון המביא את רב מארי זה לענין שתי המלים הזויות והיוג (תשובות הגאונים ליק סימן כ"ו) אינו מכנה אותו בשם גאון. ובאמת כל הגאונים שהוזכר בעל ה"ג כולם חיו במאה הששית לאלף החמישי וזמן חבור ההלכות. וגם אמנה נמצאו כימים ההם שני גאונים הנקראים בשם הזה ושניהם בסורא (ששם נתחברו ההלכות לפי השערת הר"א עפשטיין בהגוף צד 68): האחד, רב מארי הכהן מנהר פקיד (ד"א ת"ק). והשני רב מארי הלוי בר רב משרשיה (ד"א תקל"ח) כידוע מאגרת רשיג, ולאחר מזה היכל להיות כוונת בעל היג. ואנדרוונאר בן זאדי פרוך זה היה כפי הנראה מיהודי פרס, כי כן יורה עליו

(1) ידידי הר"ח רש"א פאונאנסקי העירני על דבריו רמ"ש המביא בספרו אראבישע ליטעראטור-סוד (צד 347) בשם החכם גאלדציהער (מיטהאס דער העבראער צד 311), כי אגדת הערביים והחם לאברהם אבינו, מלבד יצחק וישמעאל בניו, עוד בן שלישי ששמו פרוך.
(2) לדעת הרא"ה הרבני (זכרון ר"ש בן חפני הערה 124) לא היה עוד התואר גאון גם בימי רב חנינא, "שבימיו יצא מחבור" (ר"א שפ"ב), כי בן יקראוהו רב"ב בשם דייגא דבבא.

שמו ושם אביו. אחד משרי הצבא של הפרסים כימי מחמד נקרא בשם Andarzgar (עיין וועלהויזען, שקיצען אונד פארארביימען VI, 43), ואחד הסופרים אשר בימי החליף עבד אלמלך נקרא בשם Zadanfarruch (עיין וועלהויזען, דאס אראבישע רייך אונד זיין שטורין, ברלין 1902 צד 136, ועיין דברי רמשי"ש במ"ע מאנאמשריפס לפראנקעל שנת 1884 צד 480 שהביא מספרי הערביים גם הוא את השם זאדאן פרוך וגם זאד אלפרוך). וגם בזמן שאנו עוסקים בו (בימי החליף אלמנצור) נמצא חכם אחד בשם אלפרוך אן שהיה מצוין בדורו בחכמת התכונה והאסטרונומיה, וכתב ביאור לארבעה ספרים מהאלמגסטי. שם החכם הזה הוא עמר בן אלפרוכאן אבו חפץ אלמבר, המהולל בתור אחד מראשי מתרגמי ספרים מפרסית לערבית, ויהי אחד מבוני העיר בגדר וחכמי מודריה, ובאוצרות הספרים נמצאו עד היום כ"י מיוחסים לו באסטרונומיה (עיין ווטער סימן 18). אולם הסופרים הערביים המזכירים את שמו אינם מעידים שהיה יהודי או שקבל עליו דת מחמד כדרכם המיד. ועיין עוד על אודות בן פרוך בנספח ח' בסופו.

נספח ה.

הדעות והשמועות השונות על דבר תיקון השבון העבור.

כבר אמרנו פעם ופעמים, כי בכלל מעטו מאד הידיעות שהגיעו לירינו מימי הסבוראים ומחצית ימי הגאונים הראשונה, לא יפלא אפוא הרבה, אם גם הידיעות על דבר תולדות השבון העיבור דלות ורזות הן, אך הדבר אשר ראוי להתבונן עליו הוא, כי גם הידיעות המעטות האלה שונות זו מזו ואינן מסכימות אשה אל אחותה, ואנחנו נאסוף בזה את השמועות השונות והרשמים הקלים אשר נשאר לנו בספרותנו ונציגן יחד ונעיר עליהן הערות מעט.

הראשון אשר התמלטו מפיו מלין מעמדות בענין הזה, הוא רב אחאי משבחה, אשר מכל תולדות חייו נודע לנו אך זאת, כי עזב את ארץ מולדתו בכל בזמן שבין שנת ד"א תק"י—תק"כ ויסע לארץ ישראל, ואלה דבריו: וזה שאמרו חכמים חל (פורים) להיות בשבת בזמן חכמים הראשונים שהיו בקיין בחשבון מולד לבנה ובדקדוקי סוד העיבור, והיה יום ערבה בא בשבת ופורים בשבת 1) ומוציאין לולב בשבת ותוקעין שופר בשבת, אבל היום שאין חכמים בקיין בחשבון תולדות לבנה ובדקדוקי סוד העיבור נזרו חכמים שלא להוציא לולב וכן במגילה וכו" (שאלהות

1) רמשי"ש בה' יונה (צד 27), אחרי הביאו את דעת רס"ג ור"ה אשר אמרו להוכיח קרבות השבון העיבור, כוסף ואומר: ואדרבא נמצא עוד בשאלות דרב אחאי גאון יום ערבה ביום א' ופורים בתג השבת. הדברים האלה בלי ספק גשתישו בדפוס וצ"ל יום ערבה בא בשבת ופורים בא בשבת. אולם גם בלעדי זה לשונו אינו מדויק היטב, כי נראה סמנו כאלו בזמן רב אחאי עדיין היה יום ערבה חל בשבת ופורים חל בשבת, ובאמת החכם גייגער (במכתב עת הראשון ח"ו צד 18) אשר בשמו יביא הרמשי"ש הדברים האלה, איננו אלא שרב אחאי אומר שבימים הראשונים היו יום ערבה ופורים חלים בשבת, לא בדברי הרס"ג האומר שמעולם היה כן.

פרשת ויקהל). מן הדברים האלה אשר כבר נתנו מקום לגרולי התורה לענות בהם (עין דברי הר"פ בפירושו שאילת שלום), לא נוכל ללמוד הרבה בענין תולדות חשבון העיבור. אך דבריו: "היום שאין חכמים בקיין בחשבון תולדות לבנה ובדקדוקי סוד העיבור", שהם מצדם האחד נראים כסותרים דברי התלמוד: "השתא דבקיאינן בקביעא דירחא" (ביצה דף ה') ודברי עצמו כסימן מ", ומצדם השני הם מהמיהים בסגנון לשונם, כי יצר לו הגאון מבמאים חדשים תחת הלשון המורגל בפרי התלמוד לא בקיין בקביעא דירחא, — יתנו לנו ידים לחשוב, כי הגאון העביר לפנינו במחזה (אולי בלי כוונה) את מצב מלאכת העיבור שבוסנו כי חשבון המולדות היה עודנו מפותק ומחופה ביטוי, מפני שלא ידעו בדקדוק לא את מדה החדש ולא את המולד המושם לעיקר, והיו מהאמצים להתחקות עליהם ולפשפש בהם, עד אשר עמדו על מדה המדוקדקת.

אך מיד אחר הומן ההוא החלה חכמת התכונה לעלות כיונק בארצות ערב וכמעט ביום נטעה מדרה לשנשג ולהפריח פריה. על דבר החכמים במשפטי חקות השמים אשר עמדו או בישראל כבר דברנו למעלה ויחסנו להם הקן חשבון המולדות ושכלולו האחרון. אך גם מקרב תופשי התורה העומדים בראשי הישיבות יופיע לפנינו בימים ההם רב נחשון נאון אשר עמד בראש ישיבת סורא בסוף המחצית הראשונה למאה השביעית של האלף החמישי. מלבד חכמתו בתורה אהב גם את חכמת החשבון וישתעשע בה, הוא ידע את סגולת המספרים הנאהבים (1) אשר כן

(1) בעפריינרעט צאהלען, ובעריבת אעראד אלמתחאבה. בשם הזה יקרא כל ווג מספרים שכל אחד מהם שזה אל קבוצת ידותיו של חברו. שני המספרים ר"ב ורפ"ד הם נאהבים, כי קבוצת ידותיו של הראשון שהם 1, 2, 4, 5, 10, 11, 20, 22, 44, 55, 110, עולה 284 שהוא המספר השני, וידותיו של זה האחרון שהם 1, 2, 4, 71, 142, עולות בקבוצת ר"ב שהוא המספר הראשון. הווג הזה המוכא בדברי רב נחשון ונוכר גם כפצרו של תאבת בן קה, (הוכירו רמ"ש במ"ע צייטשריפט דער דייטשן מארגענלאנדישען געוועללשאפט חלק 24 צד 368), היה הווג היחיד שהיה ידוע לחכמים עד אמצע המאה הריז הרניל, אשר אז הוחל לחקור עליהם יותר. והוצג איללער הביא בשנת 1750 מ"א זוגות מן המין הזה. ואני אוסיף פה על הווג הראשון שהיה ידוע לקדמונים עוד ארבעה זוגות, והם אלו:

$$\begin{pmatrix} 17296 \\ 18416 \end{pmatrix} : \begin{pmatrix} 9363584 \\ 9437056 \end{pmatrix} : \begin{pmatrix} 10744 \\ 10856 \end{pmatrix} : \begin{pmatrix} 68020 \\ 76084 \end{pmatrix}$$

שלשת הווגות הראשונים כלולים בתכונה אחת, והיא:

$$A = 2n-1 (3.2n-1) (6.2n-1)$$

$$B = 2n-1 (18.22n-1)$$

אם בכלל נציג בתכונה הזאת תמורת n את המספרים הטבעיים זה אחר זה, הנה אז כל שיעור n העושה את כל שלשלת השיעורים הסגורים במסגרות למספרים גפרים או ראשונים (פרים-צאהלען) עושה יחד עם A, B לוג אחד מן המספרים הנאהבים. אחרים מן המספרים הנאהבים הם:

$$\begin{matrix} 6 & , & 3 & , & 1 & = & n \\ 9363584 & , & 17296 & , & 220 & = & A \\ 9437056 & , & 18416 & , & 284 & = & B \end{matrix} \quad \text{או}$$

המספרים 17, 7, 6, 4, 2 ואולי גם המספרים הנכונים מהם בהציג אותם במקום n עושים את השיעורים התכונים במסגרות למספרים מורכבים, ולכן לא יולידו מספרים נאהבים.

דורו החכם הערבי האבת בן קרה כתב ספר מיוחד על אידוהם (1). הנאון הוא נבנם גם בסוד העבור, ומידו בא לנו הכלל הירוע, כי קביעת השנים חוזרת חלילה בתקופה של רמ"ז שנים או י"ג מחזורי לבנה. התקופה הזאת תקרא ער היום על שמו "עגול דרב נחשון גאון" (2). על העיגול הזה יצאו כל חכמי העיבור לחלוק פה אחד, בהראותם כי אך הרוב הגדול של שנים שב להקבע כבראשונה אבל לא כולן. גם אמנה סדר המולדות שקביעת המועדות הלווה בהם איננו חוזר ונשנה כי אם אחר עבור תקופה ארוכה בת 86288 מחזורים; אכן לאחר י"ג מחזורים יחסרון עוד תתקפה חלקים לבלאות שבוע שלם. אי זה הדרך נתגלה העיגול הזה? רחוק הדבר לאמר כי אך פרי הסקרה הוא, דבר לקוח מן הנסיון, כי תקופה ארוכה כזאת אינה נסקרת בסקירה אחת וקשה מאד כי תתגלה

(1) רבי אברהם אולאי אבי אביו של חיד"א בספרו בעלי ברית אברהם (ווילנא תרל"ה). מביא בפירושו לפרשת וישלח כדברים האלה: מצאתי כחוב בשם רב נחשון גאון זה הלישון. יעקב אבינו הבין בדרך חכמה מנחה לעשו אחיו עוים מאתים ותישים עשרים. המנין הזה לסוד נסתר, ועורב עמהם סימנים אחרים להסתיר הסוד. אמנם לכך אמר עדר עדר ורוח תשימן בין עדר ובין עדר, והסוד, דע כי חכמי החשבון אוכרים כי יש מנין נקרא מנין נאהב, וזה כי הם שני מגינים וחלקי כל מנין מהם כמנין החשבון השני. והם מאתים ועשרים [ורפ"ד], וחלקי מאתים ועשרים הם רפ"ד וחלקי רפ"ד הם מאתים ועשרים, ויעקב אבינו כיון בזה החשבון. והיורע סגולתו יהיה אהוב למי שירצה [ולקחתו לפיכך ויפצר בו ויקח]. וכבר נסוהו הקדמונים באהבת המלכים והשרים, וזה באשר יתן למי שירצה להיות אהבו המנין האחד וישאיר לעצמו המנין השני. והנה חלקי המנין אשר נתן, הם עצם המנין אשר תפס, וחלקי המנין אשר תפס הם עצם המנין אשר נתן. וכדרך זה עשה יעקב אבינו ע"ה כתתו לעשו עוים מאתים ותישים עשרים, והניח לעצמו מנין רפ"ד ורבו זה באסרו אכפרה פניו במנחה למלת אך פרה, וירוע כי מלת אך למעט, וכאשר תמסע מלת פרה אחד ישארו רפ"ד. וזה הסוד. ולכך כתוב ויפצר בו ויקח עכ"ל רב נחשון גאון וז"ל. ושם מומא גם פירוש ארוך לדברים האלה. ואין צורך לנו בו, אחרי שהדברים שבאורים מעצמם ע"ם הצרתנו הקידמת. והחכם גריננהא, אשר לא ידע כי כבר נדפס הסמך-הזה, הוציא לאור מתוך דף אחד כ"י שבא לידו מארץ תימן (R. d. E. J. 39, pag. 811) והדף שהדפס ממנו משובש במקומות שונים, ועיין מה שכתב ידידי הרש"א פאונאנסקי במכ"ע הזה חלק 40 צד 128. אהבת רב נחשון את המספרים הביאתו לי הנראה לפסור אותיות שכתורה ולמצוא לכל דבר מספר מכון לו בכתבי הקדש. ככה חשב ומצא, כי יש בעשרת הדברות תרי"ג אותיות כנגד תרי"ג מצות האמורות בתורה (ערוך ערך הפליין), ובפסוק כי בטורה ששם (מלאכי א' י"א) יש חמשה שמות (שלוש פעמים מלת שש, והאזכרות ה' צבאות), ואליהם מכוונים חמש כריעות שכורעים בקריש יתגדל (סדר רב עמרם).

(2) בן נקרא בספר עברונות הנדפס ובכל כ"י הישנים (רמשו"ש במ"ע Biblioteca mathematica שנת 1894 צד 102), וכן הזכירו בשם הזה רבי עובדיה המפרש להלכות קדוש החדש פ"ה ה"י ובעל הגהות מיימוני הלכות תפלה פ"ג אות ק'. גם הישר אלי שהיה בן דורו של רבי עובדיה אך זקן ממנו לימים מזכיר את דברי האומרים שקביעת השנים חוזרת חלילה כומן רמ"ז שנים, אבל לא יזכיר את שם מסמצי העיגול הזה, גם לא יזכיר את השם עיגול, אך יאמר כי "יש אנשים הרבה (בזמננו) שחשבו כן לפי עיונם הנס" (יסו"ע סיד ס"ז פ"ה). ועוד שנים הרבה לפניו (לפני תום המאה התשיעית לא"ף האמיתי כספורש שם בברבור), דבר הראב"ע על הענין הזה. אם אמנם גם היא לא יקרא עליהם את שם רב נחשון (אולי מפני הכבוד, או מפני שידע כי לא ממנו מוצאו), הנה יאמר עליהם: "הלוחות אשר גבלו ראשונים" וכן שם עיגול כמצבץ ויוצא מתוך אמרו, כי כה יאמר בסוף דבריו: "והכלל היה רמז לעגולה רמ"ז הלוחות הראשונים אשר שבת, וישר כתר ששבת" (ספר שני המאורות צד א'). נראה מדבריו כי העיגול הזה עתיק הוא לימים ומצאותיו מקדם מדורות הראשונים.

מאליה. ואם יצא העגול הזה למציאו על ידי עיונו והתבוננותו בחשבון המולדת ומולדתו, איכה נעלם ממנו חסרון החלקים אשר יקעקעו את כל הכירה אשר בנה היום אותה עד היסוד בה? או אולי יש לנו עסק עם שרידי שיטה אחרת בעיבור, שיטה אשר כבר עברה ובטלה מן העולם, או עלתה במחשבה להבראות ולא נבראה? אם נכוון לחקר ימי חיי רב נחשון אולי לא תהיה ההשערה הזאת רחוקה וזרה כאשר תראה במקרה ראשונה. רב נחשון היה לגאון כימי דור אחד לפני רב סעריה. אכן כבר היה בעת ההיא זקן ושבע ימים, כי אביו רבי צדוק מת בערך שנת אק"ל לשמרות, כמאה שנים לפני מחלוקת בן מאיר. ואביו, וגם הוא בעצמו, חי בעת אשר ידי חכמי הדורות היו מלאות עבודה לאסוף ולכנס בחינות ועיונים ברבר מהלך מאורות השמים ולהוציא מהם תולדות בענין חשבון העיבור. אין הדבר נמנע אפוא, כי התקופה הזאת אשר ידי רב נחשון מסורה לנו היא אחת מן השיטות שהיו משמשות בישראל לפני הומד והכונן שיטת חשבונות, או הצעת אחד

(1) בעל אוצר נחמד בפירושו רכוזיו (מאמר ד') סימן ס"ט) הפך להטב כוונת רב נחשון לענין אחר ובהשענו על דבריו המפרש לקדחת פ"ח ה"ט, הוא אוסר כי רצה הגאון להשיב על השאלה הקשה אשר תעורר בלב כל מעיין, איך אנו כבוזים קביעת שנותינו ע"י מעמד הלבנה, והרחיות שאין להן כל חק וסדר ונראות כחלויות אך בהזדמנות ובמקרה, באות ועוקרות את הכל. והגנו רואים כי מספר הימים אשר במחזור הלבנה מרגועע מן 6939 עד 6941 (ולפעמים רחוקות גם 6942 עיין במאמרי פרשת העיבור צד 328). ולכן הראה וגאון כי גם אחרי כל המון הרחיות השונות יהיה מספר הימים אשר בכל י"ג מחזוריים שזה המספר (90216 ימים שהם 12888 שבועות), ואם לא ישיב המולד לחול בראש כל עיגול כבתחלה, הנה עכ"פ ישוב ראש השנה לחול ביום השבוע אשר חל בו בראשונה. ולפי דעת בעל אוצר נחמד לא חשב הגאון כלל לומר שקביעת השנים חוזרת חלילה בעיגול בן י"ג מחזוריים, והאחרונים אשר יחסו לו כזאת לא ירדו לסוף דעתו. אכן פתוך דבריו הראב"ע נראה כי גם הראשונים הבינו את הרברים כמשמעם, ובעיקר דבר חידושו של בעל אוצר נחמד, אשר סמנו כפי הנראה לקח רה"ט דבריו ביסודי העיבור סימן כ"ב וקרא את העיגול הזה בשם עיגול הרחיות (?), הנה השאלה אין בה קושי כלל. השנים נקבעות ע"י המולדות, והרחיות אינן נדרשות במדת השנים שינויים נקבעים על ידי על יד, אך מחלולות כהן ועוועים קטנים רצוא ושוב. למה הדבר דומה? לאדם שהוא נוסע בספינה נטשיל בה הנה וזהה, אשר לכל היותר יתאחר להגיע אל מחוז חצו בשיעור מהלך אורך ספינתו, ככה לא ירחק ר"ח מסולרו יותר מן ל"ח שעות תתעיי חלקים, ומנין הימים במספר קצובות לא ישתנה כי אם בשנים או שלשה ימים, בין אם יהיה מספר השנים מחזור אחד, בין אם יהיה אך שתי שנים (כי סנין הימים בשתי שנים שלמות זו אחר זו עולה 710, והימים אשר בשתי שנים שאתה מהן חסרה ואתה מהן כסדרה הם 707). וגם התשובה אשר יחס בעל אוצר נחמד לרב נחשון אינה מדוקדקת כל צרכה, כי גם בעיגול הסקף י"ג מחזוריים אין מספר הימים שזה בו המספר, ועיגול אחד יכול להיות גדול מחברו ביום או ביומים (כהבדל הרגיל בין שני מחזורי לבנה), כאשר יקרה המולד בראש העיגול להיות אחר אחד מגבולי הקביעה בפחות מתחלקת חלקים. מקרה כזה יבוא תמיד, אף כי יקדים או יאחר בואו, וזמנו תלוי אך באיזה מחזור נבחר לשומו לראש העיגול. ככה ד"ס העיגול אשר יתחיל משנתנו שנת תרס"ג, שהוא ראש למחזור, קטן הוא במספר ימי מן העיגול שקדם לו בשני ימים, כי ר"ה של שנת ה"א חס"ז היה ביום ז' ור"ה של שנת זו הוא ביום ה'.

(2) בעל יסוד עולם ברוחותיו שתיקן לחישוב המולדות מסתייע גם במגולת עיגולו של רב נחשון, שהמולד נעקב בכל עיגול כה בשיעור תחלקת חלקים לאחוריו. כי מסדר הוא בלוחותיו יתרונות החדשים השנים והמחזוריים, כהנוג בכל ספרי העיבור. אך תחת שכל המעברים עושים להם כולל בהר"ד לעיקר, ועליו הם מוסיפים יתרונות המחזוריים השנים והחדשים שעברו עד החדש שהם מבקשים כולל, הוא בוחר לו דרך אחרת, ועושה לו עיקרים רבים לראשי כל תקופה ותקופה

מן החכמים שהיה בין מיסדי החשבון אשר חשב לתת קצב אחר למדת החדש וליסר עליה את שיטתו, לשים קץ לכל החשבונות ולקבוע את כל השנים על פי עגול אחד חוזר חלילה ברמ"ו שנים. אכן השיטה הזאת לא נתקבלה. כי אם אמנם מצד אחד נמצא בה דבר טוב, כי קובעת היא פעם אחת את כל השנים עד עמוד מהן לאורים ולתוסים, הנה מצד השני חסרון גדול היה בה כי תגדיל בשיעור סקנדה שלמה את מדת החדש שהיא גם בלערי זאת גדולה כשליש סקנדה יותר מדאי, ולכן יפה עשו המעברים שהרחיקו את העיגול הזה, ויפה המליץ על זה הראב"ע: הלוחות הראשונים אשר שברת יישר כחך ששכרת.

כמעט בסרס נצא מאת פני רב נחשון, והנה לנגד עינינו גאון אחר מביע אמריו בדבר סוד העיבור. שם הגאון הזה הוא רב הא"י, לפי דעתו בנו של רב נחשון (1). בימים ההם כבר התפשטה תורת ענן בבבל, וחכמי הדור לא יכלו לעבור עליה עוד בשתיקה, ורב הא"י ואביו ראו אז עצמם זקוקים להביאה בכור הבקרת (2).

הכוללת בתוכה י"ג מחזורים (שהוא קורא להן בשם מחזורים כפולים). ככה הוא מוצא את מולד ראש המחזור השני, או מולד תשרי צ"ו ליצירה, א' ט"ו תתרי"ט, מולד ראש המחזור הי"ט פתוח מכנו בשער תתק"ה חלקים או א' ט"ו קיד, וכן לראשי המחזורים ל"ב, מ"ה, נ"ח וכו'. אך מה ראה להתחיל החשבון את המחזור השני ולא מן הראשון? הנני חושב למשפט שעיגול רב נחשון היה מתחיל מוסן שכבר עברו לפניו מספר שלם של עיגולים כאלה בתוספת חמשה מחזורים, לכן בחר בראשי עיגולים (או מחזורות כפולים) כאלה לשום מולדותיהם לעיקרים. אחד מן העיגולים האלה התחיל בשנת ד"א תשפ"ט שהוא מוכירה לרונמא (מ"ה פ"ב), ואם נשוב רמ"ו שנה למספר נפגוש בשנת ד"א תתקכ"ב (לאחר שעברו י"ח עיגולים וחמש מחזורים מכ"ע), בפרק שהיה בו יסוד

היה זה חשבון המולדות לפי השערותנו. מלבד רבנו הא"י בנו של רב שרירא שהיה אחרון הגאונים ומת בשנת ד"א תשצ"ה, היו שדווקא לנו בשם הזה עוד שני גאונים אחרים שהיו בפרק אחד, בערך ד"א תר"ן, ראשי ישיבות גדולות בבבל: רב הא"י בר רב דוד בפומבדיתא ורב הא"י בר רב נחשון בסורא, כאשר הוזכר רב שרירא גאון באגרתו. והנה ברור הרבר כי אין ליחס את המאמר הזה לרב הא"י האחרון, כי הוא היה עוד על ימים בימי יפת הקראי המעתק את דבריו (עיין ל"ק צד 149 בהערות); ויותר מזה כי הקראי קרקסאני שכתב ספרו בשנת ד"א תרצ"ו אומר בספרו שרב הא"י ואביו כתבו ספר אשר דברו בו על אודות הקראים (עיין וזכור) לראשונים היה צד ק"ח). אך מי משני הגאונים האחרים הוא בעל המאמר הזה? לדעת הרא"ה הרכבי (שם צד ק"ד) הוא רב הא"י בר רב דוד שהיה לפניו דיון בבגדד (וכן מוזכר 279). חשב בראשונה גם ר"ש פינסקער (ל"ק שם), אפס כי היה בעיניו לפלא כי יפת יבנהו בשם ראש ישיבה והוא היה אך דיון, אבל אשתמטותיה כי עלה אח"כ לגאונות). אך גם מעיני הרכבי נעלמו לפי שעה דברי רש"י כי בו בפרק היה רב הא"י בר רב נחשון גאון בסורא (וגם את רב הא"י בר רב דוד לא ידע מתוך אגרת רב שרירא כי אם מתוך תשובת רב הא"י המובאה מר"י בן גיאת). והנה על אודות רב נחשון גאון ידענו שעסק בחשבונות העיבור; לא רחוק אפוא הדבר, כי רב נחשון זה ובנו כתבו בעיני חשבון העיבור, וערכו מלחמה עם המתפרצים מפני הקבלה. ובעיני השם הא"י ראיתי להעיר כי בכ"י יפת בל"ק מנוקד קא"י ורש"י הצביע בצד המלה הזאת סימן התמימה, ובעיני הרבר ברור שצ"ל קא"י או הא"י; והנקוד הזה מתברר לנו גם ממוקם אחר, מתוך שירי ר' שמואל הנגיד (הוצאת הרכבי צד 102) עש"י ההרוז והמשקל; וכן יש לתקן הנקוד

שם ובצד 46. (2) לפי הנראה כתבו רב הא"י ואביו את דבריהם בלשון ערבי שהיה נהוג ונפרץ בזמנם; ולכן תרגמו את דבריו ענן מארמית לערבית (אלו ערבייה ככתוב בדבריו יוסף הירואה, למען יהיו השבועותיהם בביטול דבריו מוכנות לכל העם, גם לאלה אשר לא ידעו עברית כראוי, וכאשר תרגם גם רמ"ם את ספרו הג' לו מעברית לערבית מן השעם הזה. ולדברי הקרקסאני תרגמו דבריו ענן

היה זה חשבון המולדות לפי השערותנו. מלבד רבנו הא"י בנו של רב שרירא שהיה אחרון הגאונים ומת בשנת ד"א תשצ"ה, היו שדווקא לנו בשם הזה עוד שני גאונים אחרים שהיו בפרק אחד, בערך ד"א תר"ן, ראשי ישיבות גדולות בבבל: רב הא"י בר רב דוד בפומבדיתא ורב הא"י בר רב נחשון בסורא, כאשר הוזכר רב שרירא גאון באגרתו. והנה ברור הרבר כי אין ליחס את המאמר הזה לרב הא"י האחרון, כי הוא היה עוד על ימים בימי יפת הקראי המעתק את דבריו (עיין ל"ק צד 149 בהערות); ויותר מזה כי הקראי קרקסאני שכתב ספרו בשנת ד"א תרצ"ו אומר בספרו שרב הא"י ואביו כתבו ספר אשר דברו בו על אודות הקראים (עיין וזכור) לראשונים היה צד ק"ח). אך מי משני הגאונים האחרים הוא בעל המאמר הזה? לדעת הרא"ה הרכבי (שם צד ק"ד) הוא רב הא"י בר רב דוד שהיה לפניו דיון בבגדד (וכן מוזכר 279). חשב בראשונה גם ר"ש פינסקער (ל"ק שם), אפס כי היה בעיניו לפלא כי יפת יבנהו בשם ראש ישיבה והוא היה אך דיון, אבל אשתמטותיה כי עלה אח"כ לגאונות). אך גם מעיני הרכבי נעלמו לפי שעה דברי רש"י כי בו בפרק היה רב הא"י בר רב נחשון גאון בסורא (וגם את רב הא"י בר רב דוד לא ידע מתוך אגרת רב שרירא כי אם מתוך תשובת רב הא"י המובאה מר"י בן גיאת). והנה על אודות רב נחשון גאון ידענו שעסק בחשבונות העיבור; לא רחוק אפוא הדבר, כי רב נחשון זה ובנו כתבו בעיני חשבון העיבור, וערכו מלחמה עם המתפרצים מפני הקבלה. ובעיני השם הא"י ראיתי להעיר כי בכ"י יפת בל"ק מנוקד קא"י ורש"י הצביע בצד המלה הזאת סימן התמימה, ובעיני הרבר ברור שצ"ל קא"י או הא"י; והנקוד הזה מתברר לנו גם ממוקם אחר, מתוך שירי ר' שמואל הנגיד (הוצאת הרכבי צד 102) עש"י ההרוז והמשקל; וכן יש לתקן הנקוד

אך כפי הנראה לא היו השוכותיהם חזקות ומטרוצות כראוי, ולכן מצא לו הקראי קרקעני מקום להפריז בדבריו על המרה ולומר כי לא מצא בדבריו ענן דבר שלא היה לו מקור בתורת הרבנים, וזלתי בשני ענינים שמצאו להם אחרי כן מקור בפיומי ינאי (1). והנה הקראים כידוע היו מערערים תמיד על עשיית המועדות על פי החשבון, ויהאמצו לשוב ולהנהיג את העיבור עפ"י הראיה והאביב, ורב האוי ישיבם על זה ויוכיח להם עד כמה נחוץ חשבון העיבור אשר יוסיפו לה' יצחק נפחא ויבאר להם מה ראו על ככה לעזוב את מנהג הראשונים וכספרו, "אשר תקן אותו שיריב על בעלי מקרא ולהחזיק העבור" יאמר בדברים האלה:

"בימי החכמים הראשונים היו רואים בראיית הירח והיו המועדים משושין (2) ומפלגין בפלוגה ובמחלוקת (3). אחד מהם עושה היום ואחד למחר, כי יושבי העיירות שבראש ההרים ראוהו בן יומו ויושבי עיירות שבשרה ראוהו למחרת, עד שבא ר' יצחק נפחא וראה בחבמתו לתקן דבר שיעמדו כל ערת ישראל ביום אחד. ומאי זה מקום ראה? מחזקה, שעשה את הפסח בחרש אייר בשביל שעם ישראל לא היה באסיפה. הראית שאותו חג חביב ורצוי לפני הקב"ה כשיהיה באסיפת הקהל באסיפה אחת ואגודה אחת, בלי מחלוקת, שהמחלוקת היא אשמה (4) שנאמר

לעכרית (אלעבראני), אולי מפני שמגנן לשון התלמוד שכתב בו ענן את דבריו לא הבינוהו כיא חידים, כאשר מסבה זו כתב גם הרמב"ם הלכותיו בלשון המשנה כמ"ש בהקדמתו לספר חמצת.

(1) עיין זכרון לראשונים ח"ח צד ק"ח, לקורות הבהות בישראל צד 11.

(2) כ"ה בליק ובהעתק אחר מתוך כ"י לוגדון אשר ראיתי ביד ידידי הרש"א פאונאנקי ואין ספק שצ"ל משובשין, ואצל הקראי ישועה המובא בליק צד 161 הנוסחא: "מעוותים".

(3) הסבה הזאת לתיקון החשבון, החפץ להסד המחלוקת, שניה גם בדברי אלבורני שביא להלן, ובפורשת יותר בדבריו בעל יסווע (מיד ראש פ"ט) ח"ל: בכמו שלש סאות שנה אחר החורבן (הוא זמן רבי הלל הנשיא שאינו מוכיר מה בשמו), נקבעו חכמי ישראל והסכימו על עצה נכונה להסיר המחלוקת ושני המנהגות שהיו בין קביעת המועדות עפ"י ראיית הלבנה עפ"י ביד ובין קביעת בני הגולה עפ"י החשבון (וכמו שכתב גם ב"ה שבני הגולה היו קובעים עפ"י החשבון והיו קודמים תמיד על בני ארץ ישראל ביום אחד והבאתי דבריו באחת ההערות למאמרי), ולא עוד אלא שלפעמים לא ידעו בני המקומות הרחוקים אם עברו ב"ה את השנה, והיה כל זה מכאיא לרבי קלקול גדול ומחלוקת רבה וכו', והסכימה דעת דור אחרון זה ומן השמים נסתייעו והתקינו החשבון. וגם רבי אביתר האומר שרכינו הקדוש תקן את החשבון ואת ארבעת העתים תולה את הדבר מפני שרבו המחלוקות, אלא שהוא כבן ארץ ישראל רואה במחלוקת האלו גם הסגת גבול וכערות התולקים שאינם יודעים להסתיר הסוד וכו'.

(4) רב האוי קולע בזה חציו אל הקראים אשר מאז נקרעו מעל אחיהם וישובו לעבר שנותיהם על האביב ולקבוע מועדיהם עפ"י הראיה ואחרי כן על חשבון הראיה, — מן היום שהוא לא מסקה מחלוקת מתוכם. ככה יספר בעל אדרת אליהו (ענין קידוש החדש שוף פ"מ), כי בשנת ה'רל"ט שהיתה שנת י"ד למחזור, היתה מעיבת לקראים יושבי קרים שקבלו את מחזור העיבור מהרבנים ופשוטה לקראים אשר בארץ ישראל שהיו מעברים שנותיהם על האביב (הבאתי דבריו במאמרי פרשת העיבור בהכרם צד 305), וכדברים האלה יאמר גם רבי עובדיה מברטנורא שהיה במצרים בשנת ה'רמ"ח: "והם (הקראים) מקדשים ע"פ הראיה, ופסחים שהקראים אשר במצרים יעשו ר"ה ויום הכפורים וזלתי היום אשר יעשוהו הקראים אשר בירושלים ואומרים שאין בזה רוע, כה שולחים בירושלים בכל שנה לראות האביב ובמי אשר יראה שם שהיתה השנה צריכה עיבור ככה יעברוה, ואם יעברוה הקראים במצרים על דרך משל והקראים אשר בקיסטנטניה לא יעברוה אין בזה אשם הואיל וכל אחד עושה מה שנראה בעיניו טוב" (יאהרבוך פיר געשיכמע דער יודען ח"ג צד 207), וגם בימים האחרונים יתאונן קל אור הלבנה, שכתב ספרו בשנת היא תקנ"ט, כי היו כל

הראשון אשר ראה את עצמו אנוס להשיב על הרס"ג היה רבנו האי גאון (1). ובחלקו לאדם הגדול הזה את היקר הראוי לו השיב דבר לשואליו, כי המשפט אשר חרץ רס"ג: "קנה הוא שרחה בו את האפיקורוס". אכן בכל זאת לא דחה את דבריו לגמרי, ויתאמץ לעשות לו כעין פשרה בדבר, הוא לא יכול להכזיב את המעשים המפורשים בתלמוד, המוכיחים שהמועדים חלו לפעמים אשר לא בחשבוננו, וגם לא יכול להגיד כי חשבון העיבור חדש מקרוב בא וננסר לפרמיו אחר הרימת התלמוד, ולכן ברא לו מסלה חדשה, דרך ממוצעת. לפי דעתו החשבון הזה שבידינו, שהוא סוד העיבור, היה בידהן של ישראל מימות משה רבינו; אבל החזירו הקב"ה לביד ולפי מה שקובעים את השנה ואת החדש הוא רצונו של הקב"ה, ואפילו היו אנוסים שוננים או מוטעים. ואם רואים ביד לעבר את השנה שלא כסדר הזה (ג"ח ארז"ט או כהו"י ג"ח) מה שעשו עשוי, ובלבד שיעשו כהלכות שהיו עמהם בקבלה (מעברים את השנה על האביב על פירות האילן ועל התקופה, על גליות ישראל שנעקרו ממקומן על תנור פסחים וכו') ואין מעברים לא בשביעית ולא במוצאי שביעית ולא בשנות רעבון וכו') ואפילו עברו שלא לצורך מעוברת, וכשנצרכין ומעברים שנים שלא כסדר סוד העיבור אשר בידינו יושבין אחר כך בסוד הצורך ופורעין מה שלוו מן השנים, עד שמעמידים שנת הלבנה כנגד שנת החמה בסוף אותו המחזור או שלאחריו. בחרשים היו להם שלשה פנים: האחד, חשבון עיבור זה שהוא עכנו היום, כי הפשוטה

(1) רבי משולם ביד קלונימוס, בן דורו של רב האי, נראה כמחזיק בדעת רס"ג, ומביא ראיה ממקרא מחר חדש (ש"א כ') שהיו ראשי חרשי נקבעים ע"י חשבון; והיא היא הראיה שהביא הרס"ג (ובפי אשר העירני ידידי הרש"א סאונאנסקי גם ר"י בן בלעם בפירושו הערבי לספר שמואל הנמצא בידו בכ"י אומר על המקרא והיו ממחרת החדש השני, כי זה מורה שהיו אומרים בחשבון על דרך העבור, כי אי אפשר על פי הראיה שיוקבע ר"ח שני ימים); אך קשה להכריע מדברי ר' משולם המעטים שנשארו לנו ממנו בסס"ג (עשה מ"ו), אם כוונתו שהיו משתמשים בזמן המקרא בחשבון העבור שלנו לכל משפטיו ולכל דתיותיו, או שהיו מחשבים את סולד הלבנה או זמן ראייתה וקובעים אותו ר"ח. ולענין עבור השנה מביא רבי משולם את דבריו הנמצאים שמעברין על גליות ישראל שנעקרו ממקומן וכו' הנראים כסותרים את דברי רס"ג. אולם רבנו חננאל, אשר חי גם הוא בפרק הזה, תופס בשיטת רס"ג בתוכה, והמשה את דבריו המובאים בפירוש רבנו בחיי לפסוק החדש הזה עם דברי רס"ג המובאים בספרים שהוכרנו למעלה יראה כי שפה אחת לשניהם ובפירוש לפסחים (נ"ו ע"ב) אומר בפירוש כי הדתיות היו נוהגות בזמן המשנה. אולם בכ"י נראה לי כי ר"ח, אשר כירוע אסף כפפרו את כל דעות הגאונים אשר ראה דבריהם בלי הוכיח שמהם, בכל התיקו ברעת הרס"ג רומם בסוף דבריו גם להברעת רה"ג אלא שצריך להוסיף בדבריו מלה אחת שאני מסגירת בחצאי אריות. ובכן אחר שסיים דבריו הארוכים בלשון הזה: "ואף על פי שהיו מקבלים העדים וכו' לדבר לא היתה מסיכת ביד כ"א על החשבון", הוא מוסיף תוך כדי דבור: "ולרבי הכל (כלומר אף למי שאינו מסכים לדבר) שהיו קובעים תמיד על החשבון, דת ותוק העיבור הלבנה למשה מסיני [אלא] שהרשות ביד ביד הגדול כשהוא גדול שאין למעלה ממנו כחכמה ובידאית חטא ובקי בתדרי תורה ובקביעות השנים, הרשות בידו לקדש ולעבר כפי מה שיראה לו מחקי סוד העבור, וזו היא הרת שצוה הקב"ה למשה החדש הזה לכם". ולפי הנהגתי דבריו האחרונים מכוונים עם דברי רה"ג שבזמן שסנהדרין (או ביד הגדול) קיימת הרשות בידה לפחות או להוסיף, כי אם נשאיר את הדברים כמו שהם כל היתם המאמר אינה מובנת. לשלמות הענין אוסיף עוד כי מכל החכמים אשר חיו אחרי רבנו האי אחד הוא כמי ידיעתי רבי עובדיה המפרש להלכות קה"ת להרמב"ם הנמשך עוד אחרי הרס"ג (עין בפירושו לפ"י ח"י).

אין בה פחות מחמשה מעוברים יודעים ואין בה פחות מחמשה חסרים יודעים ומרחשוין וכסלו כמשפטן, ואדר ראשון מלא במעוברת. כשרואין לקבוע כרת הזאת קובעין והיא התפוסה לעולם. והשני, ראית הירח, כשרואין לקבוע על הראיה מקדשין. והשלישי, לפי מה שראוין לא מזה ולא מזה, מה שעשו עשו אלא שחזרין לרת (כלומר לסדר החשבון הנהוג). ומבלי צורך מצוה לקדש על הראיה. וגזרה מימות נביאים ראשונים שעושין יום טוב שני בחוצה לארץ שני ימים מספק, וכך היה יחזקאל וכך היה דניאל עושה. ושם מימות יהושע בן נון כך נהגו היושבים ומשתהים בחוץ לארץ. והעיבור שיש בו שני מן המסורת אינו כשר אלא בארץ ישראל. ואעפ"י שבימים האלה אין לב"ד של ארץ ישראל לפחות או להוסיף אלא אוהלים הם כמונו מה שבסוד החשבון מפי משה רבינו מפי הגבורה, ואנו יודעין ג"כ בקביעה דירחא, מ"מ אנו עושין שני ימים טובים משום ששלחו מתם אל השנו ממנה אבותיכם. ואם בעבור ספק קידוש ב"ד גורו בגלות לעשות שני ימים נעשו בשניהם מצוה ואין עכשו ספק אלא מצוה לעשות כן. זו היא תמצית תשובת רה"ג אשר בקובץ ההשובות שנדפס בליק (סימן א'). וכענין הזה הוא אומר בתשובה אחרת המובאה בספר העיבור להנשיא (צד 97) אלא ששם הוא מוסיף להודיענו זמן פרסום החשבון ושם החכם המגלה אותו. כי בדברו על מולד וי"ד ובהר"ד הוא אומר: "הוי יודע כי החשבון הזה אשר בידינו לא מאדם הראשון ידענו אותו, ואין אנו יודעין בימי אדם הראשון איך נעשה". וכך אני אומר כי משה רבינו למד את ישראל עיקרו של הסוד הזה, והגיד להם מה שכבר נעשה בעיבורים מימות אדם עד העת ההיא וכו'. ואעפ"י שנתן להם הסוד הזה הוזהרם שכל זמן שסנהדרין קיימת יש להם לשנות מן המסורת להקדים או לאחר אלא מיהו בזמן שאין מתרחקין מן התקופה, ואלא מיהו (2) שמיני אחר שנה או שנתים אל סדר החשבון וכו', ואנו יודעים כי ראשונים כבר עיברו שלא בסדר הזה. ואעפ"י שהם שינו בצרכיהם אנו אוהלים בחשבון זה (כלומר חושבים המולדות לפי חשבון זה) לשנים הראשונות מלפני משה וגם אחריו עד ימי הלל בר יהודה (3) בשנת תר"ע (לשמורת, ד"א קי"ט לבריאה), שמאותה שעה לא

מין הירח...
ספר הירח...
ד"ר יחזקאל...
ה"ר דניאל...
ואולי קצת...
בזמנים ראשונים...
היה מנהג...
הקדש היה...
אפס...
כאשר היה...
קודם לזה...

(1) הרבנים האלה אינם מסכימים עם דברי פרקי ר"א (פ"ח והביאם גם רבי אביתר במגילות) דהיה העיבור מתחשב אצל הקב"ה עד שנברא אדם ומסרו לו בגן עדן, ואדם הראשון לחיך וחנן לנת עד משה רבינו וכו'.

(2) בספר העיבור כתוב: "ולא אם", ובספר טעם וקנים לר"א אשכנזי נדפס, "אלא מה". וברור שצ"ל: "ואלא מיהו" וכך תקנתי.

(3) הנשיא היה ראש הסנהדרין ורבי הלל היה האחרון בנשיאי ארץ ישראל ועמו בטלה גם הסנהדרין במשמעה המדויק, אם אמנם צלה עוד נשאר בישיבות ארץ ישראל וגם בישיבות בבל אשר עוד ימים רבים אחרי כן נתנו לחכמיהם שם סנהדרין גדולה וקטנה, כאשר ראינו למעלה. — בעל סאור עינים (פרק כ"ה ופ"מ), אם כי בכל לבו חפץ לאחר זמן חכמים הסמוכים עד תום חתימת התלמוד הבבלי, ולולא דברי רבנו האי והרמב"ם כבר היה מאשר את הנוסח האחר (ביסוד עולם מ"ד פ"ה) שהיה רבי הלל בשנת ד' אלפים ר"ס, ראה את עצמו זקק להוציא מלת סנהדרין אשר בדברי רב האי והרמב"ם ממשמעותה ולפרשה במשמעות ב"ד סמוך, מפני שהסנהדרין בטלה לרעתו קודם לכן, "שכבר באר הרמב"ם בסוף פרק וי"ד מהלכות סנהדרין כפי הוצא מפ"ק דמס' האילולין וז"ל לעשרה מקומות גלו סנהדרין. וסופן לטבוא ומשם לא עמד ב"ד הגדול עד עתה וקבלה היא וכו'". וראיתו זו אינה מובנת, כי מי לא יודה כי בימי הרמב"ם כבר בטלה סנהדרין? ומי זה יוכיח מדבריו כי כבר בטלה בימי רבי הלל? וגורא כי האדמו"ר לא שאב את המאמר

הקרימו ולא אחרו אלא אחזו הסדר הזה שהיה בידם וכו'". עכ"ל הצריך לעניננו. דברי רבינו האי, ובפרט דברי המסורת שהביא בידו שמתקן חשבון העיבור היה רבי הלל (אשר באמת יש לה שרש בדברי הימים כאשר העירונו בפנים) נתקבלו פה אחר על ידי הבאים אחריו, וגם חכמי ארץ ישראל אשר לפי הנראה לא הודו בקבלתו, קבלו את הברעתו בענין השתלשלות סוד העיבור. הנה כן נמצא את רבי אביתר, אשר כתב את מגילתו מאה שנים אחרי כתוב רב האי את תשובתו, אומר כי המועדות היו סדורים לפני הקב"ה קודם יצירת העולם והיו כל החשבונות האלו מתחשבים לפניו עד שנברא אדם ומסרם לו, ואדם לחנוך, וחנוך לנח, עך אנשי כנסת הגדולה (ועד סוף חכמי המשנה והתלמוד, ולא היה סוד העיבור אצל כל אדם אלא אצל ראש הסנהדרין שלא היה זקוק כלל לדאיה אלא לזושבון העיבור בלבד, "דלא סמכינן אראיה (דלעיקר) (כל עיקר) אלא על החשבון", ולא שקלינן ומרינן בראיה אלא כימי אנטיגנוס איש [סוכן] וחלוקת צדוק וביתוס לסלוקי פלוגתא מישאל, ולנלווי כילתא כי (בעת) [עת] חשבון מכוונת (עד) [עם] המולד (כלומר הראיה)". והא דתנן דמות צורות לבנה היו לו לרבן נמליאל שבהם מראה את ההדיוטות ואומר הכזה ראייהם או כזה, לא קשיא, האי דקא עביר הכי שמר היה (ו) וראו רבותינו לשנות המנהג כדי לבטל השמר (ו), אבל

הוא ממקורו בתלמוד (וראיה לדבר כי מציין הוא מקומו בע"ז ובאמת איננו שם) וחשב כי דברי הרמב"ם: "ומשם לא עמד ביד הגדול עד עתה, וקבלה היא שבטריא עתידין לחזור תחלה ומשם בעתקין לטקדש" לקוחים מדברי התלמוד, וא"כ מוכח מהם שכבר בימי חכמי התלמוד לא היה כ"ד הגדול בארץ ישראל. אולם באמת לא נמצא הלשון הזה בגמרא (ר"ה דף לא:), ולהפך לאחר שאמרו משום רבי יוחנן שהמקום האחרון שגלו שם סנהדרין הוא מבריא הוסיפו לוטר בשמו: "ומשם עתידין לינאל". וא"כ מוכח משם להפך, כי היתה הסנהדרין בימיו במבריא והיו כקיים כי התחור מ שם לירושלים (והרמב"ם שנה את הלשון לפי מצב הדברים בימיו, ועיין דבריו בהקדמתו לספר משנה תורה שכתב: "וב"ד של ע"א בטל סמכה שנים לפני חבור הגמרא). והראיה האחרת שהביא האדומי ממחלוקת התכמים ור"י אם סנהדרין היא של שבעים או שבעים ואחר, ואלו היתה סנהדרין בימיהם הנקל היה להם ללכת ולמנות, הראיה הזאת דומה בעיני לראיה מי שהחליט שמצות תפלין לא היתה מקובלת בישראל בימי רש"י ור"ה, שאם לא כן איך פרצה ביניהם מחלוקת בסדר הפרשיות. (ו) וכן בעל מדרש שכל טוב אומר על ארבעת השערים: "אלו שערי בינה שנמסרו לאנשי כנסת הגדולה".

(ב) כלומר שנברה יד תלמידי צדוק וביתוס. ונראה כי לשמר כזה כוון רב האי גאון בתשובתו (דפוס ליק דף ה' ע"א המובאה באחת מהערותי למאמרי בפנים) בפרשו את דברי התלמוד: וימנן דגזרה מלכותא גזירה וכו' — "שהיה שמר שם (בארץ ישראל) ויצטרכו לשנות", כלומר לסיר מן החשבון ולקדש עפ"י הראיה כדעת הצדוקים עי"ש.

(ג) כלומר לבטל את השמר שגזרו הצדוקים לקדש עפ"י ראית הלבנה, בהראות להם כי החשבון והראיה אחד הם. וכן כתב רס"ג (כפי שהביאו דבריו רה"ג והישראל) "כי בקשו התכמים להראות לטינים כי ראית הירח והחשבון אחד הוא, והיו עושין כל אותם הדברים שהיה רבן נמליאל עושה בטבלא ועשו שלוחים וכו'", "ולא היו ב"ד בזמן הראשון נזקקין לראיה אלא כדי לגלות הדבר ולהראות איך הוא העיני מעיד על אמתת החשבון הנכון והמתקן הזה הסמך בידינו מהם, כי בני דורו וב"ד של אנטיגנוס איש סוכו התקינו דין ראית הלבנה בחדושה בריח כדי לבטל דברי צדוק וביתוס וכו'". ורבינו חננאל שלקח דבריו גם הוא מרס"ג אומר: "וזה שהמצא לר"ל דמות צורות לבנות היו לו לר"ג וכו' הכוונה בזה כי ר"ג עשה צורות הללו לבאר לתלמידי צדוק

מצד אחד עם רב האי שהיה חשבון העיבור הלכה למשה מסיני ומוצאותיו מקדם סימי עולם, אלא שהרשות נתונה לב"ד לנמות מסנו לפי ראות עיניהם. אולם דעתו שונה מסנו בענין זמן פרסום החשבון וסבתו. לדעת רב האי פרסמו רבו הלל מפני במול הסנהדרין, ולדעת רבי אביתר פרסמו רבנו הקדוש (ימים רבים לפני רבי הלל מפני המחלוקת ומשיגי גבולות. חלוף הדעות בענין הזה יחולל ג"כ "נפקא מינה לדינא". לדעת רב האי התולה גלוי החשבון בביטול הסנהדרין שבארץ ישראל, אין כח ב"ד שבא"י (אחרי אשר חדל בתוכה הב"ד הגדול) ופה מכח ב"ד שבחיל, ואלו קובעים לעצמם ואלו לעצמם, ובכתוב באמת באגרת הערוכה מבבל אל בן מאיר; אבל לדעת רבי אביתר המיחס את פרסום החשבון לרבינו הקדוש שעשה זאת מפני המחלוקת, אפילו בזמן הזה אין חשבון המועדות יכול להעשות כי אם על ידי נאון החבורה בארץ ישראל, ואם נעשה בחו"ל פסול, שהרי מיטות רבי ואילך כל ימי חכמי התלמוד, לא היו קובעים כי אם על פי חכמי ארץ ישראל. ולכן כל העושה חשבון המועדות ואינו מכון לכו שהוא עושה על דעת ראש הישיבה שבארץ ישראל לא יצא ידי חובתו.

והרמב"ם חבר יחד את שתי הרעות האלה בהלכותיו (קה"ח פ"ה). לפי דעתו קביעת החדשים על הראיה ועיבור שנים מפני הזמן או מפני הצורך (להקדים או לאחר) אינם נעשים אלא על ידי סנהדרין שבארץ ישראל או ב"ד סמוך בא"י שנתנו להם סנהדרין רשות. אבל בזמן שאין סנהדרין בארץ ישראל אין קובעים את המועדות אלא בחשבון זה שאנו מחשבים בו היום. ודבר זה הלכה למשה מסיני שבזמן שיש סנהדרין בא"י קובעים על הראיה, ובזמן שאין סנהדרין קובעים על החשבון שבידינו היום. החשבון שבידינו היום התחילו כל ישראל לחשוב בו סימי אביו ורבא (והוא מכון לזמן רבי הלל) שבימיהם חרבה ארץ ישראל ולא נשאר בה ב"ד קבוע (2). ואפילו בזמן הזה שאין סנהדרין בארץ ישראל ובמלח הראיה מכל מקום אין המועדות נקבעים אלא על ידי ב"ד של ארץ ישראל, לפי שגם בזמן הזה אין קובעים שנים בחיל, וזה שכל אחד ואחד מחשב קביעת השנה בעירו ומקומו, אינו אלא לגלויי מילתא בעלמא, אבל באמת אין המועדות מתקדשים אלא על ידי בני ארץ ישראל. ואנו לא על חשבוננו אלא על קביעתם אנו סומכים. הדבר הזה, השנוי אצלו בהלכותיו (הלכה ה' וי"ג) ומשולש בספר המצות (עשה קנ"ג), נושא בד בבד עם דברי רבי אביתר.

והנה מדברי הרמב"ם נראה כי ביטוי היו חושבים עוד את חכמי ארץ ישראל לסומכים, שאם לא כן איך אמר שאנו סומכים על בני ארץ ישראל, וקביעת

(1) גם בן מאיר אומר באגרתו הראשונה (דף ה' ע"א): "כענין שלמדנו ויורשנו מאבותינו רבן גמליאל הנשיא ורבינו יהודה הנשיא". ונראה מזה כי בא"י לא היו מיחסים תיקון החשבון לרבי הלל, כי אם היתה השמועה הוואת מקובלת גם בא"י, כלי ספק לא נמנע בן מאיר מהתייחס גם לרבי הלל הנשיא.

(2) כלומר שבמלך כל בתי דינין קובעים בא"י וגם ב"ד הגדול שהוא הסנהדרין, אבל עדיין נשארו בה חכמים סומכים אחד בעיר ושנים בפקד, אולם לא יכלו להעשות לאגודה אחת ולועד בית דין. ובשל מאור עינים (פרק ג') מפרש לפי דרכו שביד קבוע פירושו סמוכין. ולדעתו מלכד שמספר המצות נראה ההפך, אין הוראתה זו במשמע הלשון.

המועדים אפילו בחשבון אינה כשרה אלא בסמוכים⁽¹⁾? ובאמת, כאשר ראינו למעלה באחת מהערוותינו בפנים ובנספח שני, נמצאו חכמים בארץ ישראל גם אחרי חתימת התלמוד הירושלמי ובימי הסבוראים, וגם אחרי כן לא נעדרו מטנה לנמרי ישיבות ות"ח, ולא פסקה אפוא שלשלת הסמוכים; ולולא חשבו רבי אליהו ורבי אביתר את עצמם לסמוכים⁽²⁾ איזה זכות יופיו כח היה להם על יתר בני הגולה לקבוע מועדות? ואם אמנם בימי הרמב"ם כבר חדלו הישיבות בארץ הצבי, הנה בכ"ז היו בה עוד קהלות קטנות מבני יהודה, וראשי ישיבה של ארץ ישראל היו יושבים בדמשק (כאשר יספר רבי בנימין שהיה שם בפרק ההוא), ולא רחוק הדבר כי היו הולכים משם שנה בשנה לארץ ישראל לעבר השנים כאשר עשה כזאת רבי אליהו בשבתו בצור, ולכן יכול הרמב"ם לומר כי על קביעתם אנו סומכים. אולם קרני יהוד אשר הופיעו על חכמי ארץ הקדם כבר אספו נגהם. זה מספר דורות הלכו ישיבותיה הלך ודל, וחכמיה לא יכלו להיות עוד למופת לחכמי הגולה אשר ידעו כי נעלים הם עליהם בתורה וגדולה, על כן לא חשבו בלבם וגם בסמיכתם שמו תהלה, כאשר יתאונן רבי שלמה באגרתו המוכאה במאמרנו על מצב ישיבת ארץ ישראל, ובתוך יתר דבריו יאמר: "כל רעיה בגדו בה להשמיץ כל נסמך בה"⁽³⁾. נפש הרמב"ם דאבה למראה המעצב הזה, ולבו הגה אימה פן עוד מעט וכלה גם השריר הקל הזה אשר כבר היה מוטל בספק, והסמיכה תאבד כלה. אך בכל זאת נחם את נפשו בתקוה כי לא ימוש ה' את עמו ולא יטחה משם כלה את רושם האומה, כאשר יאמר בספר המצות: "ואלו הנחנו דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מא"י—חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא למחות אותה האומה מכל וכל—ולא יהיה שם ב"ד, ולא יהיה בח"ל ב"ד הנסמך בארץ"⁽⁴⁾, הנה חשבוננו זה לא יועיל לנו כלום.

(1) בעל מגילת אסתר, בחשבו לדבר מוחלט כי הסמוכים בשלו בימי הלל ובחפצו להפוך בכ"ז בזכות הרמב"ם, מעייל פלא בקפוא דמחטא ומכנים בדבריו כוונה אחרת, כי גם לדעת הרמב"ם אין אנו סומכים עתה על קביעת ב"ד של א"י אשר בזמננו, כ"א על קביעת ר' הלל שקבע בימיו, למרות הדברים המפורשים בספר המצות המובאים פה בפנים.

(2) מדבריו רבי אביתר שאמר על אביו: "ויהרש שם את הגאונות ואת הסמיכה בכית הועד" היותו יכול להביא ראיה כי עוד לא בטלה הסמיכה בימיו, לולא כי אפשר הדבר שלא כוון רבי אביתר במלה הזאת למשמעה המדוקדק, והשתמש בה בדרך גיוסא והשאלה, וכמו שישתמש בלשון הזה גם רב שרידא גאון באגרתו (עיין לדוגמא בסוף אגרתו שהוא אומר על עצמו ואסתמיכנא בגאונות ומסכניה להאיי בננו), אף כי הננו יודעים שאין סמיכה בח"ל.

(3) ועוד שני דורות לפני רבי שלמה זה, בימים אשר היה אבי אביו רבי שלמה (ברבי יהודה) ראש ישיבת גאון יעקב, בארץ הצבי, יאמר רבנו חננאל, אשר שאב דבריו מגאוני בכל כנורע: "ואשר אמרו בעבור בני ארץ ישראל דורות שלפנינו (שעושים ר"ה יום אחד) אינה מענה, לפי שנלינו גלות שלמה ובעונותינו לא נשאר בארץ ישראל בימים ההם אלא מעטים ואיננו בני תורה בנגדור גדוד ומלחמה אחר מלחמה, ונחלתם להם (ריה) בשאר ימים (טובים)", עיין בספר המלחמות להרמב"ן ריש ביצה.

(4) הדברים האלה מראים מפורש כי לדעת הרמב"ם לא פסו עוד סמוכים מן הארץ. אולם מתוך דבריו ההלכה שחידש בפלפולו בפירוש המשנה (מנהדרין פ"א) שאם תהיה הסכמה מכל החכמים שבא"י לסמך אחד מהם יהיה סמך ויסמך אחריו כן למי שירצה, ובפרט מן הראיה שתואר כביא לדבריו: "שאם לא תאמר כן אי אפשר שתמצא מנהדרין גדולה לעולם לפי שנצטרך שיהיה (כל) אחד מהם סמך על כל סנים, והקב"ה יער שישבו כמו שנאמר ואשיבה שופטין ככראשונה ויועצין בבתחלה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק וגו'" — נראה שסמוכים כבר בשלו ונעדרו. הסמירה הזאת

לפי שאין לנו לחשב הרשים ולעבר שנים בחוצה לארץ וכו". אכן בכל במהונו באלהיו לא חרל גם לחשוב מחשבות מה לעשות אם תוסיף קהלת ארץ ישראל לנפול עוד יותר ויעדרו ממנה לגמרי חכמים סמוכים, ויהפש עצות לחדש משפט הסמיכה כבראשונה.

אולם מגורת הרמב"ם באה. לא עברו מאה שנה, והנה טצא הרמב"ן בבואו לארץ ישראל אך שני אחים צבעים בירושלים ואליהם יאספו עד מנין ומתפללים בביתם בשבתות (אגרת הרמב"ן הנדפסה בספרו תורת האדם). למראה השממון החרוץ הזה הווקק הרמב"ן לבקש לו פתרון אחר לשאלה הקשה על איזה יסוד אנו קובעים היום מועדינו, וטצא כי, מרפא הקיושי הגדול הזה הוא שרבי הלל בנו של רבי יהודה הנשיא הקן חשבון העיבור, שהוא ע"ה ראה שיתבטלו המועדות מפני הפסד הסמיכה (1) ועמד ותיקן החשבון, וקידש ועיבר בו חרשים ושנים עד שיבנה

לדעתי לא תהיה מוכנת לנו היטב בלתי אם נאמר כי הסמיכה נמשכה דורות רבים אחרי חתימת התלמוד, וכי אך בימים האחרונים, בימי הרמב"ם או עוד לפניו מעט, בהתבטל הישיבות בא"י, פרצו חלוקי דעות על אדות שרידי חכמי ארץ ישראל אשר חשבו עצמם לסמוכים אם כרבריהם כן הוא. והדעת נותנת כי יש מחכמי ישראל בחז"ל אשר לא הורו להם בדבר הזה, והרמב"ם ספקי מספקא ליה ולכן הוא מראה פנים לכאן ולכאן. ואולי את פירושו למשנת סמיכות זקנים כתב בהיותו עוד בספרד, ושם כבר נתפשטה השמועה כי בטלו הסמוכים, ולכן חשב מחשבות איך להחיותה ליושנה, ואת ספר המצות כתב בכצרים, ושם נודע לו כי שרידי חכמי ארץ ישראל לא ותרז עוד על זכותם ברבר הסמיכה וקביעת המועדים, ולכן כתב שעל קביעתם אנו סומכים. והנה בספר משנת תורה (הלכות מנהגין פ"ד) בדברו על סדר השתלשלות הסמיכה לא יזכיר דבר או חצי דבר על דבר בטול הסמיכה; אך בסוף דבריו כתב: "הרי שלא היה בארץ ישראל אלא (סומך) (סמוך) אחד מושיב שנים בצדו וסומך שבעים כאחד או זה אחר זה, ואח"כ יעשה הוא והשבעים ביד הגדול ויסמכו בתי דינים אחרים. נראין לי הדברים שאם הסמיכו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם הרי אלו סמוכין, ויש להן לדון קנסות ויש להן לסמוך לאחרים וכו' והדבר צריך הכרע". במקרה ראשונה נראה, כי הרמב"ם באמר: "הרי שלא היה בא"י אלא סמוך אחד וכו'" בא ללמדנו משפט הסמיכה בוודי סמוך שצריך להושיב עוד שנים אצלו מפני שאין סמיכה בפחות משלושה. אולם את הדבר הזה כבר ביאר בהלכה ג', ואיזה יחס וקשר יש לדברים האלה עם יתר דברי ההלכה? ולכן אחשוב למשפט כי כל דברי ההלכה הזאת מראשם ועד סופם ענין אחד הם. הרמב"ם אשר חפץ להחזיק את הסמיכה, בדעתו כי יש חלופי דעות בין החכמים על אדות שרידי הסמוכין אשר בארץ ישראל, לא רצה להבנים ראשו במחלוקת הזאת ולהכריע בדבר, אך בכ"ז יורה לנו באצבע שכן כן ובין כך אפשר להשיב משפט הסמיכה על בנה: אם נמצא בארץ ישראל סמוך הרי הוא יכול לסמוך לאחרים ולמנות דיינים; ואם לא נמצא נראים לי הדברים שאם הסמיכו כל החכמים בארץ ישראל לסמוך דיינים וכו' הרי אלו סמוכים. ומי יודע אם לא זו כוונתו באמר: "והדבר צריך הכרע" (שלא נמצא בפירושו למשנה וכבר נתבטלו בו ר"י בי רב ורלב"ה), כלומר, הדבר צריך בירור באיזה הדרך נבחר, כי אולי הדין עם האומרים כי נשאר עוד שרידי לסמוכים, ואין צורך לשוב ולבאדם, ובאמת אילו בטלו הסמוכים בימי הלל, כאשר התלימו האחרונים, הנה היה לו להרמב"ם להעיר על זה על כל פנים קודם שאמר: "נראין לי הדברים וכו'". וגם כמו זה יחשב אילו אמר הרמב"ם לחדש את הסמיכה אחר אשר כבר חרל לה אורח בישראל שמונה מאות שנה ויותר, אם אמנם דמה לעשות כזאת מהר"י בי רב בומני.

(1) כלומר בראותו הצרות הגדולות המתחדשות על ישראל, ראה וצפה בדעתו שהמועדות יכולים להתבטל אם בימים הבאים יעדרו הסמוכים מישראל. אבל אין כוונת הרמב"ן לומר שכבר בימי רבי הלל בטלו הסמוכים, שהרי על כל פנים הוא זכית דינו סמוכים היו. וכן נראה מן הלשון שהוא משתמש בו בהשגתו, כי יאמר: "ודבר גלוי הוא שהיום מכמה שנים בטלו סמוכים מארץ ישראל", ולהלן הוא אומר שלמי דברי הרמב"ם הסובר שאנו סומכים בקביעת המועדים על ביד של

ביהמ"ק, ולפיכך הוא שבמלה הראיה (ו) לפי שאין לנו ב"ד הראוי לקבל עדות ולקדש על פיהם" (הרמב"ן בהשגותיו על ספר המצות במקומו, ועיין בספר המלחמות ריש מסכת ביצה).

מכל האמור עד כה נראה, כי לדגלי קורות הימים ויחוסם לעם בני ישראל הווקו הדורות לשנות דעותיהם על אודות אבן הפנה אשר קביעת המועדים נשענה עליה. רב אחאי משבחה אשר חי בטרם קמו הקראים לחלוק על התלמוד, לא היה זקוק לכמות דבר במשאון, ויאמר בפה מלא כי לפנים בישראל היו כל הימים כשרים לראש השנה, ואחרי כן נפסלו אחדים מהם. רב האי הראשון ורב סעדיה, אשר בימיהם כבר גברה כת הקראים, כבר היו אנוסים לבקש החבולות לסתום פי צוריהם, להתלות באחד הקדמונים או לשום הרברים הלכה למשה מסיני. רבינו האי האחרון — שהיה בבבל וראה את חכמי ארצו קובעים שנותיהם לעצמם עכמו שאמר כן אחד מחכמי בבל באגרתו אשר כתב לבן מאיר) מבלי לכוון לכס לחשב מועדיהם על סנת שריצה נשיא החבורה בארץ ישראל — הסביר לעצמו הדבר, כי אחרי תיקון החשבון יד כל ישראל עוה בו. ורבי אביתר, שהיה בארץ ישראל ורצה לקיים גם בזמנו את המקרא: כי מציון תצא תורה, גזר אמר שכל בני הגולה צריכים לכוון לכס אל דעת הנשיא, אשר הוא היתר אשר יתלה עליו כל כבוד

ארץ ישראל, בשלו המועדות היום מכמה שנים שהרי אין בארץ ב"ד נסמך. ואלו היתה דעת הרמב"ן שבטלו הסמוכים מימות הלל היה אומר כן בפירוש, ולא היה אומר: היום מכמה שנים אשר בלי ספק לא יאמר כן כל איש על זמן ארוך תשע מאות שנה. ונראה כי הרמב"ן בעצמו לא ידע בדקדוק זמן בטול הסמיכה, ולכן השתמש בלשון שאינו מסומן ומכוסה יפה: "היום מכמה שנים".

(4) כבר העירונו, כי מדברי רב האי אין ללמוד כלל שבטלה הסמיכה בימי רבי הלל (וכן בעל המאור בריה פ"א) האומר שהשבון העיבור שלנו הוא מעשה ידי רבי הלל הנשיא אינו מוכיח כלל שעשה זה מעני ביטול הסמוכין, וכי גם מדברי הרמב"ן תולה תיקון העיבור בביטול הסמוכים אין להוביח כי כבר בטלו עוד בימי הלל. אכן אצל המחברים שאחר ימי הרמב"ן כבר אנו פוגשים תיקון בחשבון וביטול הסמיכה בקשר סבה ומטובב, ויהא כי למדו כן מדברי הרמב"ן. אשר נתפשטו ונתקבלו מהרה בין החכמים, אבל כאשר אמרנו אין לתולדה הוואת כל יסוד להשען עליו. הישראל י תולה תיקון החשבון בביטול הסמיכה בשלשה מקומות מספרו (מאמר ד') ריש פרק ה'. ריש פ"ט וסוף פ"ח) אך את שם רבי הלל לא יזכיר. ב"א בפרק י"ח לבד. אבל דבריו מותרים זה את זה. בפ"ח יאמר כי החשבון נתקן בקרוב מסוף חכמי הגמרא בשנת ד"א ר"ס בפ"ט יאמר כי היה זה בקרוב מסוף ימי חכמי המשנה בכסו שלש מאות שנה אחר התורבן, ובפ"ח יאמר שהיה זה בקרוב מסוף ימי חכמי התלמוד ולא יגביל את הזמן במספר, ובשני המקומות האחרונים מסיף כי זה היה בזמן שגורה מלכות הרשעה גורה שכל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג, וידוע כי זה היה בזמן רבי יהודה בן בבא (סנהדרין יד.). ובכן כל דבריו מעורבבים. והר"ן, אשר כפי הנראה הלך בזה אחרי הרמב"ן, כתב בתדושו לאלפסי פרק השולח גס (ד"ה ויש מן החכמים): שהרי מביי הלל הנשיא שתקן לנו סדר מועדות וקידשן לדורות עפ"י טנין שאנו מונים בו שוב לא הות בארץ ישראל ב"ד ראוי לקדש (את היובל שבו הוא עוסק כאן ואולי מוסב גם על המועדות שזכר באחרונה) וכ"ש בימי רב אשי שכבר בטלו מומחין לגמרי וכו'. מלשונו נראה קצת כי בימי הלל נעדר בארץ ישראל ב"ד (קבוצ) ראוי לקדש השנים, אבל לא בטלו מומחין או סמוכים בהחלט עד ימי רב אשי. אבל מהר"י ב"ר רב ומתהלכ"ח מביאים את שני המעשים האלה: תיקון החשבון וביטול הסמיכה בקשר (עיין קונטרס הסמיכה להרלב"ח): אמנם מהם אין להביא ראיה כלל כי הם שאבו דבריהם מספר יסוד עולם כאשר יאמרו זאת ספורש.

בית ישראל. הרמב"ם אשר בימיו עוד היו בארץ הקדש קבוצים שונים מישראל גדולים וקטנים, בשומו לו משפט חכמי ארץ ישראל לקו, יכול עוד לחרוץ משפט, שעל פיהם קביעת המועדים נחתכה; והרמב"ן אשר כבר מצא את הארץ בחרבנה לא מצא לו דרך אחרת כי אם להתלות באילן גדול, ברבי הלל הנשיא, ולומר עליו כי בתקנו את החשבון שבידינו נעשה כאלו קבע הוא בעצמו וכבבדו את כל המועדות עד ביאת הנואל.

ולכן אם יתאשרו דברינו בענין חשבון העיבור שקבל את צורתו האחרונה בראשית ימי פריחת המדעים אצל הערביים, אשר כן הוא לפי הנראה גם דעת בעל המכתב אשר יחסנוהו לאחד מחכמי בבל וכמו שכחנו בפנים, הנה אז נצטרך לשנות מעט סכרת הרמב"ן, ולומר כי אנו סומכים עתה לא על רבי הלל, שהיה אך המתחיל בחשבון, כי אם על חכמי הדורות אשר קמו אחריו אשר השלימו בנינו, ואשר היו סמוכים גם הם, כי לא שבתה עוד הסמיכה בימיהם, ונוכל לקרוא עליהם אשר תקראו אותם — אשר תקראו אהם.

כל החכמים אשר הזכרנו דעותיהם חיו בארצות המזרח, במקומות אשר הקראים היו יושבים שם, וכמעט כולם היו להם דין ודברים עמהם, ולכן הוצרכו להתוהר בדבריהם לבלתי הות מקום למינים לדרות, וכאשר אמרו כזאת מקצתם בפירוש, נשמעה נא עתה דברי חכם אחד אשר חי בארצות המערב ברחוק מקום מן הקראים, אשר היה יכול לדבר עם אחיו בכל אשר היה בלבו. החכם הזה הוא רבי משה הדרשן, אשר חי בצרפת בפרק אשר חי בו רבי אליהו אבי רבי אביתר בארץ הצבי, אשר כבר שמענו דעתו בדבר מדת החדש שהיתה אחרת אצל התנאים, גם ראינו את השתדלותו להתאים עמה את מולד יציאת מצרים לרברי חול. המפרש למחזור כ"י המביא את דבריו כותב: „ורבי משה הדרשן היה אומר, אפילו משה ואפילו דוד לא עמדו במינוי זה של ו"ט תרמ"ב עד שכאו בני יששכר והבינו בו והכתוב מעיד בהם ובני יששכר יודעי בינה לעתים". כרחוק מזרח ממערב, כן רחקו דברים אלה מדברי החכמים אשר אמרו, כי חשבון העיבור הלכה למשה מסיני, „כי משה רבינו למד את ישראל עקרו של סוד הזה" כלשון רב האי. אם ננסה להפשיט מן המאמר הזה מעטה האגדה והמליצה או הראה לנו כוונתו, כי חשבון העיבור איננו מעשה ידי נושאי דגל התורה הכתובה למשה בסיני, לא מעשה ידי נושאי משרת הנשיאות יוצאי ירך דוד המלך, כי אם פרי פעולת חכמי התכונה אשר בישראל המתאמרים בשם בני יששכר אשר היו לפי דברי האגדה בקיאים בחישוב תקופות ומולדות (עי' תרגום לרברי הימים א' י"ב ל"ב, בראשית רבה פ' ע"ב ובמדבר רבה פ"ג סימן י"ז), ואגדה אחרת תיחס לבני יששכר אלה גם חלוקת השעה לתת"ף חלקים (אשר בימי המשנה והתוספתא אחרת היתה, עיין נספח ג' סימן 2): „אמר שמואל (ירחינאה) כשעלו בני יששכר לרקיע (כשעמדו על מהלך המאורות ברקיע השמים) קבעו תת"ף חלקים לשעה שנאמר ובני יששכר יודעי בינה לעתים, עתים בגימטריא תת"ף" (הקדמה לספר עברונות). את כל הדברים האלה נוכל לאמר בצדק על חכמי התכונה הראשונים אשר עמדו לישראל בארצות ערב.

אחרי אשר אספנו יחד את דברי קדמונינו בענין סוד העיבור כפי אשר עלו לפנינו

בזכרוננו, אמרנו להשלים את השמועות בענין הזה מתוך ספרו של החכם הערבי אלבירוני שהוכרנוהו פעמים אחדות.

החכם המלומד הזה, אשר חי בארץ כואריזמי (הידועה היום בשם חיזא), כתב ספר נכבד בחשבון הזמנים אשר לעמים שונים וקרא את שמו אל א ת א ר אלבאקיייה (עקבות הדורות שעברו), והוציאו לאור החכם E. Sachau (לפסא 1878) ויתרגמו לשפת אנגליה בשם The chronology of ancient nations (לונדון 1879). בספר הזה, אשר כתבו מחברו בשנת ד"א ה'ש"ם (יותר ממאה ועשרים שנה לפני כתוב רבי אברהם הנשיא את ספר העיבור, שהוא הספר הראשון בעברית שהגיע לידינו בענין הזה), הקדיש אלבירוני חלק גדול לחשבון העיבור אשר ליהודים, שהוא מורה אותו לכל פרטיו וחקותיו, וכל חשבונותיו מדוקדקים היטב. ראוי אפוא הדבר כי נשים לב לשמועות שהביא גם הוא בתולדות חשבון העיבור.

אלבירוני בדברו על דבר חשבון היהודים בני כת הרבנים, יאמר עליהם שהם קובעים חרשיהם עפ"י המהלך האמצעי של שני המאורות בלי שום לב אם נראה הירח או לא, ויוסיף לאמר, שהם מודים בעצמם כי בראשונה בשוכם ירושלימה (מגלות בבל?) היו מושיבים צופים בראשי ההרים להשיג על הלכנה החדשה, והיו משיאים משואות ונותנים סימנים לאחיהם כי נראה הירח. אך אחר שקלקלו אויביהם הכותים, והשיאו משואות שלא בזמנם, והמטו בהן את ישראל, עד כי קרה לפעמים כשהיו הימים מעונינים בתחלת החדשים, כי נראה הלכנה שלשה או ארבעה ימים אחרי כן, או הווקקו לפנות בדבר הזה אל החכמים אשר בדרום, והם הנדוני אצלם החשבון המורה הראיה. וסמכו בזה על נח שהיה מקדש את החדשים בשנת המבול על פי החשבון מפני שהיו השמים מכוסים בעבים. אחרי כן יאמר, כי חכמי החשבון התקינו להם מחזורים וגם למדום למצוא בחשבון מולד הלכנה וזמן הראותה, וכי בין זה לזה יעברו כ"ד שעות. פרטי הדברים האלה, כל אחר לעצמו, ידועים לנו. אך קבוצם יחד נחבורם בקשר סבה ומסובב חדשים המה לנו ולא נדע מקורם. אך נפלאים מהם הדברים הבאים אחרי כן: התקין הזה, יאמר, נעשה כמאתים שנה בקירוב לחשבון אלכסנדרוס (לשמרות). אכן לפני הזמן הזה היה מנהגם להשיג על התקופות שהן ארבע עתות השנה, ולערך אותן עם מולדות החדשים המכוונים להן. ואם מצאו שהמולד קדם לתקופה בשלשים יום, או היו מעברים חדש אחד בשנה ההיא, ככה אם מצאו את מולד תמוז קודם לתקופתו בשלשים יום היו מעברים בשנה ההיא חדש תמוז והיו להם שני חדשים תמוז ותמוז.

יבואת עשו גם בשאר התקופות (כנוף הערבי צד 68 ובתרגום האנגלי צד 68). הדברים האלה, שהיה זמן שהיו היהודים מעברים בו בכל ארבע עתות השנה הם מתמיהים באמת! אם אמנם לא נעלם ממנו שטלכר עיבור אדר ואדר היו הבבלים מעברים גם אלול ואלול א, גם מצאו אצלם ניסן שני (עיין בספר

(1) וראוי להזכיר עוד כי ענין היה מעבר שבט ושבט כמו שכתב אלבירוני שם ח"ב ב' דף הבסוך, ועוד לפניו אמר כזאת הקרקסאני (הוצאת הרכבי מאמר א' צד 813).
(2) הבבלים היו מעברים את השנים לפי מחזור בן י"ט שנים, וסדר השנים המעוברות בו (לפי התאריך הפילוקי שהתחיל לבנותו מניסן ג"א ה"ן) היה אד"ט ב"ח. ובשנת השמונה עשרה למחזור גלרעת החכם קנלעד בספרו דיא באבילאנישע סאנדרעכנונג צד 210) היו מעברים אלול ואלול.

אסמאנאמישעס אויס באבילאן להרבם עפפינג צד 6), אשר יעלה על זכרוננו המעות שיחסו חז"ל לחזקה שעיבר ניסן בניסן (פסחים נו.).

גם זמן התיקון שהוא כמאתי שנה לשמרות, חידוש הוא בעינינו ולא שמענוהו מפי איש עד כה. הוסן הוה מכון עם ראשית ימי החשמונאים (כי כנודע מלכות יון בפני הבית ק"פ שנה). ואם אין השמועה הזאת נובעת מכאן חפרוה קראים, אשר מקצת מהם אומרים, כי שמעון בן שטח חידש את כל התורה שבעל פה בזמן ינאי המלך. כמו שכתב בעל דוד מדרכי, אולי יש לכוון הדברים אל דברי רס"ג שקביעת החדשים עפ"י הראיה היתה נהוגה רק לשעתה, כי בני דורו וב"ד של אמינוס איש מיכו התקינו דין ראיית הלכנה בחדושה להראות איך הוא העיון מעיד על אמתת החשבון" (מדברי הישראל), "וכיון שראו כך חודש [אחר חרש] שנה אחר שנה נהבד להם שאין העיקר אלא החשבון ובמלו דברי החילוקים" (מדברי רבנו חננאל), "ואח"כ חזרו לעמוד על עיקרן כמו שאמר הקביה למשה" (מדברי רה"ג). ואל זה תוכל לכוון השמועה של אלבירוני, כי בערך מאתיים שנה לשמרות, לאחר אשר הוכיחו למדי כי חשבונם אמת, הקנו אותו לדורות.

אחרי הדברים האלה יוסף אלבירוני לאמר: "יש מן הרבנים אשר יכחישו את הדבר, כי העמידו צופים וכי העלו משואות וסימנים, ויאמרו כי סבה אחרת היתה לתקן החשבון, כי חכמי ישראל בדעתם כי סופם להזרות בארצות אחרי החרב הבית בשניה, ראנו פן הפול ביניהם מחלוקת בקביעת המועדים אם יסמכו על הראיה, לכן עמדו ותקנו להם החשבון הזה". והוא מסיים דבריו ואומר: "והשתדל בו אליעזר בן פרוח, והזהיר אותם בשמירתו ופקד עליהם שמושו ופנותם אליו בכל מקום ובכל זמן, ובזאת לא תפול מחלוקת ביניהם" (שם, ובערבית: ואעתני בתיא אליעזר בן פרוח ואמרזום באלתואמהא ואוצוהם באסתעמאלהא ואלרנוע אליהא חית כאנוא ואין כאנוא פלא יכון ביניהם אבתלאף).

הדברים האחרונים האלה היו נודעים להכמים עוד לפני זה מתוך דברי הסופר הערבי מקריו, אשר חי בזמן מאוחר במאה התשיעית למנין הישמעאלים ודבריו נדפסו על ידי החכם De Saey בברסלווה הערבית שלו, וכבר נתחבטו החכמים בשאלה, מי הוא אליעזר בן פרוח הנזכר בדבריו. החכם De Saey ואחריו אידעלער (I, 573) חשבו כי כוונת מקריו לר"א בן הורקנוס בעל פרקי ר"א, והרמשי"ם שיער בתחלה כי הכוונה לרבי אליעזר הסובר שבתשרי נברא העולם שהוא יסוד (1) חשבון העיבור (היונה צד 18), ולשתי ההשערות האלה הכניו בן פרוח איננו מובן (1). אולם אחרי כן יוסף עוד השערה אחרת שהכוונה לאנדרווגאר בן וארי פרוך הנזכר למעלה בנספח ו', כי אות חית החזקה של הערביים, שאינה נברלת מן החית הרפה בהברתה כי אם ע"י נקודה בלבד, נהגו היהודים לכתוב ע"י אות כי בערבית, ואולי שם הקדש של אנדרווגאר היה אליעזר.

במה דברי אמת נמצאו בשמועת אלבירוני וכמה יש בו מילידי הרמיון קשת

(1) ר"ש פינסקער מתחזק עוד יותר בהשערות, ואומר שהכוונה לר"א בן פרת אשר נתחלף להסיפ הערבי לבן פרת מפני דמיון האותיות שיש בשמות האלה בערבית. וגראה כי לא ראה את דברי רמשי"ם, כי על כל פנים היה לו להוכיחם.

להחלים בבירור. אכן את זאת הננו רואים מפורש, כי עוד בימים קדמונים התפשטה השמועה בעם אשר יחסה את תיקון חשבון המולדות לאליעזר בן פרוח. ואם אמנם מסרועת לשונו של אלבירוני נראה קצת כי חשבו לאחד מן הקדמונים, הנה אין הדבר נמנע כמו כן, כי כוונתו (או כוונת המקור אשר ממנו שאב דבריו) לומר, כי אליעזר בן פרוח השתדל ללמד ולהפיץ בישראל את החשבון אשר שם הראשונים נקרא עליו. ואחרי כי ספרי המשנה והתלמוד פתוחים לפנינו ולא נמצא בהם איש אשר נקרא בשם הזה, ולעומת זאת דברי ימי הדורות אשר במאות הראשונות למנין הישמעאלים לומים וחתולים בערפל, הנה לא רחוק להאמין כי שרש דבר נמצא בשמועה הזאת, כי בקהל החכמים אשר נתנו לחשבון העיבור או לחשבון המולדות את תמונתו האחרונה ויפיצו ויפרסמו איתו בעם, נמצא גם חכם אחד ששמו אליעזר בן פרוח, ואשר נשאר ימים רבים בזכר העם כמיסר החשבון ומפרסמו. ואולי הוא, בהשערת רמ"ש, אנדונגאר בן זאדי פרוך אשר אחרי שנותם את שמו מפרסית לעברית נעשה לאליעזר בן פרוח (השם פרוח אשר אליו הוסב אולי השם הפרסי פרוך נמצא גם במקרא מ"א ד' י"ח, ונפלא הדבר כי שם נקרא בשם הזה אחד מבני יששכר אשר שמתם האגדה לחכמי העיבור).

נספח ט.

רשימת כל השנים מראשית האלף החמישי עד ראשית האלף השביעי שתוספת תרמ"א ח'קים או פחותה ממנה יכולה לנרום שינוי בקביעתן.

במשך העת הזאת (משנת ג"א תתקנ"ב שהיה מולדה רנ"ה חלקים לאחר חצות יום ב', עד שנת ו"א ח', שמולדה תפ"ה חלקים לאחר חצות יום ה'), נמצאו עשרים מולדות שחלו בפחות מתרמ"ב חלקים לאחר חצות היום, וגרמו שינויים בקביעת שבע ועשרים שנה, יש מן המולדות האלה הגורמים שינויים במועדים של שנה אחת (בר"ה ויו"ב וסכות של אותה השנה ופסח ושבעות בשנה שלפניה), ויש שכל אחד מהם גורם שינויים בשתי שנים (בכל המועדים של השנה האמצעית בפסח ושבעות שלפניה ור"ה ויו"ב וסכות שלאחריה), השנים ששינויהן הלויס במולד אחד ערוכות בשורה אחת, ואצלן רשום המולד הזקן שהוליד את השנים בהן. בצד כל שנה נמצאים שני סימני קביעה, הראשונה לפי חשבוננו, והשניה כפי מה שהיתה ראויה להיות לפי חשבון בן-מאיר.

מולד תשרי ד"א ק"ע ו' י"ח תקע"ו	ד"א קס"ט ב"ש בח, ק"ע בח ז"ש
קע"ד ה' י"ח תקנ"ג	קע"ג ב"ש בח, קע"ד זח ה"ש
קע"ח ג' י"ח תק"ל	קע"ז ז"ש זח, קע"ח הח גב, קע"ט גב ב"ש
שנ"ט ז' י"ח תקל"ו	שנ"ז ה"ש הח, שנ"ח הב גב, שני"ט בח ז"ש
תצ"ט ה' י"ח רנ"ג	תצ"ח ז"ש זח, תצ"ט זח ה"ש
תק"ג ג' י"ח ר"ל	תק"ב ז"ש זח, תק"ג הח גב, תק"ד גב ב"ש
תקמ"ד ב' י"ח תקמ"א	תקמ"ג ה"ש הב, תקמ"ד גב ב"ש

ר"א תרפ"ב הש' הח' , תרפ"ג הב' גכ , תרפ"ד בח זש מולר השרי ד"א תרפ"ד ז' י"ח רל"ז	
" תרפ"ו בש בח , תרפ"ח זח הש	" תרפ"ח ה' י"ח רל"ד
" תתס"ח הש הב , תתס"ט גכ בש	" תתס"ט ב' י"ח רכ"א
" ד"א צ' זש זח , צ"א זח הש	" ד"א צ"א ה' י"ח הקי"ט
" צ"ד זש זח , צ"ה הח גכ , צ"ו גכ בש	" צ"ה ג' י"ח תצ"ו
" רע"ד הש הח , רע"ה הב גכ , רע"ו בח זש	" רע"ו ז' י"ח הקי"ג
" רע"ט בש בח , ר"פ זח הש	" ר"פ ה' י"ח ת"פ
" תמ"ו זש זח , תמ"ז זח הש	" תמ"ז ה' י"ח רי"ט
" ת"ס הש הב , תס"א גכ בש	" תס"א ב' י"ח שפ"ו
" ת"ר בש בח , תר"א בח זש	" תר"א ז' י"ח דיג
" תר"ד בש בח , תר"ה זח הש	" תר"ה ה' י"ח ק"פ
" תשפ"ה הש הב , תשפ"ו גכ בש	" תשפ"ו ב' י"ח קפ"ו
" תשפ"ח זש זח , תשפ"ט הב גכ , תשי"ז בח זש	" תשי"ז ז' י"ח קס"ד

אם נחלק את השנים האלה לפי סדר ימי השבוע שראשי השנים חלים בהם
יראו לפנינו בסדר הזה :

ב	ג	ה	ז
ד"א תקמ"ד ד"א תתס"ט ה"א תס"א ה"א תשפ"ו	ד"א } קע"ח " } קע"ט " } תק"ג " } תק"ד ה"א } צ"ה " } צ"ו	ד"א קע"ד " הצ"ט " תרפ"ח ה"א צ"א " ר"פ " תמ"ז " תר"ה	ד"א } שני"ח שני"ט } " } תרפ"ג " } תרפ"ד ה"א } רע"ה " } רע"ו " } תשפ"ט " } תשי"ן
ארבע שנים (תראשונה והשלישית מעוברות , השניה והרביעית פשוטות שאריו פשוטות) הגדולות מפני מולד ב"ח .	שלושה זונות של שנים ש-ראשונה מעוברת וגדולות מפני ג"ח והשניה — מפני תולדתה בס"ז תקפ"ט .	שבע שנים (שש-ש מתן ד"א תרפ"ח , ה"א ר"פ והר"ח מעוברות , וארבע האחרות פשוטות) , הגדולות מפני מולד ה"ח .	ארבעה זונות של שנים , שחשניה היא פשוטה שאחרי פשוטה וגדולות מפני ז"ח ותראשונה מפני תולדתה בס"ד ,

הוספות.

לצר 9 הערה 2 שורה 6 אחרי מלת הראיה :

אע"פ שהכל יודעים שראיית הלכנה מתאחרת ממולדה כשיעור יום או יומים, בכל זאת אינני נמנע טהעיר, כי בימים שהיו מקדשים עפ"י הראיה היו אומרים לפעמים תמורת הירח במלואו — הירח ביום שנים עשר, ובסורית סהרא ביומי תרעסרא (תרגום סורי לבן סירא מהדורת בן זאב ריש סימן ס').

לצר 20 שורה 13 אחרי מלת בבל :

בענין השאלה הזאת, על איזה מקום נוסד חשבון המולדות, כבר נתחבטו הראשונים. רב חסאן הדיין, שדבריו הובאו בספר העיבור להנשיא (מיב שער ז') ובספר העיבור להראב"ע (דף י' ע"ב) וכיסוד עולם להישראלי (מיד פ"ז). ר' אברהם בר' חייא (בספר העיבור שם) ור' יצחק בר' רקופאל (יפוע שם) והרשב"ץ (כתשובותיו ח"ג סימן קמ"ו וקמ"ז) אומרים עליו שהוא בקצה המזרח. הכוזרי (מיב סימן כ'), בעל המאור (ר"ה פ"א) הראב"ע (בספר העיבור שם) אומרים כי החשבון הוא על ירושלים או על אמצע ארץ ישראל, ששם היה נודג דין ראיית הלכנה. וקודם לכולם כבר חשב כזאת החכם הערבי אלכירוני (בנוף הערבי צד 146 ובתרגום האנגלי צד 143), וזה לשונו: אין אנו יודעים על איזה מקום מיוחד נוסד לפנים סדר החשבון הזה; אך הדעת נותנת, כי נעשה על ירושלים, או על מקום סביבותיה, כי היא מקום קבוצם. בעל יסוד עולם (שם) חולק על שתי הדעות, ובהשוותו את מולדותיו עם לקיות לבנה שהביא בשם תוכנים שונים, הוא חושב להוכיח, כי החשבון הוא מיוסד על מכור הארץ, הרחוק לדעתו מאמצע א"י למזרח כשיעור הזמן של שעה אחת ותרי"ב חלקים.

לצר 28 בסוף ההערה של העמוד שלפניו :

וכן נראה מדברי הקליר בפיוט רבות עשית אשר לפרשת החדש שנים היה, "תחלת בריאתם" של מאורות וראשון למולדות, וכמו שכתב המפרש למחזור רומי כ"י משנת ה"א ס"א שהוכרתיהו בנספח ג', וז"ל: "תקופות ומחזורים (אשר בדברי הקליר) לאו היינו תקופה סמש של חמה שהיא סוף כל יום (אולי צ"ל: ציא יום, והפס מספר שלם) אלא כלומר הקף וסיבוב הלוך הלבנה שחזרת חלילה על מולותיה דהיינו לסוף כ"ט יום וחצי, ואותה תקופה מונין (מוליד) ממולד זה של ניסן שבו נברא העולם. והא דתניא נמי בראש השנה חכמי ישראל מונין לתקופה כר' יהושע פיר' לנו ח' (פירשו לנו חכמים ורא"ע מניה ר' תמורת ח' והוא

ר"ת רבינו כלומר רש"י) כמו כן תקופת המאורות וחזרות (צ"ל שחזרות או חזרות) חלילתן בין חמה ללכנה (יתכן להגיה: בין לחמה בין ללכנה) ולא תקופה כמש וכר"י (ע"י במחברת, רבי משה הרש"י לר"א עפשטיין צד 37), והיא בעצמה הראיה שהבאתי אני.

לצר 84 סוף ההערה 1:

רבי אביתר הכהן המתיחס במגילתו לרבי אלעזר בן עזריה הנשיא ולאחריו הכהן, בצאתו לקרב כנגד דוד בן הניאל המתיחס לבית דוד, מתאמץ להבדיל בפתח דבריו בין הברית אשר כרת ה' עם זרע אהרן ובין הברית הכרותה עם בית דוד. הראשונה נאמרה בשבועה בלא הנאי ואינה נפסקת לעולם, והשנית נאמרה בהנאי: אם ישמרו בניך בריתי, וכיון שעברו על ההנאי נתכמלה הברית. נקל היה לראות מראש כי בעלי מחלוקתו של רבי אביתר לא יכלו לדאות כבלע את כבודם וכבוא אחרים לרשת את מקומם. ובאמת נמצאה עוד מהתלה שנונה ערוכה מפורש נגד דברי רבי אביתר אלה. בספר חסידים (הוצאת מקיצי נרדמים סימן תר"ל) אנו מוצאים כדברים האלה: "רבי היי (=האיי) ורב אביתר כהן צדק היו בירושלים ובא לפניהם רוצח וצוה רב היי ורב אביתר להכותו מלקות בהר הזיתים עד שפך דם עליו והרוצח צעק הכוני אל תחטלו כדי שלא אבא בדין לפני הקב"ה... ורב היי היה עולה בכל שנה לירושלים מבבל והיה שם בחג הסוכות, כי היו מקיפין את הר הזיתים בהושענא רבה ופעמים, ואומרים מזמורים שמידר להם רב היי. ולפני רב היי הולכים כהנים מלובשים מריקון ומעילים, ואחריו העם והוא בתוך, ורחוק מאלה שלפניו ק' אמה וכן משל אחריו, והיה רב היי שוחק. לאחר הסעודה ראה הרוצח בעל התשובה את רב היי שלבו שמח, אמר לו הרוצח: ר'! למה היית הולך לבד כשהייתם מקיפים את הר הזיתים? ואמר לו רב היי: מפני שאני עולה בכל שנה מבבל להקיף הר הזיתים בסוכות, ואני ממחר את עצמי. בהושענא רבה אליהו הולך עמי, ולכן [אנו] נרחקין מאשר לפנינו ומאשר לאחרינו, וסבר עמי. ושאלתי לו: מתי יבוא משיח? ואמר לי: כשיקיפו הר הזיתים עם כהנים. ולקחתי כל הכהנים שסצאתי להקיף, אולי ביניהם כך (לדעתי צ"ל כיץ כלומר כהן צדק או כהן אמת מורע אהרן כאשר כתוב להלן). ואמר לי אליהו: ראה כל הכהנים שאהיה רואה מלובשים מעילים והולכים בנאות אין שום אחד מורע אהרן, רק אחד שהוא הולך אחר כולם שנבזה להם והוא נמאם בעיניהם, והולך בבגדים רעים (אולי צ"ל קרועים), ואינו חפץ בכבוד ומשים את עצמו כמי שאינו, והוא חניר ברנלו אחת ומצד אחד חסר עין אמר זה כהן אמת מורע אהרן. אמר רב היי: חיי! מזה שחקתי. שכולם לא היה כהן אלא אותו בעל מוס"י. רוח התול עוקץ מבצבץ ועולה מן הספור הזה, והשנאה המדברה מתוכו מקלקלת את השורה, כי בהשליך בעל הספור שקוצים על כל חבר הכהנים עטה בלמה גם על רב האיי, אשר תחת התעצב אל לבו על עמלו כי עלה בתהו ועל תשועת ישראל אשר נדחתה לארץ ימים, הוא שמח לאיד הכהנים האמללים אשר לא עשו לו כל מאומה רע. גם כל עצם הספור המזמן את רב האיי ורבי אביתר לפונדק אחד, אינו עולה יפה, כי רבי אביתר כתב מנלחו בשנת ד"א תתנ"ד ורב האיי נפטר בשנת ד"א תשצ"ח. הר"א עפשטיין במאמרו הנדפס במ"ע מונאטשטשריפט (חלק מ"ו מצד 840 עד 345) מחלים בעבור זה, כי רבי אביתר הנזכר בספור הזה איננו בעל המגלה, כי"א אבי אבי אביו (אשר שמו

לא נזכר מפורש ברשימות שהבאתי בנספח ב' ורק החכם באכער הוציאו בהשערה בהעריכו את הדברים עם מקור אחר הנדפס בספר סדר החכמים וקורות הימים לנייבויער ח"א צד 178) והוא חושב למשפט עפ"י הספור הזה כי היה שמו אביתר כשם בן נכדו. ולדעתי אין לנו לתת ערך גדול יותר מדאי לספור כזה שאיננו מעשה שהיה כי אם לענן שנון אשר כוננו בני כת אחת נגד כת אחרת שנואת נפשה. המספר היה זקוק להציג לעומת רבי אביתר המתיימר לחזר מגזע אהרן גבר מצוין מעמוסי ירכי נחשון, ובאשר לא מצא אדם הגון לזה בזמנו ובארצו, לא חשב כחשנות הרבה ויבחר ברבנו האיי נצר מגזע ראשי הגולה אשר תהלתו מלאה הארץ, וכמו שלא נמנע מכתת רגליו ולהעלותו שנה בשנה מבבל ירושלימה, ככה לא היה נמנע, בלי ספק, גם להוסיף ימים על ימי רבי אביתר למען יוכל בימי עלומיו לארח לחברה עם רב האיי הוקן טמנו, כי בעל אנדה הוא למעלה מן הזמן ואינו נזקק למקום, כידוע. ודוגמא לזה נמצא באגדת תרגום שני לאסתר (ו' י') הרוצה להכניס את בן המרתא למחיצתו של בן פנירס, ע"ש.

לצד 35 הערה 8 שורה 4 אחרי מלת ככל :

חזורני כי מהשערת שרבי מבורך נקרא בשם ארמי סנהדרא רבא מפני שנשמך בבבל, כי מצאתי את רבי מבורך זה מכונה גם בשם עברי חבר בסנהדרין גדולה; ואחד מיוצאי חלציו אשר חי בשנת א' תצ"ט לשמרות, נקרא בשם: אליעזר בן יוסף בן אברהם בן מבורך החבר המעולה בסנהדרין גדולה (עיין במלואים לרשימת כ"י אוקספורד מאת נייבויער סימן 2733/6).

לצד 39 בהערה 1 שורה 6 אחרי מלת ככ"י :

וגם להחכם שעכטער בעצמו נתבררה אחרי כן כפי הנראה הקריאה הנכונה באג"ה תמורת באמ"ת כי כן שב והדפיס את המלה הזאת בספרו Saadyana צד 26.

לצד 49 שורה 11 אחרי המלים לחוג את חג הסוכות :

דרכם היה להתאסף בחג הסוכות לירושלים ולהקיף ביום הושענא רבא את הר הזיתים שבע פעמים, כאשר הבאנו למעלה בשם ספר חסידים ובאסיפה זו היו עוסקים גם בעניני הכלל, סומכים חכמים גם דנים ועונשים, נוהגים כבוד למי שראוי לו ומנדים שונאיהם, כנראה מדברי בן מאיר ודברי בעל ספר חסידים, וכן יאמר רבי שלמה במכתבו לרבי אפרים בן שמריה על אחד החכמים: „כמה יגעתי בזכרו ביום הושענא עד אשר זכרתיו בשם חבר" (J. Q. R. XIV, 483). וכן יאמר רבי שלמה באגרת אחרת לרבי אפרים בן שמריה כי בא „פתשנן בשם המלכות ובשם נגיד המחנות („נגיד עם ד"י אשר במצרים) אל נגיד רמלה להזהיר לבל החרם (לפי הנראה את מסיגי הגבול שדבר עליהם באגרתו האחרת)... וכתב אל מושלי עיר הקדש לעלות אל ההר (הר הזיתים) ביום הושענא וכלי יסורין עמו וכל אשר יזכיר חרם ילקה" (מלואים לרשימת כ"י אוקספורד הנ"ל סימן 2807/18).

לצד 50 הערה 10 אחרי מלת והכתן :

המלתי ספק בדברי בן מאיר: „הוא ובנו וכוהן" אם כוונתו לרב כהן

צדק, מפני שהיה לו לומר: „והכהן". אבל אי משום הא לא איריא, כי אחרי אשר היה מלת כהן לשע"פ אין להוסיף עליה היא הודיעה. וכן יבנה גם הקראי הסביא את דברי בן סרנאדו את דב כהן צדק בשם כהן ראש הישיבה (עיין זכרון לראשונים ח"ה צד רל"א). אך זרות הכתיבה כוהן בויו במקומה עומדת.

לצד 61 בהערה שורה 2 אתר הטלים שהיה מושב בן מאיר בעיר טבריא:
ומדברירב טעדיה בפירושו לספר יצירה (בנוף הערכי צד מ"ו וע"ט ובתרגום הצרפתי צד ס"ט וק"ג) נראה שהיו בימיו חכמים בטבריא. והוא מוסר לנו הברתם את אות הרי"ש אשר יבטאוה בהברה כפולה, ונותן כללים לררכי הברתם, וכפי הנראה מדבריו שבוע הדבר מפהם.

לצד 61 בסוף ההערה הנזכרת אחרי מלת החסידה:
השם מ ת א מחסיא פירשתי, לפי דרך כתיבתה בתלמוד ובתשובת הגאונים, בשם העיר החסידה, כביאור המלה בסורית. אולם לדעת הר"פ לעברעכט (הובא בספר ביימראנע צור נעאגראפיע אונד עטהאגראפיע באבילאניענס להר"א ברלינר צד 46) נקוד המלה הזאת היא מחסקה (שע"פ בירמיה ל"ב י'). ובאמת באחת הקמיעות שהוציא לאור הרש"י שעכטער (J. Q. R. p. 234; Saadyana p. 36) המלה כתובה מחסיה והסמ"ך מנוקדת בצירי, וכמו שהעיר על זה המו"ל. וכן מביא ר' שמואל הנגיד את השם הזה בשוריו (צד 102), ומתוך משקל שירו נראה שקרא גם הוא את השם הזה מחסקה (כי מלת ומחסיה נחשבה אצלו ליתר וב"ת) אלא שהסמ"ך נקודה שם בפתח והיו"ד בדגש שניהם בטעות. ולפי זה לקחו להם חכמי שתי הארצות, ארץ ישראל ובבל, שמות הנמצאים בטקרא (השם טעויה נמצא ברה"י כ"ד י"ח ועוד) ועשו אותם כנויים לישיבותיהם בדרך רמו, מעוז יה ומחסיה יה. אך כתיבת המלה באל"ף בסופה נותנת מקום לפקפק, ולכן הדבר צריך עוד הכרע.

לצד 74 שורה 2:

פרקי רבי אליעזר הגודעים בשם הזה בספרי רבים מן הקדמונים נקראו בפי אחרים בשם ברייתא דרבי אליעזר ובפי רבנו הם (מובא בתוספות כתובות דף צ"ם ע"א ד"ה נתן לו) בשם הנדת ר"א בן הורקנוס (עיין צונץ גאטטעסדיענסטליכע פארמראנע פרק מ"ו), ורבנו הא"י נאון המובא מ"י בן בלעם בפירושו הערבי לספר יונה יקראם בשם ברייתא מן הקמנות (כלומר מן המסכתות הקמנות, ובערבית בראניה מן אלקמנות), ובתשובת רבנו הא"י אשר לפנינו (יצאה לאור בספר קהלת שלמה ירושלים שנת תרנ"ט) הובא המאמר הזה: למה ברח יונה וכו' הנמצא לפנינו בפרקי ר"א (פ"י) בשם גרף (צ"ל פרק) יונה (עיין מ"ש ידידי הרש"א פאזאנאסקי במ"ע מונאטששריפט לשנת 1900 צד 148 וצד 348). לפעמים יקראו הפרקים האלה גם בשם ברייתא דשמואל (עיין למעלה בהערה לנספח ג' ריש אות 8), ויש אשר יקראום על שם שני החכמים כאחד, ככה יאמר הנשיא: „מצאנו בברייתא הקרואה בשם שמואל ור"א בן הורקנוס" (מ"ב שער ב'), ור"י הלוי אומר על הספר הזה שהוא קורא אותו בשם פרקי ר"א בן הורקנוס: „הוא מחכמי ישראל המפורסמים ושמואל

שאמר נהירין לי שבילי דרקיעא וכו' (כוזרי מ"ד סימן כ"ט). עיין מ"ש בזה הרצ"ה פיליפאוסקי בהקדמתו לספר העבור, אלא שהוא לא ראה עוד ברייתא דשמואל שיצאה לאור אחרי הדפסת ספר העבור (ברייתא דשמואל נדפסה בראשונה בסלונקי שנת כתר"א) ודמה כי ברייתא דשמואל לא היתה ולא נבראה. וכל הדברים המובאים בשמה בספרי הקדמונים נובעים מפרקי ר"א, ועתה ידענו שהדבר אינו כן. ויתכן כי ברייתא דשמואל היתה לפני חלק מפרקי ר"א, ולכן יש אשר ייחסו את הפרקים לשני החכמים ויש אשר יחליפו את שמותיהם. — הראשון אשר נחשב עד כה לקורא על הפרקים האלה שם רבי אליעזר בן הורקנוס הוא רבנו נתן בעל הערוך (עיין צונץ שם ופאונאנסקי במונאטסשריפט שם 848) אולם כן המכתב אשר לפנינו בקבוצת הכהבים (סימן IV) נראה כי עוד בזמן כן מאיר (קרוב למאתים שנה לפני בעל הערוך) היו מיחסים את הפרקים האלה לרבי אליעזר. אך ראוי להעיר כי בעל המכתב הזה קורא את הספר בשם פרקו של ר"א בלשון יחיד, וכן יקראם רבי אביתר במגילתו (צד 471) בשם פרק ר"א בן הורקנוס, ונראה קצת מזה שלא יחסו לו לר"א בן הורקנוס כ"א את התחלת הספר ולא כולו, ואולי עשו כזאת יען כי מצאו בפרקים האחרים זכרון חכמים רבים אשר חיו באמת אחרי זמנו כידוע.

לצד 74 הערה 2 שורה 2 אחרי מלות שלשה סימנים :

וכן הובאה הגירסא גם בתשובת רה"נ (ספר העבור צד 97) ובמגילת רבי אביתר (שם) שלשה סימנים לא שלשה דברים.

לצד 83 בסוף הערה 1 :

סגנון "חכמי ונבונים" נמצא גם בתשובה אחת המובאה בפרדס לרש"י (דפוס ווארשא סימן קס"ז) : "ואשר שאלתם נבונים עבור מהו לומר והשיאנו ברי"ה ויהכ"פ". התשובה הזאת, כאשר ידענו עתה, וכאשר שיער זה כבר הר"ר ש"ר (קבוצת חכמים צד 58) כתובה היא מידי חכמי ארץ ישראל. ונראה מזה כי סגנון כזה היה שגור אז כפי אנשי ארץ הצבי ובארצות אשר סביבותיה אשר כפי השערתו בעל התשובות שלנו ישב שם.

לצד 90 הערה 5 שורה 6 אחרי מלת וסינים :

אבל באגרתו השנית, אשר בה ישליך בן מאיר שקוצים על אבי רס"ג, לא זכיר דבר כי ממעי הגוים יצא, וגם באגרתו הראשונה הוא מוציא לעז על רס"ג לברו כי אם על כל אנשי ריבו ואומר עליהם "כי הם מכני ערקים וסינים סעיד בן אלפיומי וחבריו הוירוגים". לכן אפשר שאין לקחת הדברים כמשמעם, ובן מאיר אומר רק בדרך גומא והפלגה יתרה כי בעלי מחלוקתו המה ריקים מתורה כאילו היו גוים נטורים ועמיהאראצות, וכאשר אמר עליהם לפני זה כי אפילו אות א' אינם מכירים.

לצד 96 בהערה :

עתה הגיע לידי כפר הגרן חלק ד', שבו שב הרא"א תרכבי והרפים את דברי בן עלאן (צד 76 עד 80), ומצאתי כי באמת השמים המופר "צפוני מערבי"

שפירס את הרברים האלה בהצפירה מאמר שלם בעל שמונה טלים, כי אחר המאמר: כי הראשונים היו משליכים מן שני בריא וכו' ואומרים וכו' והשניה היא שנת המבול נמצא אצל הרכבי: „והאמצעיים השליכו שנה אחת ואמרו זו שנת המבול“, וסופר הצפירה דלג מן המבול עד המבול, — וכדבר האיש יהושע בן עלאן ישער הרכבי כי הוא אולי אחיו של יהודה בן עלאן אשר יזכר לפנינו עוד מעט, ולדעתו הדבר צריך עיון, כי יהודה בן עלאן היה טברני ויהושע בן עלאן היה כבלי, כי טונה הוא ממולר וי"ד ובפרטו את מחזורי העבור השונים לא יזכיר אף ברמז כל שהוא מחזור גי'ח אדו"ם שהיה נהוג בארץ ישראל.

לצר 109 שורה 6 אחר מלת היונים:

המחזור בן שמונה שנים מרמזו כפי הנראה בספר חנוך. בעל הספר הזה קצב עם בעל ספר היובליים את שנת החמה לשמיר יום שהם ג"ב שבתות המימות. אולם בעת אשר בעל ספר היובליים רוצה לערער את כל יסודי העבור ואומר על מעברי השנים כי „ישחיתו בפעם אחת עת זמן והשנים תעקנה ממקומן“ (פרשה ר'פסוק ג') — בעל ספר חנוך מוכיח כי מחזור בן שמונה שנים אין לו גלים. כי בהיות שנת החמה לדעתו שמיר יום ושנת הלבנה שני"ד, הנה יעלה יתרון הראשונה על השניה מקץ שמונה שנים לשמונים יום הפחותים משלשה חדשים כעשרה ימים. וזה שהוא אומר: „שלש שנים (כלומר שנות החמה בנות שמיר יום), ימיהן אלף ושנים ותשעים יום, וחמש [שנים ימיהן] אלף שמונה מאות ועשרים יום ומספר הימים בשמונה שנים אלפים תשע מאות ושנים עשר יום: וללבנה (ששנתה שני"ד יום) יעלו שלש שנים לאלף, ושנים וששים יום ובחמש שנים יחסרו לה חמשים יום כי על מספרה יוספו שנים וששים יום*. ומספר הימים בחמש שנים אלף שבע מאות ושבעים יום: ומספר ימי הלבנה בשמונה שנים, אלפים שמונה מאות ושנים ושלשים יום: כי החסרון בשמונה שנים יעלה לשמונים יום וכל הימים אשר יחסרו לשמונה השנים יעלו לשמונים: (פרשה ע"ד פסוק י"ג עד מ"ו). וחלק בעל הספר את המחזור בן שמונה לשני חלקים: לשלש ולחמש שנים, כי ידוע הדבר שבתחלה היו משהמשים במחזור בן שלש שנים (Triaeteris) ואח"כ החליפוהו במחזור בן שמונה שנים המדוקדק ממנו, ובעל הספר מוכיח לפי דרכו כי המחזור האחרון גרוע מן הראשון, ואולי חפץ להנהיג תחתיו את המחזור בן שלש שנים המתאים יותר עם שנת החמה אשר לו. — והנה המאמר: ובחמש שנים יחסרו וגו' סתום מאד, ומפרשי הספר מוחקים את חציו האחרון: כי על מספרה וגו'. אולם כל עין תראה כי גם חציו הראשון חסר מעט הוא (כאשר כבר העיר על זה החכם דיללמאן), ומדוע לא קצב בעל הספר גם יתרון שלש שנים? לכן אחשוב למשפט כי כל המאמר כולו אין אין לו ענין כאן (ולכן עשיתי לו סמניות מכאן ומכאן לומר שאין זה מקומו), והמקום הנכון לו באמת הוא פסוקים אחדים לבעלה מזה (ועוד מעט אעתיק את הפסוקים ההם ואוסיף בהם את המאמר בחצאי אריח), אלא שבמקום המלים שנים וששים שנכפלו בטעות עפ"י המספר אלף שנים וששים שבפסוק הזה, צריכים אנו להגיה: ארבעה ימים. ולהבנת הדברים וקוק אני להקדים, כי בעל ספר חנוך חושב לכל חדש כחדשי החמה שלשים יום, ולחדש השלישי והשני ותתשיעי ושנים העשר שהם זמני התקופות הוא נוהג שלשים ואחד יום (פרשה ע"ב), ובמקום אחר יאמר כי

יש אשר לא ידעו את ארבעת הימים הנוספים האלה המברילים בין תקופות השנים. ובני אדם ישנו בהם ולא יביאום בחשבון (פ' פ"ב ד'), והוא הדבר אשר יאמר גם פה: "ובימים ההם ינתן לשמש מקץ כל חמש שנים יתרון שלשים יום והימים אשר לכל אחת מחמש השנים ההן יהיו במלואם שלש מאות ארבעה ושלשים יום: ויתרון ינתן לשמש ולכוכבים ששה ימים במספר ולחמש שנים שלשים יום ששה ימים לשנה וללבנה יחסרו מן השמש והכוכבים שלשים יום [ובחמש שנים יחסרו להם חמשים יום כי על מספרה יוספו ארבעה ימים]: והירח יפלו את כל השנים אל נכון ומעמדן (1) לא יקדים ולא יאחר יום אחד אך ישלים את תקופת השנה באמונה ובדקדוק בשלש מאות ארבעה וחמשים (2) יום (פרשה ע"ב פסוק י' עד י"ג). ולפי תקוני הדברים ברורים: חנוך המגיד למתושלח בנו את האותיות לאחור יאמר לו כי יביאוימים ובני אדם ימעו לחשוב שנת החמה לשנים יום ויתרונה על שנת הלבנה ששה ימים לשנה או שלשים יום לחמש שנים, אבל האמת אינו כן. ובאמת הימים אשר לכל אחת משנות החמה האלה הוא שס"ד יום, וכן באמת בחמש שנים יעלה היתרון לחמשים (לא לשלשים) יום, כי על מספר ימי שנת החמה יתוספו ארבעה ימים שהיא יתרה על שנים יום. ואחר שהשלים בעל הספר את הוכחותיו הוא שב לתת קצב לשנות החמה והלבנה לפי מחזור בן שלש שנים ולמחזור בן שמונה ככל אשר העתקנו למעלה. המבארים מתוך שלא שמו לב לשתי המלין: ובימים ההם לא יכלו לעמוד על הדבר, כי המאמרים: והימים אשר לכל אחת וכו' ובחמש שנים יחסרו וכו' הם בעין גנוד וסתירה לקודמים להם ויחשבו כעין תשלום ומלואים להם, לכן נשארו להם דברי הספר סתומים וחתומים. ולדעתי כל הדברים עולים יפה. וסרסום ומעיות כאלה בספר אשר הורק מכלי אל כלי: ממקורו הראשון (שהיה ארמי לפי דעת שירער) ליונית, מיונית לכושית וממנה ללשונות אירופא, ובפרט כענין שרוב הסופרים והמעתיקים אינם בקיאים בו, לא יפליאו את לב המבקר, ולהפך לפלא היה הדבר אלו נשארו הדברים נקיים ממום.

לצר 109 שורה 10. אחד מלת היונים;

באמור אפריקנוס על היונים שהם מעברים עפ"י מחזור בן שלש שנה כוונתו ליונים הסוריים אשר כפי הנראה השתמשו עוד בזמנו במחזור הזה, כי בארצות יון נהגו זה כבר לעבר עפ"י מחזור מימון של י"ט שנה כידוע (שירער בספרו געשיכמע דעם יורישען פאלקעם מהרורא שלישית משנת 1901 חלק א' צד 761 וצר 766 בשם אונגער).

לצר 112 שורה 8 בסוף נספח ב' :

הנני להוסיף פה דברים אחרים על אדות ראשי הישיבות שהיו בארץ הקדושה ואשר נשארו מהם רשמים בספרות ישראל. (על מקצת הדברים עלי להורות לירידי הרש"א פאזנאנסקי שהעירני עליהם). — בסכת מלך הכבוד הערוך אל ר' חסראי בן שפרום קרוב לסופו נאמר: "ענינו אל ה' אלהינו ואל חבמי ישראל ישיבה שבירושלים ואל הישיבה שבבל". הדברים האלה רומזים לישיבת א"י אשר ברור שאחר בן מאיר.

(1) כלומר מעמד השנים. ואולי יתכן יותר לתרגם ומעמדו (של הירח).

(2) בתרגום הכושי אשר סמנו נעשו התרגומים האחרים כתוב ארבעה וששים, ולדעתי המעות מוכחת מתוכה שהרי בשנת הלבנה הכתוב מדבר כאן.

אחר מן המדקקים ובעלי המסורה הקדמונים ידוע לנו בשם יהודה בן עלאן הטבראני, והקראי לוי בן יפת מכנה אותו בשם ראש ישיבת ירושלים (לקוטי קדמוניות נמפחים צד 64, ועין כל מראי המקומות שאסף ירדי הרש"א פאונאמקי בקונטרס בדקדוק שפת עבר צד 33 הערה 86). ומן החכם הזה אינו ידוע לנו.

בפירוש רבנו גרשום מאור הגולה למסכת העניית דף י"א נמצא: ועוד הורה ששמע משום אב בית דין שבירוני'. המלה האחרונה משובשת וכבר היטיב לראות הרב ראמנער בטאמרו הערות לסגילות העניית הגדפס בספר היוכל הזה (צד 511) בהגיהו תחתיה שבירושלים (ובלי ספק היה כתוב בקיצור שבירוש' ונעשה ממנו בטעית שבירוני'). וקרב הדבר מאד בעיני שהכוונה לרבי יוסף (אב) בית דין וקנו של ר' שלמה בר' יהודה שהיה קרוב לפרק שחי בו רנמיה. ר' משולם בר' משה אור' משולם ממגנצא שאל "שאלות טעיר הקרש" "את פי ישיבה שבירושלים" (ראב"ן דף ס"ט ע"ד ודף ע"ח ע"ב), "את פי ראש ישיבה בירושלים" (אשרי) וכרדכי סוף מס' ר"ה טור ואבודרהם), "את פי אריות יושבי ירושלים עיר הקרש" (פרדס דפוס ווארשא סימן קס"ח, שבלי הלקט סימן ל"ד ובהוצאת באבער סימן רפ"ו¹), וכבר נתחבטו הרש"י ורש"י ורש"י בקבוצת חכמים צד 68 ובהחוקר שנה א' צד 217 מי הם האריות האלה, ועתה אין כל ספק בדבר כי מצאצאי רבי יוסף הכהן המה. ועתה בעת ההדפסה הגיע לידי חוברת ז'—ח' ממכ"ע מונאמסשריף ושם (צד 345) פרסם הר"א עפשטיין השריד הנשאר בכ"י אקספורד מן השאלה האחת (בענין אמירת והשיאנו) וחתומים עליה אליהו הכהן ראש [ישיבת גאון יעקב] אביתר הכהן הכבונשר... (את המלה האחרונה הוואת קרא נייבויער במלואים לרשימת כ"י אקספורד בטעות הנרבוני²) ור"א עפשטיין אומר להגיה אב הישיבה ועפ"י עקבות האותיות הנשארות נראה בעיני יותר לקרוא: חכם יש"נבת גאון יעקב], והכל עולה בקנה אחד) והיא מציאה יקרה המראה אותנו לדעת עד כמה הדברים הנמצאים במקומות שונים ובזמנים שונים כשלימים זה את זה ומסבימים זה לזה.

לצד 121 בהערה.

יותר נראה כי הירושלמי איננו מבידל בין ר"ה לשאר ימים טובים, כי בני

¹ השאלה הוואת נוכיה שם בפרדס גם קודם לכן (סימן קצ"ז) בלשון הזה: "ואשר שאלתם נבונינו עבור (כ"ה בדפוס ווארשא ובדפוס קושטאנדינה בטעות עכוד והריר שייר בקבוצת חכמים צד 63 העתיק עבד ורצה להגיה אב"ד) מהו לומר והשיאנו... שכן אנו ניהגין בהרי מתיבתא במתיבתא בארץ ישראל ונתרדעא, שאומרים והשיאנו וכו'". התשובה הוואת מידי חכמי ארץ ישראל וצאה, ולכן נוכרת בה ישיבת א"י לפני ישיבת בבל (והתרדעא) כאשר כבר העיר ע"ז השי"ר בקבוצת חכמים. ונראה שתחלת התשובה הוואת בפרדס הוא כמאמר: שאילו לפני גאון ובר' (ובדפוס קושטאנדינה נתלקה לחלקים בטעות). ולשתי הישיבות האלה הכוונה גם בבה שאמר שם: רבותינו כאן וכאן (אומר) [אין אומרים] וכן בקידוש שני ליל שני של ר"ה אבל בארץ רומניה תולקים ע"י כלומר רבותינו כאן בארץ ישראל (במקצת מקומות שבת ובמדינות אשר מביכותה שהיו תלוים בישיבות א"י, אבל בירושלים ובקרב המקומות שבא"י בכל המקומות שהיה ברור להם שישבו שם ישראל בזמן שהיו מקדשים ע"י הראיה היו עושים עוד כימים התם ר"ה יום אחד כמו שהעיר בעל הטאור ריש ביצה), וכן כאן בישיבת בבל אין אומרים וכן בקידוש ליל שני של ר"ה, אבל בארץ רומניה (בארצות יון ואיטליה) אומרים וכן גם בשני.

ארץ ישראל היו עושים גם את ר"ה רק יום אחד, כאשר נראה מדברי בעל תלומי מנהגים (סימן מ"א) האומר שהם כי בני איי עושים יו"ט אחד כמצות התורה, ואינו מבדיל בין ר"ה לשאר ימים טובים. וכן העיד הר"ה, אשר חי בפרק אחד עם הרמב"ם ורבי בנימין מטורילא, בעת אשר נעדרה השליחות בארץ ישראל, וי"ל: נהגו לעשות בא"י כל הדורות שהיו לפנינו (ראש השנה יום אחד) עד עתה חדשים מקרוב באו לשם מחכמי פרוניצא והנהיגום לעשות שני ימים על פי הלכות הר"ף (בעל המאור ריש ביצה), וכן מפורש מהשו"ב רבנו חיים (דפוס ליק סימן א') שבני איי היו עושים ר"ה יום אחד, אלא שרבנו חיים, בתפשו מסקנת הבבלי להלכה, אומר שצריכים הם לעשותו שני ימים, ואחריו נמשך האלפסי (והר"ה) חולק עליו ואומר כי גם לפי מסקנת הבבלי אינם צריכים לעשותו אלא יום אחד, עיין במאור ובמלחמות שם.

לצד 123 שורה 11:

בתוספתא מכות פרק א' אמרו: שמר שומנו כתוב באחד בניסן בשמיטה ובאו עדים וכו', ובהלמוד (מנהדרין ל"ב) פירשו הנקיים שמיטה לרבותא עיי"ש. אולם מפני מה הפס הוזמן אחד בניסן? ואולי טעם הדבר מפני שבאחד בניסן ר"ה לשנים ולשטרות בארץ ישראל, והברייתא השמיענו רבותא שאפילו משנה לשנה אנו אומרים אחרותיו וכתבדותו. ועיין במאמרי פרשת העיבור (בהכרם צד 310) שאף שלענין הדין השמיטין מתחילות מהשני, מ"מ לענין מנין השנים חשבו בניסן.

לצד 124 שורה 26:

משני המשלים נראה כי היו מסמנים שנותיהם לפי מספרן בשבוע, וכן ראינו למעלה בסמוך שהיו עושים כזאת גם בימי התלמוד כמו שאמרו שמר שומנו כתוב באחד בניסן בשמיטה, וכן היו בודקין אותו באיזו שבוע באיזו שנה (מנהדרין מ').

לצד 125 בסוף ההערה:

וכן בעל הספר Constituciones apostolice שנתחבר בסוריא במאה השלישית לנוצרים, אף כי חושב הוא את השנים לפי שנת החמה של יוליוס קיסר, בכל זאת הוא מתחיל למנותן מחדש האביב. יום שווי היום והלילה של האביב נופל אצלו בשנים ועשרים לחדש שנים עשר הוא דיסמרוס (מאָרץ) ויום הולדת משיח (שהוא 26 דצמבר) הוא אצלו בחמישה ועשרים יום לחדש התשיעי (עיין שירער מהדורא אחרונה מספרו געשיכטע דעם יודישען פֿאלקעס חלק א' צד 756).

לצד 126 שורה 3 אחרי מלות בארצות רומי:

ובאמת נמצאו עוררשמים שונים שהיו משתמשים בארץ ישראל בחישוב שנותיהם על פי שני הדרכים האלה: לקסרי רומי וליועציה. בתוספתא בבא בתרא (פ"א) אמרו: גופו של שטר ביום פלוני בשבת פלוני בחדש פלוני בשנה פלונית ובמלכות פלונית וכו', לא היה כתוב בו שם שנה ידו על ההחתונה כל אותה מלכות, ובגמרא (דף קס"ד ע"ב) הובאה ברייתא: גט פשוט מלך שנה מונין לו שנה, שנים מונין לו שנים, מקושר מלך שנה מונין לו שנים, שנים מונין לו שלש, ושם להלן בסמוך אמרו כך מנהגה של אומה זו (הרומיים) מלך שנה מונין לו שנים שנים מונין לו שלש. בכל הדברים האלה הבוונה בודאי לקסרי

רומי שהיתה מלכותם נמשכת מספר שנים לא ליועצים (קאנסולע) שלא היו מהמנים לכתחלה כי אם לשנה אחת. אולם גם לשנות היועצים היו כותבים בשמרות כמו שהובא שם בתלמוד: שטר שהיה כתוב בו בשנת פלוני ארכן (כלומר בשנה שהיה פלוני ארכן) אמר רבי חנינא (שהיה בא"י) יברק אימחי עטר ארכן בארכנותיה. פה ברור הדבר שהכוונה ליועצים שהיו נקראים בשם ארכון גם אפונימוס (עיין אידעלער 369 i). שעל שםם היו מונים השנים גם בארצות יון (וכן היו אפונימין כאלה גם אצל הבבלים ועפ"י רשימת שמוהם שמצאו בתוך לוחות החומר עלתה ביד החוקרים למצות חשבון הדורות לזמניהם כידוע); וכפי המפורש שם קרה לפעמים שהיועץ אשר נתמנה בתחלה רק לשנה אחת שב ונבחר אחרי כן גם לשנה אחרת, וזי או היו מוסיפים על שמו מלת דינון (כלומר הנבחר פעם שנית), וזה שאמרו: שנה ראשונה נקרא ארכן (1) שניה נקרא דינון, והדבר מסכים עם הידוע לנו מספרי הדומים, שאם שב ונבחר איש לקונסול פעם שניה או שלישית היו מעירים על הדבר הנה בשמרות וכוהנים Consilium iterum tertium etc (עיין ד"ם בספר אנליטיקוני צור קענטניס דער ראמישען אינשריפטען פאן קארל צעלט, היידעלבערג 1862 צד 130). הנה מובאר מכל האמור שהיו כותבים בא"י גם לשם המלכים (הקיסרים) גם לשם הארכונים או הקונסולים (גם מובאר מזה כי בכל השמרות היו כותבים בא"י למלכים לא בנימי נשים בלבד כדעת בעלי החוספות). והדבר מפורש עוד יותר בחוספהא גיטין (פרק שש), כי שם אמרו: "כתב לשם היפרכין לשם הורכנים" או שהיו מלכים עומדין וכתב לשם אחד מהם כשר, לשם אבי אביו כשר, לשם אבי משפחה פסול, ואם היו נקראים על שמו כשר". הננו למדים מזה כי מלבד שהיו כותבים שמרותיהם לשנות קיסרי רומי היו חושבים לפעמים גם לשם נציב המדינה (היפרכון=היפרכוס) וגם לשם הארכון המכונה פה בשם הורכנים (1) וכן כותבים לשם אבי אביו של המלך, וקל וחומר לשם אביו (2), ואפילו לאבי המשפחה (דינאסמיע) אם היה המלך המושל מתיחס לבית מלוכה ההוא ונקרא על שמו, אבל אם היה ממשפחה אחרת אין כותבים מפני שהמלכויות מקפידות על כיוצא בזה. אולם אם היו בפרק אחד שני

- (1) רבינו גרשום מאור הגולה והרשב"ם בפירושיהם אמרו שםל ארכן פירושה מלך. אבל כבר הטיב ה"ר בעל התוספות לדאוג שהכוונה במלה זו לאיש הממונה רק לשנה (עיין בתוספות במקומו), וכוון מדעתו אל האמת. ועיין בערוך ערך ארך וכמוסף הערוך שם.
- (2) גירסת התוספתא בדפוסים שלפנינו הורכנים וז"ל בכ"י ווין, וכן הובא גם בסג"ד ש ש נ ה (הלכות גרושין פרק א' הלכה כ"ו) ובכ"י ארפורט הגירסא הפרכיות ומעות היא (בגד דעת בעל הערוך השלם ותחכם קרוים בספרו לעהנווארטער בערכו).
- (3) מלת הרכנים, אשר כידוע היא גם שעים לאביו של רבי דוסא, נראה בתמונה נשחתה בפי העם מן השם ארכון או ארכונמוס, ותמונה דומה לה נמצאה גם במדרש ב"ר שלפנינו (פ' ע"ו) ארכונמוס (וגירסת הערוך ארכונמוס) ובירושלמי (יבמות פ"ה ה"א) בבנו של אורכנים. והר"י לוי בספר המלים התלמודי שלו מפרש מלת הורכנים שבתוספתא ואורכנים שבירושלמי כמלת Archones שמירושה חוכר ראשי (הויטשפאכטער). אכן אם אמנם תמונת המלה מבוזת יותר עם דברי לוי הנה קשה מאד לקבל פירושו בשני המקומות האלה מצד הענין. ואולי יתכן יותר להניח בתוספתא ובירושלמי: הורכנים וארכנים במ"ס תמורת סמ"ך למיכן ל"ר.
- (4) וכן מצאנו גם במקרא שמו בכ"י אחו לשם יוחם אביו (מ"ב ט"ז ל') או כלשון בעל סדר עולם (פכ"ב) מנו שנים אלו ליוותם בקבר. השעם שעשו כן מפני שהיה אחו רשע אינו מספיק לגמרי, שהרי מצאנו שמה הכתוב גם לאחו: בשנת שתים עשרה לאחו (שם י"ז א'), וכן מצאנו שמה הכתוב ליהויקים הרשע אף שהיה יכול למנות ליאשיהו אביו הצדיק.

מלכים אשר כל אחד מהם היה מתאמץ להסב המלוכה אליו היה העם יכול לכתוב לשם מי שרצה.

למעלה העתקנו דברי התלמוד: בגט פשוט מלך שנה מונין לו שנה שנים מונין לו שנים, במקושר מלך שנה מונין לו שנים שנים מונין לו שלש, וכן אמרו שם אחר כך: ההוא מקושר דאתא לקמיה דרבי ואמר רבי שמר קאוחר הוא אמר לו זונין לרבי כך מנהגה של אומה זו מלך שנה מונין לו שנים וכו'. מן הדברים האלה נראה כי בגט פשוט היו כותבים את מספר השנים השלמות שעברו מוזמן שעמד בו המלך, ובמקושר היו חושבים שנים מקומעות (כי קשה לקבל דעת הרשב"ם שהיו מוסיפים למנות לכבודו שנה שלא היה ולא נבראה כלל דבר אשר לא נמצא עוד משלו בארץ), ובאמת אנו יודעים כי הרומיים (שאליהם כווננו באמרם כך מנהגה של אומה זו, עיין ע"ז דף י"ח) מימות מריונוס והלאה היו מונים את שנות הקיסרים המיד מיום 10 דצמבר שקדם ליום עלייתם על כסאם (עיין שירער געשיכטע דעם יידישען פאלקעס מהדורא שלישית חלק א' צד 863). אולם מה ראו על ככה לעשות שינוי כזה בשמרות (כי גם בזה מעמו של הרשב"ם דחוק)? ומה זה שאמרו כך מנהגה של אומה זו? והלא גם היהודים היו חושבים מקצת שנה כשנה בין בתחלתה ובין בסופה (עיין בבלי ר"ה דף ב' ע"ב ושם דף י' וירושלמי שם וסעי' פ"ד)? וכן המקראות מוכיחים כי שנות מלכי יהודה וישראל מקומעות נמנו? והנה במעשה רבי אפשר לומר שהיה מקרה פרטי, שנכתב השמר בזמן שבין 10 דצמבר של הרומיים ובין ניסן של היהודים יזכר החלה לרומיים שנה חדשה וליהודים לא נתחדשה כי אם מניסן שאחרי כן; וגם את דברי התוספתא האומרת שהם: שומנו של שמר מוכיח עליו אם פשוט אם מקושר, נוכל עוד לפרש שכוונתה על "מקום הזמן" (המקום שבו היו כותבים הזמן בשמרות) שהיה שונה בפשוט שבמקושר (שאמרו עליו בתוספתא וירושלמי שם: קושרו מלמעלה). אבל דברי הבבלי האומר בהחלט ובררך כלל: "פשוט מלך שנה מונין לו שנה וכו' מקושר מלך שנה מונין לו שנים (המיד) וכו'" קשים מאד להלמס. והנה היו באמת שיטות שונות במנין שנות המלכים, אם עמד המלך באמצע השנה: במקרא נמנתה שנה כזו גם למלך המת גם לעומד אחריו, המצרים והרומיים חשבו את מקצת השנה למלך החדש ולא מנה למת. אולם הסופר פורפיריוס (חי במאה השלישית לנוצרים) חושב בספריו המיד את מקצת השנה למלך המת, ולעומד תחתיו איננו מתחיל למנות כי אם מראש השנה הבאה, באופן שיש בין שיטתו ובין שיטת הלמי המיד הבדל שנה אחת (עיין שירער געשיכטע דעם יידישען פאלקעס מהדורא שלישית חלק א' צד 167), ומי יודע אם לא היו בישראל שתי השיטות האלה נוהגות בפרק אחד, אחת מהן היתה משמשת לגט פשוט והשנית למקושר (חילוף דעות כזה נוצץ גם מתוך סדר המשא והמתן שבין סתמא דתלמודא, האומר: כי קאמר ר"ט יום אחד בשנה חשוב שנה בסוף שנה אבל בתחלת שנה לא אמר, ובין רבא האומר: ולא קל ותומר הוא; עיין בבלי ר"ה דף י' ע"א ורש"י שם). זריות כאלה נמצאות גם

(1) וכן התוכן תלמי בקנון שלו מונה את כל שנות המלכים מנבונאצר עד זמנו, מיום הראשון של חרש תות (שהיה ראש שנתם) שקדם ליום עלות המלך למלוכה. ולפי דעת אירעלער (I 109) נהג בזה מנהג ארצו.

אצל עמים אחרים. הרומיים במאה הראשונה לנוצרים היו מונים שנות קיסריהם מיום ליום (1), ובכל זאת הנה מצאנו בכתבי הממשלה שנכתבו במחצית השנייה למלכות גירון קיסר (הוא עלה על כסאו ביום 13 אקטובר 64 לנוצרים) דברים המותרים וא"ו. ככה נמצא בשני כתבים המכוונים לחדש יאנואר 60 לנוצרים שבאחד מהם כתוב שנת שבע ובשני שנת שש לגירון. החכם אוננער רוצה לישב הדבר שהיו נוהגים בו בפרק שתי שימות; בכתב הראשון נחשבו השנים מיום ליום ובשני נחשב החלק הנשאר משנת 64 עם שנת 66 שלאחריה לשנה אחת (עיין שירער שם צד 606, ושירער עצמו אינו חושב זה לדבר פשוט). וראוי לחכמים הבקיאים בדברי הימים ובמנהגי העמים הקדמונים לשית לבם לדברי התלמוד שהבאתי אולי ימצאו להם פתרון נכון יותר, גם אולי יצליח בידם למצוא הוגמא לגט מקושר שלא נהכר עוד כל צרכו.

לצד 126 שורה 8 אחר מלות בארץ ישראל:

בספר „שבט יהודה“ הובא סדר עבודת יום הכפורים מתוך „קונטרס מרקום קונסול רומאני שופט היהודים אשר בירושלים“, ובתוך יתר הדברים נאמר כי אחר יהב"פ כשיצא הכהן הגדול בשלום מן הקדש היה מצוה לצורף לעשות לוח זהב ויפתח בו זה הלשון: אני פלוני בן גדול בן פלוני הכהן הגדול שמשתי בכהונה גדולה בבית הגדול והקדוש לעבודת מי ששיכן את שמו שם, והיה זה שנת כך וכך ליצירה, מי שזכני וכו' (הוצאת וויענער צד 108). אמנם בן הלכתא דברכתא איכא למשמע מהא (שנים בפני הבית היו היהודים מונים לבריאתו של עולם), אי לא רבולא מלתא בודאי בדותא הוא, מעשה ידי סופר מאוחר (אשר אולי היה מונתו לשם שמים) בקי בתלמוד בהלכה אגדה ומדרשות ויודע גם כתבי כהני הנוצרים והרמזים אשר מצאו להם בספרי הקדש, אבל נבער מדעת דברי הימים וקורות העמים, וחסרון ידיעתו זאת נשקף וניכר מכל מלה ומלה. ואם לא בערות נמורה ואולה רבה היא בידי מחבר הקונטרס, בעשותו את איש דברו הקונסול הרומי הכותב דבריו לבית מועצות רומי וקניה, לאיש נוצרי מאמין בדת החדשה ומתימר בה לעיני השמש, מבלי שים על לב כי בימי הבית השני, בארבעים השנה הראשונות להולדת הדת החדשה, לא עלתה עוד הדת הזאת לגדולה, ומחזיקי בכריתה המעשים היו נרדפים בתגרת יד הרומיים צורריהם? ובעל המכתב כופל ושונה פעמים הרבה כי מבעלי דת הנוצרים הוא ומאמין במשיח! במלה אחת כל דברי הקונטרס הזה מעידים עליו כי מאוחר הוא וחיופו ניכר מתוכו ואינו צריך לראיה מן החוץ.

לצד 126 שורה 25 אחר המלים: „מלכות הרומיים“:

כ"ה הגירסא בדפוס ווילנא, שכפי הנראה הרפיטו בן עפ"י הדפוסים הישנים, ובכל הדפוסים האחרים אשר לפני (שכולם מאוחרים בזמנם) הנוסח: „מלכות הפרסאים“, אבל מתוך הסימן שנתנו לה, שאין לה לא כתב ולא לשון שהוציאוהו במקום אחר (ע"ז דף כ') מן המקרא בזוי אתה מאד האמור באדום, נראה ברור כי נעשה השינוי הזה מטעם „מוקפי הספרים“. בארצות הקתולים, כאשר כתבו למשל גם במסכת שבועות (דף ו' ע"ב) זו פרס תמורת רומי (עיין דקדוקי סופרים שם).

(1) אם נאמר כי שנות מלכו פרס בזמנו של נחמיה היו מנויות מיום ליום, נוכל לישב את הקושי שכבר נתעוררו עליו הבבלי והירושלמי שנחמיה עומד בכסלו ואומר בשנת עשרים לארתחשסתא. וכן הוא אומר בניין בשנת עשרים.

אלבתאני היתה להם מדה אחרת: תקופת החורף פ"מ יום מ"ו שעות, הסתיו פ"ח י"ט, האביב צ"ג כ' והקיץ צ"ב כ"ג). הננו רואים מזה כי כל יסודי העבור שלנו; מדת השנה והחדש (וגם המולד הראשון וחלוקת השנה לתקופות האמתיות) מסכימים ומכוונים עם דברי הלמי, וולתי סדור שנות העבור במחזור (גו"ח אדו"מ) שהוא דבר אחד עם קציבת רגע עיקר התקופה (עפ"אע), שבה סמכו על עיונם הנוכח בברייתא רשומאל המכוון בקירוב עם עיון אלבתאני. ולפי"ז התקופה שאנו מכנים אותה בשם תקופת רב אדא מרכבת משתי שימות: עיקרה דבק עם מבט אלבתאני ומדתה מכוונת עם דעת הלמי. — נשאר לי להעיר עוד על פרט קמין אחר, והוא, כי שנת אלבתאני (שסמך על עיון הלמי שחשבו למדוקדק, וכאמרת היה מוטעה ולדעת רבים עיון מדומה) קצרה משנת החמה האמתית קרוב לשני מינוטין וחצי, כי מדתה היתה בזמנו ה' שעות מ"ח מינוטין נ"א סקונדן, ובערך הזה (הן חסר הן יתר מעט מועיר) מצאנו הוכני ערב ופרס שהיו לפניו ולאחריו, אשר בחרו לנקודת מוצאם עיונו של הפרכוס. ולכן גם אלו ידעו חכמי ישראל כי שנת הלמי גדולה יותר מראי, לא יכלו לשום לב לדבר הזה, כי מדת השנה המדוקדקת היתה תלויה במחלקת. מלכר המעם הפשוט, כי לפי המדה המדויקת היו זקוקים לעווב את המחזור הקצר בן י"ט שנה ולבחור תמורתו מחזור ארוך מאד (עיון מה שכתבתי בזה בהכרם צד 335, ועל דבר סדור שנות העבור במחזור הזה עיון מ"ש ידידי הרצ"ה יפה בהערותיו למאור עינים רפוס ווארשא צד 307).

לצד 181 בסוף שורה 14:

דבריו אלבירוני יאמר בעל הכוזרי (כ"ד ס"י כ"ט) וו"ל: „התקופה הנוהגת אצל ה' הסון איננה ברורה (בלומר מדויקת) אבל היא על דרך הקירוב... בעבור שיחול להם פסח קודם הכנס פרק האביב כפי חשבונם בתקופה שהיא בפרהסיא ולא שמו על לב אל הקופת חמה הברורה האמתית שהיא בצנעה כלתי מפורסמת ושעל חשבונה לא יפול פסח בשום פנים אלא שתחול השמש בראש המלה... והוא חשבון דבק (למביט) [למבט] הבתאני". וגם הוא כאלבירוני לא יקראו על שתי התקופות האלה שם שמואל ורב אדא, וכן יזכרים גם הרמב"ם (קה"ח פ"מ וי') סתם רק בשם דעת מי שאומר.

לצד 185 בהערה בענין שנות העבור אצל השומרונים:

אמנם גם החמר המעט אשר בירי עתה מספיק להוכיח כי באמת יעברו השומרונים לפי סדר בהזוי גו"ח למנין בהר"ר. ידוע הדבר כי כהני השומרונים שולחים ומוריעים לאחיהם רשימות המולדות וראשי חדשים. רשימות כאלה פרסם Sylvester de Sacy בזמנו במאמריו בהמאסף Notices et extraits des manuscrits. ואחריו בא Dr. M. Heidenheim ובספרו Bibliotheca Samaritana חלק שלישי (וויימאר 1896) הוסיף והרפס (צד 119 עד 122) מתוך כ"ז של British Museum שלש רשימות כאלה וגם העתיק בהקדמתו מולדות ורי"ח לחצי שנה מספרו של de Sacy. ספרו של de Sacy אינו בידו, אכן גם רשימות היידענהיים דןן לאשר ולקיים דבריו. שנים מלוחותיו של Heidenheim (ס"בן VI, VII) מכילים ששה חרשים המתחילים מאדר הסמוך לניסן ומסכימים באב, ואחד מהם (ס"בן VIII) יכיל שבעה חרשים המתחילים מאלול וגומרים באדר הסמוך לשבט. נראה מזה שהיו כהני השומרונים חולקים את השנה:

לשני חצאים; החצי האחד מניסן ועד תשרי שהיה המיד ששה חרשים, והשני מתשרי ועד ניסן שהיו בכל שנה פשוטה ששה חרשים ובמעוברת שבעה, וכי היו זרזים ומקרימים להודיע לצאן מרעהם קביעת חרשי כל חצי שנה חדש אחד לפני החלו הלוח (סימן VIII) המתחיל מאלול שנת ה'א שב"ט ומסיים באדר שנת ש"ל שהוא עשירית למחזור, וכן הלוח (סימן VI) המכוון לחדשי אדר עד אב של שנת ה'א ש"ז, שהיא שמינית למחזור, והלוח שהביא היידנהיים בשם de Saey לששה חרשים המכוונים לשנת ה'א תקפ"א שהיא י"ד למחזור, כולם מקבילים בסדר חדשים עם סדר החדשים אצלנו, וזלתי שראשי החדשים נותנים לפעמים ביום או ביומים, מפני שמצד אחד אין לשומרונים ימים פסולים לקביעה כאשר לנו, ומצד השני הם קובעים כל החדשים עפ"י המולד (האמיתית) תחת אשר לפי חשבוננו כל החדשים תולים אך במולדות תשרי. אכן הדבר הזה שהלוח (סימן VIII) לשנת ש"ל מכיל מלבד אלול שלפניה ששה חרשים מתשרי ועד אדר, מוכיח כי היתה השנה ההיא שהיא עשירית למחזור, שנה מעוברת, ומחצית השנה השניה החלה מאדר שני ונמשכה ששה חרשים עד סוף חדש אב, כאשר ראינו בלוחות האחרים. הדבר הזה יוצא לנו מפורש יותר מהוך הלוח (סימן VII) המכוון לשנת ש"א, שהיא שניה למחזור. במחצית השנה הזאת אשר מאדר עד אלול, ראשי חרשי השומרונים חלים יחד עם ראשי חרשינו בצמצום גמור (בעת שראשי החדשים אצלנו שני ימים ר"ח של השומרונים מכוון עם היום השני כראוי). אולם כל החדשים נעתקים בשעור חדש אחד: ראש חדש אדר שלהם חל באחד בשבת ביום 8 מרס שחל בו ניסן שלנו, חדש ניסן שלהם חל בשלישי בשבת ביום 4 אפריל שחל בו אייר שלנו וכן להלאה עד שהחדש האחרון, אב שלהם, חל בשני בשבת 31 אוגוסט שחל בו אלול שלנו. הנה ברור הדבר ששנות ש"ל וש"א, שהראשונה היתה עשירית והשניה שנית למחזור, היו מעוברות אצל השומרונים תחת אשר אנו עברנו שנות ש"א וש"ב, ונמצאו קורמים לנו בסדר עיבורם בשנה אחת, וכן ראינו גם בזמננו שנת ה'א תרנ"ג, שעשו השומרונים את פסחם בארבעה עשר באייר לפי חשבוננו (עין סדר תקרובת הפסח להשומרונים וכו') מאת הר"מ פינס בספר „גאון הארץ" ח"ב, ש"ל ע"י הר"ן יעבץ ווארשא תרנ"ד צד 56).

לצר 154 בסוף ההערה:

וגם מדברי התלמוד יש להוכיח כי היו בא"י חכמים סמוכים ימים רבים אחרי מות רבי הלל. כי כן אמרו: האי כלבא דאכל אימרי משניה הוא ולא מנכין בבבל... ואי אמר קבעו לי זמנא דאזילנא לארעא דישראל קבעין ליה ואי לא אול משמתין ליה (ב"ק מ"ג). מן הדברים האלה שהם סתמא דתלמודא ויצאו מתחת יד מסריו האחרונים, אחרי רבי הלל, נראה כי גם בימיהם היו עוד סמוכים בא"י, כאשר נוכל ללמוד מהם גם את ההפך שבבבל לא נמצאו סמוכים כאלה. כי אם אמנם מצד הדין היו חכמי א"י יכולים למנות סמוכים גם בחו"ל, ובית דין שנשטך בארץ לא פקע כחו גם כשיצא לחו"ל, הנה למעשה נראה כי לא נשתמשו בהלכה זו כלל או אולי נשתמשו בה רק לעתים רחוקות, מראנה מדבר לבלתי תקרע ארץ בכל מאדמת הקדש לגמרי. ואנחנו יודעים עד כמה היו נשיאי ארץ ישראל מרדקים בדבר הסמיכה ולא נהגו את העמדה הזאת כי אם לחכמים אשר מצאו את לבכם נאמן לפניהם, וסבה קלה היתה מספקת למנוע מהם את הכבוד הזה.

במעשה רבי עם בר קפרא (ירושלמי מ"ק פ"ג ה"א) ועם רבי חנינא (ירושלמי תענית פ"ד ה"ב). ובמה חכמים היו, מצטערים" לסמוך את חבריהם, ולא אסתייעא מילתא, דהוה גביהו סמכוהו דלא הוה גביהו לא סמכוהו (סנהדרין י"ד). רבי אמי ורבי אסי רבי ויהא ורבי אלעזר שעלו לארץ ישראל נסמכו (כתובות דף יז, ודף קיב). וחכמי בבל האחרים אשר נשאר בארצם נתקיים בהם המקרא: ובכתב בית ישראל לא יכתבו, שדרשוהו שם (סוף כתובות) על הסמיכה. ויש שהיו ממנים זקנים, "לימים" (לומן קצוב) או "לדברים יחידים" (להתיר נדרים לראות כתמים ומומי בכורות) אף שהיו ראויים לכל הדברים (ירושלמי חגיגה פ"א ה"ח, נדרים סוף פ"א). ולכן לא יפלא אם נראה את גדולי רבותינו שבבבל שלא נסמכו, כמו רב ורבה בר חנה (שנתנו להם רשות רק למקצת דברים, עיין סנהדרין ה') ושמואל (דלא אסתייעא מילתא למסמכיה, עיין ב"מ פה) ורב הונא שתמחו עליו: "ורב הונא ראשי ממות ז" (ירושלמי שם, ועיין ר"ן נדרים ע"ת ע"ב) ורב חסדא ששלחו לו: חסדא חסדא קנסא קא מנבית בבבל (ב"ק כז פד) וכן מר עוקבא שכתבו לו: השיאוהו (לירמיה שנתחייב קנס) ויראה פנינו במכריא (סנהדרין לא) מפני שלא היתה לו הרשות לרדן דיני קנסות בבבל, כי בדיני קנסות לא אמרינן אנן שליחותיהו קא עבדינן (ב"ק פד). — אחרי הדברים האלה לא זכיתי להבין דברי הרשב"א שכתב על הסמך בב"ק שהבאנו: "המיה לי דבזמן לא היה סמוך בא"י, שאם היה סמוך אף בחו"ל יגבו, שאין הדבר הלוי אלא במומחין (ולא במקום שהם יושבים). דלא ימנע אי מיירי בזמן דאיכא סמוכין אף בחו"ל יגבו, ואי ליכא סמוכים מה תועלת יש בעלייתו לא"י? דהא אמרינן בפ"ק דסנהדרין אריב"ל אין סמיכה בחו"ל, וכעין מאי אין סמיכה? אילימא דלא דייני דיני קנסות כלל בחו"ל והא תנן סנהדרין ג' נהגת בארץ ובחו"ל? אלמא בזמן דאיכא סמוכים בארץ דיינינן דיני קנסות בחו"ל". ורצה הרשב"א לישב הדברים ע"פ סברת הרמב"ם שאם הסכימו כל חכמי א"י לסמוך מתוכם אחד מן החכמים הרשות בידם, ובס"פ דבריו הוא חוכך גם בסברת הרמב"ם ומניחה בצ"ע (הובאו דבריו בקונטרס הסמיכה להרלב"ח ע"ש). כפי הנראה מדבריו יחשוב למשפט, כי מאחר שיש ביד חכמי ארץ ישראל וסמוכיה לכנות דיינים סמוכים שהרשות בידם לרדן דיני קנסות גם בחוצה לארץ, בודאי היו נמצאים שם סמוכים כאלה בכל עת וזמן, כי מי מעכב? ולכן תמה אמאי משמתנין ליה עד דאזיל לארעא דישראל, יגבו המה במקומם? (ולכן דמה בראשונה למצוא תרופה לקושתו שהתלמוד מדבר בזמן שכבר במלה הסמיכה אלא שבא"י אפשר לשוב ולחדשה כדעת הרמב"ם וכבבל הדבר נמנע). אולם כאשר ראינו היה רב המרחק בין ההלכה ובין המעשה. חכמי א"י היו יכולים למנות שם דיינים כאלה בחו"ל אבל לא היו חייבים לעשות כזאת, ולכן החזיקו במשפט הנתן להם ולא ויתרו על זכותם, ולא מנו סמוכים בחו"ל (וכן מצינו דברי רש"י האומר בכל המקומות שהבאנו כדבר פסוק שבבבל לא היו סמוכים) ועובדא דמר עוקבא (דדמי לגמרי למימרא דב"ק דמשמתנין ליה עד דאזיל לארעא דישראל) בודאי היא תיובתיה דהרשב"א, שהרי בימי מר עוקבא, שהיה קודם רבי הלל, היה ביד סמוך (בית דינו של רבי יהודה נשיאה) קיים במכריא, ובכל זאת לא היו יכולים לרדן בבבל דיני קנסות, וגם את יד מר עוקבא ראש הגולה לא מלאו בדבר הזה אך דרשו סמנו להשיא את בעל הדברים לעלות ולראות פניהם במכריא.

תבן.

- דברים אחדים אל הקורא 4—8
מבוא 44—6

קבוצת הכתבים הנוגעים לדבר הריב:

- (I) אגרת בן מאיר לבני בריתו אשר בבבל 45—57
(II) שרידים מספר המועדים לרב סעדיה גאון 58—67
(III) שתי אגרות רס"ג לשלשה מתלמידיו בארץ מצרים (ובסופן הערה לתולדות הרס"ג) 67—73
(IV) אגרת אהר מחבמי בכל אל בן מאיר 73—77
(V) תשובות על בן מאיר 78—89
(VI) אגרת בן מאיר השנית 90—93
(VII) עוד מרבריו בן מאיר (?) 94—95
(VIII) רשימת החלופים שבין רב סעדיה גאון ובן מאיר (ובסופה הערה ע"ד סדר שנת העבור במחזור) 95—99
(IX) ארבעה שערים לרב סעדיה גאון ולבן מאיר 99—102
(X) ארבעה שערים לבני ארץ ישראל 103—107

נספחים.

- א. דברים אחדים על דבר המחזורים 108—110
ב. מעמד הישיבות בארץ ישראל אחרי הפתח התלמוד הירושלמי 110—112
ג. חשבון המולדות בזמן התלמוד 112—119
ד. דתית אר"ז וסדר השתלשלותה 119—121
ה. סדר חשבון הזמנים אצל בני ארץ ישראל 121—128
ו. על דבר התקופה המיוחדת לרב אדא 129—137
ז. חכמי התכונה הראשונים שעמדו לישראל בארצות ערב 137—140
ח. הרעות והשמועות השונות על דבר תיקון חשבון העיבור 140—158
ט. רשימת כל השנים מראשית האלף החמישי עד ראשית האלף השביעי שתוספת תרמ"א חלקים או פחותה ממנה יכולה לגרום שינוי בקביעתן 158—159
הוספות 160—175

מלואים

להבנת דברי המשינים על בן מאיר.

כבר ראינו כמה פעמים כי בני מחלקתו של בן מאיר אמרו עליו, כי בתחלה הבריל בין הימים הכשרים לקביעת ר"ה את יום ב' משאר הימים, ואחרי כן נתן משפט אחד לכולם. אחד ממשניו אומר ככה מלא: "השבון אמר"ת הזכיר בו שני דרכים שסותרין זה את זה. בתחלה אמר גולד גיסן באג"ה ותשרי בנה"ז עד ו' שעות אין דוחין, אם לאחר ו' שעות דוחין אותו, גיסן בשבת ותשרי בשני עד ו' שעות ואמר"ת; חזר ואמר: כל תשרי שגולד כבנה"ה, בארבעת הימים, עד ו' שעות ואמר"ת אין דוחין אותו" (צד 81). הדברים האלה ברורים ומפורשים אך גם מתמיהים ומפליאים מאד, שאם כן איזה מקום היה למחלקת בשנות תרפ"ב-ד', שמולד זקן שלהן חל בשבת, שאפילו בן מאיר סודה בו שנדחה משש שעות? ולכן "הרשיתי" לעצמי לשנות את פני הדברים, ולומר כי לפי שיטת בן מאיר בתחלה יום ב' נדחה משש שעות ונה"ז משש שעות ובמר"ת. גם בדברי המשיני השני הווקקתי להכנסם לפרצה דחוקה (צד 77-76 ע"ש בהערה) וגם לבקש מעט וסבב למה הבריל בתחלה את יום ב' מיתר הימים (צד 29). אולם עתה אראה כי הדברים באשר הם לפנינו מתפרשים בדרך יפה יותר. מן הרשימה אשר בגמספת מ' (צד 158) אנו יודעים, כי מולד תשרי בשנת ר' תקס"ד חל ביום שני תקב"א חלקים לאחר חצות. מה היה משפט השנה התיא השוה בדינה לשנת תרפ"ד? הנקבע ביום ג' לפי דרכי השכוננו או ביום ב' לפי שיטת בן מאיר? או אולי לפי השבון ברייתא דשמואל אשר לפיה חל מולד תשרי כמה שעות לפני חצות? או גם אז גפלונו בני ישראל לשני מחנות? כל הדברים האלה נעלמו ממנו, כאשר לא ידענו עוד לפני שנים מעטות כל מאומה על אדות המחלקת שבשנות תרפ"ב-תרפ"ד. אולם כפי שאני רואה מתוך שרירי דברי המשינים קרוב בעיני לשער, כי בן מאיר היה אומר עליה שנקבעת בשני, או כי על כל פנים צריכה היתה להקבע בשני. ועוד כמה שנים לפני פרץ המחלקת בשנת תרפ"ב היה מפרסם ומבילה בקהל, כי לפי "דת קדמונים" וכפי "שלמד וירש מאבותיו" קביעתה חלה בשני, אף שמולדה היה לאחר חצות, מפני שאין יום שני נדחה אלא משש שעות ובמר"ת. על ימי נה"ז כפי הנראה לא דבר אז בן מאיר, כי לא בא אז להודיע את עיקרי שיטתו. ולכן בפרוץ המחלקת, באמור בן מאיר גלוי ומפורש, כי כל ארבעת הימים שוים אצלו לענין מולד זקן, שכולם אינם נדחים אלא משש שעות ובמר"ת, מצאור אנשי ריבון מקום לומר עליו, שסותר הוא דברי עצמו, שבתחלה (במרס פרץ הריב) לא נזר דינו אלא "על שני בלבד, ועתה הוא חוזר בו והוא מרחיבו על כל ימי בנה"ה".

גם את דברי המשיני השני, אשר בהשלימי אותם בראשונה הקדמתי ואמרתי כי במקצתם מלאתי החסרון רק כדי שלא להוציא הנייר חלק (צד 73), נוכל לחקן עתה בדרך פשוטה יותר, באופן כזה: "ושכתב ראש ושיבה: אבל אנו נסמכים על דברי חכמ' (=חכמינו), שאם גיסן באג"ה ותשרי בנה"ז אין דוחין אותו מיומו (ואולי יתכן יותר להניח מו' או מו"ז בלומר משש שעות) [אלא] אם מולד תשרי בנה"ז רואין, אם נשתייר רביעי יום חסר אמר"ת חלקים ביומו אין דוחין אותו, ואם חסר במר"ת דוחין אותו [ועוד לא הגענו לגבול], נודיע לפני ראש ושיבה כי זה הדבר של"א כמנהג

שלנו אשר קבלנו אותן מן הראשונים, ולא כמנהג שבת [ראש ישיבה בתחלה שמסורת היא ביד מאבותיו] אם נולד ניסן בשבת [ותשרי בשני עד ו' שעות ואמר"ת אין דוחין, שהם] לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ועל תשרי בשני בלבד, ותשרי של שנה השלישית, היא שנת רל"ה לשמורות, מולדו ביום שבת שש שעות רל"ז חלקים, ולא בשני בשבת הוא נולד, ואינו בכלל אמר"ת במר"ת" (צד 76). המשיג אומר לכן מאיר: זה שאתה מוסיף אמר"ת בימי נה"ז, לא זו בלבד שהיא כנגד מנהג בני בבל, אלא אף זו, שאינו מסכים עם הרברים שאתה אימר עליהם שקבלתם מרבותיך, כי אפילו לדברך הם לא אמרו כזאת אלא על יום ב', ואתה דין גורת שזה מעצמך ומוסיף אמר"ת גם על גה"ז. ולכן בין כך ובין כך משפט ר"ה של שנת תרפ"ד להרחות לשני, כי מולדו חל בשבת, שאינו בכלל אמר"ת במר"ת. ולבלתי יחשוב בן מאיר כי המשיג מורת לו עכ"פ בשני, שאינו נדחה אלא משש שעות ובמר"ת, הוא מוסיף ואומר: "כשאנו מחשבין את השבון אמר"ת במר"ת על ניסן בשבת ועל תשרי בשני אין אנו מוצאין את החשבון שהוא נכון עליהם (צ"ל עליו, או מלת עליהם מוסבת על הימים, כלומר: החשבון שיהיה מכוון לשבת בניסן ולתשרי בשני)". והוא מביא ראיה מארבעה שערים, שיום ב' נדחה משש שעות ובמציאי עיבור גם מס"ז תקפ"ט. וחזות דבריו: "הרי למדנו שאפילו על יום שני (שאתה נשען בו על קבלה שבידך) לא יכון חשבון אמר"ת במר"ת וכל שכן על גה"ז (שאתה מוסיף מרעתך) שלא יכון". וכל הדברים ברורים ואין עוד כל מקום לקושי שנתקשיתי בהערתו שם, והנה כבר שיערנו כי חתימת חשבון העיבור שלנו היתה בערך סוף המחצית הראשונה למאה הששית, כי אלו נעשתה קודם לכן היה בן מאיר מסתייע ממחלקת שהיתה צריכה לפרוץ גם בשנות תצ"ט, תק"ג ותקמ"ד (צד 80 בהערה). והנה לפי השערתו עתה נראה, כי בן מאיר באמרו: תשרי בשני" רומז באמת לקביעת שנת תקמ"ד, אולם בכ"ז לא נוכל להקדים את הוכן הזה, כי אלו היות חשבון מולדתו נהוג מקודם היה לו לכן מאיר להוכיח גם ימי ג"ה המכוונים לשנות תצ"ט ותק"ג (ואלו הוסיף לחזור עד שנת שני"ה היה מוצא דוגמא גם ליום ו'), וכן נראה גם מדברי רב אחאי, אם הטיבנו להקדק בהם, שבימיו (ברבע הראשון למאה הששית) "לא היו חכמים בקיין בחשבון תולדות לבנה ובדקדוקי סוד העיבור" (צד 141); ובצרפנו לזה דבריו ברייתא דשמואל היינו יכולים לצמצם קביעת החשבון שלנו בגבול צר, בין שנת תקל"ז שמולדה, לפי הברייתא הזאת, מוקדם לסולדנו יותר משלוש שעות, ובין שנת תקמ"ד, שמולדה כפי הנראה כבר היה מסכים עם חשבוננו, ולא היה בו מקום למחלקת אלא מטעם תוספת אמר"ת. אולם לדעתי קרוב יותר לשער, כי בקביעת שנת תקמ"ד לא היתה מחלקת למעשה, שהיתה צריכה להשאיר רועש מפורש יותר בדברי בעלי הריב, כי אם מחלקת עיונית, שיצאה מחשבון קביעת השנים למספר, ולא היתה ידועה כי אם ליחיד סגולה, ואפשר היה להראות בה פנים לכאן ולכאן. חשבון העיבור שלנו, שכל אבני פתו לקוחות משיעורי תלמי שנודעו למיסדים מספרו שנעתק בימיהם לעריבת (מלבד סדר גו"ת אדו"ש או עיקרה של "תקופת רב אדא" שחשבונו, דבק למבט" חכמי ערב הראשונים, או עם העיון של ברייתא דשמואל, אשר אולי אליה יכוון הנשיא באמרו שהיא "קרואה (גם) על שנו" של רב אדא, כמו שנקראה ג"כ על שם ר"א בן הורקנוס, עיין צד 173, 168, 131). נגמר לפי דעתי אחר שנת תקמ"ד, אולי במשך מחזור ר"ס שהתחיל בשנת תקמ"ב. חכמי בבל המונים את השנים מתשרי, בחשבם סמולד, תלמי למספר עד תחלת בריאתו של עולם, ובהעתיקם אותו על מקום ישיבתם, קבעו את מולד תשרי במספר שלם ומכוון וי"ד, ויצא להם מולד ניסן שקדם לו ד"ט תרמ"ב; אבל חכמי א"י המתחילים את השנים מניסן, בהעתיקם את מולד תלמי אל ירושלים ובחשבם אותו למספר עד ניסן של בריאה, מצאו מולדו במספר שלם ד"ט, אך נלחצו להרכיב ראשם לפני חכמי בבל שהיו גדולים מהם בחכמה ובמנין ולקבל את חשבון מולדותיהם. בעת דיוסר החשבון לא היה ברבר כל נפקא מינה לדינא, כי לא היה אז מולד תשרי שחל לאחר חצות בפתות סבמר"ת. אולם כאשר חשבו חכמי א"י את קביעת השנים עד ראש הכחזור למספר, פגשו

בשנת תקמ"ד אשר למי חשבון המולדות מן וי"ד זקוקה היתה להדחות, ולפי דעתם ראיה היתה להקבע ביום מולדת, כי מולדה לא נעשת עוד וכן בארצם, וראוי באמת נקבעה שנת תקמ"ד בשני ע"ס עיון ברייתא דשמואל שלפיהו חל המולד קודם חצות, ולפי היתה קבלת בן מאיר נכונה אבל לא טעמיה, וירשמות להם לזכרון וגם מסורה מאבות לבנים, ואל הקבלה הזאת רמז בן מאיר באמרו בתחלה, כי תשרי בשני אינו נדחה אלא משש שעות ובמדינת, ועל פיה דן משפט קביעת שנות הר"ב—ד' וגם משפט ימי בנה"ז בכלל. סוף להשערת זו מצאנו בענין דרך נחשון גאון, אשר כפי מה שהעליתי מתוך דברי הישראלי התחיל משנת דתקמ"ב (עיון צד 114 בהערה א).

אוסוף עוד ביאור ותקן גם לקביעת א' שבמסין V. שם יאמר המשיג, ושואמר בו אמר"ת כיומו במדינת לסתר אין לו עיקר מדברי חכמים, ואף מי (שבדאו מלבד) ובתבו לא היה יודע בסוד העיבוד בין ימינו לשמאלו. (וכמו שטעה באמרו ניסן) באנ"ה ותשרי בנה"ז עד שש שעות אין דוחין אותה לאחר שש שעות דוחין אותו ולא השיב אל לבו כי בהולד (ניסן בג' שעות בכל ימי אגיה) יתה בגנרו (מנע) [מולד תשרי] לאחר שש שעות ביום בכל ימי נה"ז, כך] אנו מכין דברי חכמים, שאמרו כל תשרי שיש בו עיבוד ונולד עד תצ"א חלקים משעה) השיעיות ביום ששי וכו' (צד 79). המשיג מראה את חסרון ידיעתו של בן מאיר, ואומר, כי מלבד מה שטעה בכלל (גם בארס הוסיפו במדינת על ימי נה"ז, ולכן הוכיח מה המשיג רק שש שעות בלבד) בהדיכוי יחד מולד ניסן ותשרי, שהוא דבר הסותר א"ע, וכאשר יוכיח ברחבה יותר בקביעת ב' משורה יא וחללאה (וסת יפקד עליו עונו זה אך בדרך אנכ ארוך לבדל דבבך אשתמע"ו) בן לא ירד לעומקם של ארבעה שנים, שכולם מוכיחים, שכל ארבעת הימים נדחים משש שעות, והוא מתחיל מן השער הראשון ומוכיח לו, כי אף שלא נזכר בו דבר זה מפורש הנה אם נעמוד על טעמן של דברים נמצא שימי נה"ז נדחים משש שעות, ונראים הדברים, כי עבר המשיג גם על שלשת השערים האחרים, להוכיח כי נזכרו בהם כל ימי בנה"ז ודחייתם משש שעות, בפירוש או מריק, כי בן דרך המשיג הזה להכניס עצמו צפרים ולהרחיב הרגור בהם, כארס האהב להתגדר במלאכתו, וכאשר העירותי כבר. ותרתי לבו אלה מבצבים ועולים (מרעת או שלא מרעת) גם מקשיעה ג', באמרו: "ואם הוא בדבריו למח לישראל חכמים וראשים לחשב מולד לבנה ולקבוע מרחשון וכסלו כפי המצאו על פי החוקות אשר קבלנו מן הנביאים?" (צד 87).

תקונים.

צד 21 הערת 2 שורה 8 גם בפסיקתא רבתי פרשת החדש נזכר „מולד הלכנח“. — צד 39 שורה
 ד תחת והן צ"ל זהו. — צד 45 שורה 23 תחת נמצאות צ"ל נמצאים. — צד 49 שורה 8 בהערות תחת בלבד
 צ"ל בלבד. — צד 51 שורה 13 על מלת רבן נמליאל יש העיר: גם הקראי סהל לן סצליח מיתח לרבן
 נמליאל סדר עבור שנים וכצורך הקבלה יאמר עליו כי עשה כזאת שלא ברצון חכמים (לקומי
 קדמוניות צד 42—41 ועיין שם ברייתא שלמה מזויפת מידי קראים). — צד 53 ההערת 4 מקומה
 להלן צד 53 לשורה 14 אחר תיבות: משעה [י]. — צד 65 שורה 22 אחר עלת: דברי, הנקודה
 מיותרת. — צד 71 שורה 26 תחת את א"ע צ"ל את עצמו. — צד 73 שורה 19 מלמטה אחרי
 תיבות: ואחרת אל הקראים, צריך להוסיף: ובאמת גם בספר הסודיים, שאינן ערוך כנגד
 הקראים, יביע רס"ג את דעתו ואת באסרו: „למדי היותם בארמת הקדש ואחרי פה"ל לא נשתנו
 זמניהם“, (למעלה צד 61). — צד 77 שורה 12 תחת (ש"ל) צ"ל (ש"ל א'). — צד 90 שורה 9 מלמטה
 תחת טעה, קרא צ"ל טעה וקרא. — צד 99 שורה 8 מלמטה אחרי תיבות: התחתון והעליון צריך
 להוסיף: ובאמת כשהוא חוזר על כללי השערים ונותן בהם מסורות וסימנים כדי שלא יטעו
 בהם, הוא מסדר את חלקי השעות לפי סדרי הימים ד' ה' ג' ב' וכמו שהם סדורים בשערי מדרש
 שכל ס"ב. — צד 108 שורה 18 אחר מלת ברומי המערבית יש להוסיף: ואולי גם אצל היהודים
 שביסוי. — צד 111 שורה 25 תחת לאגרתו צ"ל לספר המועדים. — שם 6 מלמטה תחת „שמנת צ"ל
 שמנת. — צד 115 שורה 23 תחת המולד צ"ל החדש. — שם שורה 24 תחת והמולד צ"ל והחדש. —
 שם שורה 25 תחת לכ"ט יום צ"ל לכ"ט יום ורביעי. — צד 123 שורה 1 תחת אלול צ"ל אדר. — צד
 141 כל השורה 6 מלמטה מיותרת. — צד 145 שורה 20 מלמטה אחר תיבות: המועדות צריך להוסיף:
 בא"י. — צד 152 שורה 11 תחת: ארץ הקדם צ"ל: ארץ הקדש. — שם שורה 20 תחת אותה
 צ"ל אותה. — צד 153 שורה 9 מלמטה תחת ולבארם צ"ל ולבארם. — צד 154 שורה 19 מלמטה
 אחרי תיבות: בביטול הסמוכין צריך להוסיף: ולדעתו נתקן תחשבון מדות הנלות ושבוש הדרכים
 שלא היו העדים יכולים לבוא ולהעיד עדות החדש ולא השלוחין יכולים לצאת ולהודיע קידוש
 ביד. עיי"ש. — שם שורה 17 מלמטה תחת: בחשבון צ"ל: החשבון. — צד 165 שורה 20 אחר
 תיבת לאלף הנקודה מיותרת. — צד 166 שורה 7 אחר תיבות ארבעה ימים צריך להוסיף: ויותר
 יתכן להניח: כי על מספרם (של חמש השנים) יוספו עשרים יום. — שם שורה 26 תחת: שלש שנה
 צ"ל: שמנה שנים. —

